ISSN: 2181-3035

TALQIN VA TADQIQOTLAR

№ 7

Respublika ilmiy-uslubiy jurnali

OPEN ACCESS

25.07.2022

@TALQINVATADQIQOTLAR

- Aniq fanlar
- Tabiiy fanlar
- Tibbiyot fanlari
- Texnika fanlari
- Iqtisod fanlari
- Filologiya fanlari
- Pedagogika fanlari
- Arxitektura
- Qishloq xo‘jaligi
- Ijtimoiy-gumanitar fanlar
- San’at va madaniyat fanlari
- Jismoniy tarbiya va sport

(+99890-152-93-14) talqin@bk.ru www.talqinvatadqiqotlar.uz

TALQIN VA TADQIQOTLAR

RESPUBLIKA
ILMIY - USLUBIY JURNALI

BARCHA SOHALAR BO‘YICHA

7-son 1-qism
25.07.2022

Talqin va tadqiqotlar

ilmiy-uslubiy jurnal

scientific-methodical journal

научно-методический журнал

Bosh muharrir:
I.I.Abdumannonov

Mas’ul muharrir:
O.S.Isroilov

Jurnal bir oyda ikki marta chop etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiya agentligida 2022- yil 12 - fevralda 1540 raqam bilan ro‘yxatga olingan.

ISSN 2181 - 3035

Jurnaldan maqola ko‘chirib bosilganda, manba ko‘rsatilishi shart.

Tel: +99891-152-93-14
E pochta: talqin@bk.ru
Сайт: www.talqinvatadqiqotlar.uz

Tahrir kengashi:

Qo‘ldashev Sherali Temiraliyevich
O‘z FA Sharqshunoslik instituti, tarix fanlari nomzodi, dotsent
Bazarov Odiljon
Filologiya fanlari doktori, Qo‘qon davlat pedagogika instituti
Abdukarimov Jamoliddin Ahmadaliyevich
Xo‘jand davlat universiteti dotsenti (Tojikiston)
Masharipova Gularam Kamilovna
Falsafa fanlari doktori, professor
Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti
Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich
Namangan davlat universiteti
tarix fanlari nomzodi, dotsent
Abdullayev Ravshanjon Inomjon o‘g‘li
O‘z FA Tarix instituti
Tojiyeva Gulnora Akramxonovna
Xalq ta’limi a’lochisi
Abdullayeva Maftunaxon Umidjon qizi
Qo‘qon davlat pedagogika instituti
Raximova Zuxraxon Maxmudovna
O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti
Jo‘rayeva Sobira Eshqurbonovna
O‘zMU jurnalistika fakulteti, o‘zbek adabiyotshunosligi kafedrasi katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
Akbarov Qobuljon Yakubovich
Qo‘qon davlat pedagogika instituti, tarix fanlari nomzodi
G‘ofurovTo‘lqinjon Zafarjon o‘g‘li
Qo‘qon davlat pedagogika instituti, matematika fani o‘qituvchisi
Baymenova Kamshat Saparbayevna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Bazarov Otabek Odilovich
Qo‘qon davlat pedagogika instituti, PhD
G‘ulomova Nargiza Sa’dullayevna
Navoiy VXTXQTMOHM Tillarni o‘qitish metodikasi katta o‘qituvchisi
Rahimova Maftuna Odilovna
Qo‘qon davlat pedagogika instituti, PhD
Mirzaahmedova Kamola Toxirovna
Toshkent pediatriya tibbiyot instituti farmakologiya, fiziologiya kafedrasi dotsenti
Djumaniyozova Enajon Kutimovna
Toshkent arxitektura qurilish instituti xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi
Urazmetova Shoira Azatbayevna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Urganch filiali o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
Jo‘rayeva Dilnoza Shokirjonovna
Termiz davlat universiteti algebra va geometriya kafedrasi o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

ПОРА БЕРИШ ВА ПОРА ОЛИШ-БЕРИШДА ВОСИТАЧИЛИК ҚИЛИШНИНГ ЖАЗОНИ ОҒИРЛАШТИРУВЧИ БЕЛГИЛАРИ

Жумабоев Сапабой Максудбекович
ЖИДУ “Халқаро ҳуқуқ” магистранти
https://doi.org/10.5281/zenodo.6809551

Тадқиқотнинг мақсади: Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг пора бериш ва пора олиш-беришда воситачилик қилиш жиноятлари учун умумий оғишлаштирувчи ҳолатлар, ва қонунчиликда унга бериладиган жазоларни ўрганиш.

Тадқиқот вазифалари: -пора бериш ва пора олиш-беришда воситачилик қилиш учун жавобгарлик белгиланган жиноят қонуни нормаларининг ривожланиш тарихини ўрганиш;

-пора бериш ва пора олиш-беришда воситачилик қилиш жиноятларининг тушунчаси, белгилари ва юридик таҳлилини ўрганиш;

-пора бериш ва пора олиш-беришда воситачилик қилишни квалификация қилиш ва ўхшаш таркибли жиноятлардан фарқлаш масалаларни очиб бериш;

Калит сўзлар: Ўзбекистон Республикаси, Олий суд, Жиноят кодекси, жиноят.

ОТЯГЧАЮЩИЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА И ПОСРЕДНИЧЕСТВА ВО ВЗЯТОЧНИЧЕСТВЕ

Жумабоев Сапабой Максудбекович
магистрант УМЭД по направлению «Международное право»

Цель исследования: Изучение общих отягчающих обстоятельств за преступления взяточничества и посредничества во взяточничестве Уголовного кодекса Республики Узбекистан, и предусмотренных за него наказаний в законодательстве.

Задачи исследования: - изучить историю развития норм уголовного права, определяющих ответственность за дачу взятки и посредничество в получении и даче взятки;

- изучить понятие, признаки и правовой анализ взяточничества и посредничества во взяточничестве;

- уточнение вопросов квалификации и разграничения посредничества в даче и получении взятки от преступлений аналогичного характера;

Ключевые слова: Республика Узбекистан, Верховный суд, Уголовный кодекс, преступление.

AGGRAVATING FEATURES OF BRIBERY AND MEDIATION IN BRIBERY

Jumaboev Sapaboy Maksudbekovich
UWED Master`s Student of International law

The purpose of the research: The study of general aggravating circumstances for the crimes of bribery and mediation in bribery of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, and the penalties provided for it in the legislation.

Research objectives: - study the history of the development of criminal law norms that define responsibility for giving a bribe and mediation in receiving and giving a bribe;

- to study the concept, signs and legal analysis of bribery and mediation in bribery;

- clarification of the issues of qualification and differentiation of mediation in giving and receiving a bribe from crimes of a similar nature;

Keywords: Republic of Uzbekistan, Supreme Court, Criminal Code, crime.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг пора бериш ва пора олиш-беришда воситачилик қилиш жиноятлари учун умумий оғишлаштирувчи ҳолатлар сифатида қуйидагилар белгиланган:

- такроран, хавфли рецидивист ёки илгари ушбу Кодекснинг 210 ёки 211-модда (212-м)ларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан содир этилиши;

- кўп миқдорда содир этилиши,

-жуда кўп миқдорда содир этилши,

-уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилиши,

-масъул мансабдор шахс томонидан содир этилиши.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 майдаги қарорида жиноят такроран содир этилганлигини тушунтириб, кўрсатган эдики, пора олиш, пора бериш ёки пора олиш-беришда воситачилик қилишнинг такроран содир этилганлиги белгиси бўйича квалификация қилинганда, башарти, жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетмаган бўлса, айнан бир жиноят камида икки марта содир этилаганлиги назарда тутади.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 32-моддасига асосан ЖК махсус қисмининг айни бир моддасида, қисмида, Кодексда алоҳида кўрсатилган

ҳолларда эса турли моддаларда (илгари ушбу Кодекснинг 210-212-моддаларида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан) назарда тутилган икки ёки бир неча жиноятни шахс турли вақтларда содир этган, аммо уларнинг бирортаси учун ҳам судланган бўлмаса, такроран жиноят содир этиш деб топилади.

Суд амалиётида бир вақтнинг ўзида бир неча шахслардан пора олишни такроран содир этилган жиноят деб топиш мумкинми, деган савол ечимида қийинчиликлар туғдиради.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 майдаги қарорининг 8-бандида тушунтириш берилганидек, мансабдор шахс бир вақтнинг ўзида бир неча шахсдан пораларни олиши, башарти, пора берувчиларнинг ҳар бири учун алоҳида қилмиш содир этилса, такроран пора олиш деб тавсифланиши лозим. Шунингдек, бир неча шахсларнинг пора беришлари ёки пора олиш-беришда воситачилик қилишлари ҳам кўрсатилган ҳолатларда такроран солир этилган жиноят деб квалификация қилиш лозим.

Исталган натижага эришишни таъминлайдиган муайян ҳаракатни бажариш ёки бажармаслик учун порани бўлиб-бўлиб қабул қилиш орқали пора бериш ёки пора олишга ёхуд кўрсатилган ҳолатларда пора олиш-беришда воситачилик қилиш такроран содир этилган жиноят деб қараш мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 32-моддасига асосан агар пора берувчи ва олувчи мансабдор шахс томонидан у ёки бу ҳаракатни бажарилиши ёки бажарилмаслиги учун муайян суммани бериш-олиш ҳақида келишиб олса ва бу сумма шахсан ёки воситачи орқали бўлиб-бўлиб бир неча маротаба берилса-олинса, бунда бу такроран содир этилагн порахўрлик эмас, балки битта “давом этадиган порадир” (пора олиш, пора бериш, пора олиш-беришда воситачилик қилиш).

Мансабдор шахс шартлашилган ҳақни олиб, сўнгра пора берувчидан бу ҳаракати учун қўшимча ҳақ талаб қилиб олган ҳолларда ҳам порахўрлик жинояти такроран содир этилган бўлмайди.

Хавфли рецидив тушунчаси Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 34-моддасининг иккинчи қисмида белгиланган бўлиб, илгари ҳукм қилинган жиноятига ўхшаш жиноят содир этган, ушбу Кодексда алоҳида кўрсатилган ҳолларда эса, Махсус Қисмнинг бошқа моддалари билан ҳам ҳукм қилинган шахснинг қасддан янги жиноят содир этишини англатади. Хавфли рецидив оддий рецидив фарқли равишда Жиноят кодекси Махсус қисмининг кўплаб моддаларида квалификация қилинадиган белги сифатида назарда тутилган. Айбдорнинг қилмишини хавфли рецидив томонидан содир эилган қилмиш сифатида квалификация қила туриб, ҳуқуқни қўллаш органлари бу белгини ҳисобга олиб унга айб қўйишлари шарт.

Хавфли рецидив томонидан жиноят содир бир қатор жиноятларнинг тавсифлаш белгиси ҳисобланади ва бу ҳолат шахс дастлабки тергов органи томонидан айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишда жалб қилинаётганида кўрстаиб ўтилган бўлиши лозим ва кейинчалик бу суд ҳукмининг тавсиф қисмида ҳам асослантирилган бўлиши керак[1].

Хавфли рецидив тушунчаси Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 34-моддасининг иккинчи қисмининг мазмунига кўра, қилмишни хавфли рецидив жиноят деб, шахсни эса хавфли рецидивист деб ҳисоблашда шахсни вояга етган ёки вояга етмаганлигининг, шунингдек, қандай турдаги жазога ва қанча муддатга ҳукм қилинганлигининг аҳамияти йўқ. Муҳими, шахс қонунда белгиланган субъект ёшига етганлигининг ўзи етарлидир.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг Махсус қисми саккизинчи бўлимига кўра, кўп миқдор деганда, энг кам ойлик иш ҳақининг 300 бараваридан 500 бараваригача, жуда кўп миқдор деганда эса, энг кам ойлик иш ҳақининг 500 баравари ва ундан ортиқ миқдор назарда тутилади.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 212-моддасининг иккинчи қисми “в” бандида алоҳида оғирлаштирувчи ҳолат, яъни бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб пора олаётганлиги воситачига аён бўлган ҳолда пора олиш-беришда воситачилик қилиш назарда тутилган.

Жиноят бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилиши кўп жиноятларни квалификация қилувчи белги ҳисобланади. Жиноят ҳуқуқи назариясида ҳам, суд амалиётида ҳам жиноятни квалификация қилувчи бундай белги деганда, жиноят содир этилиши бошалангунга қадар иштирокчиларнинг ўзаро тил бириктириши деб тушунилади. Пора олинганда мансабдор шахсларнинг порани олиш-бериш тўғрисида ўзаро тил бириктириши назарда тутилган. Айни шундай талқин Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 сентябдаги қарорининг 9-бандида белгиланган: “Жиноятни содир этишда аввалдан, яъни жиноят бошлангунича келишиб олган икки ёки ундан ортиқ мансабдор шахс иштирок этган бўлса, пора олиш бир гуруҳ мансабдор шахслар томомнидан олдиндан тил бириктирилган ҳолда содир этилган деб ҳисобланади”.

Ҳақ эвазига пора олиш-беришда воситачилик қилиш ҳам ЖКнинг 212-моддасига хос бўлган оғирлаштирувчи ҳолатдир.

Пора олиш-беришда воситачилик қилишнинг ҳақ эвазига содир қилинишида воситачи бундай воситачиликдан моддий манфаатдор бўлади. Фуқаролик- ҳуқуқий нуқтаи назардан қаралганда, келишувлар ҳақ бараварига ва текинга тузулиши мумкин. Ҳақ бараварига тузиладиган келишувлар бир

[1] Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991-2006. Т.1. –Тошкент: Адолат, 2006. – Б.92.

тараф топширган мулкни, қилган хизмати эвазига пул ёки мулк билан ҳақ олади. Текинга тузиладиган келишувда эса бир тараф бошқа бир тараф фойдасига ҳақ олмай, бирор-бир мулкни топшириш, бирор ишни бажариши мумкин[2].

Пора олиш-беришда воситачилик қилишнинг субъектив томони айбдорда тўғри қасд мавжудлигини назарда тутиб, унинг мазмуни билан бу жиноят объектив томонининг юқорида кўриб чиқилган белгилар қамраб олинади. Воситачи амал қиладиган мотив ва мақсадлар турли хил, башарти, воситачи “хизмат ҳақи” олса, ғаразли бўлиши мумкин. Хизмат ҳақи ҳисобланадиган предметлар пора олиш-беришдагидек эътироф этилади. Бунда моддий тусдаги предметлар ҳам пора олувчи ҳам пора берувчи, ҳам иккала тараф томонидан топширилиши мумкин. Яна бир карра таъкидлаш керакки, бу жиноят оғайнигарчилик ёки шахсий одамгарчилик юзасидан амалпарастлик ниятида содир этилиши ҳам мумкин.

Эътиборли жиҳат, МДҲга аъзо давлатлдар жиноят қонунчилигида жиноятни квалификация қилувчи ушбу белги мавжуд эмас.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 29-моддасининг тўртинчи қисми икки ёки унда ортиқ шахснинг биргаликда жиноий фаолият олиб бориши учун олдиндан бир гуруҳга бирлашиши уюшган гуруҳ деб топилиши қайд этилган. Уюшган гуруҳ иштирокчиликнинг нисбатан хавфли шакли ҳисобланади. Уюшган гуруҳ ўзининг уюшганлик даражаси, гуруҳ аъзоларининг гуруҳда тутган ўрни, гуруҳнинг ҳар бир аъзосининг жиноий фаолиятда вазифасининг белгиланганлиги билан мураккаб иштирокчиликдан фарқ қилади. Иштирокчиликнинг барча шаклларида жиноят содир қилишда камида икки киши қатнашганидек, уюшган гуруҳда ҳам жиноятнинг бажарувчилари сифатида энг камида икки киши иштирок этган бўлиши керак[3].

Жиноят қонунчилигида мансабдор шахслар томонидан ушбу турдаги жиноятларнинг содир этилиши ҳам оғирлаштирувчи ҳолат сифатида назарда тутилади.

«2021 йилда 5 483 нафар шахсга нисбатан 3 769 та коррупциявий жиноят ишлари судларга оширилган.

Яъни судга юборилган жиноят ишлари ҳамда жавобгарликка тортилган шахслар сони ўртача 3 бараварга кўпайган» — Сенат раиси Танзила Норбоева

[2] Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи: Дарслик. I қисм. Масъул муҳаррир: Ҳ.Раҳмонқулов: Қайта ишланган ва тўлдирилган бешинчи нашр. – Тошкент: ТДЮИ, 2009. –Б.582.

[3] Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик / А.А.Якубов, Р.Кабулов ва бошқ.- Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2009. –Б.237.

SUV EROZIYASI VA UNGA QARSHI KURASHISH

Axmedov Murodjon Inomjon o`g`li
Qo`qon davlat pedagogika instituti
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta`lim yo`nalishi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6823686

Annotatsiya: Mazkur maqolada suv eroziyasi haqida atroflicha ma`lumot olishingiz mumkin. Maqolada suv eroziyasi qanday sodir bo`ladi, bu uchun qanday omil va sharoitlar kerakligi, suv eroziyasi keltirib chiqaradigan jarayonlar va eroziya oqibatida nimalar ro`y berishi mumkinligi to`g`risida ma`lumotlar berilgan. Shuningdek quyida suv eroziyasining turlari ya`ni: substrat, tasir natijasida eroziya, laminar suv eroziyasi, turbulent suv eroziyasi, tunel yoki yer-osti eroziyasi, tuproq yo`qotilishi, tabiiy-ijtimoiy ofatlar, tezlashtirilgan eroziya va eroziyaga qarshi to`siqlar to`g`risida bayon qilingan.

Kalit so`zlar: Eroziya, ekspazisiya, nishablik, strukturasiz, yalab ketish, yuvib ketish, chastotasi, intensivligi, bufer, infiltratsiya, kinetik energiya, laminar, turbulent, kavernoz tizimlar, labgardon.

WATER EROSION AND THE FIGHT AGAINST IT

Abstract: In this article you can learn more about water erosion. The article provides information on how water erosion occurs, what factors and conditions are required for this, the processes that cause water erosion and what can happen as a result of erosion. There are also the following types of water erosion: substrate, impact erosion, laminar water erosion, turbulent water erosion, tunnel or ground erosion, soil loss, natural and social disasters, accelerated erosion and described in anti-erosion barriers.

Keywords: Erosion, exposure, slope, unstructured, licking, washing, frequency, intensity, buffer, infiltration, kinetic energy, laminar, turbulent, cavernous systems, labgardon.

ВОДНАЯ ЭРОЗИЯ И БОРЬБА С НЕЙ

Аннотация: В этой статье вы можете узнать больше о водной эрозии. В статье представлена информация о том, как происходит водная эрозия, какие факторы и условия для этого необходимы, процессы, вызывающие водную эрозию и что может произойти в результате эрозии. Различают также следующие виды водной эрозии: субстратная, ударная, ламинарная водная

эрозия, турбулентная водная эрозия, туннельная или наземная эрозия, смыв почвы, природные и социальные катаклизмы, ускоренная эрозия и противоэрозионные описанные в барьеры.

Ключевые слова: эрозия, обнажение, склон, бесструктурный, вылизывание, омывание, частота, интенсивность, буферность, инфильтрация, кинетическая энергия, ламинарная, турбулентная, кавернозные системы, лабгардон.

Kirish: Suv eroziyasini o`rganishimizdan maqsad bu ko`pgina tabiiy jarayonlarning ibtidosi suv bo`lib, jamiyat va tabiatda yo`naltiruvchi kuchdir. Suv eroziyasini o`rganishimiz jarayonida uning yerlarga, landshaftlarga, tog`larga doimiy ta`sir etib, vodiylarning relief shakillanishida suv eroziyasining o`rni asosiy omillaridan ekanligi ko`rinadi. Bizlar hozirda foydalanadigan dexqonchilik yerlarining ko`pgina qismi suv eroziyasi zamirida shakilangan bo`lib va aksincha mana shu suv eroziyasi tufayli yerlarning unumdor qatlamlari yildan-yilga yuvilib ketmoqda. Biz quyidagi ma`lumotlarni o`rganar ekanmiz uning ijobiy va salbiy tomonlarini ko`ramiz, demak biz eroziyaning ijobiy tomonlariga ta`sir qilmagan holda salbiy jihatlariga qarshi kurashmog`imiz keraklidir.

Asosiy qisim: Suv eroziyasi haqida so`z- Bu qattiq sirtlarga suvning fizikaviy va kimyoviy ta'sirini keltirib chiqaradigan materialning ajralmasi yoki yo'qolishidir. Buning sababi har qanday sirt ustida qattiqligicha harakat qilganda suvning jismoniy kuchi va suyultiruvchi ta'siridir.

Suvning eroziv harakati uch fazada rivojlanib, materialni ajratib olishda, so'ng uni ko'chirish va nihoyat cho'ktirish bilan boshlanadi. Ushbu eroziya ta'sirining intensivligi va ko'lami suv ta'sir qiladigan sirtni tashkil etuvchi zarrachalarning birlashuviga bog'liq. Eroziya maydoniy va chiziqli ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Buzilish mahsuloti bo‘lgan tuproq materiali (massasi) oqim bilan o‘z o‘rnini tark etadi va nisbatan ko‘proq joylarda qayta yotqiziladi. Maydoniy suv eroziyasi natijasida tuproqning ustki qatlamlari yuviladi. Chiziqli eroziyada ham tuproq qatlami ham ostki jinslar yuviladi, natijada o‘yilma va jarlar hosil bo‘ladi.

O`zbekistonda suv eroziyasi asosan, jigarrang bo`z (to`q tusli tipik, och tusli) tuproqlar mintaqasining lalmikor dehqonchilik hududlarida, tog‘li regionlarda ko`proq tarqalgan. Suv eroziyasi tufayli O`zbekistonda yiliga 24109 t. tuproqlarning unumdor qismi yuvilmoqda[1].

Suv eroziyasi asosan, tog‘ va tog‘ oldi hamda adir mintaqalarida tarqalgan bo‘lib, u bahor oylarida bo‘ladigan qattiq jala yoki qor va muzliklarni jadal erishi natijasida vujudga keladi. Suv eroziyasi joyning nishabligiga, qiyalikning uzunligiga, ekspozisiyasiga, tuproqning mexanik tarkibiga, suv-fizik xossalariga, unumdorligiga, o‘simliklar qoplamiga va joyning iqlim sharoitiga bog‘liq bo‘ladi.

Tuproq buzilishi (oqizilishi) yerning nishabligi 0,01 dan katta bo‘lgan erlarda, janubiy, janubiy-g‘arbiy, janubi-sharqiy ekspozisiyalarda tez vujudga keladi. Chunki bu yerlar quyosh ta’sirida qiziydi, nam tez bug‘lanadi va shu tufayli o‘simliklar qoplami ham kam bo‘ladi. Tuproq buzilishi bahor oylarida bo‘ladigan yomg‘irlarning tezligiga va davomiyligiga, miqdoriga bog‘liq bo‘ladi, shuningdek tuproqning mexanik tarkibiga ham bog‘liqdir. Qum va qumloq engil tarkibli suvni yaxshi o‘tkazadigan tuproqlarda eroziya sust kechadi, aksincha mexanik tarkibi og‘ir, strukturasiz tuproqlarda eroziya tezlashadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology): O‘simliklar qoplami chimli, turli butazorlardan va o‘rmon daraxtlardan tuzilgan yerlarda eroziya kuzatilmaydi.

Jala quyish yoki qor va muzliklarning jadal erishi natijasida paydo bo‘lgan suv tuproqqa ikki xilda ta’sir ko‘rsatadi:

1. *Yalab ketish* **2**. *Yuvib ketish*

Ular ta’sirida tuproqda quyidagi eroziyalar yuz beradi:

1. Tekis yuvilish 2. CHuqurchalar (ariqchalar) hosil qilib yuvilish

3.Jarlar hosil qilib yuvilish.

Tuproq tekis yuvilayotganda suv ta’sirida ko‘zga tashlanmasdan sezilarsiz yuvilib boriladi. Chuqurchalar hosil qilib yuvilayotganda yer ustida kichik- kichik jilg‘achalar vujudga keladi. Jarlar hosil qilib yuvishda esa suv oqimining kuchayib borishi natijasida chuqurlar (5-10 m va undan ham chuqur), jarliklar paydo bo‘ladi.

Odatda tekis yuvilish, chuqurchalar hosil qilib yuvilishni, bu esa o‘z navbatida jarliklar hosil qilib yuvilishni keltirib chiqaradi.

Yalab va oqizib yuvib ketish jarayonida tuproq kuchsiz, o‘rtacha va kuchli yuviladi. Tuproqni oqizib kelishi bo‘yicha ham 3 ga bo‘linadi: kuchsiz, o‘rtacha va kuchli yuvib oqizib yotqizilgan yerlar. O`zbekistonda eroziya natijasida 20-50 ming t/ga tuproq yuviladi, shu bilan birga tuproq tarkibidagi chirindi, azot, fosfor, kaliy va boshqa oziq moddalari ham yuvilib, tuproqning suv-fizik xossalari buzuladi va u unumsiz holatga tushadi. Natijada qishloq xo‘jaligi ekinlari va yaylovlarning hosildorligi kamayib boradi. Bulardan tashqari, oqizib kelingan tuproqlar daryo, suv omborlari va kanallarni ko‘mib qo‘yadi.[2]

Suv eroziyasini holatini ta'minlovchi omillar:

Suv eroziyasi zarralarni suvning zarbasi bilan yemiriladigan yuzadan ajratish bilan boshlanadi. Keyin bu zarralar tashiladi, ular ma'lum bir joyga joylashadilar yoki joylashadilar. Bu jarayonga suvning xossalari va uning ta'sirini belgilaydigan ba'zi omillar ta'sir ko'rsatadi. Suvning fizik xususiyatlaridan uning massasi, harakati va tezligi ajralib turadi, u ta'sir qiladigan sirtlarga mexanik ta'sir ko'rsatadi. Kimyoviy nuqtai nazardan, suvning tarkibi ham eroziv rol o'ynaydi, uning kislotaligi va u

harakat qilayotgan sirtning ishqorliligi bilan bog'liq. Eroziv ta'sirni belgilovchi omillar qatoriga iqlim, o'simlik, relef va substrat kiradi.[3]

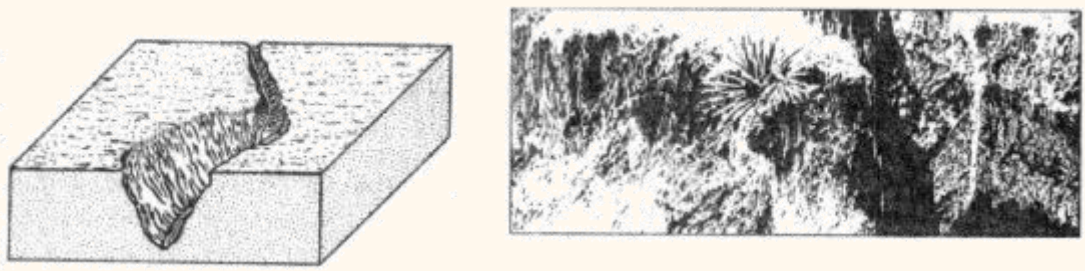
Mintaqaning iqlimi suv eroziyasining paydo bo'lishi va intensivligiga, ayniqsa yog'ingarchilik va namlikka bevosita ta'sir qiladi. Yog'ingarchilik suv eroziyasi vositasini (suv) ta'minlaydi va uning chastotasi va intensivligini aniqlaydi.

Masalan, tropik yomg'irli iqlimi bo'lgan mintaqada yiliga 7000 mm dan ortiq yog'ingarchilik bo'lgan, suv eroziyasi yuqori.

Tuproq suvi eroziyasida o'simlik qoplamining roli juda muhimdir. Buning sababi shundaki, o'simlik qatlami yomg'ir suvlarining tuproqqa va toshlarga bufer ta'sirini o'tkazadi, oqishni kamaytiradi va infiltratsiyani afzal ko'radi. Agar tuproqda o'simlik etishmasa, suv to'g'ridan-to'g'ri barcha kinetik energiyasi bilan ta'sir qiladi va parchalarni ajratadi. Boshqa tomondan, tuproqdagi suv zarralarni tashiydigan holda erkin oqadi. Quruqlik yuzasining shakli, ayniqsa yerning qiyaligi suvning eroziyasi uchun juda zarur. Buning sababi shundaki, yerning qiyaligi yoki moyilligi qanchalik katta bo'lsa, oqadigan suv tezroq yetib boradi. Yuqori qiyalikka ega bo'lgan yerlarda, masalan, tog'ning o'simlik qoplamasiz tomoni, suv katta tezlikka yetadi.[3]

Tuproq yoki substrat:

Eroziya ta'sirini o'tkazadigan substrat muhim ahamiyatga ega, chunki uning xususiyatlariga qarab eroziya katta yoki kichikroq bo'ladi. Tuproq va toshlarga nisbatan ularning tuzilishi ularni suv eroziyasiga kamroq yoki ko'proq ta'sir qiladi. Shunday qilib, tuproqdagi organik moddalar qancha past bo'lsa, unda qum va kaltsiy miqdori qancha ko'p bo'lsa, suv eroziyasi ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Buning sababi shundaki, uning agregatlari suvning mexanik va kimyoviy ta'siriga nisbatan kamroq chidamli. Bundan tashqari, agar kalkerli tarkibiy qismlar mavjud bo'lsa, yuqori kislotalikka ega suv ularni eritib yuboradi va sudrab borishni osonlashtiradi. Xuddi shu tarzda, ohaktoshli yoki qumtosh jinslarga suvning ta'siri granit jinslarga nisbatan farq qiladi, bu yerda eroziyaga qarshi turg'unlik yaxshiroq bo'ladi.[4]

Oqim eroziyasining ko`rinishi

Ta'sir natijasida suv eroziyasi:

Bu asosan yerga balandlikdan tushganda suv tomchilari ta'sir qiladigan aylanma harakatiga tegishli. Uning kinetik yoki harakatlanish energiyasi suv miqdori, tomchilarning kattaligi va chastotasi va yomg'ir davomiyligi bilan mutanosib bo'ladi.

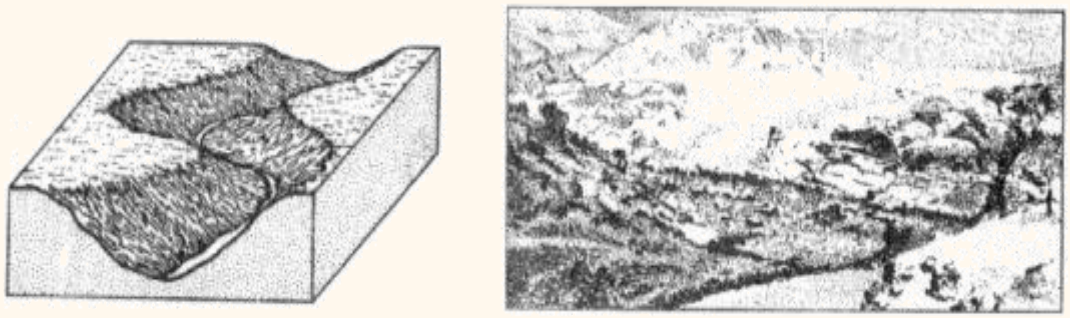
Ushbu tomchilarning sirtga kuch bilan ta'sir qilishining davriy jarayoni ta'sir qiladi. Xuddi shunday, sharsharalar yoki palapartishliklarda yoki dengiz to'lqinlarining qirg'oqlarga ta'sirida to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilish natijasida eroziya mavjud.

Laminar suv eroziyasi:

Suv yerga tushgandan so'ng uning miqdori va yerning relyefiga qarab harakatlanadi. Yerning qiyaligi yoki qiyaligi past va yer tekis bo'lgan hollarda laminar oqim paydo bo'ladi (varaq shaklida siljish). Bu suv eroziyasi eng kam ko'rinadigan, ammo u tuproqqa katta ta'sir ko'rsatadi, chunki suv asta-sekin organik moddalarni va eng yaxshi tuproq zarralarini olib ketadi. Shunday qilib, qum kabi qo'pol zarralar qoladi va tuproq suv va unumdorlikni saqlab qolish qobiliyatini yo'qotadi.

Turbulent suv eroziyasi:

Ular relefni buzadigan, tikroq yerlar orqali turbulent tarzda harakatlanadigan katta suv havzalari. Shuning uchun jarliklar va kanallar yaratilmoqda, uning zudlik bilan ta'siri va geologik davrlarda ushbu eroziya katta vodiylar va daryolarning hosil bo'lishiga sabab bo'ladi.

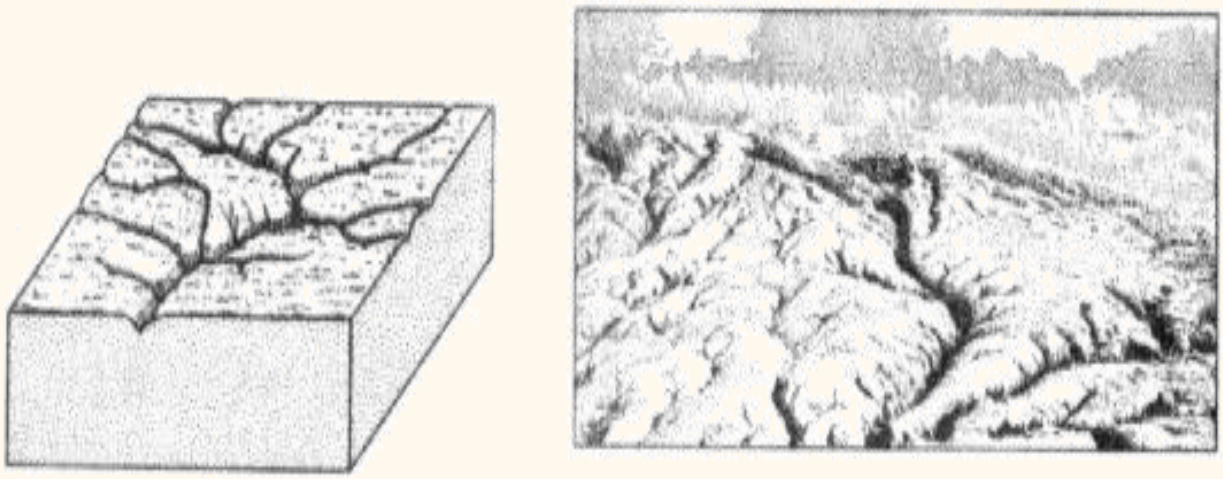
Turbulent suv eroziyasi.

Tunnel yoki yer osti eroziyasi:

Ushbu tur asosan ohakli joylarda sodir bo'ladi, bu yerda suv tuproqqa kirib, toshni eritib yuboradi. Shuning uchun yer osti bo'shliqlari katta kavernoz tizimlarga aylanguncha hosil bo'ladi. Ularda hatto yer osti ko'llari va daryolari bor, ba'zan esa bu g'orlarning tomlari qulab, bo'shliqlarni hosil qiladi.

Tuproqni yo'qotish:

Suv eroziyasi tabiiy va qishloq xo'jaligi muhitida tuproq yo'qotilishining asosiy sabablaridan biri bo'lib, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun jiddiy oqibatlarga olib keladi. Tuproqni yo'qotish tezligi va uning shakllanish jarayonlarining sustligi tufayli hududlar cho'lga aylanadi (cho'llanish jarayoni).

Ijtimoiy-tabiiy ofatlar:

Suv eroziyasi bazida katta ko'chkilar yoki loy oqimlari inson va moddiy yo'qotishlarga olib keladigan katta fojialarga sabab bo'ldi. Bunga 1999-yilda Venesuela qirg'oqlarida yuz bergan Vargas fojiasi misol bo'lib, 10 000 dan 30 000 gacha odam vafot etgan.[5]

Suv eriziyasiga qarshi to‘siqlar:

Jismoniy to‘siqlarni o‘rnatish orqali suvni tashish natijasida tuproq yo‘qotilishini kamaytirish yoki oldini olish mumkin. Masalan, “vetiver” o‘simlik qatorlari kabi eroziyaga qarshi to‘siqlarni ekish, tuproqning tortilishdan saqlaydi, chunki bu kabi o‘simliklar keng ildiz tizimiga ega. Bunda har bir xo`jalik tabiiy geografik sharoitlari hisobga olinib, xo`jalik ixtisoslashtirilishi kerak. Relyefi kuchli parchalangan, sertepa, soylar ko`p va suv eroziyasi kuchli bo`lgan joylarda ko`p yillik ekinlarni (bog`dorchilk, uzumchilik va boshqalar) rivojlantirish kerak. Suv eroziyasi intensiv bo`lgan joylarda o`tli dalalarni parpo qilish zarur. Bunda tuproq yuvila boshlagan dalaga ko`p yillik yem-hashak o`simligi, asosan beda ekilsa tuproqning yuvilishiga barham beriladi. Tik yonbag`irlarni ko`ndalangiga haydash, ko`p yillik ekinlarni ekish yaxshi natija beradi. Bunda qiyaligi 5-$10^0$ bo`lgan yerlar yonbag`irga nisbatan ko`ndalang haydalganda yog`in suvlari jo`yak hosil qila olmaydi. Yonbag`irlar qiyaligi 10-$15^0$ bo`lganda bu yerlarni haydash to`xtatilib, ko`p yillik o`tlar yoki bu yerda zinapoya usuli qo`llanilib, mevali daraxtlar va uzumzorlar tashkil etish kerak. Bunday ishlar hozir O`zbekistonda keng ko`lamda qo`llanilmoqda.[6]

Suv eroziyasining ta’sirini zudlik bilan bartaraf etish uchun amalga oshiriladi. Ular tashkiliy-xujalik, agrotexnik va o`rmon meliorativ tadbirlari bilan birgalikda olib boriladi. Ularning vazifasi suv oqimini boshqarish (tuxtatish yoki xavfsiz tomonga yo`naltirish) hisoblanadi. Ular suv havzalari, himoya tuprok devorlari va dambalari, tutash inshootlar, suv to`sgichlar kabi gidrotexnik inshootlar yordamida amalga oshiriladi. Gidrotexnik tadbirlar suv eroziyasining oldini olishda muhim bo`lib,

ularga qirg`og`ini yuvadigan daryo yoqalarida qirg`oqni mustahkamlovchi tadbirlar, suv qirg`oqdan toshadigan hollarda qirg`oqni himoya qiluvchi damba va kutarmalar; jarli yerlarda esa suv ushlagich kutarmalar; jarga suv oqimini tushirmaydigan ariqlar; suvda tez yuviladigan yumshoq, yengil tuproqli joylarda ariq o`rniga temir beton nov kanallar; jarlarda va soylarda suv oqimini ushlab qoluvchi to`g`onlar; selga qarshi kurashish uchun hovuz va suv omborlari; tog` yonbag`irlarining yog`inlardan, jalalardan vujudga keladigan suv eroziyasiga uchramasligi uchun zinapoyasimon ariqlar tashkil etish va boshqalar kiradi.[6].

Suv eroziyasiga qarshi kurash tadbirlari:

Suv eroziyasini oldini olish va qarshi kurashda quydagi tadbirlar qo‘llaniladi.

1. Agro-o‘rmon melioratsiyasi (ihota daraxtzorlari barpo qilish).

2. Agromeliorativ tadbirlar (erga to‘gri ishlov berish, chorva-mollarini tartib bilan boqish, ximoya, almashlab ekishni joriy qilish).

3. Gidrotexnik tadbirlar (terrassalar, loyqa va tosh to‘sar inshoatlar suvni qochirish tarmoqlarini qurish), jarliklarni ximoya qilish inshoatlarini barpo qilish.[7]

Tezlashtirilgan eroziya:

Tuproqning sun`iy yoki tezlashtirilgan eroziyasi yer yuzida inson paydo bo`lgandan so`ng yerdan noto`g`ri foydalanish tufayli ro`y bera boshlagan. Tezlashtirilgan eroziya ta`sirida tuproqning ustki hosildor qismi deyarli yuvilib yo`q qilinadi. Bu eroziya tabiiy geologik eroziyaga nisbatan ming marotaba tez ro`y beradi.

Tezlashtirilgan eroziya dunyo bo`yicha dexqonchilik bo`yicha dexqonchilik uchun ofat hisoblanadi. Chunki qisqa vaqt ichida bu eroziya ta`sirida millionlab gektar tuproqning ustki hosildor qismi yemirilib hosilsiz yerlarga aylanib qoladi. So`nggi **yuz yil ichida dunyoda 2 mlrd ga** hosildor tuproqlar eroziyaga uchrab ishdan chiqqan. Bu davr mobaynida tezlashtirilgan eroziya ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarda tez sodir bo`lgan. Amerikalik olim T.Konke va A.Bertranning yozishicha, Amerika materigiga mustamlakachilar kelgandan buyon yerga nisbatan noto`g`ri munosabatda bo`lish tufayli, o`rmonlar kesilib, sug`orishda noto`g`ri yo`llardan foydalanish oqibatida tuproq hosilsiz yerlarga aylantirib yuborilgan. Darhaqiqat, hozirgi vaqtda AQSHda eroziyaga qarshi choralar ko`rilishiga qaramay (L.I Kurakova ma`lumotiga ko`ra) 300 mln gektardan ko`proq yer tezlashtirilgan eroziyadan zarar ko`rgan. Shuning 100 mln gektari haydaladigan yerlarga to`g`ri keladi. Hozir har yili AKTT da ekin dalalari va yaylovlardan eroziya tufayli 2,7 mlrd t tuproqning hosildor qismi.yemirilib ketmoqda.[8]

Kultivatsiya vaqtida bu chuqurliklarni tekislab yuborish mumkin, ammo, bu bilan tuproqning unumdorligi tiklanmaydi.![9]

Xulosa va takliflar (Conclusion/Rekommendations). Xulosa qilib shuni aytish mumkinki suv eroziyasi bu tabiiy geologik jarayon bo`lishiga qaramay unga antropogen tasirlar tufayli tezlashtirilgan eroziya paydo bo`lmoqda, buning tasiri ayniqsa sug`oriladigan yerlarda yaqqol ko`rinadi. Sugo`riladigan yerlarda yerga ishlov berish va sug`orish ishlari ilmiy yondashuvsiz sovuqqonlik bilan amalga oshirilishi tufayli, ko`plab yerlarda irrigatsiya eroziyasi vujudga kelmoqda. Irrigatsiya eroziyasini oldini olish va qarshi kurashda asosan ilmiy asoslangan sug`orish texnikasi va texnologiyasini qo‘llash zarurdir. Bunda eng muxim tadbir yerning nishabligi bo‘yicha egat uzunligi va egatga beriladigan suv miqdorini to‘gri tanlashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] X. Shukurlayev, A. Mamataliev, R. Shukurlaeva. YERLAR MELIORATSIYASI. Toshkent.

[2] X. Shukurlaev, A. Mamataliev, R. Shukurlaeva. Qishloq xo‘jaligi gidrotexnika melioratsiyasi. Toshkent 2007. 238 b.

[3] Tarbuk E.J. va Lutgens, F.K. Yer haqidagi fanlar. Fizik geologiyaga kirish. 8-nashr. Pearson Prentice Hall-2005.

[4] O`zMu Geografiya ta`limi tarixi va muammolari Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. T.: 26- aprel 2019.

[5] BMT Atrof-muhit dasturi xisobotlari-2018.

[6] O`zb ME, 2-bob T.: 2000-2005.

[7] M.C Dias, J.M Gasko. Suv eroziyasini baxolash usullari. Agricola Espanola, Ispaniya Madrid.: 1994.

[8] M.R Bakiyev, J. Majidov. Gidrotexnika inshootlari. 1-jild. T.:, “Yangi asr avlodi”, 2008.

[9] Qo`qon shaxar Irrigatsiya va Miloratsiya bo`limi yillik hisobotlari. Qo`qon-2022

[10] Isaqov V.Yu, Axmedov M.I, Maxmudov B. Yerlar degradatsiyasi va rekultivatsiyasi. O`quv qo`llanmasi -T.: 2022 B. 36-42.

MEN SEVGAN ADIB

Mehriniso Baxtiyorova Qahramon qizi
Urganch tumanidagi 1-sonli maktab bitiruvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6825417

Annotatsiya: Keltirilgan ushbu maqolada Xorazm vohasida yetishib chiqqan buyuk yozuvchi, shoirlarimizni boy va ma’naviy merosi bo‘lmish asarlari, she’riy kitoblari aks ettirilgan. Aynan kitobsevar yoshlarimizni avvalo o‘zi tug‘ilib o‘sgan joydagi yozuvchi va shoirlarimizni boy xazinasi hisoblanmish asarlarini mutolaa qilishga undaydi.

Kalit so‘zlar: shoir, kitob, Xorazm, yozuvchi, san’atsevar, ijodkor, kutubxona, asar, adabiyot, voha.

Xorazmni azal azaldan buyuk allomalar, san'atkorlar va ijodkorlar yurti desam yanglishmayman. Xorazm Tangri nazari tushgan yurt deb bejizga aytilmagan. Quyosh yurti bo'lgan Xorazmning issiq tafti kabi insonlari ham mehrli va mehmondo'stdir. Ijodkorlar qalbi Amudek jo'shqinligi tufayli go'zal she'rlar yozadilar. Bu she'rlar o'z-o'zidan diltortar taronaga aylanib san'atsevar insonlar yuragini jumbushga keltiradi. Bu vohadan yetishib chiqqan ulug' shoir va yozuvchilar asarlari allaqachon kitobsevarlar javonidan va qalbidan o'rin egallagan. Matnazar Abdulhakim, Egam Rahim, Ullibibi Otayeva, Bibisora Atayeva, Komil Avaz, Erkin Samandarov, Rahim Bekniyoz, Qurbon Muhammadrizo, Sotim Avaz, Ismoil Allaberganov, Erpo'lat Baxt va ko'plab ijod ahlini davom qildirishim mumkin. Biz yoshlar o'zimiz yashab turgan Xorazmlik yozuvchi va shoirlar asalarini o'qishimiz shart deb o'ylayman. Ana shu ijodkorlardan Rahim Bekniyoz she'rlari va asarlarini sevib o'qiyman. Ayniqsa, ijodkorning urush yillarida yozgan

“Qo‘ltiq tayoqlar,
Temir oyoqlar ”

degan misralari menga urush yillaridagi kinofilmlarni eslatib yuboradi. Yozuvchining uy muzeyida uning ulug' vatan urushidagi ishtiroki rasmlarini ko'rib, bu inson hayotini va ijodini o'ragish, biz yoshlarning burchimiz degan xulosaga keldim. Uning ulug' vatan urushi yillarida olgan orden va medallari, boy kutubxonasi, mendek yosh umidli jurnalist uchun katta turtki bo'ldi va kitobxonlikka bo'lgan qiziqishimni yanada oshirdi. Adib hayot bo'lganlarida bu yil 102 yoshni qarshilagan bo'lar edi. Yozuvchining “Ovchining kuylari”, “Moviy to'lqinlar”,“Momiqjon”, “Dersu Uzala izidan” asarlari va she'riy kitoblari menga juda manzur bo'ldi. Uning “Lahzalar” she'rini o'qigan zahotiyoq yod olasan.

Zaryadlangan zarralardek uchar lahzalar,

Abadiyat qutbi sari ko'char lahzalar,
Qatralardan ummonlarga hayot bag'ishlab,
Daryolarni qumursikadek ichar lahzalar,
Silab o'tar yashil maysa, sabzalar boshin,
Qayratadi qoyalarning, tog'larning toshin.

Yozuvchining bolalarga atab yozgan “Momiqjon” hikoyasi menga juda yoqqan. G'oz bolasining tuxumni yorib chiqishi, ona g'oz uni ““G‘o-g‘o” darrov yonimga kel. Kelaqol, jonginam!” Uning tug'ilgan zahotiyoq suvga sho'ng'ib ketishi, g'ozning bolasi suvda adashib qolib, uni Jumaniyoz aka suvdan avaylab, uyiga olib kelgani va uning oilasidagi bolalar unga kelishib “Momiqjon” deb nom berishlari, bolalarning momiqjon jajji g‘ozga bo‘lgan mehrlari meni to‘lqinlantirib yuborgan. Shu shu bo‘ldi-yu, biz ham bog‘imizda o‘rdaklarni boqadigan bo‘ldik. Yozuvchining “Dersu Uzala izidan” hikoyasi ovchilik haqidagi bo'lib, juda qiziqarli ekan. Rahim Bekniyozning asarlari juda sodda, samimiy so‘zlar bilan yozilgani uchun katta va kichik yoshdagi kitobxonlarga birdek yoqadi desam xato bo‘lmaydi. Xorazmda Rahim Bekniyozni “Ovchi shoir”, “Tabiat kuychisi” deb atashlari bejizga emas. Uning “Qaydasan, Xumo?” hikoyasini men adabiyot fanidan “Badiiy o'qish” tanlovida o‘qib berib, faxrli 1-o‘rinni egallaganman. Bu hikoyadagi “Qarangki, Xumo o‘sha afsonaviy qush, bir kuni ovchi ro‘parasida hozir-u nozir bo‘ldi. O, bu unutilmas uchrashuvni baxtli tasodifni tasvirlashga qalam ojizlik qiladi”, qalam deb o‘qiganimda hamma chapak chalib yuborgan. Men jurnalist bo‘lsam albatta, buyuk yozuvchilar hayoti va ularning oilalari bilan suhbat o‘tkazadigan ko‘rsatuvlarni ko‘p tayyorlayman deb o‘zimga o‘zim niyat qilib qo‘ydim. Bugungi kunda kitobga va kitobxonlikga bo‘lgan e’tibor yurtboshimiz nigohida. Biz yoshlar kitobni o‘zimizga oshno qilishimiz va do‘st bilishimiz kerak. Chunki yurtboshimiz ta’kidlaganidek “Uchinchi renessansni bugungi yoshlarimiz yaratadi”-degan ishonchini oqlashimiz bizning asosiy farzandlik burchimiz deb hisoblashimiz lozim.

ТЕРРАКОТОВАЯ АРМИЯ- ВОСЬМОЕ ЧУДО СВЕТА

Бурова Наталья Исмаиловна
учитель истории, школы № 15
Узбекистан, г. Термез
https://doi.org/10.5281/zenodo.6828519

Аннотация: В данной статье рассматривается исторический подход к исследованию Терракотовой армии правителя Цинь Шихуанди, о имеющихся археологических фактах. Особый интерес представляют легенды и мифы, связанные с глиняной армией могущественного правителя Китая.

Ключевые слова: Цинь Шихуанди, терракотовая армия, Сиань, ртуть, правитель.

Abstract: In this article was shown historical investigation methods of terracotta s army Chinese Empire Qin Shi Huang. There are more interesting facts and legends which connected with clay army of powerful Chinese ruler.

Key words: Qin Shi Huang, Terracotta army, Sian, mercury, ruler.

Терракотовая армия Цинь Шихуанди- восьмое чудо света. Земли Китая хранят древнюю и богатую историю, начинающуюся за много веков до нашей эры, старинные многоярусные пагоды, древние буддийские храмы, великолепные императорские дворцы гармонично сочетаются с современной архитектурой растущих вверх небоскребов и торгово-развлекательных центров.

И сегодня, стоит копнуть немного глубже, чтобы обнаружить новые артефакты- свидетельства минувших дней. Среди китайцев даже ходит шутка, что невозможно построить новое здание не наткнувшись на древнюю посуду или предмет обихода, скрывающиеся в недрах китайской земли.

Одним из таких артефактов и стала Терракотовая армия. Более 2200лет Терракотовая армия пролежала нетронутой в земле. В 1974 году сианьские крестьяне отправились к горе Лишань, чтобы выкопать там новый колодец. Каково же было их удивление, когда вместо воды они нашли множество странных черепков. Начались раскопки, в ходе которых было найдено несколько десятков очень древних глиняных статуй воинов. Некоторые из них сохранились очень хорошо, другие – превратились в кучу разрозненных обломков. Так начинается история одного из самых значимых археологических открытий в мире, восьмого чуда света – терракотовой армии императора Цинь Шихуанди.

Известно изкниги « История» Сыма Цянь,что император Цинь жил в III веке до нашей эры и сумел вывести страну из двухсотлетнего периода

«Воюющих Царств», став первым в истории властителем объединённого Китая. Это был один из самых незаурядных правителей Китая, мысливший и действовавший всегда исключительно масштабно даже по китайским меркам. Именно он завоевал, а затем объединил в единую страну семь враждовавших государств. Именно при его правлении были построены дороги общего стандарта через весь Китай, а разрозненные прежде государства получили единый язык и иероглифы канонического написания. Именно он начал строить Великую китайскую стену, чтобы защитить новое государство от варваров-кочевников гуннов с Севера. Были и другие колоссальные проекты Первого императора Китая. Ровно через год после восхождения на престол в 246 году до н. э. 13-летний Ин Чжэн (будущий Цинь Шихуанди) стал строить свою гробницу. По его замыслу, статуи должны были сопровождать его после смерти, и, вероятно, предоставить ему возможность удовлетворять свои властные амбиции в потустороннем мире так же, как он делал это при жизни.

Строительство потребовало усилий более чем 700 тыс. рабочих и ремесленников и длилось 38 лет. Периметр внешней стены захоронения равен 6 км. Вот что писал Сыма Цянь: «В девятой луне прах Шихуана погребли у горы Лишань. Шихуан, впервые придя к власти, тогда же стал устраивать свой склеп. Объединив Поднебесную, он послал туда со всей Поднебесной свыше семисот тысяч преступников. Они углубились до третьих вод, залили стены бронзой и спустили вниз саркофаг. Склеп наполнили перевезенные и опущенные туда копии дворцов, фигуры чиновников всех рангов и воинов всех званий и должностей, редкие вещи и необыкновенные драгоценности. Мастерам приказали сделать луки-самострелы, чтобы, установленные там, они стреляли в тех, кто попытается прорыть ход и пробраться в усыпальницу.

Гора Лишань — это рукотворный некрополь первого императора Цинь. Император Цинь Шихуанди во время своего правления захватил шесть царств на территории Китая, истребив всех военных. Он опасался, что они будут преследовать его в загробном мире, поэтому и построил для своей защиты Терракотовую армию, смотрящую на восток- направление, откуда враг придет. Материал для части статуй брался именно с горы Лишань.

Цинь Шихуанди был похоронен в 210 г. до н. э. Согласно великому китайскому историку Сыма Цяню, огромное количество драгоценностей и изделий ремесленников было захоронено вместе с императором. Также с императором были заживо погребены 48 его наложниц. Около 8 тысяч скульптур пехотинцев, лучников и конников были спрятаны под землёй..

Глиняные воины изготавливались вручную и по частям, которые потом соединяли. Фигуры обжигались, отсюда и название армии – терракотовая.

По преданию, первоначальным замыслом Цинь Шихуанди было захоронение тысяч солдат вместе с ним сразу после собственной смерти. Они должны были быть похоронены в непосредственной близости от его гробницы и продолжать обеспечивать защиту и его безграничное могущество и по ту сторону жизни. Такая традиция, пусть в меньших масштабах, действительно существовала в Древнем Китае, когда вместе с умершим правителем могли заживо хоронить еще порядка 100 человек из его ближайшего окружения – чиновников, наложниц, личную охрану, мастеров, обеспечивающих быт. Однако к периоду правления Первого императора Китая традиция эта уже переставала быть нормой и сходила на нет. И советники смогли убедить его, что данный сценарий едва ли удастся осуществить – это может привести к восстанию, к тому же государство, нуждающееся в защите, потеряет значительную часть боеспособного войска. И тогда было принято решение заменить настоящих солдат на глиняных и сделать из них целую армию.

Три этапа раскопок позволили раскрыть много секретов о безмолвной армии беспощадного правителя.

Первый этап масштабных раскопок прошёл с 1978 по 1984 год. Кроме глиняных статуй в 1980 году в 20 метрах от гробницы императора были обнаружены две бронзовые колесницы, каждая из которых состоит более чем из 300 деталей. Колесницы запряжены четвёрками лошадей, упряжь которых содержит золотые и серебряные элементы. Исследование кургана продолжается до сих пор, место захоронения императора всё ещё ожидает вскрытия.

Второй — с 1985 по 1986. В начале 2000-х годов были также обнаружены статуи музыкантов, акробатов. Также там найдены статуи чиновников, но есть гипотеза, что это просто дрессировщики коней. 13 июня 2009 начался третий этап раскопок.

Позже в ходе раскопок были обнаружены и другие склепы, меньшего размера, в которых находились уже не боевые дружины, а, в том числе, штаб управления войском, писари, другие военные чиновники.

Археологи и реставраторы продолжают работать над воссозданием терракотового войска. Даже в главном павильоне можно увидеть фигуры, находящиеся сейчас на восстановлении и собираемые буквально по кусочкам. Часть воинов навсегда останутся обезглавленными – их головы и лица восстановить не удалось.

Так что поначалу было не вполне ясно, к какому периоду надо отнести этот глиняного мужика, а также его компанию числом 6000 пехотинцев, выстроенных в 11 коридорах подземной галереи. Впрочем, довольно скоро выяснилось, что под первой галереей находится вторая, где расположен глиняный комсостав среднего звена. Спустя 20 лет уже в совсем другой галерее

нашли высшее начальство – генералитет глиняных болванов, включая главнокомандующего в чешуйчатых латах, усыпанных драгоценными камнями. А ещё 7 лет спустя пошли имперские тылы – в 2001 г. были найдены первые терракотовые статуи чиновников. Сейчас общее количество глиняных болванов превышает восемь тысяч.

Несмотря на то, что в течении 48 лет глиняная армия изучается, появляются все новые факты и гипотезы относительно Терракотовой армии. Удивительно, но каждая из 8000 статуй уникальна и неповторима. Присмотревшись можно заметить небольшие индивидуальные различия у каждого солдата. Существует всего 8 разновидностей солдатской формы, но при этом у каждого воина свои черты л и выражение лица, рост, прическа, мимика. Причем с ювелирной точностью и старанием выполнены мельчайшие детали, даже рисунок на подошве обуви. Все фигуры – и тысяч людей, и сотен животных – выполнены в натуральную величину. Тогда они были ярко окрашены, но при контакте с воздухом и светом краска двухтысячелетней давности очень быстро, буквально на глазах археологов, в течение нескольких минут выцветала, и фигуры обретали своей естественный цвет обожженной глины

Воины и лошади Терракотовой армии были сделаны в различных районах Китая. Институт ботаники Китайской академии наук сделал такой вывод, сравнив образцы и области распространения пыльцы из статуй. Исследователи выяснили, что лошадей изготавливали непосредственно рядом с некрополем, вероятно, чтобы упростить их транспортировку (вес лошадиной скульптуры составляет около 200 килограммов), статуи воинов более лёгкие, их вес составляет примерно 135 килограммов, и место их изготовления пока неизвестно.

Фигуры воинов являются настоящими произведениями искусства, поскольку выполнялись в индивидуальном порядке, вручную и с использованием различных методик. "Воины Терракотовой армии украшены красочными узорами и даже отпечатками пальцев мастеров, которые их создали, - говорит Лань., ведущий специалист по восстановлению фигур - Имена ремесленников выгравированы на них, но их бывает трудно найти. Если вы внимательно посмотрите на черепки глиняной посуды, то увидите следы отпечатков их пальцев и даже полные отпечатки ладоней, оставшиеся после того, как они стучали по глине. Есть также следы выпавших у них волос".

Указывая на воинов Терракотовой армии в натуральную величину, одетых в доспехи и с собранными в пучки волосами, Лань говорит: "Это фрагменты истории, которые ярко сохранились. Прошло более 2000 лет, и вы все еще

можете почувствовать то огромное количество таланта, которое было вложено в создание этих фигур

По его словам, все эти следы хорошо сохранились. Используя свой опыт, Лань может точно сказать, были ли терракотовые воины изготовлены придворными мастерами того времени или простыми местными мастерами, поскольку стили их работы совершенно разные.

Фигуры полые, но даже при этом вес воинов составляет более 120 кг, лошадей – более 200 кг. Исследуя эти находки, археологи и химики выяснили, что фигуры изготавливались в разных частях Китая, туловища свозили на место будущей гробницы и уже здесь к ним крепили головы, руки, оружие, покрывали краской и лаком. И невероятная трудоемкость этой работы, и сложность логистики для того времени – одни из самых больших загадок. Да и печи должны были представлять собой очень большие и мощные сооружения.

После придания необходимой формы статуи обжигались и покрывались специальной органической глазурью, поверх которой наносилась краска. Так, до сих пор не до конца понятно, как были сделаны тысячи терракотовых солдат, ни один из которых не похож на другого. До сих пор не найдены печи, в которых были обожжены фигуры.. Представленные воины отличаются по рангу (офицеры, рядовые солдаты), а также по виду оружия (копьё, арбалет или меч).

Во время раскопок быдло обнаружено около 40000 единиц бронзового оружия, которое удивительно хорошо сохранилось. Несмотря на то что армия захоронена почти 2200 лет, лезвия мечей, копий и наконечников стрел по-прежнему острые и блестящие. Следы коррозии едва видны. Пролежав в земле более 2000 лет, оружие было в отличном состоянии и не подверглось эрозии.

Почему они так хорошо сохранились? Оружие было защищено от гниения защитным слоем? У исследователей есть предположение по этому поводу.

Долгое время у ученых была гипотеза, что древнекитайские мастера покрыли оружие хромсодержащим защитным слоем, остатки которого были обнаружены на некоторых лезвиях. Считалось, что китайцы в то время уже обладали удивительными металлургическими навыками. "Многие артефакты и сами фигуры солдат покрывались специальным лаком перед тем, как мастера расписывали их. Мы обнаружили много хрома внутри фигур, а также на древках копий и бамбуковых рукоятках мечей", - написал в "Научных отчетах" руководитель исследования, археолог Кембриджского университета Маркос Мартиньон-Торрес.

Но свежие исследования британско-китайской группы приводят к совершенно другому выводу. Археологи изучили 464 оружия, но только на 37 лезвиях содержался хром. По убеждению ученых, этого слишком мало, чтобы поддерживать тезис о защитном слое. Наибольшее количество хрома

обнаружено там, где дольше был прямой контакт с окрашенной древесиной. Химический анализ также показал, что хром на бронзовых лезвиях химически идентичен металлу, найденному в краске. Хром также был обнаружен в сохранившихся пигментах слоев краски, которыми были покрыты фигуры солдат.

В процессе открытий стало совершенно ясно, что вся эта компания сопровождала в последний путь именно императора Цинь Шихуанди, а не кого-нибудь другого.

Но фокус в том, что эта восьмитысячная армия – лишь малый, можно сказать, незначительный элемент того грандиозного некрополя, который Цинь Шихуанди начал строить для себя в возрасте 13 лет и продолжал до самой смерти. Постоянные археологические изыскания, длящиеся уже почти полвека, позволяют предположить, что древний китайский историк Сыма Цянь, описывавший погребение императора, не так уж приукрасил действительность, как полагали до сих пор.

Повторим – всё это великолепие считали байкой, легендой, не стоящей внимания. До тех самых пор, пока лет тридцать назад не были взяты пробы грунта с участка холма – примерно над предполагаемым Подземным дворцом Шихуанди. Пробы показали, что в центре холма находится относительно компактная зона с аномально высоким содержанием ртути, пары которой дошли до поверхности.

Словом, огромная карта объединённого Китая с ртутными реками и морями, похоже, действительно существует. Есть предание, и, учитывая масштаб замысла, в это верится без труда, что император повелел похоронить себя тоже особенным образом. Его тело должно было покоиться в гробу, сделанном в форме лодки, а сама лодка – двигаться по подземной реке из ртути. Дело в том, что ртуть в тот период считалась средством, обладающим магическими свойствами – дарящим долголетие, даже бессмертие. И движение по реке из ртути должно было обеспечить его неуязвимость в загробном мире. Есть сведения о том, что император, стремясь к бессмертию, действительно с определенной регулярностью употреблял внутрь небольшие порции этого ядовитого металла, что, с высокой долей вероятности, стало одной из ключевых причин его ранней смерти. Вполне возможно, что существует и остальное великолепие, столь красочно описанное Сыма Цянем. А это значит, что вариант «глиняная армия нужна для удовлетворения властных амбиций» рассыпается в прах. Потому что вместе с моделью армии император взял с собой в могилу и модель того Китая, который он завоевал.

Отсюда возникает вопрос- для чего все это надо было? Ответ кроется в материалах недавних исследованиях из какого материала сделаны статуи. В

глине, даже хорошо обожжённой, обязательно есть участки, где пыльца растений не успела или не смогла перегореть. Анализ этой самой пыльцы показал, что статуи делали в разных концах огромной объединённой империи Цинь Шихуанди, а потом свозили к горе Лишань по дорогам, которые проложили, согласно непреклонной воле Цинь Шихуанди.

Другой вопрос напрашивается сам -для чего нужно было создавать эту огромную армию? Разгадка довольно проста. И терракотовая армия, и весь грандиозный погребальный комплекс нужны были императору как своего рода доказательство – документ, подтверждающий земное величие «Сына Неба», как называли императоров в Китае. Небо – оно всё видит, и потому главный документ всей жизни должен был по-честному доказывать, что Империя создана, имеет внушительную транспортную связность, а подданные исполняют волю императора как священную. Так сказать, «весомый, зримый, грубый» аргумент перед Небом: «Я, Цинь Шихуанди, прожил жизнь не напрасно и сумел из разрозненных племён создать Великий Китай».

Можно предположить, что у императора, покоряющего другие государства и сгоняющего на гигантские стройки сотни тысяч (а по некоторым источникам – миллионы) человек, было и несметное количество врагов. На его жизнь несколько раз покушались, но попытки не достигали цели. В то же время Цинь Шихуанди был чрезвычайно сильно озабочен темой поисков бессмертия, а на случай если бессмертия достичь не удастся – неограниченного могущества в загробном мире.

Несмотря на то, что археологи прилагают большие усилия, знания терпение, загадок не убавляется.

За все эти годы гробница пережила пожары и наводнения. Иногда реставраторам даже не удавалось восстановить первоначальный облик воинов. В процессе раскопок было найдено большое количество разбитых фигур, по легенде это связано с тем, что войска Сян Юя, военачальника в конце эпохи правления династии Цинь, однажды открыли гробницу и вытащили оружие, которое держали фигуры. Многие фигуры были разбиты.

Несмотря на то, что Терракотовая армия была обнаружена более 48 лет назад, гробница императора до сих пор остается нетронутой. Это главная загадка, над которой не спешат приоткрывать завесу тайны – что же находится в гробнице самого императора. Ее место установлено, но власти не торопятся давать разрешение на ее раскопки. Есть предание, и, учитывая масштаб замысла, в это верится без труда, что император повелел похоронить себя тоже особенным образом. Его тело должно было покоиться в гробу, сделанном в форме лодки, а сама лодка – двигаться по подземной реке из ртути.

Тема гробницы императора, как всегда и бывает в подобных ситуациях, обросла кружевом догадок, предположений, слухов и обрывочных данных из летописей, похожих на полуправду – полу вымысел. Среди них версия о том, что вместе с императором все же похоронены сотни его наложниц и слуг. Гиды рассказывают истории о том, что при раскопках находили останки людей, пытавшихся добраться до могилы императора в надежде разграбить и ее, но погибших от испарений токсичного металла. Говорят и о том, что дальнейшие раскопки и были остановлены именно из-за того что в почве нашли следы очень высокой концентрации ртути.

Ареологии опасаются за ее сохранность, утверждая, что не существует таких технологий, раскопав мавзолей, не навредив ей.

Что именно является правдой в этих историях, установить пока невозможно. Но очевидно, что большие открытия здесь еще впереди и загадочное "восьмое чудо света" может оказаться еще чудеснее.

Ведь Терракотовая армия окутана тайнами древности и неразгаданными загадками. Что является правдой, а что есть ложь предстоит выяснить как археологам, так и ученым историкам, так как нано технологии не стоят на месте, а возможно, с их помощью многие загадки жизни и правления Цинь Шихуанди будут раскрыты.

Список литературы:

1. Комиссаров С.А. «История и археология» (с. 45)
2. Антонов Е. И. «Китайская терракотовая армия» (с 11.)
3. Лань Дэшен «Записи о работе по восстановлению фигур терракотовой армии» (с 23)

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ПРИМЕРЕ УРОКА ДИСПУТА

Х.А.Валиева
старший преподаватель кафедры
«Языков» Ташкентского университета прикладных наук
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899601

Резюме: В данной статье представлены изменения в образовательной сфере, качество, актуальность, не традиционность, при обучении иностранных языков, а также использование интерактивных методов при проведении уроков диспутов.

Ключевые слова: образовательная сфера, процесс, актуальность, обучение, опыт, основные правила, реализация, инновация, диспут.

Резюме: Ушбу мақолада таълим тизимидаги ўзгаришлар, чет тилини ўқитишдаги ноаънанавий усуллар, уларнинг сифати, шунингдек, мунозара машғулотларида интерфаол усуллардан фойдаланиш йўллари кўрсатилган.

Калит сўзлар: таълим соҳаси, жараён, таълим, тажриба, асосий қоидалар, инновация, тадбиқ қилиш, долзарблик.

Resume: This article shows the changes in the sphere of education, the quality of education, topicality, non-traditional study of foreign languages, as well as using interactive methods during debate– lessons.

Key words: education, in the sphere of, quality of education, topicality, interactive methods, debate – lessons.

Общеизвестно, что в нашей стране ведется работа по реализации Закона «Об образовании» и «Национальной программы подготовки кадров», разработке методов обучения на основе передовых педагогических технологий, созданию содержания и методов дифференцированного обучения, а также их совершенствованию. Этап реализации является требованием времени.

Методика преподавания языка предполагает, что обучение - это совместная деятельность преподавателя и курсантов. Эта деятельность направлена на достижение определенных образовательных целей.

«Быть вовлеченным в образование означает видеть свои собственные недостатки. Когда вы видите их, вы пытаетесь исправить их. Самокритика - лучший способ воспитания себя и других детей », - сказал Л.Н. Толстой [1].

Следовательно, слова великого русского писателя и педагога Льва Толстого показывают, что педагог должен сначала исправить себя и преодолеть свои недостатки.

Изменения, происходящие в образовании сегодня, требуют от каждого педагога творческого подхода к своей работе. Нетрадиционная организация учебной практики дает ожидаемые результаты. Не традиционность, в свою очередь, побуждает к более глубокому изучению методологических и образовательных проблем научного образования и его реализации в аудиториях. В зависимости от активного задействования учащихся в предполагаемой деятельности на занятии, методы подразделяются на: активные, пассивные и интерактивные.

Каждый урок должен быть интересным, актуальным и давать курсанту возможность мыслить самостоятельно. Только тогда эффективность урока и проблемы будут решены. В группах, где преподаватель является активным звеном и много времени тратит на объяснение темы, необходимо учитывать языковые трудности, возникающие при работе с текстом и грамматикой языка. Для активного владения материалом после теоретической части выполняются речевые упражнения, а также словарная работа, которая даст хороший результат и принесёт, ползу в изучении нового материала. Словарь - это не только справочник, но и дидактический материал необходимый для обучения языку.

Как и в других вузах, в нашем Военно-техническом институте большое внимание уделяется преподаванию русского языка. Курсы не только дают представление о предмете, но воспитывают у наших курсантов чувство патриотизма, приверженности долгу и уважения к нашей истории.

Для успешного проведения занятия необходимо соблюдать определенную последовательность действий, то есть алгоритм. Первая последовательность - совместная групповая деятельность, которая является более эффективным. Опыт групповой подготовки курсантов на занятиях по русскому языку не случаен. Это не только даст им глубокие знания, но и сделает обучения более значимым и интересным. Групповое обучение уникально и требует, чтобы определенные правила, включались в эту работу.

-во время занятия каждый курсант имеет возможность высказать свое мнение;

-каждый курсант должен уважать взглядов и мнений других курсантов. Это еще один аспект обучения, чтобы построить взаимное уважение, способность слышать мысли;

- обсуждение мнений;

-возникающие разногласия основаны на интересах участников. [2]

Первая задача преподавателя, правильно определить тему занятия. Здесь учитывается контингент группы, и материал темы должен быть доступным для курсантов данной группы. Таким образом, преподаватель должен владеть

навыками научно-методической и научно-исследовательской работы, чтобы создать качественный учебный материал.

Основная задача педагога - максимально использовать время и дать курсантам как можно больше информации, уметь привлекать курсантов к группам и делать занятия более интересными и продуктивными. Конечно, учитывается уровень понимания предмета курсантами, так как для них русский язык как иностранный.

Например: у нас будет дискуссионное занятие по теме «Моя профессия», связанным с будущей профессиональной деятельностью обучаемых. Актуальная тема для курсантов и они стараются собрать новые материалы по теме и предоставить свои отзывы. Активные учебные группы, с хорошими базовыми знаниями, быстро усваивают информацию. Базовые знания в таких группах в процессе обучения пополняются и расширяются, тексты предлагаются усложнённые, с большим количеством новой лексики. Интерактивные методы следует применять, когда обучаемые уже владеют основами знаний, полученными традиционно. Но есть и слабые группы. В этих группах применяется метод «вынужденная активность». Преподаватель принудительно активизирует деятельность и мышление курсантов.

-повышает творческий характер заданий;

-вынуждает взаимодействовать курсантов между собой и с преподавателем;

-активно использует технические средства обучения;

-развивает в процессе совместной деятельности внимание, память и мышление курсантов.[3]

Дискуссионные занятия нацелены на то, чтобы помочь курсантам разработать собственный материал в ходе практических занятий и самостоятельного обучения, а также предоставить им возможность выразить свои мысли словами и обсудить тему.

Одной из основных задач дискуссионных занятий является повышение эффективности живого общения с курсантами. В конце концов, обсуждение - это одна из наиболее интерактивных форм деятельности, конфликт мнений. Там будет обмен доказательствами.

Ниже приведены примеры обсуждения:

1. Честность - это приверженность правдивости, которая может расширить возможности участников.

2. Уважение - то есть доказательства должны быть связаны не с личностью участников, а только с предметами.

3. Обсуждение - процесс важнее результата [4].

Прежде чем начнем дискуссионное занятие, надо определить цель, которую нужно установить. Первая цель - организовать урок, чтобы учитель знал саму тему; Вторая цель - состоит в том, чтобы эффективно использовать раздаточные материалы, необходимые для обучения, тем самым обогащая мировоззрение обучаемого, используя новые инновационные методы;

Третья цель - обратить пристальное внимание на образовательную ценность урока, чтобы увидеть, может ли тема развить патриотический настрой у курсантов.

В ходе работы неоднократно доказывалось, что метод психической атаки является хорошим результатом. Этот метод является одним из самых эффективных. Основная функция метода мозгового штурма - увеличить количество вариантов ответов на вопросы и дать каждому обучаемому возможность выразить свои взгляды. Защита взглядов противоборствующих сторон означает не лень, а уважение их мнений. Признание того, что они обладают более глубоким знанием, чем вы. Также можем использовать метод «Диаграмма Венна». Данный метод даёт возможность сравнить отличительные и схожие показатели материала. В данной работе эффективно использовать презентацию для повышения выразительности выступления, наглядной иллюстрации описываемых фактов и явлений.

Курсантам предлагается творческая работа на сравнение полученной из текста информации. Эта работа даёт возможность им сосредоточить своё внимание и расширить свой кругозор, пополнить словарный запас. Метод считается интерактивным и даёт возможность самостоятельно работать каждому курсанту. В данной ситуации преподаватель является пассивным звеном, то есть, он только управляет и наблюдает, а курсанты активны, они самостоятельно выполняют все задачи.

Если вы хотите охватить широкую и всестороннюю тему, лучше всего воспользоваться советами экспертов. Сотрудничество между учителями может сделать уроки обсуждения более приятными и эффективными. Специалист может участвовать в учебных занятиях, помогать организовывать и проводить дискуссионные занятия. Одна из методологических и воспитательных проблем урока заключается в том, что военно-учебные заведения ориентированы на формирование подрастающего поколения как личности, на развитие своих знаний, навыков и принятия решений самостоятельно.

Вышеизложенные методы проведения занятия характерны для любого занятия и позволяют преподавателю сопоставить свои ожидания результата с реальным результатом занятия. Применение передовых информационных технологий в области обучения определяется педагогическим мастерством преподавателя, его творческим подходом к организации занятия, а также

желанием курсантов научиться новому, получить максимально возможные знания и навыки по каждой учебной дисциплине.

В каждой области, особенно в армии, важно принимать быстрые и точные решения. Современные требования развивают у наших военных такие навыки, как ловкость, скорость и способность принимать самостоятельные решения. Чтобы приобрести эти качества, необходимы глубокие знания, порядок и дисциплина.

При обучении дискуссионных уроков важно выбрать правильные методы обучения и руководить их действиями, и каждая проблема и каждый элемент должны быть полностью поняты участниками. Это означает, что курсант должен знать предмет и овладеть им возможной степени.

При организации уроков диспутов на уровне современных требований целесообразно:

- внедрение современных подходов к организации и управлению образованием через учебно-методические материалы;
- устранение несоответствий в образовательном процессе;
- включение духовных ценностей, национальных идей, культурного наследия в сознание обучаемых;
- повысить эффективность курсантов во время самоподготовки.

В заключение следует отметить, что использование нетрадиционных методов не должно быть самоцелью, достижением того, что курсанты получать оптимальный багаж знаний. Напротив, такие занятия должны создать взаимную атмосферу и поддержку среди курсантов. С древних времен творчество озадачило многих интеллектуалов. Энциклопедический ученый Фараби утверждает, что творчество: «... это добродетель, что человек должен использовать все другие качества, чтобы достичь его».

Так что не только учитель, но и курсанты делают занятие интересным, эффективным и полезным. Если он сможет найти общий язык со своими курсантами, - это значит, что урок прошел продуктивно и на высоком уровне. “Не бойтесь трудностей - вы будете счастливы!” [5].

Литература:

1. Толстой Л.Н. Письма и дневники. 1865-1902 г. Москва: 1985 г. 279-280 ст.

2. Махмудов Н. Язык обучения и стилистика. Ташкент. 2009 г.

3. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования. М: Академіа. 2003.-387 ст.

4. Методика преподавания юридических дисциплин. Ташкент. 2008 г.

5. «Мудрость воспитание» Б.М. Бим-Бад. Москва. 1989 г.

O‘QUVCHILARDA NUTQIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH

Mehrangiz Abrayeva
Samarqand davlat universiteti Maktabgacha va boshlang‘ich ta'lim fakulteti
Boshlang‘ich ta’lim va sport-tarbiyaviy ish yo‘nalishi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899624

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarda nutqiy kompetensiyani to‘g‘ri shakllantirishda didaktik oyinlardan foydalanish haqida fikr bildirilgan.
Kalit so‘zlar: O‘quvchi, kompetensiya, nutq, tarbiya, didaktik o‘yin.

O‘quvchi nutqining rivoji ko‘p jihatdan uning ruhiyatiga, sog‘lom, tetik o‘sishiga, axloqiy sifatlariga, o‘quv dasturini o‘zlashtirishda me’yorni bajarilishini ta’minlashga bog‘liqdir.

Bu masalalar maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda o‘z yechimini topishi va o‘quvchilar o‘z ona tilida ravon gapira oladigan qilib tarbiyalashga qaratilishi zarur.

O‘quvchilarning aqliy jarayonini rivojlantirish uchun ularning nutqini o‘stirish zarur. O‘quvchi har bir so‘z ma’nosini tushuna olishi uni o‘z nutqida erkin ifodalashga muvofiq bo‘lishi kerak. Tushunchalar tizimiga moslashgan o‘quvchi o‘z fikrini jamlab gapirishga va ifodalab berishga o‘rganadi.

Nutq madaniyatini rivoj topishiga ulkan hissa qo‘shgan Yusuf Xos Xojib, Axmad Yugnakiy, Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy, Rudakiy kabi buyuk daholar yaratgan asarlarda, shuningdek, Bexbudiy, Fitrat, Qori-Niyoziy, Munavvar Qori, Saidrasul Saidazizovlarining ijod namunalarida o‘quvchi nutqini o‘stirish haqida qimmatli fikrlarni bildirganlar.

Masalan, Alisher Navoiyning shunday misralari bor:

So‘zdirki, nishon berur o‘likka jondin,
So‘zdirki, berur jonga xabar jonondin.
Insonni so‘z ayladi judo hayvondin,
Bilki, gavhari sharifroq yo‘q ondin.

Nutqni zamonaviy va to‘laqonli rivojlantirish uchun atrofdagi odamlar bilan o‘zaro hamkorlik o‘quvchining muloqotga bo‘lgan ehtiyoji tarkibini boyitishi zarur. O‘quvchilar nutqni to‘g‘ri egallab olishlarining sababi ularning muloqot faoliyatlarining asosini ehtiyoj-motivatsiya tashkil qilishi, uning tarkibi o‘zgarganligidadir.

O‘quvchining kattalar bilan muloqot qilishining har bir jihati uning oldiga kattalar tomonidan qo‘yilayotgan va so‘zdan jamiyatda o‘zaro bir-birini tushunish uchun shartli ravishda qabul qilingan vosita sifatida foydalanishni talab qilishdan

iborat bo‘lgan kommunikativ vazifani qabul qilishiga yordam beradi. Bundan tashqari, kommunikativ omilning ko‘rib chiqilayotgan har bir jihati u yoki bu darajada va o‘z holicha o‘quvchilarning kommunikativ vazifani hal etishlariga, ya’ni nutqdan foydalanishlariga yordam beradi. O‘quvchining muloqot vazifasini o‘zgartirgan holda kattalar bilan muloqotga bo‘lgan ehtiyojiga va uning tarkibiga uzviy bog‘liq bo‘ladi. Bu o‘quvchi nutqining yangi, yanada murakkab va keng qamrovli jihatlarini o‘zlashtirishiga olib keladi. O‘quvchining ruhan shakllanishida nutqning hal qiluvchi o‘rinni egallashi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarning ahamiyatini yanada oshiradi. Nutq rivojini harakatlantiruvchi kuchlar haqidagi masala ular shiddat bilan va to‘satdan amalga oshirilishi tufayli ham alohida ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilar nutqini rivojlantirishni rag‘batlantiruvchi yoki uni sekinlashtiruvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonda aniq maqsadni ko‘zlagan holda pedagogik sa’y-harakatlarni uyushtirish kalitidir.

Didaktik o‘yinlar yordamida o‘quvchilarda atrof-olam haqidagi bilimlari mustahkamlanadi, lug‘at boyliklari oshadi va dars jarayonida faollashtiriladi. Didaktik o‘yinlar nutqiy mahorat va ko‘nikmalarni mashq qilishda (ibora tuzish, so‘zni o‘zgartirish, hikoya to‘qish va h.q.) qo‘llaniladi. O‘quvchilarda og‘zaki va yozma nutqni o‘stirishda quyidagi didaktik o‘yinlardan foydalanish mumkin.

Tanishuv davrasi

Ishtirokchilar davra bo‘lib turadilar. Ishtirokchilardan biri davra o‘rtasiga chiqib, isimini aytadi va o‘ziga xos yoki o‘ylab topilgan harakat yohud imo-ishorani ko‘rsatib, yana joyiga qaytadi. Hamma ishtirokchilar uning harakati, so‘zlash ohangi, imo-ishorasini iloji boricha aynan takrorlaydilar. Shunday qilib, har bir ishtirokchi o‘z ismini aytadi va o‘z harakati yoki imo-ishorasini ko‘rsatadi.

Mohir suhandon

O‘quvchilar 3 yoki 4 guruhga bo‘linadilar.

1-bosqich. Oldindan tayyorlangan mavzular nomi yozilgan kartochkalarni guruhlar tanlab oladilar.

2-bosqich. Guruhlarga mavzuga oid eng ma’noli va ko‘p so‘z topish topshiriladi.

3-bosqich. Topgan so‘zlar ishtirokida kichkina monolog yoki intervyu diologini tayyorlaydilar. Matn mazmuni ko‘rib chiqiladi. Tayyorlangan matn guruhning har bir a’zosi tomonidan talaffuz bilan o‘qib beriladi.

Guruh a’zolarini o‘qish talaffuzi va suhandonlik mahoratiga karab baholanadi. O‘yin so‘ngida ballar umumlashtirilib g‘olib o‘quvchilar baholanadi.

Ismim tarixi

Ishtirokchilar juftliklarga bo‘linadilar va bir-birlariga o‘z ismlari “tarixi” (ma’nosi, kim qo‘ygani, o‘z ismiga munosabati va h.k)ni aytib beradilar. Intervyu

besh daqiqagacha davom etadi. Suhbatdan so‘ng har bir ishtirokchi o‘z sherigini tanishtiradi.

O‘ng tomondagi qo‘shni, chap tomondagi qo‘shni

Ishtirokchilar davra bo‘lib o‘tiradilar. Ulardan biri boshqa ishtirokchining ismini ayta turib, qo‘lidagi koptokni unga otadi. Ismi aytilgan kishi koptokni ushlab olishi, o‘ng va chap tomonidagi “qo‘shni” larning, ya’ni ishtirokchilarning ismini aytishi va boshqa ishtirokchining ismini aytib, unga koptokni otishi kerak. O‘yin koptok barcha igtirokchilarga tekkuncha davom etadi.

Ismlar lotereyasi

O‘yin ishtirokchilari 4 tadan kichik kartochka oladilar, har biriga o‘z ismlari va familiyalarini yozadilar. Keyin kartochkalar bir quti (karobka)ga yig‘iladi va aralashtiriladi. Har bir ishtirokchi qutidan loteriya olgan singari, 4 tadan kartochka oladi.

Topshiriq: har bir kartochkaning sherigini topish, ya’ni ism va familiyalarni birlishtirish, biroq kartochkalarni o‘z-o‘zidan emas, balki sherigingizda sizga kerak ism, sizdan esa unga kerak ism bo‘lsagina almashasiz. Ishtirokchilarning o‘yinga qiziqishi ortib, ular ikki, uch va h.k. kishi birlashib, bir-birlari bilan kartochka almashadilar. Natijada ishtirokchilarning ko‘pchiligi bir-birlari bilan tanishadilar.

Nutq o‘stirish bo‘yicha ishlarni rejalashtirishda o‘quvchilar tomonidan ona tilini o‘zlashtirish qonuniyatlarini hisobga olish zarur. O‘quvchilar tomonidan atrofdagilarning nutqini tushunish va uni idrok qilish, uning nutq organlari muskullarining mashq qilinganligiga bog‘liq bo‘lib, bolalarning tovush madaniyati bo‘yicha nutqiy faolligini oshirish mashg‘ulotlaridagina emas, balki mashg‘ulotdan tashqari vaqtlarda ham rejalashtirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” – T.: “O‘zbekiston”, 2016. – 56 b.

2. Ubayxo‘jayeva R. A. O‘quvchilarning ifodali o‘qish ko‘nikmalarini takomillashtirish. – T., 1999. - 40 b.

3. Fayzullaeva M. va b. Nutq o‘stirish, savodga tayyorgarlik. Suratli qo‘llanma. – T., 2014.

4. Karimova Q. va b. “Ona tili o‘qitish metodikasi”. – T., “Nosir” 2015.

ELEKTR TA’MINOTINI IQTISOD QILISHDA “AQLLI” TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Bositxon Murodjon o‘g‘li Sidiqov
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899639

Annotatsiya: Aqlli ko‘cha yoritgichi - bu ko‘chani avtomatlashtiradigan avtomatlashtirilgan tizim. Aqlli ko‘cha yoritgichining asosiy maqsadi yo‘lda avtomobil harakati bo‘lmaganda quvvat sarfini kamaytirishdir. Yo‘lda transport vositalari bo‘lganda aqlli ko‘cha yoritgichi yuqori intensivlik bilan yonadi, aks holda chiroqlar xira bo‘lib qoladi.

Kalit so‘zlar: Aqlli ko‘cha yoritgichi, Arduino, avtomatlashtirish, energiya, fotodiod, IR LED, IR sensor, LDR, pin

Abstract: Smart Street light is an automated system which automates the street. The main aim of Smart Street light is to reduce the power consumption when there are no vehicle movements on the road. The Smart street light will glow with high intensity when there are vehicles on the road otherwise the lights will remain dim.

Keywords: Arduino, automation, energy, IR LED, IR sensor, LDR, photodiode, pin, Smart Street light.

Kirish:

Texnologiyaning rivojlanishi bilan bugungi kunda hamma narsa oddiy va oson bo‘lib bormoqda. Avtomatlashtirish - bu mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishda inson mehnatiga bo‘lgan ehtiyojni kamaytirish uchun boshqaruv tizimlari va axborot texnologiyalaridan foydalanish. Sanoatlashtirish doirasida avtomatlashtirish mexanizatsiyalashdan tashqarida bir qadam bo‘lib, mexanizatsiyalash inson operatorlarini foydalanuvchilarga ishning mushak talablariga yordam berish uchun mashinalar bilan ta'minlagan bo‘lsa, avtomatlashtirish insonning hissiy va aqliy ehtiyojlariga bo‘lgan ehtiyojni sezilarli darajada kamaytiradi. Avtomatlashtirish tobora kuchayib bormoqda. Avtomatlashtirish jahon iqtisodiyotida va kundalik tajribada muhim rol o‘ynaydi. Avtomatik tizimlar qo‘lda ishlaydigan tizimga qaraganda afzalroqdir. Tadqiqot ishi ko‘cha chiroqlarining avtomatik boshqaruvini ko‘rsatadi buning natijasida quvvat ma'lum darajada tejaladi. Aqlli ko‘cha chiroqlari energiyani tejash uchun yechimni taqdim etadi, bunga infraqizil datchiklar yordamida yaqinlashib kelayotgan avtomobilni sezish va keyin yuqori intensivlikdagi avtomobil oldidagi ko‘cha chiroqlari blokini yoqish orqali erishiladi. Avtomobil yonidan o‘tayotganda orqa chiroqlar avtomatik ravishda xiralashadi. Shunday qilib, biz juda

ko‘p energiya tejaymiz. Shunday qilib, avtomagistralda transport vositalari bo‘lmasa, barcha chiroqlar xira bo‘lib qoladi.

Aqlli ko‘cha yoritgichi - bu ko‘chani avtomatlashtiradigan avtomatlashtirilgan tizim hisoblanadi. Aqlli ko‘cha yoritgichining asosiy maqsadi yo‘lda avtomobil harakati bo‘lmaganda quvvat sarfini kamaytirishdir. Moslashuvchan ko‘cha yoritgichi deb ham ataladigan aqlli ko‘cha yoritgichi harakat aniqlanmasa xiralashadi, lekin harakat aniqlanganda yorishadi. Ushbu turdagi yoritish an'anaviy, statsionar va yoritgichlardan yoki oldindan belgilangan vaqtlarda xiralashgan ko‘cha yoritgichlaridan farq qiladi.

Aqlli uy yoritgichlari platformalarining tahlili:

Arduino ochiq manbali, prototip yaratish platformasidir va uning soddaligi uni havaskorlar yoki yangi boshlovchilar, shuningdek, professionallar uchun ideal qiladi. Arduino Uno-da 14 ta raqamli kirish/chiqish pinlari (shundan 6 tasi PWM(Pulse Width Modulation) chiqishi sifatida ishlatilishi mumkin), 6 ta analog kirish, 16 MGts kristalli osilator, USB ulanishi, quvvat ulash rozetkasi, ICSP sarlavhasi va qayta o‘rnatish tugmasi mavjud. U mikrokontrollerni qo‘llab-quvvatlash uchun zarur bo‘lgan hamma narsani o‘z ichiga oladi.

Arduino Uno R3 Uno-da joylashgan 8U2 (yoki oldingi avlodlarda topilgan FTDI) o‘rniga ATmega16U2-dan foydalanadi. Bu tezroq uzatish tezligi va ko‘proq xotiraga imkon beradi. Linux yoki Mac uchun hech qanday drayverlar kerak emas (Windows uchun faylda kerak va Arduino IDE-ga kiritilgan) va Uno klaviatura, sichqoncha, joystik va boshqalar sifatida ko‘rsatilishi mumkin. Arduino Uno avvalgi barcha platalardan farq qiladi. u FTDI USB-seriyali drayver chipidan foydalanmaydi. Buning o‘rniga u USB-dan seriyali konvertor sifatida dasturlashtirilgan Atmega8U2 mikrokontroller chipiga ega.

Uno R3 shuningdek, AREF yoniga SDA va SCL pinlarini qo‘shadi. Bundan tashqari, RESET pinining yonida ikkita yangi pin o‘rnatilgan. Ulardan biri IOREF bo‘lib, qalqonlarni taxtadan taqdim etilgan kuchlanishga moslashtirishga imkon beradi. Ikkinchisi ulanmagan va kelajakdagi maqsadlar uchun ajratilgan. Uno R3 barcha mavjud qalqonlar bilan ishlaydi, lekin bu qo‘shimcha pinlardan foydalanadigan yangi qalqonlarga moslasha oladi.

1-rasm. Arduino mikrosxemasining ko‘rinishi

Arduino UNO xususiyatlari:

– Microkontroller: ATmega328
– Boshqaruv(ish) Kuchlanishi: 5V
– Kirish Kuchlanishi (tavsiya etilgan): 7-12V
– Kirish Kuchlanishi (limitlari): 6-18V
– Raqamli Kirish / Chiqish Pinlari: 14 (ulardan 6 tasi PWM chiqishni ta’minlaydi)
– Analog Kirish Pinlar: 6
– DC tok kuchi har bir K/Ch Pin: 40 mA
– DC tok kuchi 3.3V Pin uchun: 50 mA
– Flash Xotira: 32 KB undan 0.5 KB yuklovchi tomonidan ishlatiladi
– SRAM: 2 KB (ATmega328)
– EEPROM: 1 KB (ATmega328)
– Takt Tezligi: 16 MHz

Aqlli yoritgichni tashkil etuvchilarining xususiyatlari:

Infraqizil datchik - bu atrofdagi ba'zi jihatlarni his qilish uchun chiqaradigan elektron qurilma. IR (infrared) sensori obyektning issiqligini o‘lchashi mumkin, shuningdek, aralashuv yoki uzilish tufayli harakatni, shuningdek, obyektning mavjudligini aniqlaydi. Ushbu turdagi sensorlar passiv IR sensori deb ataladigan uni chiqarish o‘rniga faqat infraqizil nurlanishni o‘lchaydi. Odatda infraqizil spektrda barcha obyektlar termal nurlanishning qandaydir shaklini chiqaradi. Ushbu turdagi nurlanishlar infraqizil sensor tomonidan aniqlanishi mumkin bo‘lgan ko‘zlarimizga ko‘rinmaydi. Emitent shunchaki IR LED (yorug‘lik chiqaradigan diod) va detektor oddiygina IR fotodiod bo‘lib, u IR LED chiqaradigan to‘lqin uzunligi bilan bir xil uzunlikdagi IQ nuriga sezgir. IR nuri fotodiodga tushganda qarshiliklar va bu chiqish kuchlanishlari qabul qilingan IR nurining kattaligiga mutanosib ravishda o‘zgaradi.

Ishlash mexanizmi. IR sensori asosan bir juft IR LED va fotodioddan iborat bo‘lgan qurilma bo‘lib, ular birgalikda optron deb ataladi. IR LED infraqizil

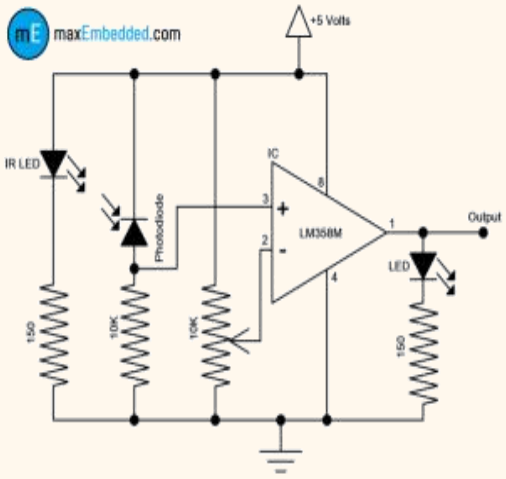
nurlanishni chiqaradi, qabul qilish va / yoki qabul qilish intensivligi fotodiod tomonidan sensorning chiqishini belgilaydi. Endi nurlanish fotodiodga yetib borishi yoki yetmasligi mumkin bo‘lgan juda ko‘p usullar mavjud.

Biz IR LEDni to‘g‘ridan-to‘g‘ri fotodiodning oldida ushlab turishimiz mumkin, shunda deyarli barcha chiqarilgan nurlanish fotodiodga yetib boradi. Bu IR LED va fotodiod o‘rtasida ko‘rinmas IR nurlanish chizig‘ini hosil qiladi. Endi, agar bu chiziqqa to‘sqinlik qiladigan shaffof bo‘lmagan obyekt qo‘yilsa, nurlanish fotodiodga yetib bormaydi va to‘sqinlik qiluvchi obyekt tomonidan aks ettiriladi yoki so‘riladi. Ushbu mexanizm obyekt hisoblagichlarida qo‘llaniladi.

O‘rta maktab fizikasi bizga qora rang barcha nurlanishni o‘zlashtirishini va oq rang barcha nurlanishni aks ettirishini o‘rgatdi. Biz ushbu bilimdan IR sensorimizni yaratish uchun foydalanamiz. Agar biz IR LEDni va fotodiodni yonma-yon, bir-biriga yaqin joylashtirsak, IR LEDning nurlanishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri IR LED yo‘nalishi bo‘yicha tarqaladi va fotodiod ham shunday bo‘ladi va shuning uchun fotodiodga radiatsiya tushishi u yerda bo‘lmaydi. Yaxshiroq tushunish uchun quyida keltirilgan rasmning o‘ng qismiga qarang. Ammo, agar ikkalasining oldiga shaffof bo‘lmagan obyektni qo‘ysak, ikkita holat yuzaga keladi:

Reflektiv yuza. Agar obyekt aks ettiruvchi bo‘lsa (Oq yoki boshqa ochiq rang), u holda radiatsiyaning ko‘p qismi aks etadi va fotodiodga tushadi. Qo‘shimcha tushunish uchun, iltimos, quyidagi rasmning chap qismiga qarang.

Reflektiv bo‘lmagan yuza. Agar obyekt aks etmaydigan bo‘lsa (qora yoki boshqa quyuq rang), u holda nurlanishning katta qismi u tomonidan so‘riladi va fotodiodga tushmaydi. Bu sensor uchun umuman sirt (obyekt) yo‘qligiga o‘xshaydi, chunki ikkala holatda ham u hech qanday nurlanishni olmaydi.

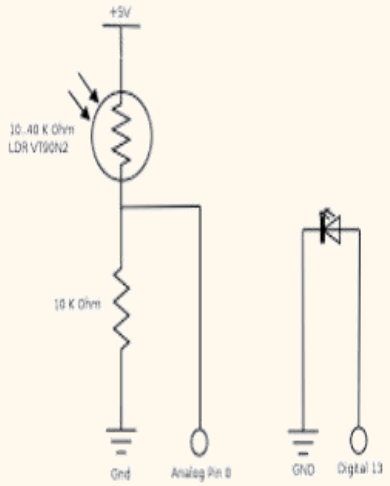

2-rasm. IR sensor sxemasi

3-rasm. IR sensor ko‘rinishi

LDR (Light Dependent Resistors) yoki yorug‘likka bog‘liq rezistorlar, ayniqsa yorug‘lik / qorong‘i sensorli davrlarda juda foydali. Odatda LDR ning qarshiligi juda yuqori, ba'zan 1000000 ohmgacha yuqori, lekin ular yorug‘lik qarshiligi bilan yoritilganda keskin pasayadi. Elektron sensorlar - bu ko‘rinadigan yoki ko‘rinmas yorug‘lik mavjudligida ularning elektr xususiyatlarini o‘zgartiradigan qurilmalar. Ushbu turdagi eng mashhur qurilmalar yorug‘likka bog‘liq qarshilik (LDR), fotodiod va fototransistorlardir. Nomidan ko‘rinib turibdiki, yorug‘likka bog‘liq rezistor qarshilikning o‘zgarishi uchun yorug‘likka bog‘liq. LDR kadmiy sulfid yoki kadmiy selenid plyonkasini yoritilmaganda yoki juda kam bo‘sh elektronlar bo‘lmagan keramika substratiga joylashtirish orqali amalga oshiriladi. Ip qanchalik uzun bo‘lsa, qarshilik qiymati shunchalik yuqori bo‘ladi. Chiziq ustiga yorug‘lik tushganda, qarshilik kamayadi. Yorug‘lik yo‘qligida qarshilik 10K ohm dan 15K ohm gacha bo‘lishi mumkin va qorong‘u qarshilik deb ataladi. Yorug‘lik ta'siriga qarab qarshilik 500 ohmgacha tushishi mumkin. Quvvat ko‘rsatkichlari odatda kichikroq va 50 mVt dan.5 Vt gacha. Yorug‘likka juda sezgir bo‘lsa-da, o‘tish vaqti juda yuqori va shuning uchun yuqori chastotali ilovalar uchun ishlatib bo‘lmaydi. Ular maydalagich kuchaytirgichlarida qo‘llaniladi. Nurga bog‘liq rezistorlar 0,5 sm dan 2,5 sm gacha bo‘lgan disklar sifatida mavjud. Qorong‘i sharoitda qarshilik bir necha Mega ohmgacha ko‘tariladi.

4-rasm. LDR sxemasi

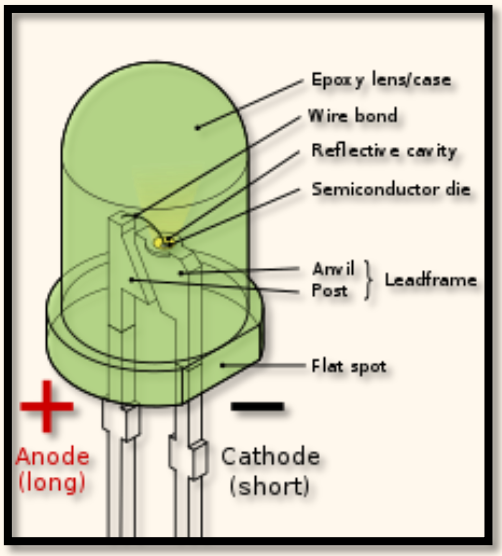

5-rasm. Yorug‘likka bog‘liq resistor

Yorug‘lik chiqaradigan diod (LED) ikki o‘tkazgichli yarim o‘tkazgichli yorug‘lik manbai. Bu faollashtirilganda yorug‘lik chiqaradigan p-n o‘tish diodidir. Uzoq terminal ijobiy, qisqa terminal esa salbiy. Qo‘rg‘oshinlarga mos oqim qo‘llanilganda, elektronlar qurilma ichidagi elektron teshiklari bilan qayta birlasha oladi va fotonlar shaklida energiya chiqaradi. Bu ta'sir elektroluminesans deb ataladi va yorug‘likning rangi (fotonning energiyasiga to‘g‘ri keladi) yarim o‘tkazgichning energiya tasmasi bo‘shlig‘i bilan belgilanadi. LEDlar odatda kichik (1 mm2 dan kam)

va o‘rnatilgan optik komponentlar radiatsiya naqshini shakllantirish uchun ishlatilishi mumkin.

LEDlar yo‘naltirilgan yorug‘lik manbasini ishlab chiqaradi va intensivligi unchalik yuqori bo‘lmasa-da, ko‘zlaringiz uchun qo‘shimcha ehtiyot bo‘lish kerak. LEDlarni sinovdan o‘tkazishda unga qarshilik qo‘llanilishi kerak.Shuningdek, yarimo‘tkazgich qurilmasi bo‘lgani uchun ular statik zaryadlarga sezgir.

6-rasm. LED strukturasi

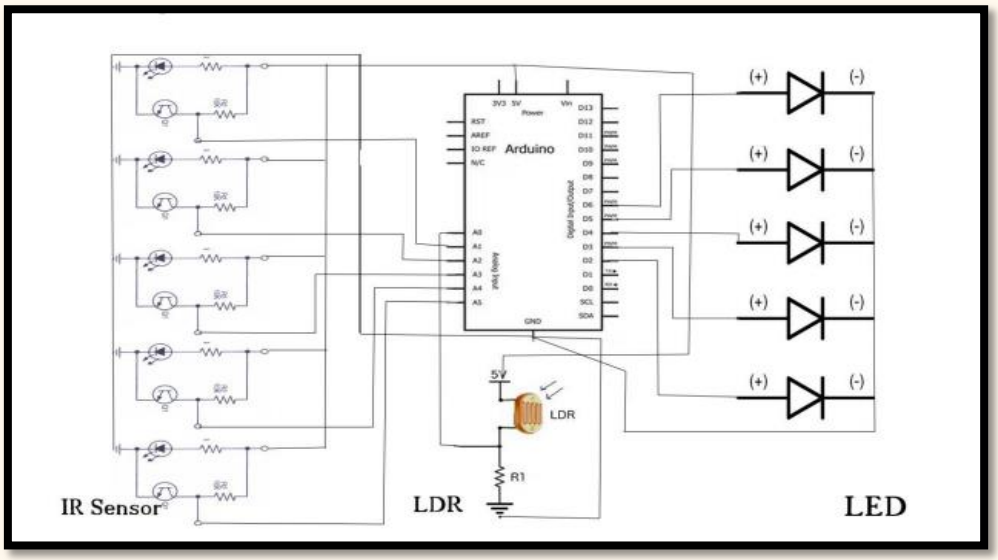

7-rasm. LED

Arduino platasida qurilmalarni ulash va olingan natijalar:

Aqlli ko‘cha chiroqlarini qurish quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi (Barcha tadqiqotlar laboratoriya muhitida bajarilgan va natijalar olingan):

1. LDR pinining chiqishi Arduino Uno platasining A0 (analog) portiga ulangan.
2. IR sensorlarining barcha chiqishlarini mos ravishda A1, A2, A3, A4 va A5 port raqamlariga (analog) ulang, bu Arduino platasiga kirish signalidir.
3. GND portiga barcha IR datchiklarining groundlarini ulang.
4. LEDning chiqish signallari mos ravishda 5, 6, 9, 10 va 11-raqamli portlarga ulanadi.
5. Yana LEDlarning barcha salbiy terminallarini GND portiga ulang.
6. Quvvat Arduino ga uzatiladi (7-12V)

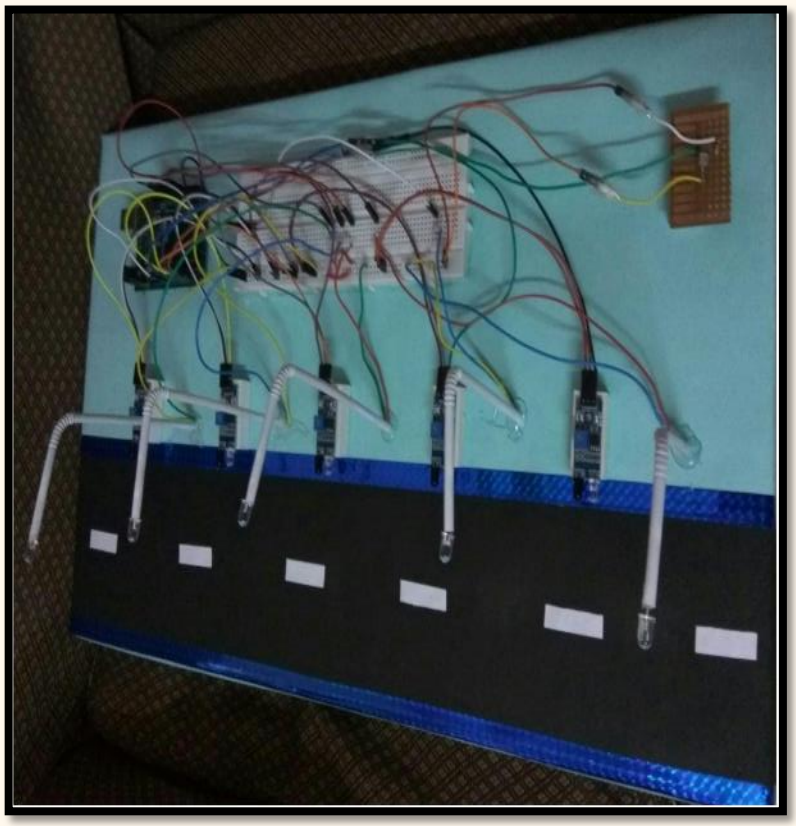

8-rasm. IR datchiklari yordamida qurilgan aqlli ko‘cha chiroqlarining sxemasi

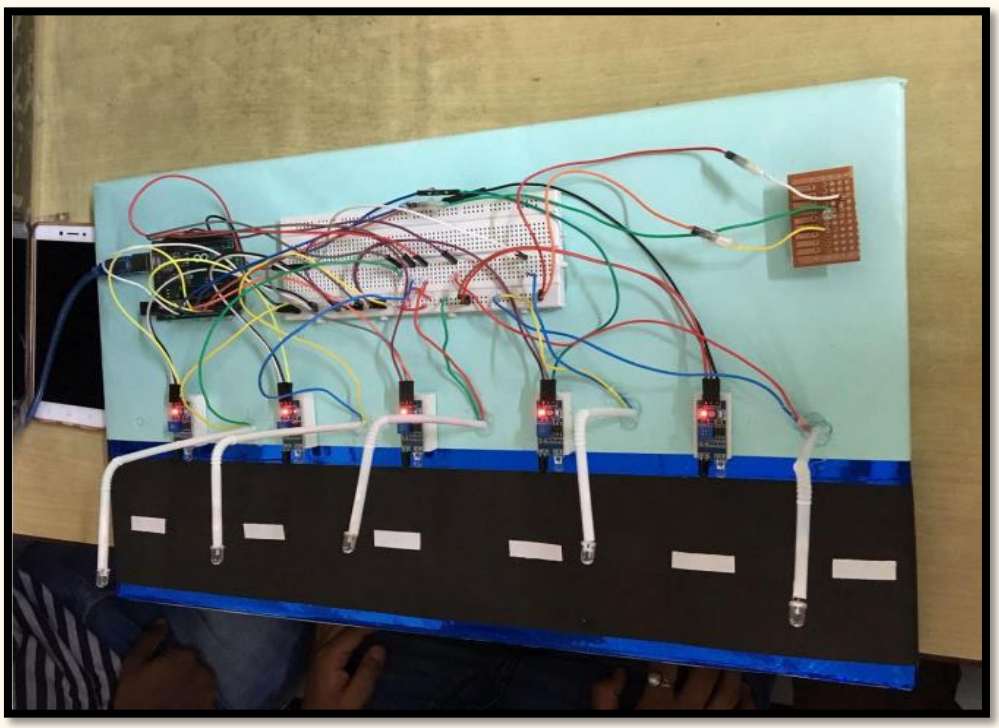
9-rasm. Dastlabki sozlash bosqichi 1

9-rasmda apparatning dastlabki o‘rnatilishi tasvirlangan. Barcha komponentlar har bir boshqa komponentga mos keladi. Beshta IR sensori bir-birining yonida joylashgan. Arduino taxtasi o‘rnatilishi va oqim oqimi uchun tashqi quvvat manbaiga ulanmoqchi. Barcha beshta IR sensori Arduino platasiga ulanadi. Panel bilan barcha simlar o‘rnatilgan.

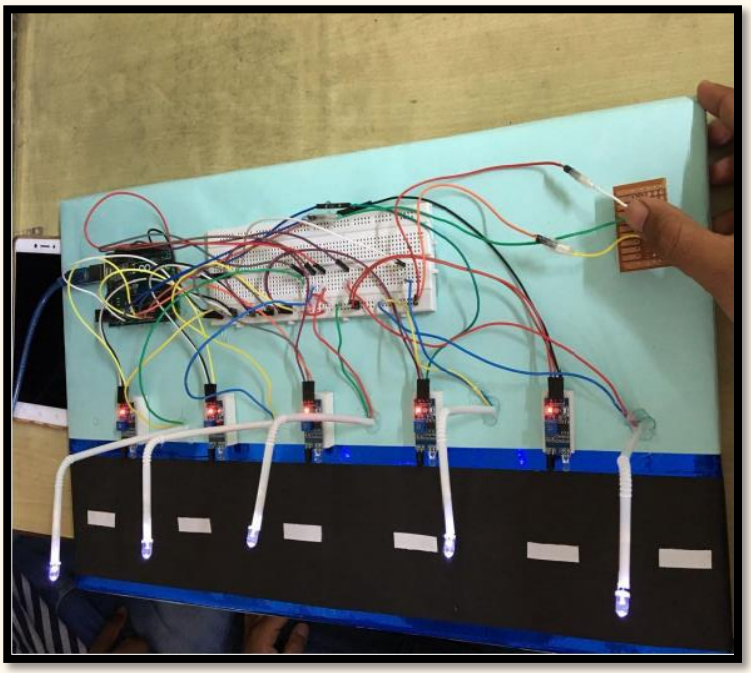
10-rasm. Dastlabki sozlash bosqichi 2

10-rasmda barcha LEDlar Arduino bilan bog‘langan va Arduino o‘rnatilgan ikkinchi bosqich tasvirlangan. Barcha ulanishlar tugallandi, Arduino kirishiga 5V quvvat manbayi berilishi bilanoq, sxema mukammal ishlay boshlaydi.

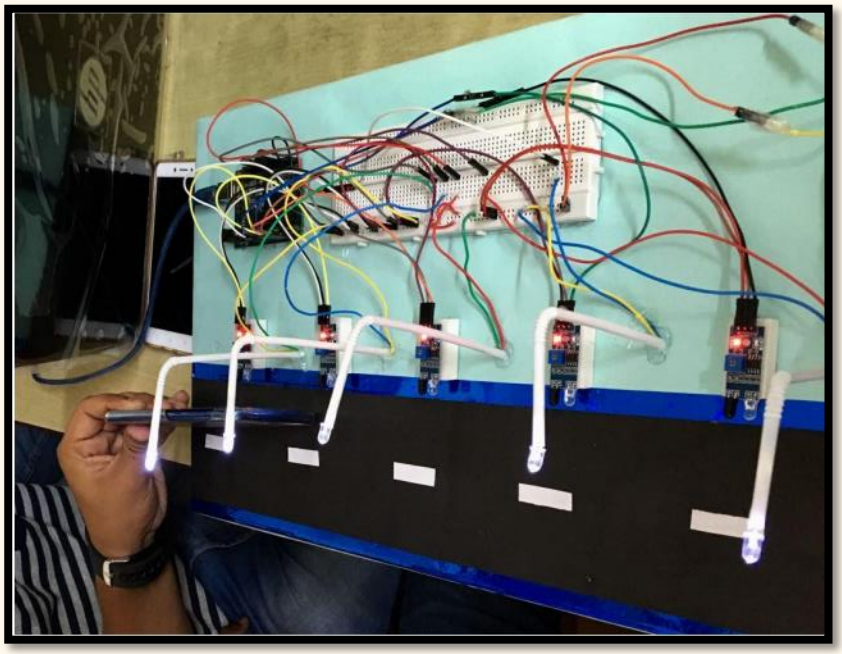
11-rasm. Operatsion bosqich 1

11-rasmda tabiiy yorug‘lik sharoitida Arduinoga quvvat berilganda dastlabki ish ko‘rsatilgan. Shunday qilib, LDR sxemasi yorug‘likni aniqlaydi va LDR izolyator sifatida ishlaydi, oqimning sxema orqali olib o‘tilishiga yo‘l qo‘ymaydi. Shunday qilib, LEDlar o‘chirilgan holda qoladi.

12-rasm. Operatsion bosqich 2

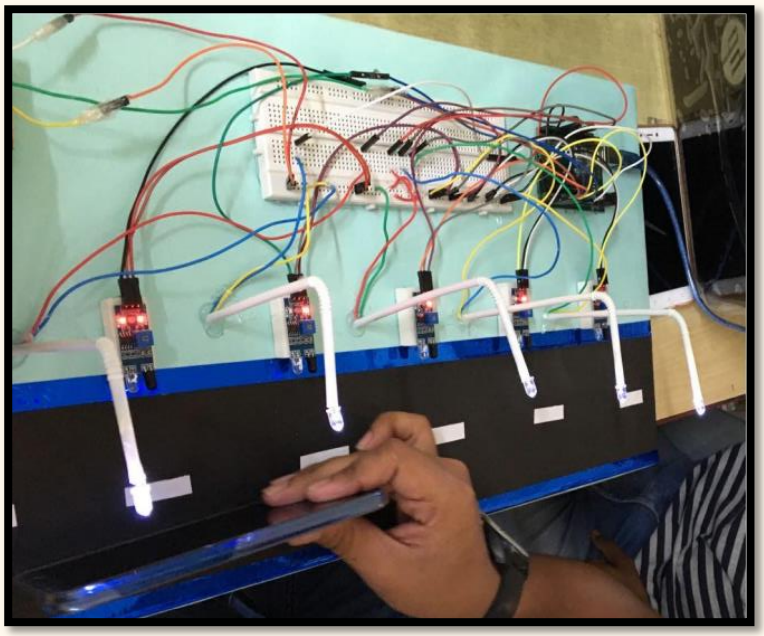
12-rasmda LDR tabiiy qorong‘u holatni yaratish uchun barmoq uchi bilan yashiringan. Yorug‘lik yo‘qligi sababli LDR ning qarshiligi juda past bo‘lib, oqim LDR pallasida o‘tishiga imkon beradi. Shunday qilib, LEDlar xira yonadi.

13-rasm. Operatsion bosqich 3

13-rasmda birinchi datchik tomonidan har qanday obyekt aniqlanganda, birinchi ikkita qo‘shni LED to‘liq intensivligida yonib, qolgan LEDlarning xira yonishi tasvirlangan.

14-rasm shuni ko‘rsatadiki, to‘rtinchi IR sensori obyektni aniqlaydi va mos keladigan LED va ketma-ket LEDni to‘liq intensivlik bilan yondiradi, qolgan LEDlar xira yonadi.

14-rasm. Operatsion bosqich 4

Xulosa: Aqlli ko‘cha yoritgichidan foydalanib, natriy bug‘li lampalarni LED bilan almashtirish va xavfsizlik maqsadida qo‘shimcha xususiyatni qo‘shish orqali amalga oshiriladigan ortiqcha energiya miqdorini tejash mumkin. Bu kerak bo‘lmaganda ko‘cha chiroqlarini qo‘lda almashtirish natijasida yuzaga keladigan elektr energiyasini ortiqcha isrof qilishning oldini oladi. U IR datchiklari yordamida samarali va aqlli avtomatik ko‘cha chiroqlarini boshqarish tizimini ta'minlaydi. Bu energiya sarfini kamaytirishi va xarajatlarni ushlab turishi mumkin. Tizim ko‘p qirrali, kengaytirilishi mumkin va foydalanuvchi ehtiyojlariga to‘liq moslashtiriladi.

– Tizim endi faqat avtomagistrallarda bir tomonlama harakatlanish uchun ishlatiladi.

– Xatto kunduzi ham LDR va IR sensorlaridan doimiy foydalanish mumkin.

– Quyosh botishidan oldin yoqilmagan holatda bo‘ladi.

Aqlli yoritish tizimi joriy tizimni ikki tomonlama harakatga aylantirish uchun yanada kengaytirilishi mumkin, bu tizimni yomg‘irli kunlarda yanada moslashuvchan qiladi va GSM-ga asoslangan xizmat orqali chiroqlarni boshqarish usullarini joriy qiladi. O‘rnatiladigan tizim quyidagi afzalliklarni beradi:

– Ko‘cha chiroqlarini boshqarish sxemasi oddiy yo‘llarda, magistrallarda, ekspress yo‘llarda va hokazolarda ishlatilishi mumkin.

– Loyiha, shuningdek, savdo markazlari, mehmonxonalar, sanoat yoritgich tizimlari va yana to‘xtash joylarida ham qo‘llanilishi mumkin.

– Agar yorug‘lik tizimi barcha LED yoritgichlarni qo‘llasa, texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlarini kamaytirish mumkin, chunki LEDlarning ishlash muddati va chidamliligi odatda ko‘cha chiroqlari sifatida ishlatiladigan Neon asosidagi chiroqlarga qaraganda yuqori.

– Chiroqlar avtomatik ravishda yoqilsa yoki o‘chirilsa, katta miqdorda energiya tejash mumkin.

– Ushbu tizim boshqa tizimlarga qaraganda arzonroq, o‘rnatish va texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlari kamroq va samaraliroq.

Shunga qaramay tizim quyidagi kamchiliklardan holi emas:

– Ushbu tizim faqat bir tomonlama trafik uchun ishlatilishi mumkin.

– Tizimda avtomatik nosozliklarni aniqlash moslamasi mavjud emas.

– Tegishli sensor qo‘shilishi bilan qutbning shikastlanishini aniqlash amalga oshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. B.M.Sidiqov, S.M.Sidiqov // “Aqlli uy” konsepsiyasini amalga oshirishda foydalaniladigan platformalar // International scientific and practical conference “Youth, science, education: topical issues, achievements and innovations”. Vol. 1, №. 1. Prague, Czech – 2022. – P. 18-26

2. S.M.Sidiqov, B.M.Sidiqov // “Aqlli uy” konsepsiyasini amalga oshirishda datchiklardan foydalanish // “International Conference on Learning and Teaching”. № 9. Uzbekistan, Tashkent – 2022. – B. 342-347

3. Maxkamov B.Sh., Muminova S.Sh., Sidiqov S.M., Sidiqov B.M., “Ensuring fire safety during the implementation of the “Smart house” concept”, International scientific journal “Science and Innovation”. № 3. Tashkent – 2022. – P. 338-345.

4. K.Santha Sheela,S.Padmadevi, “Survey on Street Lighting System Based On Vehicle Movements”.

5. “Smart Street Light Using Arduino Uno Microcontroller”. International Journal of Innovative Research in Computer and Communication Engineering. (An ISO 3297: 2007 Certified Organization). Vol. 5, Issue 3, March 2017.

XV ASR OXIRI- XVI ASRNING BIRINCHI YARMIDAGI O‘ZBEK NASRINING TIL XUSUSIYATLARI (“BOBURNOMA” ASARI ASOSIDA)

Buviniso Abdayeva
Namangan davlat universiteti akademik litseyi
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899645

“Bobur san’at va,ayniqsa, adabiyotni sevardi”.
Javoharlal Neru
“…Shundan keyin jahon ahli birinchi marta buyuk tojdor (Bobur)ning so‘z mulkining ham shahanshohi ekanidan xabar topdi”.
Abdurahim Xoni Xonon

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” o‘zbek nasrining noyob namunasi bo‘lib, u tarixiy, badiiy, memuar asar ekanligi barchamizga ma’lum. O‘zbek adabiyoti tarixidagi ayrim badiiy adabiyot namunalariga nisbatan xalq tiliga yaqin bo‘lgan bu “noma” da adibning tilimizni qanchalik mukammal bilishi, undan foydalanishdagi cheksiz mahoratini ham ko‘rishimiz mumkin. “Boburnoma” sarguzashtlar, voqealar tarixi aks etgan nasriy asardek ko‘rinsada unda tilimizning fonetika, leksika, onomastika… kabi sohalariga oid ko‘plab til xususiyatlarini uchratamiz. Bunday so‘z qo‘llash san’atlari nasriy bayonlarda ham, mumtoz adabiyotga oid bo‘lgan she’r namunalarida ham uchraydi.

“Boburnoma”,avvalo, yetuk badiiy asar. Badiiy tasvirga xos talqinlar, voqea hodisalarning butun voqeiligi bilan kitobxon ko‘z oldida gavdalantira olish, so‘z ustida san’atkorona ishlash, uslub baquvvatligi – bu uslubning bir xususiyati fikran saxiylig-u ixcham bayon bo‘lsa, ikkinchi xususiyati – o‘zigagina xosligi va, eng muhimi, ta’sirchanlik ustuvorligidir. Memuarni o‘qish jarayonida yozuvchining mahoratiga tan bermay ilojimiz yo‘q, zero ingliz sharqshunosi Monstyuart Elfinstonning “Boburnoma” va uning bosh qahramoni haqida aytgan quyidagi fikrlari e’tiborga molikdir: “Bu xotiralarda buyuk turkiy podshohning hayoti batafsil tasvirlangan, uning shaxsiy his-yuyg‘ulari har qanday mubolag‘a va parchalardan holi. Uning uslubi oddiy va mardona, jonli va obrazli. U o‘z zamondoshlarining qiyofalari, urf-odatlari va intilishlarini, qiliqlarini oynadek tasvirlaydi. Shu jihattan bu asar Osiyoda yagona, chinakam tarixiy tasvir namunasidir. Bobur harbiy odamning tashqi ko‘rinishi, kiyimi, ta’bi va odatlarini ifoda etadi, mamlakatlarni, ularning iqlimi, tabiati, xo‘jaligi, san’at va hunarmandlik namunalarini tasvirlab beradi. Lekin muallifning yorqin xarakteri asarga eng ko‘p joziba bag‘ishlaydi”.

Muallifning yuqoridagi mahoratini ko‘rish uchun bevosita asarga murojaat qilishimiz mumkin, ayniqsa, leksik birliklardan tarixiy toponimlar va ularning lug‘aviy ma’nolari izohi ko‘plab uchraydi: “Xo‘jandning shimoli va Fanokatning (hozir Shohruxiya sifatida mashhur) janubiy tarafidan o‘tib, yana shimolga burilib, Turkiston sari boriladi”. “Qo‘rg‘onning sharqi-janubida bir ko‘rkam tog‘ qad rostlagan Baroko‘h (hozir Sulaymon tog‘i deyishadi) deb nomlanadi”. “Hidoya” asari muallifi Marg‘inonning Rushdon nomli kentidandir”. “Qo‘rg‘on bilan daryoning shimol tarafida bir tog‘ tushgan, Mevagul nomli (hozir Mo‘g‘ul tog‘i deyishadi)”. “Xo‘jand va Kandi tog‘i orasida Hodarvesh nomli bir dasht bor”. Bu dasht nomi haqida Bobur izoh yozib ketadi: “ Derlarki, bir necha darvesh bu dashtda qattiq shamolga yo‘liqib, bir-birlarini topolmay, “Ho, darvesh!”, “Ho, darvesh!” deya-deya halok bo‘lganlar. O‘shandan beri bu dashtni Hodarvesh deydilar”. “Sayxun suvining shimoliy tarafidagi shaharlardan biri Axsidir. Kitoblarda Axsikat deb yozadilar… Farg‘onada Andijondan keyin bundan yirikroq shahar yo‘q”.

“…Avval Yunusxon bilan Andijonning shimol tarafi – Sayxun daryosining yoqasidagi Takasekretku degan yerda. Bunday nomlanishining sababi shuki, tog‘ etagi bo‘lganidan bu yerda daryo shunday tor joydan oqadiki, rivoyat qilishlaricha, u yerda daryodan taka sakrab o‘tgan ekan”. “… Sulton Mahmudxon Mirzaxonni unga topshirib, Dizak (Jizzax)ni berdi”. “Bundan uch-to‘rt yil burunroq Chir (Chirchiq) suvidagi kechuvda katta shikast topgan edilar…” “ Yana Qarshi viloyatidirki, Nasaf va Naxshab ham deydilar, “Qarshi” Mo‘g‘ulcha so‘zdir, qabristonni mo‘g‘ul tilida “qarshi” deydilar”. “Tolunxojaning ko‘chi ikkis suv orasida edi. Ikki suv orasini Rabotak o‘rchini deydilar”. “Andijonning janub tarafidagi tog‘ ellariga – Ashporiyon, Turuqshoron va Chakrak kabi tumanlarga biz tomonga moyil qilish yoki zo‘rlik bilan o‘sha ellarni itoatga keltirish uchun yuborildi”.

“Ushturgardan (tuyabo‘yin) tarafida ko‘kaldoshlar va yaqin kishilar… bularga ot soldi”.

“Daxkat O‘ratepaning tog‘ etagi kentlaridandir, baland tog‘ning tubida joylashgan. Bu tog‘dan o‘tgach Mascho keladi. Daxkatning qo‘yini qirq ming hisoblar edilar”. “Xuddi arablar arabdab boshqani “ajam” deganlaridek, hindustonlik hindustonlik bo‘lmaganlarni “xuroson” deydi”. Hinduston bilan Xuroson orasida quruqlikdagi yo‘lda ikki katta qo‘nimgoh bor: biri – Kobul, yana biri - Qandahor”. “Katta dovon bilan Parvon orasida yana yetti dovon borligi uchun Haftbacha (yettibolali) deydilar... U Valiyon (valilar) va Hinjonga inadi”. “Bu ikki dashtning orasida bir kichikroq tog‘ qad ko‘targan bu tog‘da bir parcha uyulgan, tog‘ boshidan tubigacha Xoja Regiravon (yurmaqum) deydilar. Aytishlaricha, yozlari bu qumdan nog‘ora va do‘mbira ovozi kelarmish”. “Istalifchalik kent bu yaqin orada ma’lum emas. Katta anhor katta kentning ichidan oqib o‘tadi. Soyning har ikki tarafi bog‘lardir. Sabzalik, safoli bog‘chalari bor. Suvi sovuq. Yaxobga extiyoj bo‘lmas,

aksar vaqt tiniqdir. U kentda Bog‘i Kalon (Katta bog‘) nomli Ulug‘bek Mirzoga tegishli bog‘ bor edi”. “Iroqayn (ikki Iroq) va Ozarbayjonda Sultoniya hamda Tabriz ham sovug‘i bilan shuhrat qozongan”. “Xisravshoh ham anglab, Ko‘histonga (tog‘li yer) borishga rozi bo‘lmadi”.

“Boburnoma”da toponimlar singari antroponimlardan ham foydalanilgan bo‘lib, ularning aksariyatiga muallifning o‘zi tushuntirish va izohlar berib ketgan, avvalo, adibning o‘z ismi sharifiga to‘xtalsak: Mirzo Olim Mushrifning “Ansob us-salotin fi tavorixi xavoqin” nomli tarixiy asari ma’lumotlariga qaraganda, Umarshayx mirzoning to‘ng‘ich o‘g‘liga bu ismni Xoja Ubaydulloh Ahror qo‘ygan. Ism so‘zlarining sharhiga kelsak: Zahiri dini Muhammad – Muhammad dinining tayanchi, posboni, demakdir. Bobur – babr (yo‘lbars) sifat, yo‘lbars degan ma’noga molikdir.

“Sulton Mahmudxondan kichigi Sulton Ahmadxon bo‘lib, Olachaxon ismi bilan mashhur. Olachaxon deb atalishining sababi shundaki, aytishlaricha, qalmoq va mo‘g‘ul tilida qotilni “olachi”, deydilar. Qalmoqlarni bir necha marta bosib, ko‘plab odamlarni qirgani uchun “Olachi” deyilaverib, iste’molda Olacha atalib ketgan”. “G‘aroyib voqealardan biri shuki, Sulton Husayn mirzo Badiuzzamon mirzoni yenggan chorshanba kuni, Astrobodda Muzaffar mirzo Muhammad Mo‘min mirzoni yengadi. Bunda ham ajabrog‘i shundaki, Chorshanba ismli kishi Muhammad Mo‘min mirzoni qo‘lga tushirib keltiradi”.

Muallif antroponimlarni o‘sha davrda yaratilgan ayrim she’riy parchalarda ham keltirib o‘tgan:

Abdullatif edi, Jamshidsimon shoh,
Qullari safida Faridun, Zardusht.
Bobo Husayn otdi juma kech uni,
Ta’rixini yozgin: ”Bobo Husayn kusht” (o‘ldirdi).

“Andijonga Uzun Hasanning kuyovi Nosirbekni qo‘ygan edilar. Agar uni ikkinchi Uzun Hasan deb bo‘lmasa-da, uchunchisi desa bo‘lardi”. “Sulton Shihobiddinni “Tabaqoti Nosiriy” kitobida va ba’zi Hind tarixida Muiziddin (dinni e’zozlovchi) deb yozganlar”.

“Avliyo Qutb bizga yetkazdiki, senga “Hizabrulloh” (Allohning sheri) laqab bo‘ldi. Sen o‘zbakni yengasan”. “…Yana, Binoyi edi. Hirotlikdir. Otasi Ustod Muhammad Sabz binokor banno bo‘lgani uchun shunday taxallus olgan.

“Boburnoma”da leksikologiyaga, jumladan, ko‘p ma’nolilikka oid bir qator leksik birliklarni ham ko‘plab uchratamiz. Masalan, metaforaning o‘ziga bir qator misollar keltirishimiz mumkin: “… U hujradan quyiroqda, ushbu tog‘ning tumshug‘ida to‘qqiz yuz ikkinchi yili (1497) men bir ayvonli hujra soldirdim”. “Baroko‘h tog‘ining etagida – shahar bilan tog‘ orasida “Masjidi Javzo” nomli bir masjid qad ko‘targan”.

“Dilni yaralama, ohidan cho‘chi,

Bu yara biror kun sirtga tepadi.
Birorta ko‘ngilga bermagil ozor,
Jahonni o‘rtashga bir oh yetadi”.

“Bir necha kundan so‘ng buzuq hayol bilan Axsiga qarab yo‘l oldik”. “She’rga ishtiyoqi bor edi. Devon tartib bergan, biroq she’ri juda bo‘sh va bemaza edi”. “Qori Kobuldagidek tushmasa ham, qishi qattiq sovuqdir”. “Movarounnahrda Buxoro maylaridan o‘tkirroq sharob bo‘lmas”. “Ketar-turar yerimizdan, qilar-qilmas ishimizdan so‘roqlab va surishtirib, qattiq ta’sirlanib, bizning holimizga achinib, fotiha o‘qib ketdi”. “Bu xunuk harakatdan so‘ng Xisravshoh Boysunqur mirzoni podshoh qilib, Hisorga jo‘natdi. “Shu oqshom Lotkand qishlog‘iga qo‘ndik”. “Barcha jangchilar qurollangan holda xandaq yoqasiga chiqib o‘rnashdilar”. “Mening onam Qutlug‘ Nigorxonim og‘rib qoldi, ancha yomon og‘ridi. Qattiq xatarlarni o‘tkazdi”. “… bunday yaxshi imkoniyat eshigi uzoq yillar ham topilmas”. “Pamg‘on kentining uylari batamom yiqildi”.

“Yaxshi er uyida yaramas xotin,
Shu dunyoda erning do‘zaxi tayin”.

“Sharobni ko‘p ichar ekan, sharabxo‘r ekan. Qattiq zarbli mushti bor ekan”.

Metonimiyaga oid til birliklar: “Ko‘pincha “Shohnoma” o‘qir edi”. “… Shohruxiyani firib bilan olib, ancha vaqt foydalanib turdi”. “Sulton Mahmud mirzo hayotligida katta o‘g‘li Sulton Ma’sud mirzoga Hisorni, Boysunqur mirzoga Buxoroni bergan edi”. “Barchasi Sulton Ahmad Tanbal borgani zahoti ochiq va oshkora yomonlik tomonida bo‘ldilar. Samarqandni olish umidida necha yil jadal Lashkar tortgan bo‘lsak, Sulton Mahmudxondan biror ishonchli madad va ko‘mak bo‘lmasa-da, lekin u Samarqand olingandan so‘ng Andijonni olishni istar edi”. “U kelsinlar, shaharni beramiz, degan xabar keltirildi”. “Bular yaqin yetib, otdan o‘zlarini tashlab, yiroqdan ta’zim qilib, ikki bukilib, mening oyog‘imga yiqildilar”. “Malik Busa’id Kamariy butun Afg‘onistonni yaxshi bilardi. Bu yurishda yo‘lboshchi u edi”. “Darayi Xush og‘zida – Jangalakda hujumni boshladik. Oz-moz hazora talandi”. “Hisor qo‘rg‘onini Boqi Chag‘oniyoniy, Mahmud barlos va Qo‘chbekning otasi Sulton Ahmad berkitdilar”.

Sinekdoxa: “O‘ratepaning ustida ekanida kishimizning ozligiga va yaroqsizligiga qaramay, yov eshik oldiga kelganda imkonni qo‘ldan chiqarmaslik uchun Maschodagi xonadonni qo‘yib, Obburdon dovonidan oshib Dahkat kentiga keldik”.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vahob Rahmonov va Karomat Mullaxo‘jayeva “Boburnoma” asarining hozirgi o‘zbek tiliga qilingan tabdili asosida yozildi, Toshkent – 2017

INSON HUQUQLARINI TA’MINLASH – BOSH MAQSADIMIZ

Bekzod Ablakimov
Qo‘qon davlat pedogogika instituti Tarix fakulteti
milliy g‘oya ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi 102-guruh 1-kurs talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899668

Annotatsiya: Mustaqil demokratik yo‘ldan dadil odimlayotgan O‘zbekistonning eng ulug‘ maqsadi, avvalo, xalqimiz manfaatlari ko‘zlangan islohotlarni amalga oshirishga qaratilgani bilan e’tiborlidir. Inson huquq va erkinliklariga amal qilinishini ta’minlash, har bir shaxsning qadr-qimmatini e’zozlash biz barpo etayotgan ochiq, erkin va adolatli jamiyatning ajralmas xususiyatidir”, deya ta’kidlagan muxtaram Prezidentimiz.

Kalit so‘zlar: Inson huquqlari, vijdon erkinligi, demokratik islohotlar, Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi, inson huquqlarining qonunlar bilan uyg‘unligi.

Kirish: Inson huquqlari - insonning davlat bilan munosabatidagi huquqiy maqomini, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalardagi imkoniyatlari hamda da’volarini tavsiflovchi tushuncha. Inson huquqlarini erkin va samarali tarzda amalga oshirish fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatning asosiy belgilaridan biridir. Inson huquqlarini mutlaq va nisbiy Inson huquqlariga o‘lish qabul qilingan. Yashash huquqi, qiynoqlarga, zo‘ravonlikka, inson sha’nini yerga uradigan boshqa xil muomalaga yoki jazoga duchor etilmaslik huquqi, shaxsiy hayotning daxlsizligi huquqi, shaxsiy va oilaviy sir saqlash huquqi, o‘z sha’ni hamda yaxshi nomini himoya etish huquqi, vijdon erkinligi va dinga e’tiqod qilish huquqi, shuningdek, sud tomonidan himoya qilinish va odil sudlov huquqi hamda shular bilan bog‘liq eng muhim protsessual huquqlar mutlaq Inson huquqlari sirasiga kiradi. Qolgan hamma Inson huquqlari nisbiy bo‘lib, favqulodda yoki harbiy holat tartibi joriy qilingan vaziyatda cheklab yoki to‘xtatib qo‘yilishi mumkin. Demokratik davlatda mutlaq Inson huquqlarini har qanday vaziyatda ham cheklashga yoki vaqtincha to‘xtatishga (bekor qilishga) yo‘l qo‘yilmaydi. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda Inson huquqlari va erkinliklarining ustunligidan kelib chiqadigan, xalqaro miqyosda qabul qilingan yangi yuridik tamoyil va talablarga asoslangan keng hukuqiy muhit vujudga keltirildi. Totalitar tuzumning tazyiq va zo‘ravonligidan huquqiy me’yorlar sari keskin burilish yasaldi. Respublika qonunlarini Inson huquqlari sohasidagi xalqaro me’yorlar va andozalarga muvofiqlashtirish, mazkur sohada Milliy harakat dasturini ishlab chiqish, Inson huquqlarini himoya qiladigan muassasalarning yaxlit tizimini barpo etish, Inson huquqlariga oid xalqaro shartnomalar va hujjatlarga qo‘shilishda

davom etib, bu hujjatlar bo‘yicha majburiyatlarni bajarishning, barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolar shu hujjatlar talablariga so‘zsiz rioya qilishining mexanizmi yaratildi. Yurtimizda inson huquq va erkinligini ta’minlash borasida amalga oshirilayotgan ishlarga hamohang tarzda faoliyat yuritayotgan Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi ham shu kabi ezgu ishlarni amalga oshirishga kamarbastalik qilmoqda. O‘tgan davr mobaynida mazkur Markaz o‘z oldidagi o‘ta dolzarb sanalgan milliy harakat rejasini tuzish, Konstitutsiyamiz, qonunlar va inson huquqlari sohasidagi umume’tirof etilgan xalqaro huquq me’yorlari qoidalarini amalga oshirish strategiyasini ishlab chiqish, inson huquqlari sohasida O‘zbekiston Respublikasining xalqaro va milliy tashkilotlar bilan hamkorligini rivojlantirish, mamlakatimizda inson huquqlariga rioya etilishi va bu huquqlarning muhofaza qilinishi yuzasidan milliy ma’ruzalar tayyorlash, davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga, shuningdek, inson huquqlari bo‘yicha jamoat birlashmalariga maslahatlar berish, inson huquqlarini rag‘batlantirish va muhofaza qilishning turli jihatlari yuzasidan tadqiqotlar o‘tkazish kabi vazifalarni muvaffaqiyatli ado etib kelmoqda.

Asosiy qism: O‘zbekistonda qisqa tarixiy muddat ichida milliy davlatchilikni shakllantirishning huquqiy asoslari yaratildi. Mamlakatimiz barcha rivojlangan huquqiy davlatlardagi kabi uch hokimiyatga, ya’ni qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga taqsimlandi. Xalq farovonligi yo‘lida kuchli huquqiy davlatdan fuqarolik jamiyati sari ildam qadam qo‘yish maqsadida erkin bozor munosabatlariga asoslangan kuchli iqtisodiyot barpo etildi. Shu tariqa, yurtimiz xalqaro huquqning to‘laqonli va teng huquqli sub’ektiga aylandi. Albatta, bularning barchasiga Prezidentimiz Islom Karimovning jonkuyarligi, tashabbuskorligi va rahnamoligi evaziga erishildi.Inson huquqlari va erkinliklarini muhofaza qilishning ta’sirli vositasini barpo etish, xalqaro tashkilotlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlikni kengaytirish, davlat muassasalari xodimlari va aholining inson huquqlari bo‘yicha madaniyatini oshirish maqsadida BMTning Inson huquqlari va boshqaruv tizimini demokratiyalashni qo‘llab-quvvatlash dasturiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996 yil 31 oktyabrdagi Farmoni bilan Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi tuzildi. Farmonda Inson huquqlari bo‘yicha Milliy markazning maqsad va asosiy vazifalari aniq belgilab qo‘yildi.

1996 yil 13 noyabrdagi “Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi faoliyatini tashkil etish masalalari to‘g‘risida”gi Vazirlar Mahkamasining qarori Milliy markaz faoliyatining tashkiliy-huquqiy asosi hisoblanadi. Ushbu qaror orqali Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi to‘g‘risidagi Nizom va Milliy markaz tuzilmasi tasdiqlangan.Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi davlatga qarashli

idoralararo tahlil, tushuntirish va muvofiqlashtirish organi hisoblanadi. Ya’ni, mazkur organ inson huquqlari sohasida davlat boshqaruv organlari faoliyatini muvofiqlashtiradi, inson huquqlari sohasidagi ishlar milliy rejasini ishlab chiqadi, O‘zbekistonning inson huquqlari bo‘yicha milliy ma’ruzalarini tayyorlaydi, davlat xizmatchilari uchun esa inson huquqlari muhofazasi sohasida axborot bazasini yaratadi, ularni o‘qitadi, maslahatlar beradi, tashviqot ishlarini olib boradi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, Markazning asosiy maqsadi bu ustuvor vazifalarni har tomonlama hal etish yo‘li bilan Inson huquqlari sohasidagi Milliy faoliyat dasturini, huquq va erkinliklarni himoya etishning ko‘p jihatli tizimini ishlab chiqish va hayotga tatbiq etishdan iborat.Hozirda Markazning Axborot-huquq bo‘limi huzurida Markaziy Osiyoda yagona ixtisoslashtirilgan Inson huquqlari bo‘yicha ommaviy kutubxona faoliyat yuritadi. Mazkur kutubxona o‘zbek va xorijiy tillarda nashr etilgan kitoblar, jurnallar va boshqa adabiyotlardan iborat bo‘lib, 5 mingdan ziyod nomdagi inson huquqlariga doir kitob fondiga ega. Markaz tomonidan inson huquqlari bo‘yicha 150 dan ziyod to‘plamlar, kitoblar va boshqa adabiyotlar davlat tilida ko‘p ming adadda chop etildi.

O‘zbekistonda Inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlarning shakllanishi mamlakatni isloh qilish va modernizatsiyalash jarayonlari doirasida davlat va jamiyatning barcha sohalarida demokratik islohotlar o‘tkazish amalga oshirildi. Jumladan, davlatimiz rahbarining 2008 yil 1 maydagi “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 60 yilligiga bag‘ishlangan tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi Farmoni O‘zbekistonda Inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlarning huquqiy maqomini mustahkamlash yo‘lida yana bir muhim qadam bo‘ldi, deyish mumkin. Prezidentimiz Farmonida inson huquqlarini himoya qilish tizimini tashkiliy-huquqiy jihatdan yanada takomillashtirish, shuningdek, inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, moddiy-texnikaviy bazani mustahkamlash, Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi va boshqa milliy institutlar bo‘linmalarining samarali ishlashi uchun zarur bo‘lgan sharoitlarni yaratish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni qabul qilish ko‘zda tutilgan.Inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida qabul qilingan me’yoriy hujjatlar, xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish maqsadlarida milliy institutlarning qonunchilik asoslarini takomillashtirish O‘zbekistonning demokratik o‘zgarishlarga sodiqligini yana bir karra namoyish qilmoqda.Ayni paytda mamlakatimizda faoliyat olib borayotgan inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlardan Oliy Majlis Inson huquqlari bo‘yicha vakili (Ombudsman), O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Amaldagi qonunchilik monitoringi instituti hamda Milliy markazimiz zimmasidagi vazifalarni to‘laqonli bajarish yo‘lida xizmat qilib kelmoqda. Bu tashkilotlarning harakati, izlanishlari o‘laroq, yurtimizda inson huquqlari muhofazasi yo‘lida mustahkam

qonunchilik tizimi barpo etildi. Istiqlol yillarida insonning asosiy huquq va erkinliklarini ta’minlashga doir konstitutsiyaviy qonunlar, kodekslar va boshqa qonunlar qabul qilinib, hayotga tatbiq etilmoqda.“Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi, “Odam savdosiga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi, “Nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida”gi, “Xayriya to‘g‘risida”gi va boshqa qonunlarning qabul qilinishi inson huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirishga zamin bo‘lmoqda.Ayni paytda mamlakatimizda inson huquq va erkinliklarining huquqiy asoslari yaratilishi va uning amalda qo‘llanishi hamda kafolatlanishini kuzatuvchi mexanizmlardan yuqorida tilga olib o‘tilgan institutlar bilan bir qatorda Oliy sud huzuridagi Sud qonunchiligini demokratlashtirish va liberallashtirish hamda sud tizimi mustaqilligini ta’minlash bo‘yicha tadqiqot markazi va Adliya vazirligi, Bosh prokuratura, Ichki ishlar vazirligida inson huquqlari bo‘yicha bo‘linmalar va boshqarmalar samarali faoliyat yuritmoqda.

O‘zbekistonda xalqaro huquqning umume’tirof etilgan printsip va normalari ustunligi konstitutsiyaviy asosda e’tirof etiladi. Bugungi kunda mamlakatimiz inson huquqlari bo‘yicha 70 dan ziyod xalqaro hujjatlar, xususan, BMT tomonidan inson huquqlari bo‘yicha qabul qilingan 10 ta majburiy xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilib, o‘zining xalqaro majburiyatlarini muntazam ravishda bajarib kelmoqda. Shavkat Mirziyoyev BMT Inson huquqlari bo‘yicha kengashining 46-sessiyasida nutq so‘zladi.O‘zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev Birlashgan Millatlar Tashkiloti Inson huquqlari bo‘yicha kengashining 46-sessiyasida ishtirok etib, nutq so‘zladi. Ta’kidlash joiz, O‘zbekiston ilk bor Inson huquqlari bo‘yicha kengashi a’zosi sifatida qatnashdi

Prezident mamlakatda demokratik yangilanishlarni chuqurlashtirishning ustuvor yo‘nalishlari hamda Inson huquqlari bo‘yicha kengash doirasidagi ishlarning asosiy vazifalariga to‘xtalib o‘tdi.Insonning asosiy huquq va erkinliklarini ta’minlash O‘zbekistondagi islohotlarda eng muhim o‘rinda turadi.

«2030 yilgacha mo‘ljallangan Barqaror rivojlanish maqsadlari mamlakatimizda har bir insonning huquq va qonuniy manfaatlarini ta’minlashni ko‘zda tutadigan „hech kimni e’tibordan chetda qoldirmaslik“ tamoyili asosida amalga oshiriladi. Bu o‘rinda so‘z Inson huquqlari bo‘yicha Oliy komissar boshqarmasi ekspertlarining faol ishtirokida ishlab chiqilgan Inson huquqlari bo‘yicha milliy strategiyani amalga oshirish to‘g‘risida bormoqda», — dedi Shavkat Mirziyoyev.

Xulosa: Bir so‘z bilan aytganda, O‘zbekistonning demokratik o‘zgarishlarga sodiqligini namoyish qilish, yurtimizda kechayotgan ulkan o‘zgarishlar va yangilanishlar davrida avvalo inson huquqlarini himoya qilish va rag‘batlantirish birlamchi vazifalardan sanaladi. Bunda jamiyatimizda mavjud milliy institutlar ichida

Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazining o‘rni beqiyosdir.

Prezidentimizning biz yoshlarga berilayotgan huquq va erkinliklardan to‘g‘ri va oqilona foydalanishimiz lozimdir.Bu imkoniyatlardan unumli foydalanib mustaqil taraqqiyotimiz rivojiga o‘z hissamizni qo‘shsak davlatimiz rahbarini ishonchini oqlagan bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davlat va huquq nazariyasi, Konstitutsiyaviy huquq, O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, BMT Inson huquqlari bo‘yicha kengashining 46-sessiyasida Prezident nutqi.

LABOR MARKET AND ENSURING THE BALANCE OF LABOR RESOURCES AS AN IMPORTANT FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Makhliyo Kholmirzaeva
Student of the Faculty of Economics, NUUZ
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899687

Abstract: The labor force is the main subject of the labor market. The gross domestic product created in the society is directly dependent not only on the material factors of production, but also on the factor of human capital, labor force. The state of labor resources in the labor market is related to socio-economic processes, and it is important to ensure the balance of resources.

Key words: labor force, labor resources, productivity of the labor force, human potential, active part of the labor force, reserve part of the labor force.

Аннотация: Рабочая сила является основным субъектом рынка труда. Создаваемый в обществе валовой внутренний продукт находится в прямой зависимости не только от материальных факторов производства, но и от фактора человеческого капитала, рабочей силы. Состояние трудовых ресурсов на рынке труда связано с социально-экономическими процессами, и важно обеспечить баланс ресурсов.

Ключевые слова: рабочая сила, трудовые ресурсы, производительность труда, человеческий потенциал, активная часть рабочей силы, резервная часть рабочей силы.

The main goal of the economic reforms carried out in the Republic of Uzbekistan is to ensure economic stability, develop competitiveness in sectors and industries, and increase the level of social and economic well-being of the population.

It is worth noting that the level of economic well-being of the population is explained by several factors, such as the lifestyle of the country's population, the employment rate, the source of income, and the category of the labor force in the labor market is also important in the economy when such indicators are high.

Labor force resources are the part of the country's population that is able to work. These are: women aged 16 to 55 and men aged 16 to 60. In accordance with Article 77 of the Labor Code of the Republic of Uzbekistan, the age of employment is allowed from sixteen years. Children who have reached the age of fifteen are admitted to work with the written consent of one of their parents.

Two types of labor resources are distinguished:

The active part of the labor force is the persons engaged in social production.

The potential part of the labor force is those who are separated from production and are employed in temporary households.

How much wealth is created in society directly depends on the quantitative (number of people of working age) and quality (qualifications, skills, knowledge and experience) of the workforce.

The main elements of the structure of the labor market are the demand for labor force, the supply of labor force, the value and price of labor force, competition in hiring labor force. In the conditions of the market economy, it is important to ensure any economic balance, and the employment of the population in the labor market is considered as a specific economic balance. Ensuring balance in the labor market is necessarily explained by the balancing of labor demand and labor supply.

The high level of labor supply in the labor market is associated with the following socio-economic processes occurring in the country:

- natural population growth
- change of the economically inactive population (pupils, students, women, mothers with many children) who did not work and did not look for work to the economically active population;
- the emergence of employed people in the labor market as a result of the need for high-income jobs in the desire for additional income, and the addition of employed people to the unemployed population as a result of the loss of their jobs;
- manifestation of young people of working age as a labor force in the labor market;
- migratory movement of labor force, change of place of work or residence, etc.

The high level of labor demand in the labor market is directly related to the results and effectiveness of the economic and social reforms implemented by the state. There is an opportunity to increase the quality and quantity of economic benefits created by the state's support of entrepreneurs, the creation of privileges in the field of entrepreneurship, the strength of their legal guarantees, and the encouragement of entrepreneurs, as well as at the same time, such reforms in the field of entrepreneurship are also important in the creation of vacancies in the labor market.

It should be noted that during the reform of the economy of Uzbekistan, it became known that there are a number of problems in the labor market. One of these problems is the issue of distribution and redistribution of labor force. Providing employment to the population and its reformation is important for achieving economic stability. In accordance with the structural changes taking place in the country's economy, the directions of production also change. In this process, the management of the state is required in the distribution and redistribution of labor force.

In such cases, there is a need to use the means of distribution and redistribution of the idle or freed labor force as effectively as possible. On the contrary, there is a high probability that the labor force, which is not provided with a job according to its specialty, will go abroad in search of work and become labor migrants.

As it was mentioned above, the entrepreneurship sector, which is supported and encouraged in the country, is of great importance in the increase of the labor force demand in the country. Deepening of economic reforms, development of small business and private entrepreneurship is one of the main directions of economic reforms carried out in our republic. This requires the development of economic competition, the filling of the consumer market with goods and services, as well as the creation of a wide range of private entrepreneurs. Taking these into account, the following issues should be resolved in the Republic today:

- bringing broad sections of the population into market activities, eliminating the psychology of consumerism in them, arousing the desire of the population to actively engage in private entrepreneurship, small business activities;
- fundamental renewal of economic relations in agriculture;
- to further develop the activities of farmers and farms and increase their number as much as possible, to provide temporary unemployed people with additional jobs by establishing small enterprises in the regions;
- to accelerate the development of market relations and infrastructure in the regions, to create conditions for strengthening active economic competition.

Today a number of reliefs have been created regarding the issues of registration of business entities in Uzbekistan. In particular, with the help of digitized technologies, entities are being registered through electronic government tools, my.gov.uz networks, without excessive waiting. A number of reforms to reform and improve the business sector are being implemented in our republic. In particular, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to fundamentally improve the quality and scope of state control in the field of business" aims to further improve the business environment by fundamentally improving state control, and the following are the priority directions for reforming state control in the field:

- optimization of functions related to control of activities that do not harm the rights and legal interests of citizens, health, public and state security, and introduction of mechanisms to prevent the implementation of ineffective control functions;
- introduction of the "smart control" model with extensive use of information technologies, digitization of all information and processes related to the field, implementation of state control using the "risk analysis" system as a priority in the "electronic inspector" method;

- introduction of the standard of prevention of violations, establishment of mechanisms for encouraging compliance with the mandatory requirements provided for in regulatory and legal documents;

- ensuring the openness and publicity of information related to the implementation of state control, prevention of corruption, conflict of interests, as well as cases of selective application of norms of regulatory and legal documents;

- setting special requirements for officials to have sufficient knowledge, skills and abilities to ensure legality in the implementation of state control.

References:

1. B. Aliev, "Specific features of labor market formation"/Economic literature of Uzbekistan/-2010, No. 5.

2. F.T. Egamberdiev, D. Abduazizov, "Priority directions of the state policy on ensuring economic security" Problems of modernization and ensuring economic balance in achieving economic stability. A collection of materials of the republic-wide scientific and practical conference - Tashkent. 2016, - 288 pages.

3. D. Rahimova, O. Abdurakhmanov "Interrelationship in the management of the labor market and education system in Uzbekistan"/educational management/-2010 issue 6(16)

4. Экономика труда. Учебное пособие. / Под общ. ред. К.Х.Абдурахмонова, Ю.Т.Одегова. – Т.: ТФ РЭУ, 2011. – С. 279.

5. Ширина И.В. Конкурентоспособность молодых специалистов по оценки руководителей. // «Со- циальная политика и социология», 2011, №2. –С. 174–177.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DIDAKTIK O’YINLARDAN FOYDALANISH

Diyora Tuxtarova Abduxamitovna
Toshkent viloyati Chirchiq shahar
24-umumta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899697

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang’ich ta’limga kompetentsiyaviy yondashuv imkoniyatlari yoritilgan.
Kalit so’zlar: Boshlang’ich ta’lim, kompetentsiya, pedagogik mahorat.

Didaktik o’yinlar asosan ta’lim jarayonini o’quvchilarning yosh xususiyatlari va tayyorgarliklariga qarab samarali tashkil qilishga, ularga bilim va ma'lumot berishni yengillashtirishga, ta’limda ko’rgazmalilikni ta’minlashga qaratilgan bo’lib, o’quvchilarni o’quv materiallari bilan ortiqcha band qilib qo'ymaslik imkoniyatini yaratadi. Dastur materiallarini o’zlashtirishda bir qator qulayliklar tug’diradi.

Didaktik o’yinlar o’quvchilarning his-tuyg’ularini shakllantirishga, ayniqsa ularning sezgi a’zolari (sezish, ko’rish, tinglash va boshqalar) faoliyatini faollashtirishga yordam beradi. Bola miyasini “mashq” qilishga, tafakkurini teranlashtirishga o’rgatadi. Uning idroki, zehni, fahm-farosati, xotirasi, irodasi, bilim olish ishtiyoqi va ehtiyoji mustahkamlanadi. Ziyrakligi, ixtiyoriy diqqati, topqirligi, tashabbuskorligi oshib boradi. O’quvchining iste’dodi, ijodiy qobiliyati namoyon bo’la boshlaydi va olgan bilimlarini o’z faoliyatida, mehnat va o’yinda sinab ko’rish imkoniyati tug’iladi. O’quvchilarda kompetentsiyalarni samarali shakllantirish uchun o’yinlardan keng foydalanish lozim.

Didaktik o’yinlarni darsda qo’llash ta’lim-tarbiya jarayoniga noan’anaviy usulda yondoshuvni ifodalab, an’anaviy usullardan bir qator sifatlari bilan farqlanadi. Ya’ni, o’quv jarayonini bevosita qiziqarli o’yinlar asosida tashkillashtirish, o’quvchilarning birgalikdagi harakatini ta’minlash, masalaga guruh bo’lib yondoshish natijasida o’quvchilarni faol harakati va mantiqiy tafakkuri rivojlanishiga sharoit yaratiladi. Lekin bu harakatlar texnologik jihatdan ta’minlangan bo’lishi kerak. Buni amalga oshirish uchun shunday didaktik sharoit yaratish kerakki, o’yin mashg’ulotlarida qatnashuvchilar mavjud bilimlarini namoyon etishga odatlangan bo’lishlari kerak. Bu bilimlarni namoyon qilish uchun esa aynan o’yin texnologiyalari vositasida tashkillashtirilgan darslar alohida ahamiyatga ega. Biz quyida o'quvchilarda tayanch va fanga oid kompetentsiyalarni shakllantirishga xizmat qiladigan o’yinlarni taqdim etdik. Taklif etilayotgan didaktik o’yinlar ham ta’lim jarayonida o’quvchilar faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bunga misol sifatida quyidagi o’yin turlarini ko’rsatib o’tish mumkin: “Sayohat” o'yini, “Qisqa muddatli yozma ish” o’yini,

“Erudit” o’yini, “Yumaloqlangan qor o’yini”, “Zakovatli zukko” o’yini, “Obrazga kir” o’yini va hakozo. Boshlang’ich ta’lim jarayonida didaktik o’yinlarga axborotlarni tashuvchi manba sifatida qaraladi. Dars jarayonida didaktik o’yinlarni tashkil etish o’quvchilar o'rtasida muloqotga kirishish, diqqatni jamlash va, o’z navbatida, hozirjavoblik kabi xislatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Boshlang’ich ta’lim jarayonida didaktik o’yinlardan muntazam ravishda foydalanish ta’limda tabiiy vaziyatni yaratadi. Bu esa o’quvchilarni dars davomida erkin faoliyat ko’rsatishlariga sharoit tug’diradi. O’yindan samarali va olib borilayotgan darsning mazmuniga mos holda foydalanish o’quvchiga dars davo mida berilayotgan ma’lumotlarni mustaqil o'zlashtirishi hamda ijodiy tafakkuri shakllanishini ta’minlaydi. O’yin o'quvchilarni yashirin imkoniyatlari va fanga bo’lgan qiziqishlarini ochib beradi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining matematik nutqini o’stirishda didaktik o'yinlardan foydalanish samarali natija beradi. O’quvchilarning matemaktik nutq boyligini oshirish, raqamlar va sonlarni to’g’ri talaffuz qilishda ham didaktik o’yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tolipov O’., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. -T.: Fan, 2005.

2. Farberman B.L. Peredovыe pedagogicheskie texnologii. -T.: Fan, 2000.

MAPLE MATEMATIK PAKETIDA FUNKSIYALARNI TEYLOR QATORIGA YOYISHGA OID MISOLLARNI YECHISH

Jumagul Vohobjon qizi Mirzaahmedova
Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899733

Annotatsiya: Ushbu maqolada elementar funksiyalarni Teylor qatoriga yoyishni matematik teoremalar, formulalar orqali hisoblash va Maple matematik paketida misollarni yechish bosqichlari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: funksiya, Teylor, qator, series, matematik paketlar, Maple, darajali qator.

f(x) funksiyani birorta darajali qatorning yig`indisi ko`rinishida ifodalashga berilgan ***funksiyani qatorga yoyish*** deb ataladi. Faraz qilaylik, $f(x)$ funksiya biror $(-r,r)$ da istalgan tartibdagi hosilalarga ega bo‘lsin [1].

1-teorema. Agar $\exists M>0,\ \forall x\in(-r,\ r),\ \forall n\geq 0$ da

$\left|f^{(n)}(x)\right|\leq M$

Bo‘lsa, $f(x)$ funksiya $(-r,r)$ da Teylor qatoriga yoyiladi:

$$f(x)=\sum_{n=0}^{\infty}\frac{f^{(n)}(0)}{n!}x^n=f(0)+\frac{f'(0)}{1!}x+\frac{f''(0)}{2!}x^2+\cdots+\frac{f^{(n)}(0)}{n!}x^n+\cdots \quad (1)$$

Ma’lumki, $f(x)$ funksiyaning Lagranj ko‘rinishidagi qoldiq hadli Teylor formulasi quyidagicha bo‘ladi:

$f(x)=f(0)+\frac{f'(0)}{1!}x+\frac{f''(0)}{2!}x^2+\cdots+\frac{f^{(n)}(0)}{n!}x^n+r_n(x),$

Bunda,

$$r_n(x)=\frac{f^{(n)}(\theta x)}{(n+1)!}x^{n+1}\ .\qquad (0<\theta<1).$$

Teoremaning shartidan foydalanib topamiz:

$$|r_n(x)|=\left|\frac{f^{(n)}(\theta x)}{(n+1)!}x^{n+1}\right|\leq M\cdot\frac{r^{n+1}}{(n+1)!}\ .\qquad (x\in(-r,\ r)).$$

Ravshanki,

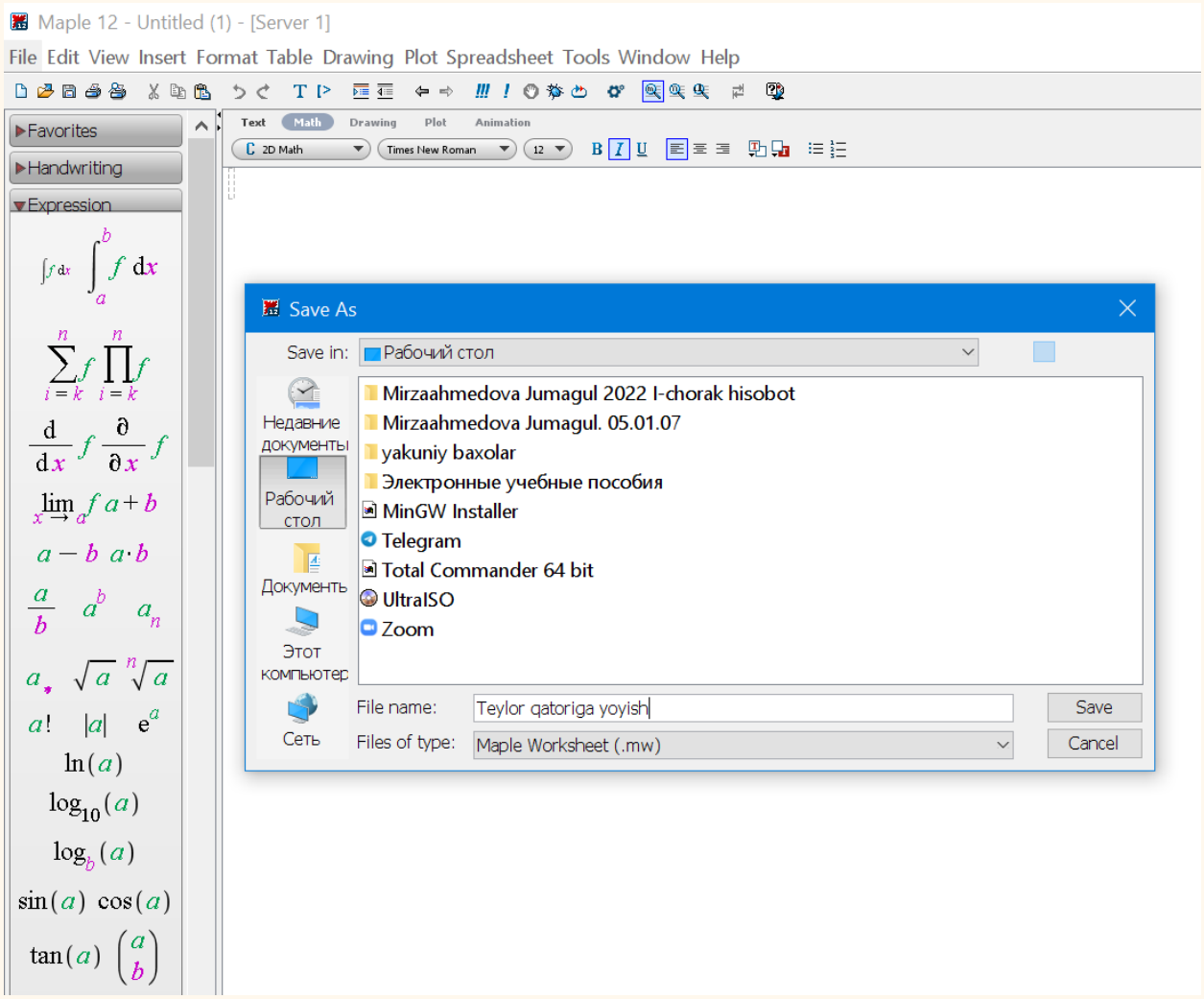
$$\lim_{n\to\infty}\frac{r^{n+1}}{(n+1)!}=0\ .$$

Demak, $\forall x\in(-r,r)$ da

$$\lim_{n\to\infty} r_n(x)=0$$

Bo‘lib, undan qaralayotgan $f(x)$ funksiyaning Teylor qatoriga yoyilishi kelib chiqadi [2].

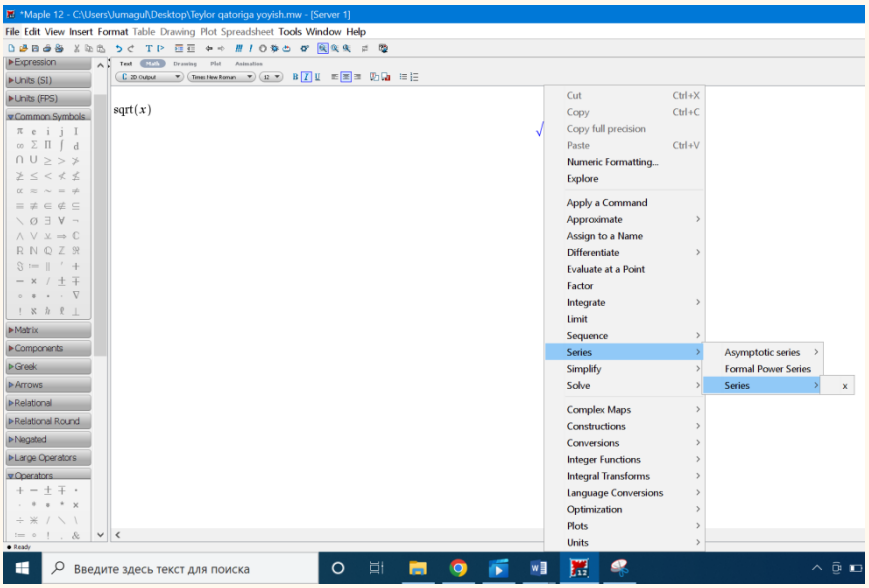
Matematik hisoblashlarni, sodda va murakkab amallarni bajarishga, kompyuter modelini tuzishga mo‘ljallangan dasturlash paketlari va muhitlari mavjud bo‘lib, ularni har birining imkoniyatlari alohida o‘rin tutadi. Matematik paketlar sarasiga kiruvchi Maple 12 dasturida funksiyalarni hisoblash jarayonini ko‘rib chiqamiz. Dastlab dasturni ishga tushiramiz, “File” menyusi⇒”Save as” bo‘limini tanlaymiz ⇒hosil bo‘lgan oynadan faylga nom berib saqlab olamiz [3].

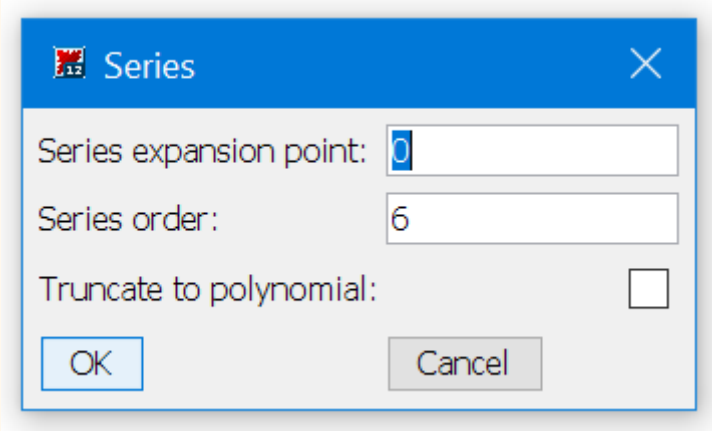
1-rasm. Maple 12 matematik paketini ishchi oynasi.

1-misol. $\sqrt{x}$ sodda funksiyani Teylor qatoriga yoyish bosqichini amalga oshiramiz. Barcha matematik ifodalar ishchi oynaning o‘ng tomonidagi uskunalar paneli orqali kiritib olinadi. Maple dasturida $\sqrt{x}$ ushbu funksiyamiz $sqrt(x)$ ko‘rinishda yoziladi [5].

sqrt(x) yozilib Enter tugmasi bosiladi, keyingi qatorda $\sqrt{x}$ hosil bo‘ladi, ushbu funksiya ustiga sichqonchani olib borib o‘ng tomonini bir martta chertamiz, hosil bo‘lgan yordamchi oynadan Series ⇒ Series ⇒ x bo‘limini tanlaymiz [3].

2-rasm. Berilgan funsiyani qatorga bo‘lish bo‘limlari

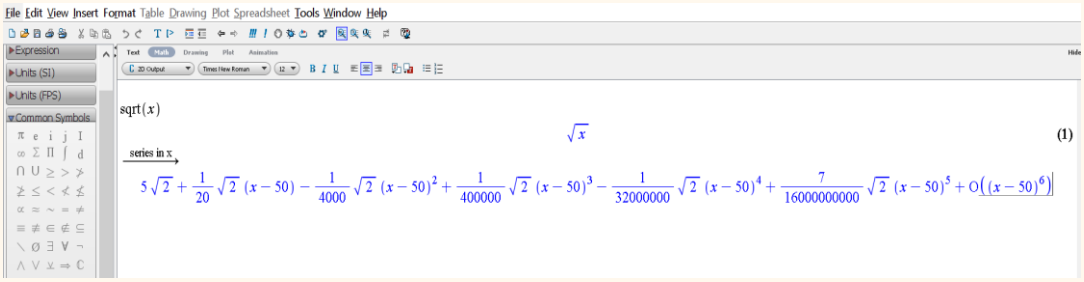

3-rasm. Qator parametrlarini kiritish oynasi.

Series expansion point ⇒ qator kengayish nuqtasi=50

Series order ⇒ qator tartibi=5

Katachalarga kerakli qiymatlar kiritilib Ok tugmasi bosiladi.

4-rasm. $\sqrt{x}$ funsiyani qatorga bo‘lingan natijasi.

2-misol. Ushbu funksiyani Teylor qatoriga yoyishni ko‘rib chiqamiz.

$$f(x)=\ln\frac{1+x}{1-x}.$$

ma’lumki,

$$\ln\frac{1+x}{1-x}=\ln(1+x)-\ln(1-x)$$

bo‘ladi.

Biz yuqorida

$$\ln(1+x)=x-\frac{x^2}{2}+\frac{x^3}{3}-\ldots+(-1)^{n-1}\frac{x^n}{n}+\ldots$$

$$\ln(1-x)=-x-\frac{x^2}{2}-\frac{x^3}{3}-\ldots\frac{x^n}{n}-\ldots$$

Bo‘lishini ko‘rgan edik. Bu munosabatlardan foydalanib topamiz:

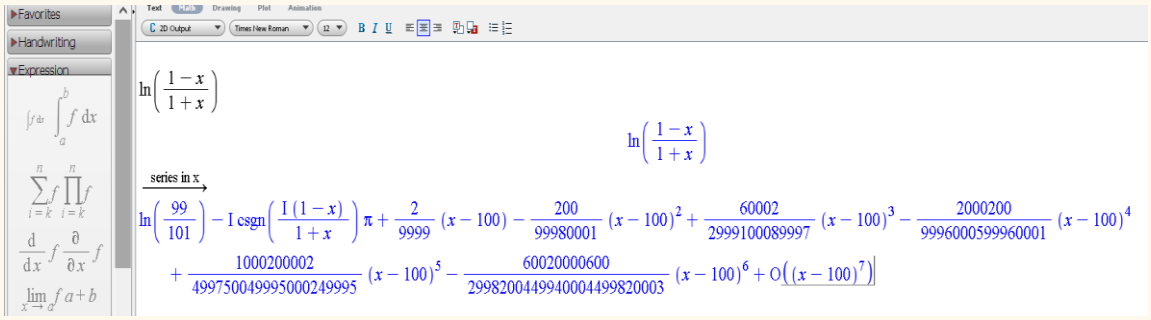
$$\ln(1+x)-\ln(1-x)=x-\frac{x^2}{2}+\frac{x^3}{3}-\ldots+(-1)^{n-1}\frac{x^n}{n}+\ldots$$

$$-\left(-x-\frac{x^2}{2}-\frac{x^3}{3}-\ldots-\frac{x^n}{n}-\ldots\right)=2x+\frac{2x^3}{3}+\frac{2x^5}{5}+\ldots+\frac{2x^{2n-1}}{2n-1}+\ldots$$

Demak,

$$\ln\frac{1+x}{1-x}=2\left(x+\frac{x^3}{3}+\frac{x^5}{5}+\ldots+\frac{x^{2n-1}}{2n-1}+\ldots\right). \quad (2)$$

(10) darajali qatorning yaqinlashish radiusi $r=1$ bo‘lib, yaqinlashish to‘plamsi $(-1,1)$ bo‘ladi.

5-rasm. Natija

3-misol. Ushbu

$$f(x)=\int_0^x\frac{\sin t}{t}dt$$

funksiya Teylor qatoriga yoyilsin.

ma’lumki,

$$\sin t = t - \frac{t^3}{3!} + \frac{t^5}{5!} - \ldots + (-1)^{n-1}\frac{t^{2n-1}}{(2n-1)!} + \ldots .$$

Unda

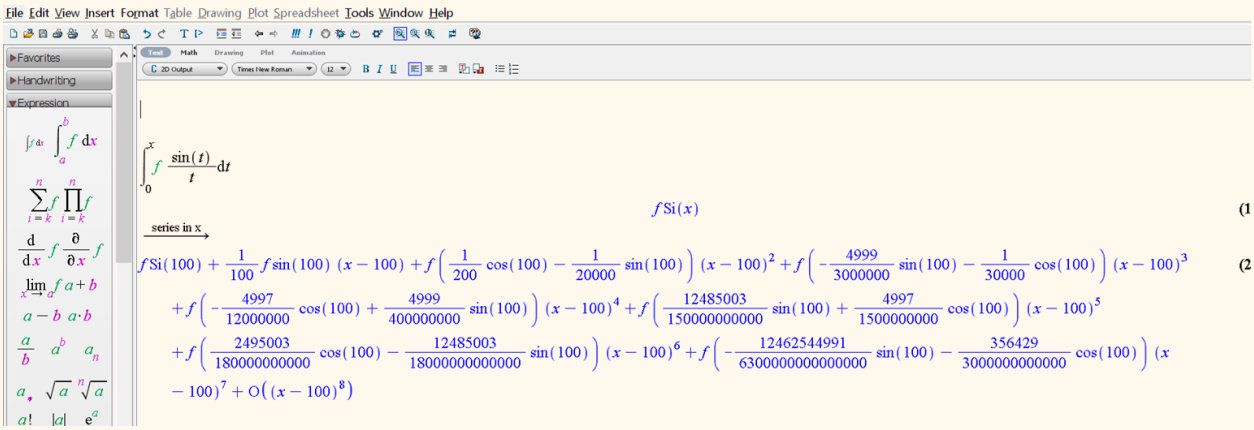
$$\frac{\sin t}{t} = 1 - \frac{t^2}{3!} + \frac{t^4}{5!} - \ldots + (-1)^{n-1}\frac{t^{2n-2}}{(2n-1)!} + \ldots$$

bo‘ladi. Bu darajali qatorni hadlab integrallab topamiz:

$$\int_0^x \frac{\sin t}{t}dt = \int_0^x \left(1 - \frac{t^2}{3!} + \frac{t^4}{5!} - \ldots + (-1)^{n-1}\frac{t^{2n-2}}{(2n-1)!} + \ldots\right)dt =$$

$$= x - \frac{x^3}{3!\cdot 3} + \frac{x^5}{5!\cdot 5} - \ldots + (-1)^{n-1}\frac{x^{2n-1}}{(2n-1)!\cdot(2n-1)} + \ldots$$

Keyingi darajali qatorning yaqinlashish radiusi $r = +\infty$ bo‘ladi.

6-rasm. Natija.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шабат Б.В. Введение в комплексный анализ. Т.1. М. Наука, 1985

2. Привалов И.И. Введение в теории функций комплексного переменного М., “Наука” 1977..

3. Садуллаев А., Худойберганов Г., Мансуров Х.., Ворисов А., Туйчиев Т. Математитк анализ курсидан мисол ва масалалар тўплами (комплекс анализ) 3 қисм. “Ўзбекистон” 2000 й.

4. Волковский Л.И., Лунц Г.А., Араманович И.Г. Сборник задач по теории функций комплексного переменного. М., “Наука” 1975.

5. Eshtemirov S., Aminov I.B., Nomozov F. Maple muhitida ishlash asoslari. Uslubiy qo‘llanma. –SamDU, Samarqand, 2009 y.

SABZAVOTLARNING INSON HAYOTIDA TUTGAN O‘RNI VA RESPUBLIKAMIZDA AGRAR SOHADAGI ISLOHATLAR

Munavvar Abdusamad qizi Almasova
“TIQXMMI” MTUning Qarshi irrigatsiya va agrotexnalogiyalar instituti
“QXM”fakulteti 3-bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899740

Annotatsiya: meva-sabzavotchilik klasterlariga (kooperatsiyalarga) — xorijdan malakali agronom, laboratoriya mutaxassislarini jalb qilish xarajatlarining 50 foizi, biroq bir oyga 1 nafar mutaxassis uchun 1 ming AQSh dollari ekvivalentidan oshmagan qismi Qishloq xo‘jaligi vazirligining tuman bo‘limlari orqali kompensatsiya qilinadi. Bunda, meva-sabzavotchilik klasterlariga o‘ziga biriktirilgan mahsulot yetishtiruvchilar uchun bog‘ va tokzorlarni barpo etish, sabzavot, kartoshka, poliz, dukkakli va moyli ekinlarni yetishtirish bo‘yicha seminar-treninglar o‘tkazish tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: sabzavotlar, vitaminlar, iste’mol miqdori, ratsion, oziq-ovqat, darmondorilar, innovatsion texnalogiyalar

Bizga ma’lumki kunlik ratsionimizda sabzavotlar juda muhim o‘rinni egallaydi. Sabzavotlarning to‘yimliligi ular tarkibidagi uglevodlar, oqsillar, yog‘lar va boshqa moddalarning miqdori bilan aniqlanadi. Sabzavotlar tarkibi asosan suvdan (65-96%) iborat bo‘lib, quruq moddalar bodring, pomidor va tarvuzda – 4-7%, ildizmevalarda – 11-17%, faqat ko‘k no‘xatda – 20%, sarimsoq piyozda – 35% gacha bo‘ladi. Shuning uchun sabzavotlarning to‘yimlilik qiymati katta emas: bir kilogramm eng ko‘p iste’mol qilinadigan sabzavotlar 150-400 kkal yoki 600-1700 kJ quvvatga ega. Sabzavotlar oziq-ovqat sifatida organizmning energiyaga talablarini qondira olmaydi (insonning kundalik talabi 8-17 ming kJ yoki 2-4 ming kkal). Biroq ular qo‘shimcha karbon suvlari, oqsillar va moylar manbai bo‘lib xizmat qiladi. Shunga qaramasdan kishilarning hayotida sabzavotlarning ahamiyati juda kattadir. Ularning tarkibida ko‘plab miqdorda biologik aktiv moddalar: vitaminlar (darmondorilar), mineral tuzlar, fermentlar, organik kislotalar, efir moylar hamda xushbo‘y moddalar mavjud. Inson hayotida vitaminlarning roli katta, ular fiziologik zarur moddalar hisoblanadi. Uning nomi lotincha “vita” – bo‘lib, hayot degan ma’noni bildiradi. Kishining o‘rtacha faoliyati uchun 20 ga yaqin turli vitaminlar zarur hisoblanadi. Ular orasida ayniqsa, B1 (tiamin), B2 (riboflavin), C (askorbin kislota), A (retinol), shuningdek, E (tokoferol) vitaminlari eng zarurlaridir. Oziq-ovqat mahsulotlari orasida tarkibida vitaminlari ko‘pligi bo‘yicha sabzavotlar birinchi o‘rinni egallaydi va ularning asosiy manbai hisoblanadi. Sabzavotlar tarkibida 50 dan ortiq kimyoviy elementlar bor.

Ularda kul miqdori 0,1-2% ga etadi. Sabzavotlarda kishi organizmiga zarur va oson o‘zlashadigan tuzlar: natriy, kaliy, kaltsiy, fosfor, magniy, temir, marganets, xlor, yod, oltingugurtlar mavjud. Bu mineral moddalar ishqoriy xususiyatga ega bo‘lib, ovqat hazm bo‘lish jarayonida non, moy, go‘sht iste’molidan hosil bo‘ladigan va organizmga salbiy ta’sir qiladigan kislotali birikmalarni neytrallaydi hamda qonning ishqoriyligini doimiy bo‘lishini ta’minlaydi. Sabzavotlar tarkibidagi organik (ayniqsa olma, limon, vino, shovul) kislotalar, fermentlar, effir moylari va boshqa xushbo‘y moddalar kishi ishtahasini qo‘zg‘atib oqsillar, uglevodorodlar va moylarning so‘rilishini yaxshilaydi. Insonning ovqat hazm qilish a’zolari serhajm mahsulotlarga odatlangan. Ularni normal ishlashlari uchun ovqatlar tarkibida hazm bo‘lmaydigan chiqindi moddalar ham bo‘lishi lozim. Bunday moddalarni ham organizmga sabzavotlar yetkazadi.

Sabzavotlarning shifobaxsh xususiyati ham bizga qadimdan ma’lumdir. Ular asab qo‘zg‘alishini normallashtiradi va ruhiy holatlarni oldini olish imkonini beradi. Bir qator sabzavot o‘simliklari (piyoz, sarimsoqpiyoz, pomidor, qalampir, petrushka, turp) tarkibida bakteritsid (yemiruvchi) xususiyatiga ega bo‘lgan fitotsidlar mavjud. Ba’zi sabzavotlar (seldereylar va sarimsoqpiyozlar) quvvatni oshirish xususiyatiga ega. Bundan tashqari turli virusli kasalliklarni oldini olishda ham bu sabzavotlarning ahamiyati katta.Sog‘lom odamning oziq-ovqatida turli sabzavotlar miqdori sutkalik ratsionning 1/4 qismidan kam bo‘lmasligi lozim. Har kuni taxminan 300 g kartoshka va 400 g sabzavot iste’mol qilish zarur.

Ma’lumotlarga qaraganda aholi boshiga sabzavotlar iste’mol qilishning o‘rtacha yillik me’yori 146 kg, respublikalar va mintaqalararo 128 kg dan 164 kg gacha, jumladan: oqboshli karam – 32-50kg, gulkaram, bryussel va savoy karamlar – 3-5kg, pomidor – 25-32kg, poliz mahsulotlari – 20kg, qovoqcha va baqlajon – 2- 5kg, qalampir – 7-13kg, ko‘k no‘xot – 7-8kg, xushbo‘y sabzavotlar – 1-2kg, turli xil sabzavotlar 3-5 kg ni tashkil etishi kerak.Bundan ko‘rinadiki yildan-yilga aholi soni oshib borgani sari sabzavotlarga bo‘lgan ehtiyoj ham keskin ortib bormoqda. Bugungi kunda agrar sohani isloh qilish, qishloq xo‘jaligida bozor mexanizmlarini, zamonaviy innovatsion texnalogiyalarni joriy qilishning normativ-huquqiy bazasini takomillashtirish maqsadida jami **63 ta** hujjatlar, shundan **6 ta** O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **9 ta** Farmoni, **26 ta** qarori, Vazirlar Mahkamasining **42 ta** qarori qabul qilinib, islohotlarning huquqiy asoslari yanada takomillashtirildi. Qishloq xo‘jaligida yer munosabatlarini tartibga solish, oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish hamda sohani raqamlashtirish bo‘yicha qo‘shimcha vazifa, funksiya va vakolatlar vazirlikka o‘tkazildi.

Dastlabki hisob-kitoblarga ko‘ra, joriy yilda 22 mln tonnadan ortiq meva-sabzavotlar ishlab chiqarildi va o‘sish **106,1 foizni** (shu jumladan: dehqonchilikda 107,5%) tashkil etdi. Jumladan, 11,6 mln. t (111,4%) **sabzavotlar**, 3,3 mln t

(115,8%) **kartoshka**, 2,3 mln t (108,6%) **poliz**, 3 mln t (106,3%) **meva**, 1,8 mln. t(111,5%) **uzum**, shuningdek, 7,9 mln t (104,8%) **don va dukkakli** don ekinlari, qariyb 3,4 mln t (110%) paxta xomashyosi yetishtirildi.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tishim lozimki sabzavotlar inson organizmini yaxshi ishlashi,sog‘lomligini va organizmda moddalar almashinuvini bir me’yorda saqlashga xizmat qiladi.Insonlarning kundalik ratsionining asosiy qismi sabzavotlardir. Demak aholini sifatli oziq-ovqat bilan ta’minlash uchun uni yetishtirishda qo‘l mehnatini kamaytirib,yangi innovatsion texnalogiyalar orqali sabzavot yetishtirish ko‘rsatkichini bir necha barobarga oshirish lozim. Buning natijasida biz bozordagi tannarxni pasaytirib, har bir insonning o‘ziga kerakli mahsulotlarni sotib olishlari uchun imkoniyat yaratgan bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://www.agro.uz/12-0000/(1-3-qatorlari)
2. “Sabzavotchilik va polizchilik” Zuev Vladimir Ilich, Qodirxo‘jaev Orif, Adilov Maxsud Mirvasitovich, Akramov Umidilla Ikramdjanovich Toshkent – 2010 (96-97-betlar)
3. ’’Meva –sabzavotchilik sohasini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash,tarmoqda klaster va kooperatsiya tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi **“**Prezident qarori (PQ-52, 15.12.2021-y.)(3-bandning “b”kichik bandi)

INTERFAOL METODLAR DARSNING JON TOMIRI

Mohinur Saidovna Saidova
Xorazm viloyati Bog‘ot tumani
36-son maktabning o‘zbek tili fani o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899772

Annotatsiya: Mazkur maqolada dars jarayonida interfaol metodlarning ahamiyati hamda o‘zbek tili darslarida qo‘llaniladigan ba’zi interfaol metodlar haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, metod, so‘z, interfaol, zanjir metodi, tartibsiz so‘zlar metodi.

Dars – muqaddas. Buni har bir o‘qituvchi chuqur anglagan holda har bir darsiga alohida e’tibor va mas’uliyat bilan yondashmog‘i lozim. Shundagina o‘qituvchi o‘quvchilarga yangi bilim beribgina qolmasdan, ularning qalbida fanga bo‘lgan qiziqish uyg‘ota oladi. Buning uchun esa bugungi kunda mamlakatimizda barcha shart-sharoit va imkoniyatlar yetarli. O‘qituvchilardan esa yaratilgan imkoniyatlardan to‘laqonli foydalanishgina talab etiladi xolos.

Ma’lumki, bugungi kunda mamlakatimizda yosh avlodga, ularni har tomonlama komil insonlar qilib tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bunda esa, albatta, ta’lim muassasalarining, ayniqsa, maktablarning roli va ahamiyati nihoyatda katta. Shuning uchun ham mamlakatimiz ta’lim tizimida tub islohotlar amalga oshirilib, amaliyotga tatbiq qilinmoqda.

Darhaqiqat, bugungi ta’lim jarayonini interfaol usullarsiz tasavvur etish qiyin. Ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan interfaol usullar muayyan guruhlarda o‘qitiladigan o‘quv fanining bosh maqsadiga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Aks holda, qo‘llanilgan interfaol usul hech qanday ahamiyatga ega bo‘lmay qoladi. O‘qituvchi tanlagan usul dars davomida bolaning faolligini, kattalar va tengdoshlari bilan to‘g‘ri muloqot qila olishini ta’minlashi, tilda mavjud, biroq o‘quvchi uchun notanish bo‘lgan yangi so‘z va iboralarning mazmunini anglash, eslab qolishga, muloqot jarayonida qo‘llashga harakat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishi zarur. Interfaol usullardan foydalanilgan holda o‘tilgan darslar o‘quvchilarni ijobiy fikrlashga, olingan axborotlarni faollikda hal etishga, fikrni erkin bayon qilishga, tashabbuskorlikka, guruhlarda masalalar yechimini topishga, hamkorlikda ish yuritishga chorlaydi

O‘zbek tili ta’limi jarayonida bir qancha interfaol metodlardan foydalanish dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Quyida o‘bek tili darslarida qo‘llaniladigan ayrim interfaol metodlar haqida to‘xtalib o‘tamiz.

“Zanjir” metodi. Guruh to‘rtga bo‘linib, har bir guruhdan 1 o‘quvchi doska oldiga chiqariladi. 1 o‘quvchi fanga tegishli atamani aytadi. Keyingi o‘quvchi oldingi o‘quvchi aytganini va o‘zinikini qo‘shib aytadi. Undan keyingisi oldingi 2 o‘quvchi aytgan atamalarga yana o‘zi yangisini qo‘shib aytadi. O‘yin shu tariqa davom etadi, adashgan o‘quvchi o‘yindan chiqadi, eng oxiri o‘yindan chiqib ketmay qolgan o‘quvchi rag‘batlantiriladi. O‘yin xotirani mustahkamlashga juda qo‘l keladi.

Namuna:

1-o‘quvchi: ot.

2-o‘quvchi: ot, sifat.

1-o‘quvchi: ot, sifat, son.

2-o‘quvchi: ot, sifat, son, olmosh.

O‘yin shu tartibda davom qildiriladi.

“Tartibsiz so‘zlar” metodi. Ushbu metoddan o‘zbek tili darslarida bemalol foydalanish mumkin. Ushbu metodda o‘quvchilarga doska yoki plakatga yozilgan holda tarkibidagi harflarning o‘rni noto‘g‘ri joylashtirilgan so‘zlar taqdim qilinadi. Bu so‘zlar ona tili va adabiyot darslarida ishlatiladigan terminlardan iborat bo‘lishi mumkin. O‘quvchilar so‘zlardagi harflarning o‘rnini to‘gri qo‘yib, terminni topishlari kerak bo‘ladi. Bu metod o‘quvchilarni zukkolikka va topqirlikka undaydi. Shuningdek, ulardan fan terminlarni ham yaxshi bilishni talab qiladi.

Namuna: age – ega, liekishk – kelishik**,** g‘ibo‘n – bo‘g‘in**,** linu – unli.

“Zinama-zina”metodi faqat alohida darslar uchungina ahamiyatli emas. Undan istalgan darsda yoki istagan fanni o‘qitishda foydalanish mumkin. O‘yin o‘quvchilarni hozirjavoblikka, tezkorlikka, ziyraklikka, mushohada yuritishga, ijodkorlikka o‘rgatadi. Bu metodni quyidagicha amalga oshirish mumkin.

Sinfdagi o‘quvchilar 3 guruhga bo‘linadi. Har bir guruhning oxirida o‘tirgan o‘quvchilarga A, B, C, D, E harflari yozilgan javob varaqlari beriladi. O‘qituvchi test savollari va javoblarni A, B, C, D, E variantlarida o‘qiydi. Oxirgi o‘rindagi o‘quvchilar berilgan testning to‘g‘ri javobini quyidagi shartli belgilar asosida ko‘rsatadi. Masalan, quyidagi test savolini keltiraylik. Tushum kelishigi qo‘shimchasi qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

Javob: A) -ni

B) -ning

C) -ga

D) -da

E) -dan

Ushbu test savoli o‘qilishi bilan o‘quvchilar A harfining tasviri tushirilgan varaqni ko‘rsatadi.

O‘quvchilarning qaysi biri tezlik bilan to‘g‘ri javobni ko‘rsata olsa, yonidagi sherigiga javob varaqalarini beradi. To‘g‘ri javobni ko‘rsata olmagan o‘quvchi yonidagi sherigiga javob varaqalarini bermaydi.

To‘g‘ri javobni ko‘rsatgan guruh bir zina yuqoriga ko‘tariladi. O‘qituvchi keyingi savolni o‘qiydi. Yana yuqoridagi holat qaytariladi. Savolning to‘g‘ri javobini ko‘rsatgandagina, javob varaqalarini yonidagi sherigiga uzatadi.

O‘quvchilardagi faollik, tezkorlik guruhiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Agar o‘quvchilar to‘g‘ri javobni ko‘rsata olmasa, guruh zinaning quyi pog‘onalarida qoladi. Javob varaqalari o‘quvchilar qo‘lidan bir-biriga o‘tib, oldingi qatordagi o‘quvchilarga yetib keladi va o‘sha guruh g‘olib bo‘ladi.

Test savoliga zudlik bilan javob ko‘rsata olmagan o‘quvchiga past baho qo‘yiladi. Buni o‘quvchining o‘zi ham bilib turadi. Eng asosiysi, o‘quvchi har bir javobni ko‘rsatishi orqali o‘z bilimiga baho qo‘yib boradi.

“Zinama-zina” metodi o‘quvchilarning bilimi, topqirligini oshiradi, xotirasini mustahkamlaydi. O‘yinga bo‘lgan qiziqish natijasida o‘quvchilarda diqqat-e’tibor, idrok ortadi.

“Chigil yozdi” metodi. Dars boshlanishida bu usul darsga o‘quvchilarni ruhiy tayyorlash va dars davomida o‘quvchilar diqqatini mashg‘ulotning keyingi bosqichiga tayyorlash uchun qo‘llaniladi. O‘qituvchi she’rlardan parcha aytishi, hazil savollar berishi, fonetik mashqlar bajarishi, ko‘pincha qiziqarli o‘yin tashkil etishi mumkin.

Xullas o‘zbek tili darslarida bir qator interfaol usullardan samarali foydalanish mumkin. Bunda asosiy e‘tibor o‘quvchilarning tafakkurini o‘stirish, ularning mustaqil ishlash mahoratini oshirishga qaratilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Yo‘ldoshev, R.Xusainova, U.Bobojonova. Ta’limning interfaol metodlari(metodik qo‘llanma). Urganch-2011.

2. Sobirova M.R. O‘zbek tili darslarida interfaol usullardan foydalanish Молодой ученый. – 2020. - № 14 (304).

3. www.ziyo.uz.

AMARANTH LOCAL CLIMATE SUPERVISION AUTHORITY UZBEKISTAN CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF PHENOLOGICAL RESEARCH

A.S. Fatuxullaev, candidate of technical sciences; **Sh.A.Ishniyazova** candidate of Chemical Sciences; **S.U.Khalilova** TSAU 1-course base doctoral student;
Z.A.Jabborova, TSAU 2 Course Graduate
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899788

Annotation: Today, amarant is known to many as a weed. The most unique properties of this plant are its ability to stimulate tissue regeneration, reduce inflammation, prevent chronic diseases, increase bone density, lower blood pressure and strengthen immunity. Externally it is a tall growing plant with broad green leaves. Its flowers are silvery and have a bright violet, red or golden-yellow color. Many varieties of amaranth are considered weeds, but its cultural species is also present and is grown as a medicinal and decorative plant.

Keywords: Amarant, chemical composition, local varieties, soil, climate conditions, yields.

Amaranth has high quality products. It is used as a raw material for the production of amaranth essential oils. In the food industry, seeds and leaves are used. So far, the technology of obtaining color, oil and flour from the seeds and leaves of Amaranth in the food industry has been widely established.

This plant, whose homeland of origin is South America, spread throughout Asia and began to have its place in the eastern mammals. In the countries of Pakistan and India, Iran, the color obtained from this plant is widely used in industry as a nutritional supplement. Today, these plants can be found in China, Russia, Thailand, Nigeria, Mexico and some regions of South America. Amarant prefers to grow in places with high altitudes, but if necessary, it will easily adapt to any conditions. It grows well on moist, loose soil, which is well drained at almost any height, medium latitudes. A warm-loving plant. As it is considered an excellent source ofsiysium, iron, magnesium, phosphorus and potassium, doni is a prakhezbope.

In recent years, research with amarant has been intensively conducted in many countries of the world. Amaranth galophyte is considered a plant and is able to develop even in a salty environment. It was also observed that the soil recultivization, that is, it improves its ecological environment. This plant, which grows well even on low-score soil of 37 bonitets of Andijan, can expect to be grown as the main cultural crop of large areas, whose yields are extremely low-saline.

The climate of the Andijan region of the Republic of Uzbekistan. Andijan region borders with the Kyrgyz Republic from the North-East and South, Fergana region from the West and Namangan region from the North-West. The climate of the region is sharply continental, dry. Since the mountain formations block the penetration of cold air into the Fergana Valley, the weather in winter is moderate for some time. Summer is hot, the average temperature in July is 27.3 °C, winter is relatively cold, the average temperature in Yanvar is -3 °C. The vegetation period is 217 days, the annual average precipitation is 200-250 mm. makes up ni. The soils consist of burlap, Beetle, Meadow, swampy soils, sandstone, Merkel Calluses. Andijan region is distinguished by its richness of water resources compared to other regions of Uzbekistan, that is, it carries water from rivers, mountains, many years of snow and ice. Andijan district relief consists of Lowlands, villages and Adirs. The average character of July is 27,3, yanvarniki minus 3 degrees. The vegetation period is 160-180 days. An average of 225 mm per year. the rain falls. The soil of the adir part of the district is arable, in the remaining lands is burzy soil. In the spring, the princes are covered with ephemeral plants. In arable land, Wormwood grows.

Amaranth is a plant that adapts to any conditions. Varieties of Amarant "Lera", "Gelios", "Varonezhsky", "Kharkovsky" are fertile, it is possible to obtain from 0.5 kg of seeds 2-5 tons of grain per hectare. These varieties were localized by introduction by scientists and became the basis for the creation of varieties" Uzbekistan"," mercy"," Andijan"," Ulugnor". In the soil with an average of productivity adapted to the local climatic conditions in Uzbekistan also observed good crop growth of the plant. Amarant's "Uzbekistan", "mercy", "Andijan", "Ulugnor" varieties planted in Andijan District of Andijan region were planted on April 10, 2022. Air temperature +17 C, soil temperature +11 C, relative humidity 72%, (since there is an increase in the amount of precipitation), the amount of organic fertilizers in the soil 25%, to seedsarfi 0.5\.Plant adaptation to any conditions amarant do it. Amarantning "le" could, "Gelios", "Varonejskiy", "Xarkovskiy " be fertile varieties, 2-5 0.5 kg of seed per hectare link you can get tons of grain. It was by way of these varieties by scientists localization introduktsiya "Uzbekistan", "Blessing", "Andijan", "Ulugnor" is the basis for the creation of varieties. Adapted to local climate conditions in the soil-plant average productivity in uzbekistan andk were observed in the growth of sprouts good. At andizhan region, in the district planted at andizhan Amarantning "Uzbekistan", "blessing", "Andijan", "Ulugnor" varieties planted on the date of 10 April 2022. Air temperature +17 S, the soil temperature is +11 S, relative humidity 72%, (the amount of precipitationorteeth because of the observation time), and organic fertilizers in the soil, the amount of 25%, itrug'sarfi 0.5\ha.

Amarant morphological features of local varieties

1-table. Root

varieties	***of the root system***	***length, M***	***diameter, m***
Markhamat	*right*	*0.22*	*0.46*
Ulugnor	*tugri*	*0.31*	*0.41*
Uzbekistan	*tugri*	*0.42*	*0.54*
Andizhan	*right*	*0.28*	*0.51*

2-table. Stake

The varieties	**View**	**of the stem height, m (in 2022 y)**	**the number of leaves**	**the flowers, the color of**	**placed flowers**
Markhamat	steep	1,45	12-15	pink	series ball
Ulugnor	steep	1,66	15-18	red	series,ball
Uzbekistan	steep	1,74	17-19	green	series ball
Andizhan	steep	1,65	11-13	yellow, light green	series ball

3-table. Leaves

varieties	**for plant height,**		**cm growth ratio 1 month**
	15.05.2022	15.06.2022	
Markhamat	48	1,45	3 more times
Ulugnor	51	1,66	many times 3,2
Uzbekistan	53	1,74	3,2 many times
Andizhan	49	1,65	3.3 times as much

3-table. Height of local amarant varieties (sm), 2022 year 15.05.- 15.06 months

varieties of	leaf appearance			of the form of the	
	type	of the plate leaves thelength\ width,	color	the edge	apical edge diapers
Markhamat	simple	16-17 sm 13-15 sm	light green	wave	Egg-shaped tapering
Ulugnor	simple	14-15 sm: 14-16 sm	light green	wave	Egg-shaped tapering
Uzbekistan	simple	16-17 sm: 13-15 sm	light green	wave	Egg-shaped, tapering
Andizhan	simple	16-17 sm: 12-15 sm	light green	wave	Egg-shaped, tapering

5-table. Seeds and in the Shape of a flower

varieties of	color	and flower color,	length, m	the form of
Markhamat	pink	Pink	12-25	Inflorescences, shingil
Ulugnor	dark red	dark red	28-33	Inflorescences, shingil
of uzbekistan the	green	green	23-27	Inflorescences, shingil
Andizhan	light green	light green	25-31	Inflorescences, shingil

Amaranth seedlings sprouted after 9-11 days from 22-25 April 2022 year. The seedlings are light green. The height of the seedlings was 1,2-1,3 CM, the number of First leaves was 2-3 pieces, the size of the leaves was 0,6-0,7 x 0,2 CM. The bud leaf phase occurred on 1 - ten days of may, the phase of the second real leaf on 2-ten days of may. The branching phase of the buds coincided with the 3-th decadence of may. The height of the plants is 60-70 CM, the size of the leaves is 10.2x6.2 cm. Number of leaves 15-19 pieces. The flowering stage began on June 1-2nd decade. At this time, the height of the plants was 120-170 CM, the size of the leaves was on average 12,6 x 8,5 CM. The plants were distinguished by their height, length, width and shape of the leaves, the strength of the root systems. There was no infection, micro organism and insect damage.

As a result of adaptation of Amarant's fertile varieties "Lera", "Gelios" to the climatic conditions of Andijan region of Uzbekistan by introduction, "Uzbekistan", "mercy", "Andijan", "Ulugnor" varieties were created and planted by selection. According to the results of the study, in Andijan district soil conditions with low fertility, it was also observed that these varieties grow well. If the amarantt processing industry is created in our country, then in the future crops can be increased tenfold, because the products obtained from it are in demand by the food market and attract new consumers every year. In other areas of livestock production, fishery, food production, amarant DOI is expensive, and in this case the raw material base is covered. The intake of flour, oil and other nutritional supplements from it is cost-effective and sparing.

Literature:

1. Vishtakalyuk, a. b. za schet vklyucheniya v ix of vitamin perspektiv povisheniya produktivnosti kurnesushek west-Mukin travyanoy track amaranta / Vishtakalyuk a. b., s. s. Xirug, m. s. Ejkova i dr. // Resource Netradisionnie prrodnie innovative i texnologii produkti: Sbornik trudov. – Moscow, 2001. – VIP. 5. – S. 19-28;

2. Degtyareva, i. a. Environmental-rasteniy i vzaimodeystviya v Fiziologicheskaya regulyasiya agrosenoze diazotrofov listed in Amaranthus L. / i. a. Degtyareva // na soiskanie uchenoy step D. dissertation reports. nauka. – Moscow, 2005 – 265

3. Ivanova, neither oroshaemix zemlyax Amarant n. a. / n. a. Ivanova – M.: Column, 1999. – 117

4. Karaev, a. h. Amarant – protein bogatiy I istochnik aminokislota / Karaev a. x. i. d. Tmenov – Vladikavkaz, 1998. – 75 s.;

5. Xirug, s. s. Vitamin-amaranta travyanaya down the track - Kormovaya visokoeffektivnaya dobavka beginning kurnesushek / Xirug s. s., a. b. Vishtakalyuk // rasteniya I perspektiv I prakticheskogo netradisionnie ix ispolzovaniya in poland:

6. Tatarskaya L. L., N. G. Buteykis. "Culinary cuisine and prepare the organization for children", T.: "Ukituvchi", 1984 y.

7. N. I. Kovalyov, P. D. Grishin. "The technology of preparation Ovkat", T.: "Uzbekistan", 1969

8. Amaranth S. Berberich history // agricultural research – u. s. 1980. Voles. 29. № 4. R. 14.

9. Konokov p. f., v. k. the gin, the gin Amarant m. XXI vek in Perspektivnaya kultura. M., 1999.

10. Amarant t. v. Chirkova – XXI vek in kultura // Sorovskiy obrazovatelniy system. 1999. №

11. Kauffman S. C., Weber. L. e. grass, amaranth, and // the new crops in advance. Portland, 1990. R. 127-139.

12. Osnovnie produktov pererabotki I may be able to track klyuch v. napravleniya I ispolzovaniya pitshevix semyan lyupina amaranta // Xranenie selxozsirya i pererabotka. 1997. n

13. S. 30-33. 9. E. n. ofitserov, work on, and v. i. ispolzovanie I prakticheskoe of carbohydrate amaranta ix / ran. Ural. shot-Nie. Komi Nauch. cents. in-xim t matter. Ulyanovsk, 2001.

14. I. m. magomedov Amaranth as a sourse quality protein, vitamin and mineral elements. (For manufacture of products of feed and forages dieta) // Cereals for human health and nutrition in south. Br; Prague, 1998. R. 157-158.

15. Isolation, characterization, and properties trypsinchymotrypsin inhibitor from amaranth seeds / S. Repair, j. bell, t. h. Finlay, earth week e. tighe, P. Smirnoff, pay s. ha, Y. Birk // J. protein chem. 1996. Voles.

16. № 2. P. 219-229. 12. H. grass and Phytinsaure that anden und cerealien und mineralstoffe in February inositolphosphate Pseudocerealien [Soderjanie fitinovoy acid, Kultura i v zerne i drugix inozitolfosfatov mineralnix vetshestv razmolotom xlebnix psevdozlakovix zlakov (amaranta, grexichi, kvinoya): dis. (Fr, be)]: the dis... [Hohenheim], 1996.

17. 4. Amarant – xxi vek kultura in t. v. Chirkova, Saint-Peterburgskiy Foreign university.

18. Kosminsky, with the use of beer production I. G. amaranth / g. Kosminsky I. n. g. TSareva, n. Petrovich / / beer and drinks. - 2011. - 3-number. - 28-31 page.

19. A. meat products from plant raw materials in the production of local varieties fatullaev emulgirlangan in the application technology of food supplements of improvement. Monographs. - T.: Economic-financial, 2015 – - 245 p.

20. A. therapeutic and preventive nutrition Fatullaev arising from functional food supplements on the basis of plant raw materials for local production and use of scientific aspects. Monographs. - T.: Economic-financial, 2017 – - 202 p.

21. Patent uz. No. 06092. On the basis of biologically active supplement Amaranth method to get / / Fatullaev A. and others. Intellectual property agency of the republic of uzbekistan, Tashkent, 2019 y.

THE IMPORTANCE OF MODERN TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH IN SCHOOLS FOR THE BVI IN UZBEKISTAN

Nasim Khusanbayevich Sadikov
Teacher of the Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899818

Annotation: The article investigates the usage of modern technologies for teaching English to blind and visually impaired students. Modern technologies are an important aid to English teachers when they are used effectively.

Keywords: blind and visually impaired (BVI), modern classroom technologies, tactile learning, Braille, audio lessons, Grammar Cube.

Every child tries to imagine and understand the world he lives in from the early days. Children with visual disabilities try to adapt to life where the majority of people see and think of the world in a different way. They build relationship with people from an early ages and struggle with communication of the outer world. The way they perceive the world and classroom atmosphere is quite different from those without any impairment. As a result, they might experience challenges while developing language skills and require additional assistance. Thus, the usage of the latest technologies in the English classroom gives more effect in developing BVI listening and speaking skills. The purpose of this paper is to bring to light some issues that schools for BVI are experiencing and present some of the modern technologies that could be used effectively in teaching EFL to blind and visually impaired learners.

Like other subjects, English is also taught in the schools of Uzbekistan, and the role of modern classroom technologies for blind and visually impaired students is believed to be significantly effective. There are specialized schools for students with disabilities in every region of the country. According to the press service of public education, the total number of schools in the country for children with visual impairments and blind children is 15. The total number of students studying in these schools is 3,370. In these types of schools, only two foreign languages (English and German) are being taught to all grades (1-11) (Press Service, Ministry of Public School of Uzbekistan). Unfortunately, teachers and students still face a number of challenges in teaching and learning English as a second language in such schools. The most significant issue is that these foreign language textbooks are not in Braille format. Agesa and Arslantas (2017) argue that visually impaired students pose difficulties in learning a foreign language since human vision serves as a major

stimulus for learning a language. Another problem stems from the use of public-school textbooks instead of Braille textbooks. The theme of the lesson is learnt quickly or slowly, depending on the differences in vision ability of the student. While language learners with slightly lower visual acuity learn the subject more effectively via public school textbooks, blind learners are completely deprived of this opportunity. The impairment only becomes a disability when the ambient society creates environments with barriers (DePoy & Gilson, 2011). People who are blind and visually impaired are capable to learn any subject as other healthy people. The conditions for learning English in schools for healthy children should also be created for schools with BVI students. Despite their disability, these students have the same rights as other unimpaired students. In general, what modern technologies are most effective in teaching visually impaired students?

Utilization of modern assistive technologies to teach English to BVI students

Teaching BVI students is completely different from teaching unimpaired students. Indeed, unimpaired students can obtain knowledge by using any of the learning styles. However, students with visual impairment are expected to learn better by using their sense of touch and hearing ability. They learn by listening and touching (Willoughby, 1985). The teacher who teaches EFL to BVI students should be very accurate with his voice since, as it was mentioned above, this type of learners are only able to receive the information without seeing it. The teacher should have all the needed tools in hand while having his English lessons. General technology such computers, commercially available toys, do-it-yourself tools and Braille writers can be a great assistance for the teacher who is experienced in utilizing them. However, using the tools that mentioned above requires much funds and not many schools can afford it. Therefore, the followings are considered to be more empirical for schools for visually impaired in Uzbekistan: audio courses/lessons, screen readers, voice programs and grammar cubes.

English teaching audio courses

Many audio lessons and listening exercises are part of English learning, and the learning procedure goes in conjunction with pictures or videos. However, in addition to lessons that use visual aids, there are also courses in a full audio format that can be partially used as a guide for teaching English to BVI learners. With the assistance of such courses, teachers of schools for blind and impaired learners can improve the level of knowledge of their students from the elementary to the intermediate level. A BVI student can explore a variety of everyday English topics such as Shopping, Weather, Directions or other conversations in and out of class. However, these audio courses have disadvantages. They can’t help to enrich students’ vocabulary. Consequently, BVI students will have difficulties in working independently, and additional aids can be helpful (English vocabulary in Braille).

Screen readers and voice programs

It is known that computer science classes are held in schools for BVI students. In these classes, students learn to work on a computer. Their computer skills also can help them to learn English. All they need is a Braille keyboard and a screen reader software. The teacher conducts the English lesson on a computer. The screen provides text, grammar exercises, tests, and problem-solving assignments, depending on the students' level of English proficiency.

Grammar cubes

Grammar cubes can be used to teach grammar, in particular, Simple tenses, imperatives, and modals in an intuitive kinesthetic way (Stipichev P.A., 2015). Though this tool has limited words for usage, it is simple to use and can be used in classroom (too many ‘use’ in one sentence. Consider paraphrasing, i.e. Though this tool provides a limited number of words, it is easy to use in a classroom). The tool helps students improve their vocabulary, word building and reading.

Android apps

There are dozens of android applications that can be used to acquire a knowledge of English language by visually impaired users. Depending on students’ English level some of the English learning android apps can be skillfully used by the teacher in or out of the classroom. For instance, teacher asks his students to do a home assignment (a short text, poem) using “A voice brief” app which reads content aloud. One more android app is “Audible”. BVI students can use audible as a good book reader tool to improve his listening skills.

Braille textbooks

Moreover, every specialized school for students with disabilities has a library where the Ministry of public education and some charity organizations deliver-books and textbooks for the school students. Every library should have special books (Braille) for blind and visually impaired visitors. The opportunity to print new generation books in 3D printers should also be given to the schools for BVI students in Uzbekistan. In addition, each publication should have its audio as visually impaired and sightless students develop their listening skills, they would accept this facility with great pleasure. All in all, audios for books in libraries should be organized by the ministry or school administration.

While teaching, English teachers of BVI students should take into consideration that students who sit in front of them would like to learn a foreign language similar to unimpaired students. Time issues are to be taken into account when teaching BVI classrooms. Every English teacher should realize the significance of modern technology used in the classroom. Freire FMP and Prado MEBB (1998) argue that the success of using information technology for educational purposes depends on a collaborative effort between the school and the teachers, requiring planning that

considers the needs and conditions of the school so that issues such as equipment maintenance and material supplies do not become an obstacle.

Used literature:

1.Freire FMP, Prado MEBB, Martins MC, Sidericoudes O. A implantação da informática no espaço escolar: questões emergentes ao longo do processo. Rev Bras Inform Educ. 1998;3: 45–62.

2.Стипичев П.А. Модель «ГрамИК» как средство обучения грамматике детей с нарушениями зрения // Уникальные исследования XXI века. 2015. № 4 (4). С. 71-73

3.Arslantaş, T. K. (2017). Foreign language education of visually impaired individuals: A review of pervasive studies. IHEAD: Ihlara Journal of Educational Research, 2(2), 95-104.

4.Agesa, L. (2014). Challenges faced by learners with visual impairments in inclusive setting in Trans-Nzoia County. Journal of Education and Practice, 5(29), 185-192.

5.DePoy, E., & Gilson, S. F. (2011). Studying disability: Multiple theories and responses. Thousand Oaks, CA: Sage.

6.Willoughby, D. D. (1985). How to teach mathematical problem solving? Educational leadership, 42(7), 90-91. Retrieved from https://files.eric. ed.gov/fulltext/ED289692.pdf on September 20, 2018.

THE ROLE OF DIGITALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF THE INSURANCE SYSTEM

Zarinabonu Faxriddin qizi Faxriddinova
Student of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
https://doi.org/10.5281/zenodo.6899830

Annotation: In the conditions of globalization, the degree of digitization of the economy is of great importance in determining the competitiveness of countries. No matter which branch or sector of the economy we look at, we see the place of digital technologies in all of them. The share of innovative digital technologies is increasing, starting from services in the country's banking system and at the level of public services. In the present period, ensuring the development of industrial production on the basis of innovative technologies is becoming an urgent issue. According to the world expert, the formation and implementation of innovative strategies for the development of canoat enterprises is an important factor in coordinating their production activities with the requirements of the domestic and foreign markets.

Key words: insurance system, innovative technologies, corruption, combating fraud, "sharing-economy", GDP, telecommunication infrastructure.

Interest in the digital economy has grown significantly due to significant changes taking place in society and the economy. Modern technologies and platforms have helped businesses and individuals reduce costs by minimizing personal interactions with customers, partners, and government organizations, as well as making communication faster and easier. The result is a digital or electronic economy based on network resources. Insurance activity, which is an important component of the financial market, is of great importance in the socio-economic development of any country. Therefore, at present, the development of the insurance market in our country, increasing the confidence of consumers in insurance, the introduction of foreign experiences and achievements of information and communication technologies, the creation of the most optimal and attractive insurance services, the attraction of investments in the insurance sector through the issuance of securities, the prevention of corruption and insurance based on international standards and principles attention is being paid to topical issues such as combating fraud.

As the President of our Republic Sh.M.Mirziyoyev stated in his address to the Oliy Majlis on January 24, 2020, "In order to achieve progress, we need to acquire digital knowledge and modern information technologies. This gives us the opportunity to take the shortest path to ascension. After all, today information technologies are deeply penetrating all areas of the world." At the same time, it was

recognized that from now on in our country, ".....modern insurance services will be established..."[1]. This, of course, requires the development of a new, modernized insurance system in Uzbekistan in accordance with world standards, and the introduction of new innovative insurance products.

Today, there are 30 insurance companies in our republic, 24 of which specialize in general insurance and 6 in life insurance.[2] The choice of our country to develop the digital economy opens up new directions in the field of information technology and in general, in the field of electronic document circulation. The turn to "digital technologies" was caused by the development of the global Internet network and quality communication. As a result, it became possible to exchange and collect a large amount of information, which, in turn, allows us to process the collected information, see the future, make informed decisions and use it in a variety of ways. For all this, it will be necessary to create a compatible infrastructure, in other words, an ecosystem of global information platforms. However, there are risks (dangers) such as loss of data, business, job losses, security and the need for modernization. These issues need to be resolved quickly, as delay in this matter carries serious risks.

The main source of the digital segment of the economy is the growth of the transactional sector. In developed countries, this indicator makes up more than 70 percent of GDP and combines public administration, consulting and information services, finance, wholesale and retail trade, as well as services (utility, personal and social). The higher the diversification and dynamism of the economy, the greater the circulation of unique information within and outside the country, and the greater the information traffic within national economies.

Therefore, in markets where the number of participants is large and IT services are widespread, the digital economy develops rapidly. In particular, it creates unlimited convenience for transport, trade, logistics and similar industries that actively work with the Internet. According to some researchers, the share of the electronic segment in them is close to 10% of GDP and provides employment for 4% of the population. Most importantly, these indicators are growing steadily. Undoubtedly, the effectiveness of the digital economy is influenced not only by the coverage of information technologies and the availability of infrastructure, but also by standard economic criteria such as the business environment, human capital, and successful management tools. Therefore, economic development relies on them, which means that these criteria are as important as before in the development of the digital economy. Today, the digital economy accounts for up to 15.5% of global GDP, and over the past 15 years, the digital economy has grown 2.5 times faster than global GDP.[3]

Until 2030, measures were also taken to develop the concept of "digital Uzbekistan". In order to further improve the system of Public Administration, to

create conditions for the introduction and development of the digital economy, to improve the investment climate, as well as to implement the strategy of action on five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021, on July 3, 2018, the president of the Republic of Uzbekistan adopted the According to this decision, as the main tasks of the development of the digital economy – to diversify the various forms of investment and entrepreneurial activity, various activities in the field of cryptoactive turnover, including activities in support of May (the creation and distribution of new blocks that give the opportunity to receive awards in the format of new units and commission fees in different cryptovalutes), Smart contracts (rights and obligations for the automatic implementation of digital transactions in), as well, the introduction and development of technologies" blokcheyn"; training of qualified personnel; establishing cooperation with cryptovalutes and foreign organizations; creation of a legal framework in this regard is envisaged, etc.

The concept of the digital economy is becoming more and more important in our lives day by day. When taken internationally, many are addicted to accounting and online trading in a cashless fashion. The digital revolution, which is manifested as a new stage of economic and technological development, has begun a period of more strained international competition, along with the rapid transformation of human life and the creation of wide opportunities. The digital economy has introduced a new concept - "blokcheyn". In the blockchain, all the data is collected and a database is formed, which is constantly replenished, which can be endlessly replenished with data, and therefore it is compared to the supercomputer.

The technological digital environment is an "aquarium" where both legal entities and individuals establish completely new communication for collaborative activities. Information technology provides enterprises with the opportunity to master completely new, more intensive working rates and to diversify the form of services and products. According to economists, at the same time, the economy, based on the practice of obtaining additional value as a result of such changes, is exchanging for the economy of cooperation and sharing of interests ("sharing-economy"). This gives hope that the competition in the market will actively free itself from mutually beneficial cooperation and cooperation, while moving from vertical communication to mutually equal relations and complementary services.

Digital technologies send drastic changes to more than 50 percent of sectors related to the economy. This vision is based on the fact that information technology and digital platforms dramatically change business models, eliminating intermediaries in their efficiency and optimizing processes. According to World Bank accounts, an increase of 10 percent of fast Internet users is likely to increase the annual GDP from 0,4 percent to 1,4 percent. It is also considered as an indicator that determines its importance for the growth of the digital economy in the country's share

of GDP by about 20 percent annually (in developed countries this figure is about 7 percent).[4] The process of digitization of the economy also seriously affects the activities of insurers, that is, the main participants in the insurance market, economic entities that carry out insurance activities. Digitization determines the insurers ' commitment to fundamental innovation. They are increasingly actively using digital technologies to simplify insurance processes and tokens. Such technologies, in particular automation, chatbots, data processing within the cloud (cloud computing), technology with elements of artificial intelligence can be an example.

The purpose of the activity of insurance companies should be aimed at satisfying the needs of insurers, their needs will certainly change in connection with the digitization of the economy. The possibilities of using digital technologies to consumers (shopping through "one click"), the possibility of day-night use and fast delivery; accurate and understandable information about the brand and its features; innovative customized services will be necessary. Achieving such results in the short-term period provides an opportunity for the insurer to increase its profit. At this time, the introduction of digital technologies allows the insurer to reduce costs during the movement of the token in the value chain. Automation of processes can also reduce the costs associated with processing insurance claim applications.

In world practice, the financial services sector is increasingly supporting new technologies and tools to implement new solutions that are of interest to service consumers in their activities. In addition, new financial technologies are also entering the manufacturing sector (including ritual, telecommunications, pharmaceuticals, agriculture); they are affecting insurance, lending, accounting services, real estate valuation, Asset Management, Investments, Tax Administration and others. Great interest in these technologies is expressed by the state and regulatory organizations. This, in turn, determines the speed of legal issues arising as a result of the establishment of a strong partnership relationship, the speed and scope of action of fintech products, the complex solutions of security issues, the level of access to financial services and the increase in the financial literacy of the population.

For the purpose of further development of e-government, the government approved the administrative regulation of the provision of public services for sending applications through the single interactive portal of public services to obtain the biometric passport of citizens abroad. Now there is an opportunity to apply for a biometric passport abroad with a visit to the migration and civil registration departments or centers of public services of the Ministry of internal affairs and through the single interactive State Services portal.[5]

Implementation of elements of the e-government and support for the digital economy have taken a strong place in the near-term development plan of Uzbekistan. This applies, first of all, to the tasks of further increasing the share of electronic

document sharing and gradually transferring a certain part of public services to an electronic form through the Centers of Public Services. Telecommunication infrastructure performs an important function in this process.

In determining the competitiveness of countries in the conditions of globalization, there are unresolved scientific issues concerning the evaluation of the degree of digitization of the economy and the degree of fragility with the development of its economy. Therefore, issues of formation and implementation of innovative strategies for the development of industrial enterprises, coordination of production activities on the basis of their information with the requirements of the domestic and foreign markets should be investigated.

List of used literature:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.// Халқ сўзи. 2020 йил 25 январь.
2. http://www.biznes-daily.uz/ru/gazeta-birja/63453--sugurta-bozoridagi-muammolar
3. https://kun.uz/news/2020/03/10/shavkat-mirziyoyev-raqamli-toshkent-loyihasi-boyicha-korsatmalar-berdi
4. https://kun.uz/news/2020/07/06/raqamli-iqtisodiyot-rivojlanish-trendlari-va-xususiyatlari
5. https://kun.uz/news/2022/01/07/xorijga-chiqish-biometrik-pasportini-yagona-portal-orqali-olish-tartibi-belgilandi

БИОТЕХНОЛОГИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ ПРИ ОНКОЛОГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЯХ

Гульноза Икрамидиновна Акбарова
Фергана 22 – школьный учитель биологии,
Магистрант 1 курса Ферганский государственный университет
Махмуджон Давыдов
заведующий кафедрой биологии и биотехнологии
Ферганский государственный университет
https://doi.org/10.5281/zenodo.6900110

Аннотация: В настоящее время спрос на лекарственные растения возрастает. Поэтому изучение лекарственных растений, их Важно знать эффективность болезней, готовить от них лекарства является одной из тем. В этой статье выращивание лекарственных растений, влияние лекарственных растений на болезни и их использование в медицине была дана последняя информация о подготовке.

Ключевые слова: Лекарственные растения, алкалоиды, лист, цветок, плод, семя, гликозид, воздуха.

Мировой рынок биотехнологий и его медицинская составляющая стремительно растут. Еще несколько лет назад прогнозная динамика его объемов оценивалась в 6 млрд. долл. в 2010 г. и 10 млрд. долл. в 2015г. В действительности же доходы биотехнологических компаний уже в 2001 г. 5 составили около 28 млрд. долл. и, по некоторым прогнозам, их ежегодный рост последующие три-пять лет должен был составить 15–20 %, а ближе к 2010 г. – не менее 30%. Реально мировой рынок производства биотехнологической продукции в 2004 г. составил около 40 млрд. долл., а к 2010 г., по уточненным расчетам, эта цифра превысила 100 млрд. долл. К 2015 году мировой объем биотехнологического рынка составил свыше 280 млрд. долл. и на долю биотехнологий уже сейчас приходится свыше 12% продаж на химическом рынке.

Биомедицинские разработки развиваются по двум основным направлениям. Первое из них связано с трансплантацией клеток. Пересадка клеток используется при врожденных нарушениях иммунной системы, наследственных дефектах обмена веществ, функциональной недостаточности органов. Методы пересадки клеток играют все большую роль во внутриутробной коррекции наследственных дефектов. Ряд технологий используется в клиниках США и Европы для лечения цирроза и

наследственных дефектов печени, врожденных иммунодефицитов, нарушений кровообразования, у пациентов с мышечной дистрофией и дегенеративными заболеваниями нервной ткани, репродуктивной системы, костной, хрящевой и покровных тканей, глаза, уха и других органов чувств. Особое место в трансплантационной технологии заняла трансплантация фетальных (зародышевых) и эмбриональных клеток, обладающих рядом преимуществ перед клетками взрослых доноров: в них слабо выражены свойства, вызывающие отторжение чужих тканей, что уменьшает уровень осложнений после пересадки, они наделены большим потенциалом размножения и содержат комплекс ростовых факторов, которые стимулируют нормальное развитие донорской ткани. Еще большие надежды возлагаются на стволовые клетки, способные развиваться в любую ткань организма.

Биотехнологические компании BioMarin Pharmaceutical и Serono создали стратегический альянс, целью которого является исследование и коммерциализация двух перспективных разработок Phenoptin и Phenylase. Оба препарата показали хорошие результаты при лечении фенилкетонурии, а предклинические испытания свидетельствуют о том, что основной действующий компонент – синтетическая форма коэнзима 6R-BH4, может обладать хорошим потенциалом и в лечении других заболеваний, таких как диабет и сердечно-сосудистые заболевания. Serono заплатит 25 млн. долл. за лицензирование и еще 232 млн. долл. в случае успешных продаж препарата.

Всемирная организация здравоохранения определяет основные компоненты народной медицины следующим образом: лечение лекарственными травами и другими природными средствами; иглоукалывание и мануальная терапия. Народная медицина в системе здравоохранения уже играет важную роль в ряде стран мира, особенно в странах Азии. Наша народная медицина имеет глубокие вековые корни, уходящие во времена Абу Али ибн Сины. Сегодня в нашей республике узаконена система народной медицины.

В 2019 году было экспортировано переработанных лекарственных растительных продуктов на сумму 48 миллионов долларов США. В связи с этим весьма актуальным является принятое 10 апреля 2020 года постановление Президента Республики Узбекистан “Об охране дикорастущих лекарственных растений, культурном возделывании, переработке и рациональном использовании имеющихся ресурсов”.

Во-первых, тут, конечно же, "генетически модифицированные организмы", всем известное "ГМО" небезосновательно любимо несведущим читателем/зрителем/слушателем. Фактически, с тех пор, как человечество перешло от кочевого образа жизни к оседлому и начало возделывать землю и

разводить скот, оно создавало «генетически модифицированные» культуры в сельском хозяйстве. Без него у нас в принципе не было бы урожая, потому что условия биоценоза (то есть стабильного развития организмов) не позволяли бы выращивать ни коров, ни пшеницы. И именно поэтому биотехнология сельскохозяйственных культур может решить так много проблем, от голода и продовольственной безопасности до улучшения качества жизни всех людей за счет комбинирования уровней питательных веществ различных растительных продуктов. Как еще биотехнология может повлиять на исследование человеком ближайшего к нам космоса?

Представьте себе хотя бы простую исследовательскую экспедицию на другие планеты нашей локальной группы — например, на Марс. Помимо психологической устойчивости экипажа такой экспедиции (а полет продлится не менее года при нынешнем уровне развития ракет и других типов двигателей, пригодных для межпланетной связи), ему потребуется приличное питание. и топливо. Даже сейчас группе из 3-5 космонавтов невозможно доставить на МКС годовой запас продовольствия — она слишком тяжелая и требует несколько ракет.

Как насчет длительной космической миссии, когда пополнение запасов “в пути” было бы невозможно? Действие лекарственных растений на организм основано на их химическом составе зависит от количества соединений. Эти соединения различны в разных частях растения сумма собрана. Период высокой эффективности и качества препарат соответствует началу их цветения и периода посева. Лекарственный вещества в почках, листьях или стеблях некоторых растений собранные в цветах или плодах, в некоторых случаях в корнях или коре. Поэтому убирают часть растений с наиболее биологически активными веществами.

Ведущими биотехнологами Армении заявляется, что в вопросе развития отрасли необходимо осуществлять долгосрочные инвестиции на 7 и более лет, а также венчурное финансирование инновационных проектов. Кроме того, необходимо привлечь в отрасль иностранные компании, в том числе способствовать тому, чтобы глобальные компании осуществили в Армении процесс упаковки лекарств, а затем и основали в Армении их производство. Для стимулирования продаж предусматривается обеспечить местные компании соответствующей информацией и консалтингом о потенциальных рынках сбыта, организовывать бизнес-форумы на целевых рынках с участием армянских производителей и основных его участников. Кроме того, необходимо предпринять шаги и в направлении стимулирования продаж на местном рынке. Независимо от их адреса декларируют зарегистрированные патенты на штамм "Нарине" под различными номерами, и никто не платит

денег ни Институту микробиологии НАН РА, который в 17 тяжелые 80-90-ые годы умудрился сохранить и прокормить культуру этого микроорганизма, ни За рубежом вовсю рекламируется продукция под брендом "Нарине", при этом все производители государству, ни семье автора. Как отметил Рубен Нейман, директор армянского республиканского научно-производственного центра продуктов оздоровительного питания "Нейман и сыновья", авторские права на "Нарине" де-факто практически утрачены

Корни, корневища, луковицы и почки растений обычно находятся в состоянии покоя. В период ввода - поздней осенью или до пробуждения растения - ранней весной подготовлен. Плоды и семена растения собирают, когда они созреют, потому что они в это время он богат лечебными веществами. Свежесобранное лекарственное растение в составе продукта в надземной части до 85 % влаги, в корнях до 45 %. Если эта влага не теряется (при высушивании), растение загнивает и лекарственные вещества он ломается и становится непригодным для использования.

Литертура:

1. ОЗМЭ. Первый том. Ташкент, 2000 г.

2. Холматов Х.Х., Хабибов З.Х., Фармакогнозия [Учебник], Т., 1967;

3. Набиев М., Шифобахш гийохлар Т., 1980;

4. Ходжиматов К., Оллоёров М., Лекарственные растения Узбекистана и их защита, Т., 1988;

5. Халиков К., Лекарственные растения юга Узбекистана, Т., 1992;

6. Ходжиматов К.Х., Ёлдошев К.Ю., Шогуломов У.Ш., Ходжиматов О.К., Лекарственные травы мазь от боли (Фитотерапия), Т., 1995;

7. Тахиров Б. Б., Тешаева Д. Р. Характеристики вегетативные, абогающие фитосанитарное состояние джайлау кызылкума //Вопросы науки и образование – 2018. – нет. 10 (22).

8. Толибова Н.Н., Тохиров Б.Б., Арипов Б.Ф. Определение зоопланктона в озера денизколь и их использование в рыболовстве //Центр научных публикаций (букду. ан). –2020. - Т. 1. – нет. 1.

9. Тохиров Б.Б., Сайфиев Т.Ф., Хакимова Н.К., Рахматова З.Б. Динамика активности ферментов в засоленных почвах // ДИНАМИКА. - 2020. - Т. 6. – нет. 10.

10. Хусенов Б. К., Тохиров Б. Б., Тураев М. М. Биотехнология биологических и химочистка воды завода Бухарского нефтеперерабатывающего завода// Центр научнох издание (букду. уз.). - 2020.

ҒЎЗА ТУНЛАМИ (КЎСАК ҚУРТИ)ГА ҚАРШИ БИОЛОГИК КУРАШНИ САМАРАДОРЛИГИ

Ахаджон Жамолов
Ўсимликлар карантини ва ҳимояси илмий тадқиқот институти Фарғона филиали катта илмий ходими
Бахром Эшонқулов, Аброр Эргашев
Ўсимликлар карантини ва ҳимояси илмий тадқиқот институти Фарғона филиали тадқиқотчилари
https://doi.org/10.5281/zenodo.6900124

Аннотация: Ғўза тунлами (Helicoverpa armigera hb) ғўзани энг мухим асосий зараркунандалардан бири хисобланади. У 120 дан ортиқ ўсимликларда ривожланади ва зарар келтиради. Ғўза тунлами тангачақанотлилар (Lipidoptera) оиласига мансубдир. Ғўза тунламининг капалаги йирик қанотини ёзганда 30- 40 мм келади. Танасининг узунлиги 12-20 мм га боради. Олдинги қанотларининг марказида биттадан кичикроқ юмалоқ юқорирофида эса биттадан йирик буйраксимон қорамтир доғи бор. Танаси оқ-қорасимон сариқдан тортиб кўкиш сариқ, кулрангача ўзгаради.

Калит сўзлар: Ғўза, тунлам, личинка, тухум, капалак, ҳашорот, зараркунанда, кураш усули, табиат.

Пахтачилик мамлакатимиз қишлоқ хўжалигининг энг етакчи тармоғи бўлиб, пахта хом-ашёсидан юздан ортиқ истеъмол моллари ва техника боб махсулотлар тайёрланади. Шуни алохида таъкидлаш керакки хозирда мамлкатимизда пахтачилик асосан экстенсив йўл билан ривожлантирилмоқда. Ҳозирги вақтда ғўза тунламига қарши курашда биологик кураш услубига катта эътибор берилмоқда. Бу курашнинг бошқа курашлардан афзаллиги шундаки, зараркундаларни йўқотиш билан бир қаторда табиатга умуман зарар келтирмайди. Кўпчилик олимларни фикрича фақатгина ғўза тунламини ўзида 150 дан ортиқ фойдали кушандаларни аниқлаган. Аммо зараркунандаларни йўқотишда амалий ахамиятга мойил турлар унча кўп эмас. Ҳозирги пайтда пестицидларни кенг кўламда ишилатишнинг зарарли оқибатлари маълум бўлмоқда. Чунки кўп йиллар мобайнида кимёвий зарарли моддаларни сурункали ишлатиш натижасида атроф-мухит, сув, хаво хайвонот олами зарарланиб инсонлар саломатлигига катта путур етказилмоқда. Шунинг учун кейинги йилларда ғўза зараркунандаларига қарши курашда унинг уйғунлашган кураш услубидан фойдаланишга катта эътибор берилмоқда. Бу химоя услубида зараркунандалар сонини камайтириш билан биргаликда табиатдаги фойдали

хашоратларии ривожланишига ва ўсимликни яхши ўсишига шароит яратилиб бермоқда. Кўпчилик олимларни таъкидлашича зараркунандаларга қўлланиладиган ҳар қандай кураш воситасини қўллаганда уларни тўлиқ йўқотишни кўзда тутмасдан балки уларни сонини бир оз камайтиришни афзал кўриш яхшироқдир. Чунки бир зараркунандани йўқотсак уни табиий қушандалари ҳам йўқолиб кетади. Умуман табиатдаги мувозанат бузилиб кетиши мумкин. Шу нарсани алохида қайд этиш кераки, она табиатни ўзи хам эволютцион тараққиёт давомида бошқа мавжудодлар сингари хашоратлар оламининг ҳам ўз кушандалари бўлади. Улар ўз фаолиятлари билан маълум хашоратлар турларига сезиларли зарар келтириб зараркунандаларнинг камайиб кетишига йўл қўймайди. Хозирги пайтда фақат ғўза далаларининг ўзида ғўза билан бирор бир жихат бўйича алоқадор бўлган уч юзга яқин турдаги хашоратлар борлиги аниқланган. Илмий тадқиқотлар натижасига кўра, шулардан 8-10% хосилга сезиларли миқдорда зарар ётказувчи хашоратлар хисобланади. Қолган 70-80 % зараркурандларга қирғин келтириб фақат улар хисобига яшовчилар хисобланади. Ғўзага зарар келтирувчи зараркунандалар ичида айниқса ғўза тунлами катта зарар келтиради. Бу зараркунанда ўзининг яшаш ва ривожланиш даврида 20-22 тагача ғўза хосил органларига зарар келтиради. Агар бу зараркунандаларга ўз вақтида тўғри химоя чораси қўлланилмаса ғўза хосилини 35-50 % гача йўқолиши мумкин. Шуларни хисобга олиб ушбу мақоламизда ғўза тунламига қарши уйғунлашган химоя чорасини қўллаб табиатдаги мувозанатни бузилишини бироз бўлса хам олдини олиш, кураш воситаларини керакли вақтларда иложи борича биологик кураш усулидан фойдаланиб ғўза тунламини ғўзадаги зарарини камайтириш ҳақида маълумотлар бериб ўтишни лозим деб билдик.

Ғўза тунлами (Helicoverpa armigera hb) ғўзани энг мухим асосий зараркунандалардан бири хисобланади. У 120 дан ортиқ ўсимликларда ривожланади ва зарар келтиради. Ғўза тунлами тангачақанотлилар (Lipidoptera) оиласига мансубдир. Ғўза тунламининг капалаги йирик қанотини ёзганда 30- 40 мм келади. Танасининг узунлиги 12-20 мм га боради. Олдинги қанотларининг марказида биттадан кичикроқ юмалоқ юқорирофида эса биттадан йирик буйраксимон қорамтир доғи бор. Танаси оқ-қорасимон сариқдан тортиб кўкиш сариқ, кулрангача ўзгаради. Орқа қанотлари олдингиларига қараганда очроқ кенг тўқ хошияси ўртасида тўқ рангли ойсимон доғлари бор. Бахорда апрел-май ойларида тупроқнинг харорати 15°С дан ошганда капалаклар учиб чиқа бошлайди ва учиш 20 кундан кўпроқ чўзилади. Тухумларни бегона ўтларга дағал каноп бангидевона тугмачагул мингдевоналарга қуяди. Ғўза тунламини биринчи авлоди эртаки экинлардан нўхат, помидор, маккажўхори ва бегона ўтларда ривожланади. Ғўза тунламинint тухуми гумбазсимон шаклда бўлади

диаметри 0,5-0,7 мм баландлиги 0,4-0,5 мм келади. Тепасидан ўзига хос (26-28) қабирғалар ўтган. Қўйилган тухумлар дастлаб оқиш кулранг кейин эса қўнғир бўлади. Капалаклар тухумларни асосан биттадан ўсимликни учки кисмидан ўсув нуқталарини ва гул асосларига кўяди. Табиий шароитга қараб 4-6 кундан кейин тухумлардан қуртлар чиқади. Тухумдан чиққан қурт оч кўк деярли типик оқиш рангли бўлади. Кўп ўтмай куртнинг боши қорайди. Қуртнинг танаси майда қинчалар ва холчалар билаи қопланган. Олти ёшни кечириши даврида қурт танасининг туси хар хил стадияларда ва ўсимликнинг органларида озиқланишига қараб кўнғир қора ёки яшил рангдан сарғиш рангача ўзгаради. Озиқланиб бўлган охирги ёшдан куртлар тупроққа тушади ва бунда 5-12 см чуқурдикда ин хосил қилиб ғумбакка айланади. Ғумбакнинг бўйи 17-22 мм келади, ранги оч пушти сариқдан қизғиш жигаррангача ўзгаради. Орадан 8-12 кун ўтгач ғумбакдан капалак учиб чиқади. Ғўза тунламининг ўртоғи капалаги организмининг хаётий хусусиятига ва қўшимча озиқланишига қараб 300 дан 400 гача тухум кўяди. Мавсум давомида 3-4 авлод бериб ривожланади. Қишдайдиган ғўза тунлами асосан ғўза, помидор ва маккажўхори бўлмаган далаларда ва уватларда тўпланади. Бу зараркунанда бизни шароитимизда ҳамма жойда учрайдиган ғўза тунлами зараркунанда хисобланиб у ҳар хил оилаларга мансуб 120 турдан ёввойи ва маданий ўсимликлар билан озиқланади ва зарар келтиради. Булардан энг кўп кўрадиганлари ғўза. помидор, маккажўхори томони кўпгина дуккаклилар шунингдек ошқовоқ, ерёнғок ва бошқалардир. Бундан ташқари гуллардан атиргул, хризантема ва бошқаларни зарарлаши мумкин. Бу зараркунанда ўсимликнинг хосил органларини зарарлаб ўсимлик хосилини кескин камайтиради. Кичик ёшдаги қуртлар ўсимликни юқори қисмидаги ёш хосил органлари билан озиқланади. Ўрта ёшдаги қуртлар шона ва гулларни катта ёшдаги қуртлар эса меваларни ейди. Ҳар қайси қурт ўзининг ривожлаиши давомила 20 га яқин хосил органларини йўқота олади.

Биологик кураш услуби. Ўсимликларни зараркунандалардан химоя қилишда биологик кураш асосий воситалардан бири хисобланади. Зараркунандаларга қарши курашнинг биологик усули зарарли органларининг табиий кушандалардан хамда микробиологик препаратлардан фойдаланишга асослангандир. Биологик усул амалда бирор зараркунанда кўпайиб кетиш хавфи бўлган жойларда анализ хашарот ва каналарнинг кушандаларини сунъий равишда ўрганиш йўли билан амалга оширилади. Энтомофаглардан асосан икки йўналишда фойдаланилади. Биринчиси энтомофагларнинг махаллий хилларини топиб уларни самарали ишлатиш, иккинчиси тажовузкор хилларини четдан келтириб иқлимга мослаштириш умуман биологик кураш хозирги даврнинг асосий талаби хисобланади. Чунки сурункасига кимёвий дорилар қўланилиши натижасида табиат кескин ифлосланиб бормокда ва табиатда

мавжуд турлар ўртасидаги мувозанат бузилмоқда. Хозирги пайта Ўзбекистонда кўпчилик энтомофагларнинг махаллий хиллари лаборатория шароитида (биофабрикаларда) урчитиб кўпайтирилиб зараркунандаларга карши кенг қўлланилмоқда. Айниқса трихограмма ва габрабракон кенг кўламда кўпайтирилиб тенгқанотлилар туркумига мансуб бўлган зараркунандаларнига қарши қўлланилмоқда. Бу зараркунанда Фарғона водийсининг кўпчилик туманларида тарқалган бўлиб, ғўза, маккажухори, помидор, ошқовоқ ва бошқа экинлар хосилига катта зарар етказади. Бир қатор олимларнинг илмий изланишлари натижасига кўра, Ўзбекистон шароитида агарда бир ўсимликда ғўза тунлами икки авлоди ривожланиш даврида бир дона личинкаси бўлганда хосилдорлик 9,9% га камаяди. Ўртача 11 С° харорат иссиқликда ғўза тунламининг бир авлоди 550°С самарали хароратда тўлиқ фазаларни ўтаб чиқади. Маълумотига кўра Самарқанд вилоятини Жанубий туманларида ғўза тунлами тўрт авлод бериб шимолий туманларида эса уч авлод бериб ривожланади. Фарғона водийси вилоятларида эса ғўза тунлами 4-5 авлод бериб ривожланади. Олимларнинг таькидлашича ғўза тунлами билан Сурхандарё, Фарғона ва Андижон вилоятларининг кўп қисми доимо зарарланиб турадиган зона хисобланади. Бунда 100 ўсимликда 10 та ғўза тунлами личинкаси бўлса химоя чорасини кўриш зарурияти туғилади. Кейинги тадқиқотлар шуни кўрсатадики хар бир регион учун ғўза тунламини зарарланиш иқтисодий чегараси ўзгариб турарди.

Ўзбекистон шароитида ғўза тунламини зараплик иқтисодий чегараси ўртача 100 ўсимликда 8-12 дона ғўза тунламини личинкаси бўлганда хисобланади. Кўпчилик олимларимизни фикрича ғўза тунламини бир дона қурти ўзининг ривожланиш даврида ўсимликни 20 дан ортиқ хосил органларини зараплайди. Шунинг учун зараркунандани зараплик чегарасида аниқлаш мухимдир. Шунда уларга қарши қўлланилган кураш чоралари иқтисодий жихатдан ўзини оқлайди. Ўзбекистон шароитида кўсак қуртининг келтирган зарари хисобига ғўза хосили 35-60 % гача йўқолади. Ғўзани химоя қилиш тадбирдарини умумий ва самарали амалга ошириш ғўза хосилини сақлашда асосий омиллардан бири бўлиб хисобланади. эндиликда ғўзани умумий химоя қилиш тадбирдари хам тубдан ўзгармоқда. бунда уйғунлашган кураш услубидан фойдаланишга катта эътибор берилмоқда. Бу химоя услубида барча кураш чорадарини тавсия этилади. Ғўза майдонларида қўлланилган кимёвий моддалар 4-5 ц/га ча хосилдордикни оширади. Ҳозирги даврда ғўза тунламининг ўсимликларда аниқлаш ва кураш чорасини муддати ҳамда турини белгилаш учун феремон тутқичлар яратиб амалиётда кенг қўлланидмоқда. Эндиликда ғўзани умумий химоя қилиш тадбирлари хам тубдан ўзгармоқда. Бунда диққат эътибор табиатдаги фойдали хашоратларга қаратилмоқда.

Олиб борилган кузатишлар натижаларига кўра, Кўсак қуртига қарши биологик курашда трихограммани кўсак қурти тухумига (60+80+60) минг дона; Бракон кўсак куртига гектарига 1000 донадан қўлланилганда, Кўсак қурти ривожланиш динамикаси ўсимликни ўсиш ва ривожланиш ҳар ўн кунда танлаб олинган ўсимдиклардан кузатиб турилади. Шу олинган маълумотлар асосида кураш чоралари амалга оширилади. Кўсак қуртини капалагини учишини феремон тутқичлар асосида аниқланди. Зарарланган иқтисодий чегарасидан ошганлигига қараб қарши кураш чоралари олиб борилди. Шундан олдин ва кейин кўсак қуртини хисобга олинди. Қўлланилган биологик кураш усулини биологик самарадорлиги зараркунандадарни сонини қанчалик камайтиришга қараб аниқланади. Иқтисодий самарадорлик эса олинган қўшимча хосил хисобига аниқланди.

Бизга маьлумки самарадорлик кўрсаткичлари асосан қўлланилган воситалар хисобига олинган қўшимча хосил учун ишлаб топилади. Бизнинг Фарғона вилоятининг бир қатор фермер хўжаликларида олиб борган кузатишларимиз натижасига кўра ғўза тунламига карши биологик кураш яъни тухумига трихограмма (3.2 гр/га) ва қуртига қарши брокон (1000 дона/га) қўллаб ўртача 4-5 ц/га қўшимча хосил олишга эриш мумкинлигини аниқладик.

Юкоридагилардан келиб чиқиб қуйидагича таклиф киритамиз. Биринчидан ғўза тўнлами зарарлилик иқтисодий чегарасидан (ИЗМ) ошмаган йилларда уйғунлашган кураш системасида фақат биологик кураш билан чекланса бўлади. Иккинчидан кўсак қуртининг биологияси ривожланиши ва зарарини хабар бериш йўли билан яхши ўрганиб, ферамон туткичларидан фойдаланиб кураш муддатларини аниқлаб, ўз вақтида қарши курашилса мақсадга мувофиқ бўлади. Бу билан биз фақатгина кўсак куртига қарши курашиб хосилни оширишини кузда тутмасдан балки атроф-мухит яъни табиатни мусаффо бўлишига эришамиз. Учинчидан кўсак қуртига фақат курашишни хисобга олмасдан балки ғўза парвариши агротехникасига хам яхши эътибор берилса мақсадга мувофик бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алимухамедов С.Н., Хужаев Ш. "Ғўза зараркунандаларини ва уларга қарши кураш чоралари" Т — 1991 йил

2. Алимухамедов С.Н. ва бошқалар "Ғўзан биологик усулда химоя килиш‖ Т 1989 йил.

3. Берили Н.Т. "Ўсимликларии химоя килиш" Москва 1986 йил.

4. Вилназаров Х. "Ғўза тунламини энтомофаглари" Т 1983 й.

5. Нарзикулов М.Н. "Ғўза шираларининг иқтисодий зарарланиш чегараси" Душанбе 1985й.

“АВЕСТО” КИТОБИ – ХАЛҚИМИЗНИНГ МАЪНАВИЙ ВА МАЪРИФИЙ МЕРОСИ

Собир Сапарбаевич Ўразов
Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси ўқитувчиси, подполковник
Жамшид Инамжанович Абдуллаев
Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси ўқитувчиси, майор
https://doi.org/10.5281/zenodo.6900654

Аннотация: Мазкур мақолада “Авесто” китобида ёритилган қимматли маълумотлар,унда сурилган маънавий ва маърифий ғоялар ўрин олган.

Калит сўзлар: “Авесто”, зардуштийлик таълимоти, иймон, эътиқод комиллик, “эзгу сўз”, “эзгу фикр”, “эзгу амал”.

Даврлар нафаси ва халқнинг эҳтиёж ва манфаатлари, интилиш ҳамда орзу-ҳавасларига монанд равишда у, гоҳ эзгулик ва адолат, гоҳ қудратли давлат ва адолатли шоҳ, гоҳ комил инсон ва маърифатли жамият билан боғлиқ олижаноб ғояларда намоён бўлгани маълум. У дастлаб, кўҳна даврларда “Авесто”да ўз талқинини топган ҳаётий ғояда мужассам эди, десак тўғри бўлади”[4]. У янги Ўзбекистонни барпо этиш ва Янги Уйғониш даври пойдеворини яратиш орзусидир. У халқимизнинг азалий орзуси бўлиб келган. У ота-боболаримизнинг ушалмаган, рўёбга чиқмаган орзуси бўлган.

Мустақил тараққиётимизга умуминсоний қадрият сифатида ёндашиш, жамият тарихида шаклланган фалсафий таълимотларга маънавий жараён сифатида қараш аждодларимиз меросида асосий ўринни эгаллайди. Бундай муносабатни биз “Авесто” китобига нисбатан ҳурмат ва эътиборда ҳам яққол кўришимиз мумкин.

Биз яшаётган минтақа халқлари жуда қадимий ва ўлмас маданий ёдгорликларга, мумтоз маънавий меросга эга. Ана шу бой ва улкан мероснинг бир қисми ёзма тамал тошлари-қадимги битиклар бўлса, иккинчиси халқимизнинг қадимий ва тарихий китоби “Авесто”, учинчиси эса шубҳасиз, алломаларимиз қолдирган манбалардир.

Халқимизнинг тарихий фалсафий тафаккури ўзининг тўлиқ мазмуни билан намоён бўлган илк йирик асар “Авесто” китоби ҳисобланади. У “Ҳаёт йўриқномаси” деб аталиб, кўп асрлар давомида одамларни эзгулик ва поклик

[4] Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: “O‘zbekiston”, 2021. 15-бет.

сари чорлаган. “Авесто” халқимизнинг 3000 йиллик тарихини ўз ичига қамраб олган.

Тарихчи олим ал-Истаҳрийнинг маълумот беришича, “Авесто”нинг 12000 ҳўкиз терисига тилла билан ёзилган расмий нусҳаси македониялик Александрнинг босқинчилик юришлари пайтида, унинг буйруғи билан фақат табиатшунослик, фалсафа, шеърият, кимё, тарих, сиёсат, ахлоқ каби соҳаларга оид маълумотлар қисми қолдирилиб, қолган қисми ёқиб юборилган. Сосонийлар даврида, яъни III-VII асрларда “Авесто”нинг янги расмий матни тикланган.

“Авесто” китоби ахлоқий, ҳуқуқий, экологик ва бошқа фанлар йўналишидаги билимларни ўзида қамраб олган маънавий мерос бўлиб, унда улуғланган қадриятлар бугун ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. “Авесто”да олов энг олий қудрат сифатида талқин этилган ва унинг доимий ёниб туриши инсон ҳаётининг давомийлигини кўрсатиб турган.

“Авесто” китобининг мазмунидан жой олган Зардуштийлик таълимоти 3 та тамойилга асосланиб, улар қуйидагиларда акс этади:

1. Эзгу фикр;

2. Эзгу сўз;

3. Эзгу амал.

“Яхшилик ва эзгулик эгизак сўзлардир. Эзгулик инсонга ҳамиша ҳамроҳлик қилади. Буни биз аждодларимизнинг маънавияти дурдоналаридан, эртак ва афсоналаридан, қадимги ёзувларидан яққол билишимиз мумкин. Заминимизда яратилган “Авесто” китобининг асосий ғоялари ҳам уч бирликни, яъни “эзгу сўз”, “эзгу фикр”, “эзгу амал” ташкил этгани ҳам сўзимизнинг ёркин далилидир. Яхшилик ота-боболаримизнинг бунёдкорлиги ва яратувчанлигида ўз ифодасини топган. Улар ҳалол меҳнат ва касб-ҳунарни эзгуликнинг манбаи ҳамда ёвузликни бартараф этувчи куч деб ҳисоблаганлар. Ҳозир ҳам шундай. Яхшилик ёмонликни ёқтирмагани каби ёмонлик ҳам яхшиликдан қочади. Ҳалоллик, поклик, меҳрибонлик, инсонпарварлик, адолат, дўстлик, ҳамкорлик каби ахлоқий фазилатлар яхшилик ва эзгуликни қарор топиши ҳамда ёмонлик ва ёвузликнинг олдини олиш учун хизмат қилади”[5].

"Авесто” да Ахурамазда эзгулик тимсоли сифатида одамларни ўз истакларида холис бўлишга, ўзаро муроса қилиб яшашга чорлайди. Шуҳратпарастлик ва қонунга амал қилмасликни қоралайди. Берган сўзининг устидан чиқиш, унга содиқ қолиш, савдо-сотиқ, шартномага қатъий амал қилиш, қарзни вақтида тўлаш, алдамчилик ва хиёнатдан холи бўлиш асосий ахлоқий талаб сифатида улуғланади.

[5] Насиров К. Одоб ва ахлоқ – инсонийлик мезони. –Т.: ОҲБИ. 2017. 30-бет.

Тупроқ, сув ва ҳавони ифлослантириш “Авесто”да энг оғир гуноҳлар қаторига киритилган. Тозалик ва поклик олий фазилат саналади. Наслнинг поклиги ва тозалигига ҳам алоҳида эътибор берилган. Қариндош уруғ, ака-уканинг қуда-анда бўлиши таъқиқланган. Бу эса юртимизда қадимдан оила муқаддас эканлигидан дарак беради. Унинг мустаҳкамлиги эса “Авесто” да юксакларга кўтарилган.

“Авесто” китобида дунёнинг моддий асоси ҳисобланган ер, сув, ҳаво ва олов алоҳида мавқега эга бўлган. Тупроқ ва ҳаво шундай эъзозланганки, ҳавони булғаш, ифлос қилиш, ерга ҳайвонлар ўлиги у ёқда турсин, одамлар жасадини кўмиш ёки сувга оқизиш катта гуноҳ ҳисобланган. Марҳумлар жасади сувни, ҳавони, тупроқни заҳарлаб қўймаслиги учун махсус сопол идишларда кўмиш расм бўлган. Китобда ёзилишича, ер, сув, ҳаво, оловни асраш қоидаларини бузган киши 400 қамчи уриш жазосига маҳкум этилган[6].

“Инсон, - деб таълим берилади “Авесто” китобида - ҳайвон боласини ўз боласидек тарбияласагина, яйловларнинг гуллаб яшнашига ёрдам берган тақдирдагина, деҳқончилик вя суғориш ишларида иштиёқ билан меҳнат қилсагина меҳнат маъбудасининг иноятига эришади”. Бу сўзлар инсониятни меҳр-оқибат, ҳалоллик ва меҳнатсеварликка ўргатади.

“Авесто”дан халқимизга қадимдан ҳозиргача мерос бўлиб келаётган айрим иборалар бугун ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Масалан, “Сувни булғама”, “Сувга тупурма”[7] каби насиҳат ва ҳикматли сўзлар шулар жумласидандир.

“Авесто” китобида аждодларимизнинг кўп минг йиллик ҳаётий тажрибаси ўз аксини топган. Унда баён этилишича, Ахурамазда эзгуликни вужудга келтираверади, ёвузлик руҳи бўлган Ахриман унга қарши одамларни ёмон ишларга бошлайверади.

Асардаги 30-башоратда эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги абадий кураш мавжудлиги ҳақида сўз боради. Ҳар бир инсон бу жараёнда албатта иштирок этиши алоҳида таъкидланади. “Авесто” иймон ва эътиқод манбаи сифатида инсонларни комиллик сари бошлайди. Шу тариқа у одамларни эзгуликни ёвузликдан фарқлашга ва ёмонликдан сақланишга даъват этади.

“Авесто” китобида ўз ифодасини топган Зардуштийлик таълимотининг тарихий ва ижтимоий аҳамияти шундаки, у том маънодаги маънавий-ахлоқий пойдевор устига қурилган. “Зардушт – деб ёзади эронлик олим, доктор Ризоий, - дунё тарихида мазҳабни сеҳру жодугарликдан, зоҳирий удум ва маросимларни кўр-кўрона бажаришдан, мавҳумлик ва хурофотдан халос қилган ва ахлоқ ғоясини устувор этган биринчи шахсдир”.

---

[6] Бобосв Ҳ, Ғофуров З., Исмоилов З. Миллий истиқлол мафкураси ва тараққиёг. – Т.: «Яиги аср авлоди». 2001. 29-6ет.

[7] Нуржонов К. “Авесто” - нодир манба. // “Туркистон” газетаси. 31 январь 2001 йил.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Зардушт илгари сурган ғоялар “Авесто” таълимотида ёруғлик ва зулмат, ободончилик ва вайронгарчилик, фаровонлик ва қашшоқлик, саломатлик ва касаллик ўртасидаги тинимсиз кураш мазмунида акс этади. Бу курашнинг якуни, албатта, эзгулик ва яхшилик билан тугаши алоҳида таъкидланган. Буни қалбан ҳис қилган ҳар бир инсон аждодларимиз маънавий меросининг намунаси бўлмиш “Авесто” китобида илгари сурилган эзгулик ва бунёдкорлик ғояларига амал қилиши зарур. Шунингдек, ёш авлод онги ва қалбида уларни қарор топиши учун ҳаракат қилиши лозим. Бундан эса нафақат инсоннинг ўзи, балки бутун халқ ва жамият манфаат топади. Натижада, мамлакатимиз янада гуллаб-яшнайди ва тараққий этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. -Т.: “O‘zbekiston”, 2021. 15-бет.
2. Насиров К. Одоб ва ахлоқ - инсонийлик мезони. -Т.: ОҲБИ. 2017. 30-бет.
3. Бобосв Ҳ, Ғофуров З., Исмоилов З. Миллий истиқлол мафкураси ва тараққиёг. – Т.: «Яиги аср авлоди». 2001. 29-6ет.
4. Нуржонов К. “Авесто” - нодир манба. // “Туркистон” газетаси. 31 январь 2001 йил.

ФАН-ТЕХНИКА ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА

М.З.Холмирзаева
ЎзМУ талабаси
Пазлиддин Зукурович Хашимов
и.ф.н., проф.в.б. ЎзМУ
https://doi.org/10.5281/zenodo.6900658

Аннотация: Бугунги кунда республикамизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳатлар натижасида қатор соҳаларнинг жадал суръатларда ривожланиши кузатилмоқда. Хусусан, бундай ривожланишнинг муҳим омилларидан бири бу фан-техника тараққиёти аҳамияти муҳим бўлиб ҳисобланади.

Калит сўзлар: фан-техника тараққиёти, ривожланиш, салоҳият, технологик тараққиёт, модернизация, инфратузилма, инновация, бозор иқтисодиёти, ишлаб чиқариш самарадорлиги.

Аннотация: Сегодня в результате осуществления экономических реформ в нашей республике наблюдается ускоренными темпами развития некоторых сфер. В частности, одним из важнейших факторов такого развития является научно-технический прогресс.

Ключевые слова: научно-технический прогресс, развитие, потенциал, технологический прогресс, модернизация, инфраструктура, инновации, рыночная экономика, эффективность производства.

Abstract: Today, as a result of economic reforms implemented in our republic, rapid development of a number of industries is observed. In particular, one of the important factors of such development is the importance of science and technology development.

Key words: scientific and technical progress, development, potential, technological progress, modernization, infrastructure, innovation, market economy, production efficiency.

Фан-техника тараққиёти, ҳар қандай мамлакатнинг илмий-технологик ривожланиши миллий иқтисодиётнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб ҳисобланади. Мамлакатнинг илмий-техник салоҳияти табиий ва меҳнат ресурслари билан бир қаторда унинг иқтисодиёти самарадорлигининг асосини ташкил этади.

Ихтиролар, кашфиётлар ва илмий янгиликлар жамият аъзолари турмуш тарзини юқори суръатларда ривожлантиришни, миллий иқтисодиётнинг

мутаносиблигини таъминлаш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик тараққиёт натижаларини қўллаган ҳолда ишлаб чиқаришни такомиллаштириш, инфратузилма ҳолатини яхшилаш, фаол инвестиция сиёсатини олиб бориб, инвестицион жозибадорликни оширишда, шунингдек, аҳоли даромадларини ошириш ва истеъмол муаммоларини ҳал этишда муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кундафан-техника тараққиётининг роли жамият ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий жабҳасида муҳим аҳамиятли бўлиб унинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- Миллий хавфсизлик ва ижтимоий-иқтисодий барқарорликни таъминлаш;
- Миллий иқтисодиёт ҳажмини ўстириш, маҳсулот ва хизматлар сифатини яхшилаш;
- Замонавий ахборотлашган жамиятга ўтиш ва жамият аъзоларининг ҳаёт сифатини яхшилаш;
- Ишлаб чиқариш жараёнларини осонлаштириш, меҳнатни енгиллаштириш;
- Меҳнатнинг мазмуни ва тавсифини ўзгартириш;
- Ишлаб чиқаришнинг ижтимоий ва иқтисодий самарадорлигини ошириш ва юқори даражага кўтариш.

Давлатнинг фан-техника тараққиёти борасида ҳал этадиган вазифалар ва асосий йўналишларни белгилаган ҳолда, уларни амалга ошириш учун қулайшарт-шароитларни таъминловчи чора-тадбирлар ишлаб чиқилади. Республикамизда қудратли фан-техника салоҳиятига эга бўлиш учун кўплаб фан арбоблари, малакали илмий кадрлар, қатор олий ўқувюртлари, ўнлаб илмий-тадқиқот марказлари, юзлаб лойиҳа-конструкторлик ташкилотлари тадқиқотлар олиб бормоқдалар.

Мукаммал техника, замонавий технологик асбоб-ускуналарбилан жиҳозланган илмий-тадқиқотинститутларидаўтказиладиганилмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари, тадқиқотлар ва амалий тажрибалар асосида яратиладиган янги материаллар, маҳсулотлар, хизматлар, қурилма, асбоб-ускуналар, тизим ва усуллар, лойиҳавий ва технологик ишланмалар аҳоли турмуш фаравонлигини оширишда аҳамиятлидир.

Ўзбекистон Рнспубликаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, 2021 йил 1 январь ҳолатига кўра мамлакатимизда секторлар бўйича илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмаларини бажарган ташкилотлар сони 254 тани ташкил этди.

1-жадвал

Ўзбекистонда секторлар бўйича илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмаларини бажарган ташкилотлар сони (2021 йил 1 январь)[8]

Маълумотларгакўра, давлат секторига тегишли бўлган (энг юқори кўрсаткичда) 108 таташкилот илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмаларини бажарган. Тадбиркорлик сектори (79 та ташкилот) ва олий таълим сектори (65 та ташкилот) ўрта кўрсаткичларбилан, хусусий нотижорат сектори (2 та ташкилот) қуйи кўрсаткич билан қайд этилган.

Таъкидлаш жоизки, 2021 йил 1 январьҳолатига кўра мамлакатимизда илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмаларига ажратилган харажатларнинг ялпи ички маҳсулотга нисбати 0,14% ни ташкил этди.[9]

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, ҳар томонламари вожланган ва инновацион тизимга эга бўлган мамлакатлардагина инновация жараёнлари самарали амалга оширилиб, технологиялар ва бошқа илмталаб маҳсулотлар тижоратлаштирилмоқда. Бу жараёнда давлатнинг иштироки, иқтисодиётнинг реал сектори ва етакчи компанияларнинг инновация фаолиятини қўллаб-қувватлаши муҳим аҳамиятга эга. Зеро, илм-фан давлатнингтехник тараққиёти ва жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлайдиган интеграция механизмининг асосини ташкил қилади.[10] Шу сабабли бугунги кунда қатор мамлакатлар томонидан амалга оширилаётган ислоҳатларда илм-фан сиғимкорлиги юқори бўлган маҳсулот ва хизматларни яратиш устувор йўналишлардан бири бўлиб ҳисобланади.

[8]Ўзбекистон РеспубликасиДавлатт статистика қўмитаси маълумотлари
[9]https://uza.uz/oz/posts/innovatsiya-va-ishlab-chiqarish

Ўзбекистоннинг фан-техника сиёсати давлат ва нодавлат ташкилотлари, ходимлар жамоалари, иқтисодий, ижтимоий, ташкилий ва тарбиявий чора-тадбирларининг, ҳаракатларининг тизими бўлиб, булар фанни ривожлантириш учун, унинг ютуқларини янги техника ва технологияда мужассамлаштириш ҳамда ана шу негизда мамлакат ишлаб чиқарувчи кучларини сифат жиҳатидан оғишмай такомиллаштириб бориш учун қулай шароитлар яратишга қаратилган.[11]

Юртимизда илмий ва инновацион ютуқларни амалиётга татбиқ этишнинг самарали механизмларини яратишга алоҳида эътибор қаратилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли Фармони билан Ўзбекистон Республикасининг 2030 йилга келиб Глобал инновацион индекс рейтинги бўйича жаҳоннинг 50 илғор мамлакати қаторига кириши бўйича улкан мақсад эълон қилинган. Ушбу мақсадни амалга ошириш учун аввало, илм-фан соҳасини замонавий иқтисодий шароитларга мослаштириш муҳим бўлиб ҳисобланади, бу эса ўз навбатида кучли меъёрий-ҳуқуқий база билан тартибга солинадиган уни ривожлантиришнинг тузилмавий, ташкилий, кадрлар, инфратузилма ва молиявий таъминотидаги туб ўзгаришларга олиб келади.

Инновацион, технологик ютуқларни корхона ишлаб чиқариш фаолиятига татбиқ этишининг муҳим шарти илм-фан ва ишлаб чиқаришнинг бирлашуви, яъни уларнинг интеграциялашувидир. Қулайинновацион муҳит яратиш натижасида эса корхона ўз фаолияти самарадорлигини ошириш имкониятига эга бўлади.

Айниқса бугунги кунда ишлаб чиқариш корхоналарининг асосий мақсади фан-техника ютуқларидан самарали фойдаланган ҳолда ишлаб чиқариш жараёнларини модернизациялаш, маҳсулотларни диверсификациялаш бўлиб ҳисобланади. Ҳар қандай корхона бу каби инновацион сиёсатни амалга ошириш орқали бозордаги рақобатбардошлик устунлигини таъминлайди ва ишлаб чиқариш самарадорлигини юқори суръатларда ўстиришга ҳаракат қилади.

Мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ривожланган жамият барпо этиш, унинг барқарор ривожланиши, тармоқ ва соҳаларда изчил ўсиш ва аҳоли турмуш фаравонлигини таъминлаш, ишлаб чиқариш тараққиётини тезлаштириш каби мақсадларга илм-фан ютуқлари орқали эришилади. Ўзбекистон Республикаси бу борада ўзининг катта салоҳиятига эга ва ривожланишни таъминлаш учун ана шу салоҳиятдан тўла-тўкис фойдаланиш ҳамда фан-техника тараққиётини жадаллаштириш лозим бўлади.

[11]Муминов Н.Г. Индустриалиқтисодиёт: Дарслик. 2-қисм-Т.: “Тафаккур-бўстони” нашриёти, 2020., - Б. 261.

Фойдаланилганадабиётларрўйхати:

1. Муминов Н.Г. Индустриал иқтисодиёт: Дарслик. 2-қисм-Т.: “Тафаккур-бўстони” нашриёти, 2020., 261 б.
2. Таниев А. Инновацион иқтисодиёт: Дарсик. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2020.– 460 б.
3. https://stat.uz
4. https://uza.uz
5. https://mininnovation.uz
6. https://archive.unu.edu

ОТАЛИКНИ БЕЛГИЛАШ - БОЛА ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯЛАШ ДЕМАКДИР

Мавсума Йўлдошева
Хоразм вилоят судининг судьяси
https://doi.org/10.5281/zenodo.6900676

Аннотация: Ушбу мақолада судлар томонидан оталикни белгилаш амалиёти, процессуал ҳаракатлар, уларни ҳуқуқий оқибати, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ўзаро нисбати ва судлар томонидан қўллашнинг ўзи хос хусусиятлари ҳақида қисқача баёни келтирилган.

Калит сўзлар: судлар, даъвогар, жавобгар, оила, оталикни белгилаш, ФҲДЁ органи, эр-хотин, никоҳ, ДНК, суд-биологик экспертиза, суднинг қарори.

Судга даъвогар Ситора даъво ариза билан мурожаат қилиб, унда жавобгар Нусрат билан 2020 йилнинг ёзида турмуш қурган бўлсаларда, унга қадар у билан биргаликда яшаганликлари оқибатида ҳомиладор бўлганлигини, никоҳлари қайд қилинмаганлигини, 2020 йилнинг охирида Камрон исмли фарзанди туғилганлигини, ўзаро келишмовчиликлар сабабли жавобгардан алоҳида яшаб келишини кўрсатиб, Камрон исмли фарзандига нисбатан жавобгар Нусратнинг оталигини белгилашни, ўзининг фойдасига болани моддий таъминоти учун у вояга етгунига қадар жавобгардан алимент ундиришни сўраган.

Суд томонидан аниқланишича, даъвогар Ситора билан жавобгар Нусрат 2020 йил 7 августда турмуш қурганлар, бироқ тўйга қадар тарафлар биргаликда яшаганлар, шу боис даъвогар Ситора ҳомиладор бўлган.

Гарчи, ушбу ёшларнинг ота-оналари элга ош бериб, тўй-томошалар билан фарзандларининг бошини қовуштиришган бўлсалар-да, ёшларнинг биргаликдаги оилавий ҳаёти яхши бўлмади, шу боис улар атиги бир ой оила қуриб яшаб, ўзаро келишмовчилик туфайли ажрашдилар.

Ушбу шахсларнинг турмушидан 2020 йилнинг охирида Камрон исмли фарзандлари туғилган, уни онаси Ситора ўз ота-онасининг уйида ва кўмагида отасиз тарбиялаб келган.

Нусрат билан Ситоранинг никоҳи қонуний тартибда расмийлаштирилмаганлиги сабабли боланинг туғилиш гувоҳномасидаги ота тўғрисидаги маълумотда Нусратнинг исми ёзилган бўлиб, қолган маълумотлар, яъни фамилияси ва бошқа боланинг ҳуқуқлари учун муҳим бўлган зарур маълумотлар Ситоранинг кўрсатмасига асосан расмийлаштирилган.

Ушбу ҳолатда Ситора боласини тарбиялашда ва моддий таъминлашда ўз ихтиёри билан иштирок этмаётган Нусратдан болани моддий таъминоти учун алимент ундириш ҳуқуқи мавжуд бўлмайди.

ФҲДЁ органида расмийлаштириладиган боланинг туғилганлик ҳақидаги ҳужжат болани ўз ота-онаси тўғрисидаги шаксиз ҳуқуқий далил бўлиб ҳисобланади, унда боланинг отаси тўғрисидаги маълумотларнинг тўлиқ мавжудлиги болани келгуси ҳаётида, яъни ўқиши, таълим олиши, жамиятда ўз ўрнини топиши жараёнидаги ҳуқуқларига ҳам ижобий таъсир қилади.

Шу сабабли Ситора Нусратни болани отаси деб белгилаш ва бола вояга етгунига қадар унинг отасидан алимент ундириш масаласида судга мурожаат қилган.

Судда Нусрат Камрон исмли бола ўзининг фарзанди эмаслигини кўрсатиб, низо юзасидан одам ДНКси суд-биологик экспертизасини ўтказишни сўраган.

Суднинг ажрими билан ушбу иш юзасидан одам ДНКси суд-биологик экспертизаси тайинланган, уни ўтказиш Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Х.Сулайманова номидаги РСЭМ экспертлари зиммасига юклатилган.

Ушбу Марказнинг иш юзасидан хулосаси судга тақдим қилинган.

Хулосага кўра, жавобгар Нусрат даъвогар Ситоранинг 2020 йил 14 декабрда туғилган Камрон исмли фарзандининг биологик отаси эканлиги тасдиқланган.

Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 62-моддасига кўра, ўзаро никоҳда бўлмаган ота-онадан бола туғилган тақдирда, ота-онанинг биргаликдаги аризаси ёки боланинг отасини аризаси бўлмаса, оталик суд томонидан белгиланади.

Тарафлар турмуш турмуш қурмасдан олдин биргаликда яшаганликлари натижасида даъвогар Ситора жавобгар Нусратдан ҳомиладор бўлганлиги суд мажлисига жалб қилинган гувоҳларнинг кўрсатмалари, экспертиза хулосаси, шунингдек Нусрат томонидан судга тақдим қилинган туман ИИБнинг 2020 йил 2 апрелдаги жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисидаги Қарори билан тасдиқланди, чунки бунда Нусрат Ситора билан никоҳ тўйларидан олдин яқин алоқада бўлганлигини тан олганлиги қайд қилинган.

Суд иш ҳолатлари ва қонун талабларига асосан, даъвогар Ситоранинг даъво талабини асосли деб топиб, унинг Камрон исмли фарзандига жавобгар Нусратнинг оталигини белгилаш, боланинг моддий таъминоти учун Нусратдан унинг ҳар ойдаги иш ҳақи ва бошқа даромадларининг тўртдан бир қисми миқдорида алимент Ситоранинг фойдасига бола вояга етгунга қадар ундириш, шунингдек жавобгардан суд харажатларини ундиришни лозим топди.

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЕ ЗАДАНИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

(на примере темы «Предлог. Союз»)

Муяссар Мавжудовна Комилова
старший преподаватель Ташкентского университета прикладных наук, самостоятельный соискатель НИИ педагогических наук им. Т. Н. Кары Ниязи

https://doi.org/10.5281/zenodo.6900682

Аннотация. В статье проанализирован дифференцированный подход обучения русскому языку в национальных группах в военно-академических лицеях Узбекистана. Выделены особенности обучения и влияние на процесс обучения распределение регламента учебного времени в военной образовательной системе. В сопоставительном плане рассмотрены основные особенности профессионально ориентированного обучения русскому языку как иностранному в военно-академических лицеях. Предлагается дифференцированные задания по теме «Союз. Предлог».

Ключевые слова: военное образование, дифференцированное обучение русскому языку как иностранному, военный академический лицей, этапы урока, профессионально ориентированное обучение, регламент учебного времени, разноуровневые задания, группы разного уровня знаний.

Одной из главных задач совершенствования системы образования является создание условий для самореализации и развития учащихся, так как в современном обществе востребованы личности, способные себя реализовать, что является основным требованием образовательной политики государства.

Существует множество исследований и предложений по новому подходу к образованию, одним из которых считеатся дифференцированное обучение.

Различные особенности дифференцированного обучения раскрыты в работах З.А. Абасова, Н.Н. Алиева, Е.В. Бондаревской, А.А. Бударного, Н.М. Магомедова, Н.А. Менчинской и других, где выделяются различные основы дифференциации учащихся в процессе обучения.

С. Э. Зверев, изучая проблемы обучения владению военной лексикой и терминологией курсантов военных вузов, считает, что «эффективность процесса формирования военно-профессиональной речи курсантов военных вузов во многом зависит от овладения обучающимися военной лексикой и терминологией» [1, с. 1]

По мнению автора образовательный процесс в военных образовательных учреждениях должен отличаться от процесса обучения обычных вузов:

при обучении к военной лексике лексико-грамматические упражнения, тексты изложений и диктантов следует брать из различных публикаций по военной тематике. Задания для развития речи по возможности должны опираться на самые типичные ситуации военного речевого общения.

Белова И.А в своей диссертационной работе на тему «Развитие языковой компетенции и речемыслительных умений учащихся на основе дифференцированного подхода к обучению русскому языку» учитывая особенности развития уровня мышления, предлагает «индивидуализированное обучение, то есть индивидуализированные задания и упражнения, тестовые задачи, творческие работы учащихся» [2, с. 3].

Проблема дифференциации касается и системы военного образования Мы хотели бы рассмотреть эти вопросы на примере обучения русскому языку в национальных группах Военно-академических лицеев (ВАЛ).

Во-первых, уровень знания русского языка кандидатов, поступающих в военно-академический лицей, очень низкий. Это можно определить по результатам стартовой контрольной работы, проводимой в первые недели учебного процесса для определения 9-летних остаточных знаний учащихся.

Во-вторых, русский язык не считается ни иностранным языком, ни углубленно изучаемой дисциплиной. Учебный план также предусматривает всего 2 академических часа в неделю для изучения русского языка.

В-третьих, известно, что ВАЛ принимает кандидатов по всей республике. К сожалению, в регионах, где общение на русском языке практически не требуется, сегодня внимание к изучению русского языка намного ослаблено.

В-четвертых, очевидно, что работать с учениками разного уровня знаний в одной группе, иметь возможность общаться только внутри класса очень сложно как для учителя, так и для ученика.

В-пятых, выпускники ВАЛ имеют возможность обучаться не только в республике, но и в российских военных училищах, так как между государствами подписан договор о взаимной поддержке в подготовке военных кадров. Обычно кандидат, изъявивший такое желание, проходит экзамен на русском языке. Многие образованные и талантливые выпускники упускают такую возможность из-за низкого знания русского языка.

Исходя из опыта, для развития русской речи учащихся военных лицеев мы предлагаем дифференцированный подход к обучению.

Предстоящий вопрос заключается в том, что, во-первых, не разработана методика организации разных форм учебно-познавательной деятельности учащихся военных лицеев в группах с разными уровнями развития, ориентированной на формирование у учащихся коммуникативной компетенции; во-вторых, не изученностью критериев комплектования учебных

групп с учетом индивидуальных особенностей учащихся по усвоению русского языка. Перейдем на более конкретные предложения.

На наш взгляд, эффективность усвоения и закрепления учебного материала учащимися зависит от разумного распределения учебного времени. Поэтому при составлении плана каждого занятия особое внимание следует уделить регламенту.

Практика показывает, что на объяснение нового материала желательно потратить около 10-15 минут, а на закрепление – 40-45 минут. Остальная часть 80-минутного занятия посвящается организации урока, закреплению предыдущей темы, анализу и оцениванию степени достижения целей учебного занятия, работе над учебным журналом и объяснению самостоятельного задания по новоизученной теме. Конечно, распределение времени урока зависят от цели, содержания и приемлемости группы. Рассмотрим предложенный вариант на примере урока русского языка.

При объяснении темы «Предлог. Союз», группу, исходя из уровня знаний учащихся, делим на 3 подгруппы. Группу сильных учащихся условно называем группой А, средних – Б, слабых – В. При этом создается возможность самому учащемуся, не задевая его самолюбие, выбрать подгруппу. Таким обрзом, понятие «сильная» или «слабая» группа, что ученики не очень любят услышат от учителя, решается само по себе. Следует отметить, что при объяснении темы необходимо обратить внимание на эффективное и целесообразное использование современных средств информационных и образовательных технологий.

При объяснении нового материала учащимся, на наш взгляд, необходимо дать только базовые понятия и объяснить грамматические правила русского языка в сравнении с грамматическими правилами родного языка.

Для каждой дифференцированной группы желательно подбирать соответствующие задания для закрепления полученных знаний, целесообразно направляя их к профессии. Предлагаем некоторые задания для закрепления и контроля полученных знаний из собственной практики.

Задания для группы А:

Задание 1. Внимательно изучайте таблицу. Составьте свои примеры, используя разные предлоги.

Предлог	**Падеж**	**Значение**	**Пример**
без	Родительный	отсутствие предмета	*Нельзя жить **без воды**.*
из	Родительный	а) материал, из которого сделан	*Портфель сделан **из кожи**.*

		предмет б) направление изнутри	*Мальчик вышел* ***из школы.***
к	дательный	направление движения	*Ребята подошли* ***к стадиону.***
через	винительный	место действия	*Мы прошли* ***через лес***
над	творительный	место действия (сверху)	*Лампа висит* ***над столом***
о (об)	предложный	предмет речи, мысли	*Учитель рассказал* ***о жизни Амира Темура***

Зада**ние 2. Прочитайте текст «Режим дня». Отвечайте на вопросы.**

В нашем лицее режим дня расположен строго по графику.

Встаём в 6 часов утра, быстро одеваемся и строимся на плацу. Занимаемся утренней гимнастикой. А затем мы умываемся – моем лицо и руки мылом, вытираем полотенцем, чистым зубы, а также делаем заправку кроватей и убираемся в комнате. Потом снова строимся для проверки. В 8.00 завтракаем. После завтрака строем идём на занятия.

Уроки начинаются в 8.30. Обычно мы учимся по три или четыре пары в день. Каждый день в 11 часов 20 минут – второй завтрак. Занятия заканчиваются в 14 часов 50 минут. После занятий мы идем в столовую обедать. А потом самостоятельно занимаемся уроками, ходим на предметные кружки, организуем разные мероприятия. У нас часто проходят спортивные соревнования. Наши ребята очень любят спорт. Поэтому с удовольствием участвуют на турнирах и часто становятся победителями.

По графику каждый день ужинаем в 20.00, а затем в личное время готовимся к завтрашнему дню. С 21.30 у нас проходит вечерняя проверка. В 22.00 часа мы ложимся спать.

Вопросы и задания к тексту

1. Расскажите об утреннем вашем распорядке дня.
2. Каков ваш учебный процесс?
3. Какие мероприятия проводятся в лицее?
4. Как вы заканчиваете свой рабочий день?
5. Вам нравится строгий распорядок дня? Почему?

Задание 3. Метод «Мозаика». Текст следует разделить на 10-15, логически завершенных частей, подготовить в виде карточек для учащихся, не указывая их последовательность. Учащиеся, работая в малых группах, восстанавливают свой вариант текста. Затем один из членов малой команды

читает вслух текст в нужной последовательности. После того как все команды презентуют свои работы, преподавателем читается оригинал текста. Заранее созданная экспертная команда определяет победителя.

Эта работа развивает логическое мышление учащихся, навыки чтения, ведется композиционный анализ рассказа.

отличался болтливостью		враг ему все портит
	закрыл дверь на замок	
под видом величайшего секрета		офицер встревожился
	опаснейший враг	
фельдмаршал говорит		«Нет, не тот, вовсе не тот!».
	подошел на цыпочках	
«Высунь язык»		Суворов указал пальцем

Оригинал текста

Злейший враг

Однажды Суворов вызвал одного офицера, который отличался болтливостью.

Суворов закрыл дверь на замок и сказал офицеру под видом величайшего секрета, что у него есть злейший враг и опаснейший враг. Этот враг все время ему все портит.

Офицер встревожился этим сообщением Суворова и стал называть тех, кого считал своими злейшими и опаснейшими врагами.

Он хотел угадать, о ком именно говорит фельдмаршал, и называл знакомых одного за другим. Но Суворов махал руками и говорил: «Нет, не тот, вовсе не тот!».

Затем Суворов, сделав вид, что это строжайший секрет, подошел на цыпочках к окнам и дверям, внимательнейшим образом проверил, не подслушивают ли их, и шепнул офицеру: «Высунь язык».

Офицер выполнил приказ фельдмаршала. Тогда Суворов указал пальцем на его язык и сказал: «Вот он. Вот кто твой злейший и опаснейший враг».

Задания для группы Б:

Задание 1. Ответьте на вопрос, используя слова для справок

Когда вы покупали этот журнал? _____

Когда вы окончили школу? _____

Когда он принесёт альбом? _____

Когда она последний раз сходила в театр? _____

Слова: понедельник; прошлый год; неделя (через); май

Задание 2. Прочитайте отрывок из стихотворения. Найдите и подчеркните предлоги.

Люблю грозу в начале мая! (Ф.Тютчев)

Помните! Через века, через года –

помните!

О тех, кто уже не придёт никогда –

помните! (Р.Рождественский).

Задание 3. Составьте словосочетания, употребляя предлоги от, для.

Альбом ….черчения, словарь …школьника, колесо …мотоцикла, место ….отдыха, лекарство…простуды, таблетки … кашля, капли …насморка.

Задания для группы В:

Задание 1. Переведите предложения на узбекский язык. Обратите внимание на предлоги.

Я учусь в военном лицее. Нельзя жить без Родины. Мы доехали до Ташкента

У друга есть велосипед. Знания нужны для саморазвития

Задание 2. Допишите окончания существительных.

Юноша идёт к врач… Анвар подошел к учительниц… Они зашли к друзь…

К сестр… пришли в гости.

Задание 3. Составьте диалог по образцу.

Образец:

А: Где вы отдыхали (dam oldingiz) летом?

Б: В кишлаке у бабушки. А вы?

А: Я провёл время (vaqtni o‘tkazdim) в лагере.

Слова: море – горы; Москва – Париж; юг - север (janub - shimol)

А: _____

Б: _____

А:_____

«**Кто быстрее**?»

Интеллектуальная игра «Кто быстрее?» призван привлечь внимание учащихся к уроку за короткое время. При организации данного метода требуется строгое соблюдение регламента. Для этого необходимо заранее подготовить задания в виде карточки или готовый материал осветить на мониторе.

Учащиеся от одной команды могут перейти в другую, выполнив задачу досрочно, быстро и точно. По истечении отведенного времени, например, 2-х или 3-х минут, команды презентуют работу.

Задания малой команде А	**Задания малой команде** Б	**Задания малой команде** В
Используя буквы, составляющие слово “государственный”, образуйте новые слова. ***Например:*** дар, рад, ровный, год, твой...	Используя буквы, составляющие слово “государственный”, образуйте новые слова и используя их, составьте 5 словосочетаний. ***Например:*** великий дар, очень рад, твой дом...	Используя буквы, составляющие слово “государственный”, образуйте новые слова и используя эти слова, составьте предложения. ***Например:*** *военный.* Я учусь в военном лицее

Для закрепления и проверки полученных знаний по теме можно предлагать подгруппам дифференцированные тесты разного вида.

А (за каждый правильный ответ по 2 балла)	**Б** (за каждый правильный ответ по 3 балла)	**В** (за каждый правильный ответ по 5 баллов)
Вариант1		
Тест ВВОД ЧИСЛА **1. Сколько предлогов в стихотворном отрывке?** Прошлогодний лист в овраге Средь кустов−как ворох меди. Кто-то в солнечной сермяге На ослёнке рыжем едет. А. один Б. два В. три Г. четыре **Тест “ОДИНОЧНЫЙ ВЫБОР”** **1**.Укажите сочинительный союз. А. если Б. однако В. когда Г. лишь	**Тест «ВЕРНО\НЕВЕРНО»** **1. Укажите неверное утверждение.** А. Союзы *потому что, так как* составные. Б. Союзы могут быть средством связи предложений в тексте. В. Соединительные и подчинительные союзы относятся к одной группе. Г. Союзы не изменяются.	**Тест «ВОССТАНОВИ ПРОПУСКИ»** **1.Найдите предлоги с конечной буквой Е, производные от имён существительных.** 1. В течен.. реки, в продолжен.. повести, в заключен.. не был. 2. В течен.. часа, в продолже... суток, в заключен... выступления. Тест «НАЙДИ СООТВЕТСТВИЕ» 10.Прочитайте текст. Выпишите из текста в

Тест «НАЙДИ СООТВЕТСТВИЕ» **1. К какому разряду относятся сочинительные союзы?** 1. А, но, зато, однако. 2. И, да, тоже, также. 3. Или, либо, то... то. А. Соединительные. Б. Разделительные. В. Противительные.	**Тест “ОДИНОЧНЫЙ ВЫБОР”** **1. В каком ряду все предлоги непроизводные?** А. Работает на заводе, из-за дождя, через дорогу Б. Вопреки предсказаниям, в продолжение нескольких суток, радостно на душе В.Возле озера, в тени деревьев, кататься на коньках	один столбик предлоги, а в другой- союзы. Все что люди совершают в мире человечество, совершается при участии и посредстве языка. Без его помощи ни один из нас не способен трудиться совместно с другими. Не может ни на шаг двинуть вперед науку, технику, искусство, жизнь.

Предлагаем примерную таблицу критерии оценок:

Таблица просвечивается на мониторе или можно начертить на доске.

	ИФ учащегося	Баллы за выполнение заданий						место
		Задание 1 (2…)	«Кто быстрее»	Тест	Задание по тексту	…	Средний балл	
	Арипов А.	5	4	5	5		5	1
	Бахтияров Т	4	4	3	4		4	
	Вохидов Д.	5	4	4	4		4	2

Подводя итог, можно отметить, что использование дифференцированных заданий в обучении русскому языку как иностранному, создаёт неограниченные возможности для преподавателей и учащихся, имеют огромный обучающий потенциал, в том числе являются важным условием формирования парадигмы дифференцированного обучения.

Список литературы:

1.Зверев С. Э. Обучение владению военной лексикой и терминологией курсантов военных вузов // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2009. №102.

2. Белова И.А. Развитие языковой компетенции и речемыслительных умений учащихся на основе дифференцированного подхода к обучению

русскому языку. (раздел «причастие») Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Самара-2007.

3.Комилова М.М. Методологические аспекты дифференцированного подхода к обучению русского языка как иностранного в военных академических лицеях // Проблемы современной науки и образования. – 2021. – №. 6 (163).

4.Комилова М.М. Дифференцированный подход к обучению русскому языку как иностранному // Проблемы науки. – 2021. – №. 5 (64).

5. Русский язык: учебник для 10 классов средних и средних специальных, профессиональных учебных учреждений с узбекским и другими языками обучения / С. Ю. Исламбекова [и др.]. – Ташкент: Davr nashriyoti, 2017. – 192 с.

СТУДЕНЧЕСКОЕ ОДИНОЧЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Зулайхо Саминжонова
студент направления прикладная психология
Ферганский государственный университет
https://doi.org/10.5281/zenodo.6900700

Аннотация: Проблема одиночества относится к предмету изучения наук, таких как социология, философия, психология, культурология, педагогика, медицина и теология. Каждый из них анализирует феномен одиночества, исходя из исследовательских рамок собственной науки, и пытается обогатить себя новыми аспектами данной проблематики. В качестве альтернативы следует отметить, что теоретическая и практическая разработка этой проблемы приобретает актуальность в рамках социальной психологии, поскольку феномен одиночества напрямую связан с межличностными отношениями между людьми. Данная статья раскрывает теоретические стороны феномена одиночества и эмпирически описывает проведенный психологический эксперимент.

Ключевые слова: одиночество, социально-психологический феномен, уединение, изоляция, отчуждение

STUDENTS’ LONELINESS AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Zulaykho Saminjonova
student of the direction applied psychology
Ferghana State University

Abstract. The problem of loneliness refers to the subject of the study of sciences such as sociology, philosophy, psychology, cultural studies, pedagogy, medicine and theology. Each of them analyzes the phenomenon of loneliness, based on the research framework of their own science, and tries to enrich themselves with new aspects of this problem. As an alternative, it should be noted that the theoretical and practical development of this problem is becoming relevant in the framework of social psychology, since the phenomenon of loneliness is directly related to interpersonal relationships between people. This article reveals the theoretical aspects of the phenomenon of loneliness and empirically describes the conducted psychological experiment.

Keywords: loneliness, socio-psychological phenomenon, solitude, isolation, alienation

Изучение понятия «Социально-психологическое одиночество» указывает на важность полного раскрытия смысла и сущности термина «одиночество». Теоретически в основе этой проблемы лежат древние корни. Тема одиночества была в центре внимания каждого представителя человечества в течение всего периода. Об этом свидетельствуют мифы древнего мира, религиозные тексты, письменные источники богословов [5]. В древности преследование (изгнание) определялось как самое суровое наказание в коллективном образе жизни человечества. То есть одиночество вывело человека на поле как яркое проявление декаданса и десоциализации, уводя его от близких. Эта традиция сохранилась и в наше время. Современный анализ понятия изгнания не всегда означает физическую изоляцию индивида от общества. В обществе также распространены методы психологической изоляции, такие как избегание общения, безразличие, пребывание в безразличных отношениях. По мнению американского писателя Томаса Вулфа, одиночество является универсальным состоянием человеческого общества и считается испытанием в жизни каждого человека.

Феномен одиночества представляет собой многогранную по содержанию ситуацию, оно ощущается у всех в разных формах, образно воспринимается человеческой психикой [2] – в этом проявляется сложность научного понимания данной проблемы. Сложность этой темы исследования еще раз выражается в том, что различные системы цивилизации раскрывают исторически сложившиеся социально-психологические проявления одиночества и способы, в которых они ощущаются.

В толковом словаре узбекского языка дано краткое описание: «Одиночество - это одинокий человек, одинокая личность, уединенность» [6, стр.256]. В психологическом словаре мы можем встретить более широкое описание: «Одиночество - это один из факторов психогенеза, эмоциональное состояние, в котором человек проявляется в необычных обстоятельствах в изолированной от других ситуации» [3, стр.248]. В Википедии мы можем увидеть комментарий в наиболее доступной форме: «Одиночество - это социально-психологическое явление, эмоциональное состояние человека, которое связано с отсутствием близких, со страхом положительных отношений или потерей их в результате существующих психологических причин социальной изоляции. В его составе есть два разных по виду явления - положительное одиночество и отрицательное одиночество. Однако термин «одиночество» часто имеет негативную коннотацию» [1]. Данное определение

позволяет рассмотреть феномен одиночества с точки зрения социальной психологии, понять причины и сущность различного возникновения эмоциональных состояний человека, выделить тенденцию к анализу феномена одиночества в положительных и отрицательных проявлениях. Кроме того, данное определение показывает, что в дополнение к вопросу «одиночество» следует также использовать слова «уединение» и «изоляция». Для дальнейшего уточнения содержательных границ между ними мы обращаем ваше внимание на этимологию данных понятий.

Е.Н.Климентьева описывает этот термин следующим образом: «Одинокий человек как социальная категория страдает не только от недостатка общения, но и от низкого уровня социальной идентичности и доверия к человеку, человек с низкой адаптивностью к условиям в обществе, неудовлетворенный своей личной жизнью, человек, контролируемый внутренним локусом» [4].

Когда речь заходит об интерпретации одиночества как социального и психологического феномена, некоторые исследователи утверждают, что его отличительной стороной от понятий одиночества и изоляции является то, что одиночество имеет особый внутренний смысл. Одиночество не является синонимом понятий уединения и изоляции, как считает Трубникова. Она объясняет: «Изоляция зависит от физического, пространственного и длительного местоположения человека в его отношении к социальному существованию, явление, которое проявляется внешне, не является внутренним психическим прощением» [5].

Яркий представитель психоаналитической школы Ф. Фромм-Рейхман связывает понятия одиночества и уединения с характерными качествами человека. Одиночество - это мимолетное ментальное направление в норме, это негативный взгляд, с которым трудно справиться, всегда ощущается, проявляется в средствах искушения и вражды славы, стремлении сохранить чувство личной инфантильности [7].

При анализе феномена одиночества исследователи выделили две тенденции: одну в негативном направлении, а другую в положительном, что отличает уединение [8]. Прояснение вопроса о влиянии чувства одиночества на образ жизни человека позволяет проанализировать одиночество антиномическим образом, с одной стороны, как деструктивную стадию личности, с другой стороны, проявляется стадия самосознания в качестве творчества. И о разнообразии взглядов свидетельствует тот факт, что в настоящее время феномен одиночества изучен недостаточно.

Характер зависимости в объяснении чувства одиночества, его многогранное выражение, сложность его измерения в качестве социально-психологического явления, недостаточный охват разработанными методами

создают сложность в поиске решения этой проблемы. Изучение причин возникновения чувства социально-психологического одиночества важно для понимания особенностей, присущих поведению молодёжи. Для изучения социально-психологического чувства одиночества в среде студенческой молодежи мы использовали метод глубинное интервью. В интервью приняли участие 48 студентов первого и третьего курсов факультета «Педагогики и психологии», которым было задано пять заранее подготовленных вопросов. Данный метод позволил выявить причины возникновения чувства социально-психологического одиночества в студенческой группе.

Анализ ответов респондентов был систематизирован следующим образом:

Наш первый вопрос звучал так: «Что вы понимаете, под термином «одиночество»?». Анализ ответов на него был следующим. Выяснилось, что многие респонденты понимают одиночество как сочетание физического и духовного одиночества. По их мнению, отсутствие достаточного количества общения приводит к физическому одиночеству, в котором они подчеркивали количественный аспект круга общения. А духовное одиночество было связано с качественной стороной общения, то есть с его эмоционально-психологической составляющей. Респонденты отметили, находясь в одиночестве, человек может эмоционально чувствовать себя очень спокойно и комфортно, но, находясь внутри людей, в то же время он также вполне может чувствовать себя в одиноком состоянии. Восприятие одиночества подчеркивается зависимостью отдельных категорий человеческого характера, то есть интроверт какое-то время даже не чувствует себя одиноким в физической изоляции, в то время как экстраверт, наоборот, нуждается в постоянном общении, чтобы адекватно удерживать свое одиночество. По мнению респондентов, наличие в человеке приятного для себя собеседника облегчит проявление чувства одиночества. Хотя одиночество как физическая изоляция было подчеркнуто студентами первого курса, студенты третьего курса полагают, что в современном обществе, наполненном текущими глобальными изменениями, восприятие одиночества идет немного дальше, потому что молодёжь выступают в качестве объекта постоянного общения, и восприятие внутренней пустоты отдаляется. Можно сказать, что более глубокие представления о социальной жизни, особенностях в ней, личностной идентификации и рефлексии студентов третьего курса по отношению к студентам первого курса представляют в них позитивную направленность феномена одиночества. Первокурсники приобретая статус студента сталкиваются с некоторыми сложностями, и идентификация личности осуществляется недвусмысленным образом.

Вторым вопросом нашего интервью было – «Что помогает преодолеть чувство одиночества?». Из ответов на этот вопрос были выделены социальные

и личностные детерминанты. Личностные детерминанты включали уверенность в будущем, приятные впечатления от других, искренность в общении, открытость к новизным и т.д. Студенты третьего курса также выделили место воли и решимости для того, чтобы адекватно воспринимать чувство одиночества. А студенты первого курса полагались в основном на искренность при вступлении в общение с другими людьми. В состав социальных детерминант вошли поддержка друзей и родственников, профессиональная зрелость в рамках своей специальности, хобби, все методы социального воздействия, которые отвлекают человека. Отвечая на этот вопрос, основная часть респондентов поставила семью на первое место. На самом деле каждый человек способен эффективно влиять на процесс общения с членом своей семьи, зная их индивидуально-психологические особенности. В связи с этим студенты третьего курса ответили, что положительные отношения с представителями противоположного пола также несколько снижают склонность к одиночеству из-за высокого уровня самооценки у человека. Они также отметили, что решение проблем вместе со своими сверстниками считается важным определяющим фактором.

На третий вопрос «Что может помешать вам преодолеть одиночество?» мы получили следующие ответы. В системе личностных детерминант, респонденты выделили черты характера, возникновение сложности при общении с незнакомыми людьми, застенчивость, неспособность к общению и фобии. Студенты третьего курса подчеркнули, что важно понимать позитивность в восприятии одиночества. А студенты первого курса отметили, что одиночество еще тяжелее действует на интровертов и мешает им преодолеть это чувство.

В качестве социальных детерминант были введены резкий рост информатизации в обществе, социальный статус, образ жизни, негативное отношение окружающих людей, место жительства, ложное восприятие одиночества в реальности и др. На наш взгляд, тот факт, что в современном обществе студенты проводят основное время в социальных сетях, приводит к неестественной коммуникации. В результате показатель принятие собеседника в эмоциональном плане снижается, а тенденция к одиночеству возрастает. Преобладание субъективных выводов в отношениях молодёжи также вызывает одиночество, сужая круг общения в них.

Содержание нашего четвертого вопроса было таково: «Каковы причины проявления чувства одиночества в среде студенческой молодежи?» Отвечая на этот вопрос, респонденты с уверенностью изложили свои взгляды на феномен одиночества исходя из личного жизненного опыта. Причины интерпретировались как личные и социальные проявления. То есть было

упомянуто, что такие причины, как высокая заметность индивидуализма, риск отвержения, самооценка, личностные недостатки, изменчивость системы ценностей, ограничения (мышление в узком кругу) возникают в связи с психологическими дисбалансами, блокадой, которая окружает человека, воспитанием и т.д. Среди социальных причин были отсутствие жизненного опыта, хрупкость природы личности, информатизация общества, неспособность удовлетворительно проводить свободное время, потеря толерантности и т.д. В то время как студенты первого курса констатируют, что неоправданность жизненных ожиданий создают сложности в реальной жизни и что эта ситуация порождает тенденцию к одиночеству, студенты третьего курса утверждают, что одиночество в такой ситуации помогает найти решение жизненных сложностей.

Вопрос создания семьи у студентов третьего курса является естественной необходимостью. Создание семьи - это предрасположенность к одиночеству в жизни студенток. Было высказано, что человек в семье, переживающий возобновление отношений, трудную адаптацию к новой семье, во многих случаях непонимание невесты членами семьи является причиной одиночества у студенток. У юношей-студентов было отмечено, что семейная жизнь приводит к позитивному восприятию чувства одиночества за счет повышения независимости, укрепления своего социального статуса и явного проявления стремления для семейного блага. В результате было подчеркнуто, что юноши используют одиночество как возможность для самовыражения личности.

Студенты первого курса подчеркнули, что у них происходит переход мышления и общения в интерактивную форму, когда они формируются как новая социальная группа, затем они отдаляются друг от друга. В студенческой группе также упоминалось, что эмоциональное непонимание со стороны товарищей по группе также создает для них основу для одиночества.

В конце нашего интервью был задан вопрос: «Расскажите о методах преодоления одиночества». Конечно, в ходе беседы были высказаны замечания по решению этой проблемы. Их отличие заключается в том, что, по мнению студентов третьего курса процесс самосознания и идентификации одиночества человека адекватен, не нужно преодолевать это явление, наоборот нужно уметь использовать его с умом. При этом была отмечена важность таких особенностей, как правильный способ общения, потребность в личностном росте, проявление настойчивости в самосовершенствовании.

Мнение студентов первого курса было в другом направлении, они выразили необходимость ориентироваться на восприятие недостатков и фобий на этапе включения на статус студента.

Итак, в рамках феноменологического подхода можно сделать вывод, что сочетание вышеперечисленных детерминант приводит к преодолению чувства

одиночества. Каждый компонент, приведенный в описании, может служить отдельной исследовательской основой. Из этого видно, что изучение феномена одиночества входит в широкий и неограниченный круг проблем.

Литература:

1.Википедия [Электронный ресурс] - 2015. - Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%B5%D 1 %81 %D 1 %82%D0%B2%D0%BE

2.Кузнецов, О.Н. Психология и психопатология одиночества / О.Н.Кузнецов, В.И. Лебедев. - М., 2002. - 336 с.

3. Психология общения. Энциклопедический словарь. //под ред. А.А.Бодалева. – М.: Когито-центр. 2011. 267 с.

4. Юлдашева, М. (2021). Ёлғизлик ҳиссини талқин қилишда методологик ёндашувлар таҳлили. Общество и инновации, 2(9/S), 50-59.

5.Юлдашева, М.Б. Ёлғизлик психологияси. // Монография. – Фарғона, 2020. – 122 б.

6.Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 2 томли./С.Ф.Акабиров, Т.А.Аликулов, С.И.Ибрагимов ва бошқ.; З.М.Магруфов таҳрири остида.- М.:Рус.яз.,1981. 1 том. А-Р. 632 б.

7. Yuldasheva, M. B., Toshboltaeva, N., Pulatova, G. M., Mamajonova, S. K., & Karimjanova, Y. U. (2021). Semantic Analysis of Feeling Loneliness among Students. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 14552-14558.

8. Юлдашева, М. Б., & Эргашова, З. (2021). Экспериментальное изучение чувства одиночество. Universum: психология и образование, (5 (83)), 31-33.

SOCIAL ANALYSIS OF ISAJON SULTAN'S NOVEL "ALISHER NAVOI"

Manzura Tulaganovna Narmatova
Designer of the Faculty of History of Jizzakh State Pedagogical University
https://doi.org/10.5281/zenodo.6900756

Annotation: This article analyzes the interpretation of historical truth in Isajon Sultan's novel "Alisher Navoi". In the process of analysis, the novel "Alisher Navoi" is compared with historical sources.

Keywords: historical truth, artistic texture, artistic image, historical reality, comparative analysis.

The issue of history and fiction is a very interesting, wide-ranging and deep issue in every era. Since the 70s of the 20th century, the interest in the distant past of our nation, the fate and life of historical figures has increased tremendously. Turning historical truth into artistic truth is one of the priorities in literature. Indeed, if history talks about the happening of reality, fiction expresses how it happened. Based on this, it can be said that literature does not simply describe any historical event. At the center of it is the human factor, and the depiction of human feelings and experiences always comes first. Therefore, it should be researched without adding any time and be transmitted to the generations with all the truth. "Artisticity is the main and constant characteristic of art, including the art of words. From very ancient times until now, many scientists have come up with different interpretations and descriptions of artisticity. cannot claim that my interpretation is correct, because the secrets of this phenomenon, which is the blood and soul of art, are countless, and it is found in the literature of every period, in its various directions and currents, in every a national literature and itsin its particular manifestation, it is manifested in a unique way, in a unique scale and level," writes the literary scholar B. Sarimsakov. requires observation in the imagination.

In this way, it will be possible to determine the conceptual foundations of the poetic world of the writer or to understand the scope of thinking more clearly. Because the spiritual and psychological world of literary characters is not always understood in relation to the events of the real world, it is understood in the mind and thoughts. Because an aesthetic look and lyrical warmth are embodied in a certain image, which forms a unique circle of artistic thought that is budding in the artist's constantly moving thinking. Therefore, it is impossible to give it the status of identity with real life. Therefore, artistic truth is not the truth of life, but it is perceived poetically by relying on the text as the beauty created by the harmony of

consciousness and the expression of the spiritual vision, by experiencing the creator's microcosm.

A series of large-scale works dedicated to the in-depth artistic analysis of the most glorious moments of our nation's history have been created. Depicting the various stages of our nation's history, the role of DERMAT in the development of the society of the personalities of the talented people who played an important role in the social and spiritual life of our nation, and showing the importance, illuminating the historical reality and personal relationship, as well as clarifying the historical basis of the vital Uzbek romance, the history of our statehood and our national values, constitute the unique national features of Jangan's novels. in particular, novels are an artistic chronicle of our nation's past serves as Many works of art and various films have been created so that we can fully understand the personality of our ancestors. Examples of them are the works dedicated to the life activities of our ancestors such as Alisher Navoi, Jalaluddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Babur. Valuable sources were created about the life, literary, scientific and socio-political activities of the great Uzbek poet and thinker, state and public figure Alisher Navoi. In particular, Isajon Sultan's novel "Alisher Navoi" is a proof of our opinion. This novel was one of the great achievements in the field of Navoi studies. "Alisher Navoi" is a work that came into the world with great love, boundless devotion, and joy for the Creator and his creation, the human race, human genius. The reader who gets acquainted with the novel will witness that a significant place is reserved for the historical truth rather than the artistic fabric. Below we will dwell on some places that are compared with the work "Makorim ul-akhloq" by Ghiyaziddin Khondamir, which is considered a reliable historical source about Alisher Navoi's life path. We know from history that the ghazals written by Navoi became popular among the people.

In particular, Maulana Lutfii will also be praised. Maulana Lutfi ul Hazrat, who was unique in the world in the art of words and no one had written more and better poems than him in the Turkish language, one day when he was just growing up and starting to distinguish between good and bad. went to him and asked him: "-By reading a ghazal, let me enjoy new examples of the products of your thinking. He recited a ghazal as follows." Poem: Orazin closes my eyes, every moment is filled with youth. A star and a small sun appear along my length. Mr. Mavlavi, hearing this wonderful ghazal, drowned in a sea of wonder and said to him: came: I swear to God that if it was possible, I would have exchanged my Turkish and Persian ghazals, consisting of ten to twelve thousand verses, for this one ghazal, and the result of this exchange would have been great. I would consider it a success." This incident was reported by Isajon Sultan it is brought as usual. "Lutfiy, who heard the ghazal from head to toe, was delighted - he shook his head with amazement" - Mashallah! If he

wants, he will make an ant a counselor to Solomon, if he wants, he will put the kingdom of the world in one ring! - he said, the wrinkles on his broad forehead and the corners of his eyes spread, and his face took on an extraordinarily bright color. - If he wants, Lutfiy will say the meanings he couldn't understand from this young man's tongue! I used to understand myself as the sun in Turkish, and this boy got the grace I dreamed of until my age at this age. By God, if it were possible, I would exchange my ten to twelve thousand Persian and Turkish verses for this one ghazal, and if Alisherbek agreed to it, I would consider my work a great success! " The seventh chapter of Makarim ul-Akhlaq is devoted to kindness and compassion. In one of the stories in this chapter, Navoi's careless compassion described Alisher Navoi goes back to his private kindergarten after the public prayer, contrary to his custom, and quickly returns. When he asked the reason for this, he answered as follows: "... while I was going to the mosque, I stopped at such and such a place and performed ablution. When I was standing in the congregation, I saw an ant clinging to my shoulder. I was afraid that if it fell off my shoulder and something hurt him and he couldn't find his way home, I would be left behind. That's why after finishing the prayer, I hurriedly went to the place where I had performed ablution and washed him there. I left him in the nest and freed my mind from the fear of being oppressed. "The incident of the ants" is described in Alisher Navoi's novel as the same as the above incident. let's take the conflict of gan, let's take Navoi's life in Samarkand during the reign of Sultan Abusaid in the whirlwind of difficulties, Hossein Boykara's favor in presenting "Khamsa" is all historical fact. completely corresponds to. The value of a work of art and its ability to find readers is determined by how deeply and truthfully the writer reflects the reality of life. We should pay special attention to the analysis and illumination of the complexities of the reality of life in the works of art, how vividly and truthfully the various aspects of the reality are revealed, and how much the means of form served to turn the reality of life into an artistic reality. Every reader in the process of reading the novel feels like falling into that period. A great thinker will be a constant companion on the paths of life. He rejoices together in moments of joy, shares his pain in times of difficulty. The author of the novel who is able to present such feelings to the reader is considered to be able to create a work of a high level. Isajon Sultan's novel "Alisher Navoi" is one of such novels.

If we pay attention to the main idea of the work, Isajon Sultan, unlike the previous artists, names his creative product in 4 parts, after the divans of Alisherbek's "Khazayin ul-Maoni" collection. Alisherbek's depth of mind in his childhood and youth, his sharp judgment, his knowledge and intelligence, surprised even adults, and the creation of his works, which he had in his mind since his youth and wrote them down in his life when he was older, is described in detail. In particular, it is not surprising that his acquaintance with a young man named Babur, the fact that he

brought out water, made his country prosperous, and reached its peak became a source of inspiration for him to create the image of Farhad in the future.

Qutb, who has a deep place in my heart, plays an important role in Navoi's growth as a great person, although it is a small character in the work, and it is heartbreaking to hear that Alisherbek, who had black and white eyes, died at the end of his life. was cut off and mourned for a year according to his custom. Kamal Turbati, Abdurahman Jami, Pahlavon Muhammad, Fayzullah Abullais Samarkandi, Ahmad Hajibeks who always supported Navoi during difficulties played an important role in the development of the great talent.

In my opinion, through this beautiful verse, the writer expresses his grievances, that is, Hazrat Nawai also mentions that in the last article of his works "Hayrat ul-Abror" there is a hadith about whether I was able to justify the trust of the teachers. In particular, in my opinion, it is not surprising that our writer also aimed for this. It is as if he expressed his thoughts about the beautiful realization of his dream, which he had buried in the depths of his tongue for many years.

In the beginning of Isajon Sultan's work, the development of the Turkish and Arabic languages, which was mentioned by Alisherbek's teacher Kulohi and was included in the works of Hazrat "Muhokamat ul lug'atayn", is very beautifully described that the Arabic language is the word of the Qur'an, and the Turkish language is the source of poetry. In conclusion, I would like to say that the author can show the charm of beautiful words in the novel "Navoi" as well as in his other novels. He can combine his simplicity and philosophical tones with historical figures, events, and Navoi's poetry.

References:

1. Yakubov I. Artistic - aesthetic word magic. -T.: « TDPU ». 2011.
2. Ghiyasiddin Khondamir. Makorim ul - akhlaq. Tashkent-2018.
3. Isajon Sultan. Alisher Navoi. Tashkent - 2021.
4. Sarimsakov B.I. Basics and criteria of art. -T.: "Science", 2004.
5. www.ziyonet.uz
6. www.google.uz
7. www.uzedu.uz

BOLALAR JAMOASIGA IJTIMOIY TARBIYA VA PEDAGOGIK TA’SIR KO‘RSATISH

Yulduz Qosimjonovna Abdullayeva
Farg‘ona viloyati Bog‘dod tumani
21-maktabning boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6900885

Annotatsiya: ushbu maqolada bolalar (o‘quvchilar) jamoasining ijtimoiy munosabatlarda tarbiyalash va pedagogik ta’sir ko‘rsatishda pedagogning muhim qoida va vazifalari haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik ta’sir etish qoidalari, jamoa, muloqot madaniyati, ijtimoiy tarbiya, o'qituvchining shaxsiy sifatlari.

Komil insonni shakllantirish masalasi barcha davrda, ham muhim ijtimoiy vazifa sifatida kun tartibiga qo‘yilgan. Xususan, zardushtiylik dinida komillikning asosi ezgu fikr, ezgu so‘z va ezgu amal (harakat)dan iborat ekanligi ta’kidlansa, islom ta’limoti g‘oyalariga ko‘ra yetuklikning bosh mezoni — ilmlilik, bilimli bo‘lishdir.

Jamoa (lotincha «kollektivus» so‘zining tarjimasi bo‘lib, yig‘ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh) bir necha a’zo (kishi)lardan iborat bo‘lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh demakdir.

Hozirda jamoa ikki xil ko‘rinishda uchraydi. Birinchi ma’lum bir maqsad yo‘lida kishilar birlashuvidan iborat tashkiliy guruhi tushuniladi (masalan, ishlab chiqarish jamoasi, zavod jamoasi, o‘quv yurti jamoasi, xo‘jalik jamosi va hokazo). Ikkinchidan, jamoa deganda yuqori darajada uyushtirilgan guruh tushuniladi. Chunonchi, o‘quvchilar jamoasi yuqori darajada uyushtirilgan birlashma hisoblanadi.

O‘quvchilarga pedagogik ta’sir ko‘rsatish jarayonida o‘qituvchi tomonidan amal qiladigan qoidalarni ko‘rib o‘tamiz:

-tarbiya jarayonining aniq bir maqsadiga qaratilganligi

- tarbiyaning hayotiy faoliyat bilan o‘zaro bog‘liq hodisa ekanligi

-har bir shaxsni jamoada tarbiyalanishida o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olish

-tarbiyalanuvchi shaxsga nisbatan talabchan bo'lish va uning shaxsini hurmat qilish

- tarbiyalanuvchining yosh va o' ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi

-tarbiyaviy ishlarning izchilligi va muntazam olib borilishini ta'minlash.

Ushbu qoidalar har bir pedagog uchun ta’sir ko‘rsatishning eng muhim asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Faoliyat davomida o‘qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyatining shakllanishi juda muhim sanaladi.O‘qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyatini shakllantirish muammosi kishilik jamiyatining ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda hal qilinadi. Shu boisdan hozirgi davrda O‘zbekiston Respublikasining ‘Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da kasb tanlash motivlari, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy layoqat va kasbiy mahorat bilan cheklanib qolmaslikni, balki bo‘lg‘usi pedagog kadrlar shaxsiy faoliyatida kasbiy madaniyatni tarkib toptirish mutlaqo zarur ekanligi ta’kidlanadi. Respublikamizda o‘qituvchilik kasbining o‘ziga xos etnopsixologik fazilatlari, xislatlari, qobiliyatlari ish uslublari, pedagogik mahorat sirlarini egallash yo‘llari, shaxslararo muloqot madaniyati yuzasidan turli davrlarda har xil ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Muloqot madaniyatining tarbiyalovchi imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish ko‘p jihatdan o'qituvchining shaxsiy sifatlari bilan belgilanishini ta’kidlab o‘tish lozim.

Pedagogik muloqot madaniyatining har jihatdan to‘g‘ri tanlangan, o‘qituvchining ma’naviy saviyasi, betakror xususiyatlariga muvofiq keluvchi uslubi quyidagi vazifalar majmuini hal qilishga yordam beradi: *birinchidan*,muloqotda har bir o‘quvchiga alohida e’tibor va dilkashlik sinf jamoasi bilan umumiy muloqot jarayonini soddalashtiradi, o‘qituvchining erkin pedagogik faoliyati uchun zamin tayyorlaydi, ziddiyatli vaziyatlarni oson hal qiladi;

ikkinchidan. har bir o'quvchi bilan o'zaro munosabatni erkin muloqot asosida tashkil qilish, ularning yosh xususiyatlariga monand pedagogik va psixologik muloqot uslublarini tanlash, uning ruhiyatini bilishga, ichki dunyosiga “kirib borish”ga yo‘l ochadi;

uchinchidan.pedagogik muloqotda O‘qituvchining ma’naviy-axloqiy normalari muvaffaqiyatlar kaliti bo‘lib, ta’lim-tarbiya samaradoriligini oshiradi, muloqotning barcha bosqichlarida o‘qituvchining o‘z faoliyatidan qoniqish hissini va xotirjamligini ta’minlaydi.

Hozirgi kun glaballashuv davrida ijtimoiy tarbiya tushunchasini o‘rganish asnosida o‘quvchilarga ijtimoiy tarbiya berish jarayonini shakllantirishni talab qilmoqda. Shu bilan birga ijtimoiy tarbiya yo‘nalishlari haqida to‘xtatib o‘tsak: *axloqiy, aqliy, jismoniy, ekologik, iqtisodiy, huquqiy va siyosiy tarbiya*ning xususiy maqsadidan kelib chiqqan holda bir qator vazifalar amalga oshiriladi. Chunonchi,

1) axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o‘quvchilarni ijtimoiy-axloqiy me’yorlar mazmunidan xabardor etish, ularga axloqiy me’yorlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tushuntirish, ularda ijtimoiy-axloqiy me’yorlar (talab va ta’qiqlar)ga nisbatan hurmat hissini qaror toptirish asosida axloqiy ong va madaniyatni shakllantirish;

2) aqliy tarbiyani yo‘lga qo‘yish chog‘ida - o‘quvchilarni ilm-fan, texnika va texnologiya borasida qo‘lga kiritilayotgan yutuqlar, yangilik va kashfiyotlardan

boxabar etish, ularga ijtimoiy va tabiiy fanlar asoslari xususidagi bilimlarni berish tarzida tafakkurni shakllantirish, dunyoqarashini rivojlantirish;

3) jismoniy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o‘quvchilarni o‘z sog‘liqlarini saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, jismoniy jihatdan to‘g‘ri rivojlanishi hamda uning ishchanlik qobiliyatini oshirish borasida g‘amxo‘rlik qilish tuyg‘usini yuzaga keltirish, ularni maxsus bilimlar bilan qurollantirish, o‘quvchilarning yoshi, jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, sabot, mehnat, chidam, iroda va xarakterni qaror toptirish) asosiy harakat sifatlarini rivojlantirish, ularda shaxsiy gigienani saqlashga nisbatan ongli munosabatlarni tarbiyalash;

4) estetik tarbiyani olib borish jarayonida – o‘quvchilarda estetik his-tuyg‘u, estetik didni tarbiyalash, ularning ijodiy qobiliyatlari, estetik ehtiyojlari va go‘zallikni sevish, go‘zallikka intilish tuyg‘ularini rivojlantirish, estetik madaniyatni shakllantirish;

5) ekologik tarbiyani olib borish chog‘ida – o‘quvchilarga ekologik bilimlar berish asosida shaxs, jamiyat va tabiat birligi hamda aloqadorligini o‘quvchilarga tushuntirish, insoniyat, jamiyat taraqqiyotidagi muhim o‘rni va mohiyati borasidagi tushunchalarni qaror toptirish, tabiatga nisbatan ehtiyotkorona va mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish, tabiatni asrash to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish kabi tuyg‘ularni qaror toptirish, shuningdek, ekologik madaniyatni shakllantirish;

6) iqtisodiy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o‘quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish asosida mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta’minlash, bozor infrastrukturasi qoidalariga amal qilish, kichik va o‘rta biznesni yaratish borasidagi faoliyat jarayonida ishtirok etish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish, inson mehnati bilan bunyod qilingan moddiy boyliklarni asrash, iqtisodiy madaniyatni shakllantirish;

7) huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o‘quvchilarga davlat konstitutsiyasi, davlat haqidagi ta’limot, fuqarolik, oila, mehnat, xo‘jalik, ma’muriy nafaqa, sud ishlarini yuritish va boshqarish huquqlarining ma’nosini tushuntirish, ular ongiga ijtimoiy-huquqiy me’yorlarning shaxs va jamiyat hayotidagi ahamiyati haqidagi tushunchalarni singdirish, ularda huquqiy ong, shuningdek, huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, huquqiy madaniyatni shakllantirish;

Pedagogik ta’sir etish o‘quvchilarni ta’lim va tarbiya jarayonida belgilangan tartibda bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishda yordam beradi. Pedagog uchun qo‘yilgan talablar esa ushbu masalani kundalik faoliyatda amalga oshishi uchun xizmat qiluvchi talab hisoblanadi. O‘quvchilar jamoasini shakllantirish va ularga ijtimoiy munosabatlarda ta’sir o‘tkazish esa pedagoglar tomonidan amalga oshiriladi va barkamol shaxslarni tarbiyalashda xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ziyayev Adhamjon Nisolmuxammatovich umumiy pedagogika (tarbiya nazariyasi) o`quv qo`llanma. Qo‘qon 2020, 134 bet.

2. N.S.Atayeva, F.RasuIova, M. Salayeva, S.Hasanov. Umumiy pedagogika. (Pedagogika tarixi). O‘quv qo‘llanma. I kitob. -T.: «Fau va texnologiya», 2012,756 bet.

3. www.ziyouz.com kutubxonasi

ОРГАНИК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ

М.З.Холмирзаева
ЎзМУ талабаси
https://doi.org/10.5281/zenodo.6900895

Аннотация: Ушбу мақолада органик қишлоқ хўжалиги атамасининг моҳияти, унинг қандай вазифаларни бажариши, органик қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда қўлланадиган асосий тамойиллар кўриб чиқилган. Бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланган дунё аҳолиси сонининг ортиб бориши ва истеъмолга бўлган талабнинг янада ошиб бораётгани, чексиз эҳтиёжларни қондиришда чекланган ресурслардан оқилона фойдаланиб, атроф-муҳитга, инсониятга, биологик хилма хилликларнинг йўқолиб кетмаслигига кимёвий жиҳатдан хавф солмайдиган муқобил усулларни қўллаш зарурлиги келтириб ўтилган. Ушбу феноменни жаҳон тажрибаси ҳамда Ўзбекистон ҳудудидаги ҳолатни таҳлил қилишнатижалари асосида муаммони самарали ҳал этишда органик қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг муҳимлиги кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: Органик қишлоқ хўжалиги, биологик фаоллик ўсимликлар энциклопедияси, агротизим, табиий ресурслар, атроф-муҳит бузилиши, экологик фаоллик, экотизим.

Аннотация: В данной статье рассматриваются сущность органического сельского хозяйства, его основные задачи, а также принципы, используемые при развитии органического сельского хозяйства. Одной из актуальных проблем современности является рост числа населения Земли и увеличение спроса на потребление, необходимость использования альтернативных методов, не представляющих химической угрозы для окружающей среды, человечества и биологического разнообразия при удовлетворении неограниченных потребностей, разумном использовании ограниченных ресурсов. На основе мирового опыта донного феномена и анализа результатов положения на территории Узбекистана показано важность развития органического сельского хозяйства в эффективном решении данной проблемы.

Ключевые слова: органическое земледелие, биологическая активность, энциклопедия растений, агросистема, природные ресурсы, деградация окружающей среды, экологическая деятельность, экосистема.

Abstract: This article discusses the essence of the term organic agriculture, what tasks it performs, and the main principles used in the development of organic agriculture. The article contains opinions about the increasing number of the world's

population, which is considered one of the urgent problems of today, and the increasing demand for consumption, the need to use limited resources wisely to meet unlimited needs, and to use alternative methods that do not pose a chemical threat to the environment, humanity and biological diversity. The importance of the development of organic agriculture in effectively solving the problem has been shown on the basis of the world experience of this phenomenon and the results of the analysis of the situation in the territory of Uzbekistan.

Key words: Organic agriculture, biological activity, encyclopedia of plants, agrosystem, natural resources, environmental degradation, ecological activity, ecosystem.

Инсоният яратилган вақтидан бошлаб ҳозирги кунгача ўз эҳтиёжларини қондиришга ҳаракат қилади. Бу жараёнда табиийки чекланган иқтисодий ресурслардан фойдаланади. Инсониятнинг бу фаолияти атроф-муҳитга сезиларли даражада салбий таъсир кўрсатиши шубҳасиз. Агар иқтисодиётнинг ишлаб чиқаришдан бошлаб истеъмолгача бўлган босқичлари яхши режалаштирилса, атроф-муҳитга бўладиган зарарларни камайтиришнинг имкони бор. Бу борада бир қанча кечиктириб бўлмайдиган вазифаларни бажариш зарур бўлиб, булардан бири органик қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ҳисобланади.

Органик қишлоқ хўжалиги ва уни ривожлантириш бўйича узоқ хориж ва мамлакатимиз олимлари бир қанча илмий изланишлар олиб борганлар. Масалан Вахабов А.В., Хажибакиев Ш.Х., Ташматов Ш.А., Бутабоев М.Т. ларнинг Яшил иқтисодиёт дарслигида[12], A.M.Litterick ва C.A.Watson "Ўсимликлар энциклопедияси"[13]нинг 2017 йилдаги иккинчи нашрида органик қишлоқ хўжалигининг моҳияти кенг ёритиб берилган. Бундан ташқари Г.Абдуназарова ва С.Содиқованинг илмий мақолаларида[14] қишлоқ хўжалигини нима учун айнан органик қишлоқ хўжалиги сифатида ривожлантириш кераклигини айтиб ўтилган.

Ҳозирги кунда айрим озиқ-овқат маҳсулотлари реклама қилинганида “экологик тоза маҳсулот” жумласига кўзимиз тушади. Шу ўринда ўз-ўзидан савол туғилади? Экологик тоза маҳсулот нима-ю, тоза бўлмагани нима? Уларни истеъмолчи бир-биридан қандай ажратиб олаолади? Экологик тоза маҳсулотнинг афзалликлари нимадан иборат?

Экологик тоза маҳсулотнинг синоними органик маҳсулот деб аталади. Органик маҳсулотлар дейилганда органик сўзи “чекланган“ маъносини

[12] Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Tashmatov Sh.A., Butaboyev M.T.. Yashil iqtisodiyot. Darslik. - T.: Universitet, 2020, - 156b.
[13] Litterick A.M., Watson C.A., in Encyclopedia of Applied Plant Sciences (Second Edition), 2017
[14] Содидова С. Экологик тоза махсулот нима? // Адолат ижтимоий-сиёсий газетаси. 2016 йил, №24-сон.

англатиб, қўшимча минерал ўғитларсиз, заҳарли химикатларсиз ва бошқа техноген таъсирларсиз маҳсулот етиштириш ёки табиий тоза хомашёлардан олинган, замонавий технологиялар асосида етиштирилган маҳсулотлардир деган маънони англатади.

Агар биз ўзимиздан кейинги авлодлар ҳаётини асрашни, энергияни сақлашни, сув сифатини яхшилашни, табиий биологик хилма хилликларни асрашни, соф табиий маҳсулотларни истеъмол қилишни хоҳласак, органик қишлоқ хўжалигини дунё амалиётига тадбиқ этишни янада тезлаштиришимиз зарур.

Органик қишлоқ хўжалиги табиий мувозанатни бузмасдан соғлом маҳсулотни ишлаб чиқариш, инсонларнинг озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжларини қондиришнинг янги усули сифатида 1920 йилдан кейин пайдо бўлди.

Органик деҳқончилик тупроқ тирик тизимдир деган фикрга асосланади, шунинг учун у тупроқ саломатлиги ва унумдорлигини сақлаш учун алмашлаб экишга, табиий ўғитлар, ўсимлик қолдиқлари, яшил ўғитлар ҳамда зараркунандалар ва касалликларга қарши биологик курашга таянади. Органик деҳқончиликнинг атроф-муҳитга таъсири паст ва деградацияга учраган қишлоқ хўжалиги ерларини тозалаш ва яхшилаш усули бўлиб ҳисобланади.

Органик қишлоқ хўжалиги - бу агро экотизим, шу жумладан биологик хилма-хиллик, биологик цикллар ва тупроқнинг биологик фаоллигини ривожлантиришга ёрдам берадиган ишлаб чиқаришни бошқариш тизимидир. Бу табиий ресурслардан фойдаланиш ва синтетик ўғитлар ва пестицидлардан фойдаланишдан воз кечишдир.

Органик қишлоқ хўжалигининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

– органик қишлоқ хўжалиги тизимида биологик хилма-хилликни ошириш;

– тупроқнинг биологик фаоллигини таъминлаш;

– узоқ муддатли истиқбол учун тупроқ унумдорлигини ошириш;

– қайта тикланмайдиган ресурслардан минималлашган ҳолда озуқавий моддаларни тупроққа қайтариш учун ўсимлик ва ҳайвонлар чиқиндиларидан қайта фойдаланиш;

– маҳаллий қишлоқ хўжалигида қайта тикланадиган манбалардан фойдаланиш;

– тупроқни, сувни ва ҳавони муҳофаза қилиш, шунингдек қишлоқ хўжалигининг фаолияти натижасида ифлосланишнинг барча шаклларини минималлаштириш;

– қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг органик яхлитлигини ва ҳаётий хусусиятларини сақлаб қолиш учун эҳтиёткорлик билан қайта ишлашга кўмаклашиш.

Органик қишлоқ хўжалиги қуйидаги асосий тамойилларга мувофиқ қўлланилади:

– ишлаб чиқаришда синтетик кимёвий моддалардан фойдаланилмайди;

– касаллик ва зараркунандаларга қарши курашда биотехник, биологик ва механик усуллар қўлланади;

– тупроқ унумдорлигини ошириш учун фақат табиий моддалар ишлатилади;

– табиий ресурсларнинг йўқ бўлишига олиб келмасдан қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарилади.

Олинган маълумотларга кўра, ҳозирги кунда Ғарбий Европада жумладан, Голландия, Дания, Бельгия, Германияда 1 гектар ҳайдаладиган ерга 400-600 кг. минерал ўғит берилса, Белорусияда бу кўрсаткич 280 кг/га. дан ошмайди. 1990 йилларда жуда кўп майдонларда пестицидлар умуман қўлланилмаган. Иккинчидан Белорусиянинг интенсив технология асосида деҳқончилик олиб бораётган хўжаликларида ҳосилдорлик вақтинчалик юқори бўлган бўлсада, кейинчалик тушиб кетган. Статистик маълумотларга қараганда, Европада экологик тоза қишлоқ хўжалик маҳсулотлари одатдагига қараганда 20% дан 100% гача юқори нархда сотила бошланган. Россиянинг бир вилоятида 80-йилларда 16 та хўжалик дон етиштиришда пестицидларни қўллашдан воз кечишган ва натижада энг кам меҳнат харажатлари ҳисобига вилоятда энг юқори дон ҳосилини олишга эришишган. Органик қишлоқ хўжалиги ҳисобига АҚШда (Вашингтон штати) битта фермер 5 йил давомида ўртача 45 ц/га.дан буғдой ҳосилини олган. Ушбу фермер хўжалигининг ёнидаги пестицид ва кимёвий ўғитлар қўллаган фермерлар 39,9-49,0 цс/га. ҳосил олган. Шу билан бир қаторда ушбу фермер хўжалигида тупроқ эрозияга кам учраган. [15]

Ўзбекистонда ҳам органик қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бойича бир қатор тизимли ишлар олиб борилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 13 февралдаги 126-Ф-сонли Фармойиши ҳамда Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг 2017 йил 24 апрелдаги 122-сонли буйруғига асосан 2017 йилнинг 22-23 август кунлари Тошкент шаҳрида ва 24 август куни Самарқанд шаҳрида “Ўзбекистон Республикаси ва Марказий Осиёда органик қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг илмий ва институтционал асослари“ мавзусидаги халқаро анжуман бўлиб ўтди. Бундан

[15] Scientific Journal Impact Factor

кўзланган асосий мақсад республикамизда халқаро тажрибаларга мувофиқ қишлоқ хўжалигининг янги йўналишларини ривожлантириш учун илмий-техникавий ҳамкорликни янада кенгайтириш, жаҳон бозорига юқори сифатли, экологик тоза, рақобатбардош “Ўзбекбренди“ остида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етказиб бериш ҳисобланади.

Маълумки, қишлоқ хўжалигида сўнги йилларда кимёвий воситалар пестицидлар, дефолянтлар, десикантлар, гербицидлар ва бошқа шунга ўхшаш ноорганик батида моддаларни меъёридан ортиқча қўлланиши маҳсулот сифатига таъсирини сезиларли равишда ўтказа бошлади. Бу эса ўз навбатида маҳсулот сифатининг бузилишига олиб келиши билан бирга экологик тоза маҳсулот етиштириш талабларига мутлақо жавоб бермайди. Органик қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг асосий мақсади ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таркибидаги кимёвий моддаларни камайтириб инсониятга зарар етказмайдиган экологик тоза маҳсулотлар етиштиришдир.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки органик деҳқончилик соҳасини ривожлантиришга эътибор қаратилса натижада деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари сифати яхшиланади, тупроқ унумдорлиги ошади, маданийлиги яхшиланади. Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон иқтисодиётининг асосий тармоқларидан бири бўлганлиги сабабли, уни органик қишлоқ хўжалиги сифатида ташкил қилиш, ривожлантириш, жаҳон бозорларида сифатли маҳсулотлар билан иштирок этишга имконият яратади.

Республикамизда бу борада қатор муҳим вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилган. Мисол учун Ўзбекистон Республикасининг “Яшил иқтисодиётга ўтиш стратегияси“да қишлоқ хўжалигини органик қишлоқ хўжалигига мослаб ривожлантириш бўйича бир қанча ишларни бажариш вазифаси қўйилган. Бу вазифаларни босқичма-босқич бажариш натижасида инсонларнинг ҳаётига хавф солиши мумкин бўлган салбий жараёнларнинг олдини олиш мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Tashmatov Sh.A., Butaboyev M.T.. Yashil iqtisodiyot. Darslik. - T.: Universitet, 2020, - 156 b.

2. Любоведская А., Коршунов С. Правильный подбор технологий органического земледелия. // Научный журнал Агро бизнес 2020, №6.

3. Litterick A.M., Watson C.A., in Encyclopedia of Applied Plant Sciences (Second Edition), 2017

4. Абдуназарова Г. Органик дехончилик: истикбол сари кадам // Солик; ва божхона хабарлари молиявий-идтисодий газета. 2014 йил, №35-сон.

5. Содидова С. Экологик тоза махсулот нима? // Адолат ижтимоий-сиёсий газетаси. 2016 йил, №24-сон.

6. Nazim Uddin M., Md. Latiful Bari, in Safety and Practice for Organic Food, 2019.

YANGI O‘ZBEKISTON MA’RIFATLI JAMIYATINI YARATISHDA YOSHLARNING O‘RNI

Dinora Abdullayevna Ibadullayeva
Xorazm viloyati 32-son zaif eshituvchi bolalar
uchun ixtisoslashtirilgan maxsus maktab-internati o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6900982

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurtimizda ma’rifatli jamiyatni yaratishda yoshlarning tutgan o‘rni va roli to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: “Yoshlarga oid davlat siyosati”, qaror, farmon, kitobxonlik madaniyati, tanlovlar.

Bugungi kunda yurtimizda yoshlarga katta ahamiyat berilmoqda. Yangi O‘zbekistonni qurish biz kabi yoshlarning qo‘lida. Har qanday davlatning tarixiy taraqqiyot yo‘lidan ma’lumki, yurtning jadal rivojlanishi, muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo‘lishi o‘sha davlatda yoshlar ta’lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e’tibor darajasiga bog‘liq. Shu ma’noda, O‘zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularga zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratib berish borasida mustahkam huquqiy baza yaratilgan va bu tizim zamon talablariga hamohang ravishda takomillashtirib borilmoqda. Xususan, bugungacha parlament tomonidan yoshlarga oid 40 dan ziyod qonun hujjatlari qabul qilingan bo‘lib, 30 dan ortiq xaqlaro huquqiy hujjatlar ratifikatsiya qilingan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ayni davrda insoniyat tarixidagi eng ko‘p yoshlar qatlami bilan yashayotganimizni inobatga olgan holda BMT minbarida “Yoshlar huquqlari to‘g‘risida” gi BMT konvensiyasini qabul qilish taklifi ilgari surilgani ham xalqaro hamjamiyat tomonidan iliq qarshilandi. O‘zbekiston rahbari bunga asos qilib, bugun dunyo miqyosida yoshlarning soni ikki milliarddan ortib ketgani, xalqaro terrorizm va ekstremizm shiddat bilan o‘sib borayotgan bir paytda yoshlarga himoya zarurligini muhim omillar sifatida asoslab berdi.

Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti sifatida birinchi imzolagan qonun hujjati – 2016-yil 14-sentabrdagi «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi Qonun ekanida ham ramziy mazmun-mohiyat mujassam. Binobarin, aholisining yarmidan ko‘prog‘i yoshlardan iborat bo‘lgan mamlakatda yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish, yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol, intellektual salohiyatli, o‘z qat’iy pozitsiyasiga ega, yurtda amalga oshirilayotgan islohotlarga befarq bo‘lmagan, yurtning ertangi munosib kelajagi

uchun daxldorlikka tayyor, maqsadga intiluvchan, serg‘ayrat, vatanparvar, sadoqatli, komil shaxslar sifatida tarbiyalash O‘zbekistonni dunyoning eng rivojlangan davlatlari safidan o‘rin olishining muhim omili ekanini mamlakat rahbari va hukumat yaxshi anglaydi va buning eng yaxshi va samarali yo‘li ma’rifat, bilim orqali amalga oshirilishi eng samarali usul sifatida qabul qilindi.

Yurtimizda kitobxonlik masalasiga yondoshuv turli davrlarda turlicha bo‘lgan. Har bir davrning o‘z ehtiyojidan kelib chiqib, kitobxonlik darajasi belgilangan. Binobarin, har qanday davlatning kuch-qudrati o‘z fuqarolarining ongliligi bilan belgilanar ekan, bunda albatta kitobxonlik masalasiga alohida e'tibor berilgan. Bugungi kunda “Mutolaa madaniyati”, “Kitobxonlik madaniyati” kabi atamalar xalqimizga tanish va odat tusiga kirgan.

2017-yil 13-sentabrda qabul qilingan PQ-3271-son “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida” gi Preziden Qarorining qabul qilinishi ham yurtimizda kitobga bo‘lgan e’tibor, kitobxonlik madaniyatiniung qay darajada shakllanganligiga yaqqol misol bo‘la oladi. Bundan tashqari Prezidentimiz tashabbusi bilan ishlab chiqilgan “Beshta muhim tashabbus” ning to‘rtinchisi “Kitobxonlik madaniyatini oshirish” yo‘nalishi ham talabalarda kitobga bo‘lgan hurmat, qiziqishning oshishiga sabab bo‘lmoqda.

Bu qaror doirasida ko‘plab ishlar amalga oshirildi: “Yoshlarning ma’naviy olamini shakllantirishda kutubxonalar o‘rni”, “O‘zbek milliy-madaniy merosini targ‘ib etishda kutubxonalarning o‘rni” mavzularida ilmiy-amaliy anjumanlar, “Kitob bayrami”, “Bolalar kitobi” respublika festivali, “Yoshlarning eng sevimli kitobi”, “Yilning eng yaxshi kitobi” respublika ko‘rik-tanlovlarini o‘tkazish hamda Zulfiya nomidagi davlat mukofotining adabiyot yo‘nalishi bo‘yicha sovrindorlarining ijod namunalarini targ‘ib qilish, “Yosh kitobxon” Respublika tanlovi, bundan tashqari “Kitobxon o‘qituvchi”, “Kitobxon Oliy o‘quv yurti” singari ko‘plab tanlovlar orqali nafaqat talaba, balki o‘qituvchi, murabbiy jamiki aholining kitobga bo‘lgan mehrini oshirishga erishilmoqda. Bundan tashqari

Professor E.I.Yo‘ldoshev «O‘qish madaniyati» tushunchasiga shunday ta’rif beradi: «O‘qish madaniyati - juda keng qamrovli tushuncha bo‘lib, kitobga qiziqish va uni sevish, adabiyot bilan kengroq tanishishni, kitob va u bilan ishlash haqidagi maxsus bilimlarga ega bo‘lishni, shuningdek, kitobdan to‘la ravishda foydalanishga yordam beruvchi ko‘nikma va malakaga ega bo‘lishni taqozo etadi» [Yoshlarning axloq madaniyati.-T: O‘qituvchi, 1988]

Oliy o‘quv yurtida talabalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda quyidagi asosiy jihatlarga e’tibor qaratish lozim:

- axborot olish madaniyati badiiy adabiyotni to‘g‘ri tushunish, undan estetik zavq olish;

- ilmiy adabiyotlar, barcha turdagi resurslar bilan ishlash, ma'lumot-bibliografiya va barcha turdagi axborot materiallaridan o‘zini qiziqtirgan ma’lumotlarni qidirib topish, cheksiz axborot oqimlari orasidan kerakli, muhim bo‘lgan ma’lumotlarni ola bilish ko‘nikmasini shakllantirish;
- axborot-kutubxona muassasasidan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatish;
- O‘qishga, axborot olishga mayl, havas, ishtiyoqni shakllantirish;
- O‘qilgan kitob orqali fikrlash yo‘llarini o‘rgatish;
- Kutubxonalarga, yozuvchi-shoirlar uy-muzeylariga sayohatlar uyishtirish;
- Turli xil tanlovlar va tadbirlar o‘tkazish;
- Badiiy asar asosida sahnalashtirilgan spektakllar va filmlarni tomosha qilish;
- Kitobning faqat qog‘oz variantidan emas, audio kitob shaklidan ham foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Kitobxonlik madaniyati haqida Safo Matchon: «Kitobxonlik - o‘qilgan kitoblar soni bilan belgilanmaydi, balki u tushunib o‘qish, ya’ni maqsadli o‘qishdir. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, kitobxonning yozuvchi aytmoqchi bo‘lgan fikrini nechog‘li uqishini, ya’ni asar «tili»ga tushunishi kitobxonlik madaniyati, talanti darajasi ko‘rsatadi. Shu tufayli adabiyotimiz talantli yozuvchilar bilan birga talantli kitobxonlarga ham hamisha ehtiyoj sezadi»,-deya ta’rif beradi. Uning fikricha kitobxonlik talanti tug‘ma emas, balki tarbiya vositasida kamol topadi. Shunday ekan, ta’limda o‘qitish, o‘qish, rivojlanish mujassam amalga oshiriladigan jarayondir.

Ta'lim jarayonining mazmunini tashkil qiluvchi bilim, ko‘nikma va malakalar faqatgina sinfda o‘qitiladigan darslarda shakllanib qolmasdan, balki sinfdan tashqari, aniqrog‘i axborot-kutubxona muassasalarida mustaqil tarzda shug‘ullanish orqali egallanadi.

Axborot olish, u bilan ishlashning asosiy usullari haqida ma’lumot berish axborot-kutubxonachilik darslarining asosini tashkil etadi. Ushbu darslarda axborot bilan ishlash, kitob bilan tanishish, kitobni bevosita o‘qish, eng muhimi, uni uqish, o‘rganish malakalari singdirib borilishi lozim. Shuningdek, elektron kutubxonadan foydalanish, elektron kataloglar, ma’lumotlar bazalari haqida axborotga ega bo‘lish, ulardan foydalanishni o‘rganish kabilar kiradi. Axborot-kutubxonachilik darslarini qay tarzda tashkil etish mumkin, degan savolga ham javob berib o‘tish lozim. Axborot-kutubxonachilik darslarini o‘tkazish uchun sinfdan tashqari darslar va tarbiyaviy soatlardan alohida soatlar ajratib olish mumkin. Dars jadvali tuzishda asosan sinflar soni, nazariy va amaliy dars soatlari, o‘qituvchi va kutubxonachi o‘tkazadigan soatlar, darsni o‘tkazish joyini, ya'ni sinfda yoki axborot-kutubxona muassasasida o‘tkazilishini aniqab olish zarur.

Ayni paytda bir necha tashkiliy masalalarni ham hal etish zarur. Bizningcha, hozirgi kun talablaridan kelib chiqqan holda talabalarda axborot olish madaniyatini tarbiyalashning o‘ta muhimligini hisobga olib axborot-kutubxonachilik darslarini

ommalashtirish, yo‘lga qo‘yish zarur. Avvalo, buning uchun masalaning tashkiliy jihatini hal etish, ya’ni axborot-kutubxonachilik darslarini yo‘lga qo‘yish yuzasidan Oliy o‘quv yurtining buyrug‘ini qabul qilish, shu buyruqqa asosan umumiy o‘rta ta’lim muassasalari va axborot-kutubxona muassasalar faoliyatini muvofiqlashtirish, axborot-kutubxonachilik darslarini tashkil etish va o‘tkazishning aniq shakllarini ishlab chiqish zarur.

Ta’lim muassasasida talabalarning axborot olish madaniyatini tarbiyalash masalasini hal qilish faqat ta’lim-tarbiya jarayoniga aloqador bo‘lmasdan, balki jamiyatning ijtimoiy rivojlanishi, ma’naviy yuksalishi bilan bog‘liq, davlatning strategik maqsadlariga xizmat qiluvchi faoliyatiga ham daxldordir. Oliy o‘quv yurtida axborot olish madaniyatini tarbiyalash masalasi borasida quyidagi xulosalarni keltirish mumkin:

- Talabalarning axborot olish madaniyatini tarbiyalash masalasi ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy, umummilliy muammo hisoblanadi. Bu ma'lum davr bilan chegaralanadigan hodisa bo‘lmasdan, inson umr bo‘yi o‘rganadigan ma'naviy ehtiyojdir.

- Axborot olish madaniyatini tarbiyalaydigan asosiy joy - axborot-kutubxonalardir. Axborot-kutubxona muassasalari o‘z imkoniyatlari bilan nafaqat Oliy o‘quv yurti dasturlarining, Davlat ta'lim standartlarining bajarilishida, balki mustaqil ta'lim olish sari yo‘llaydi.

- Axborot olish madaniyatini tarbiyalashda Oliy o‘quv yurti-oila-kutubxona hamkorligini yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega.

- Kitobxonnning oilaviy sharoiti, oilada axborot-kutubxona muassasasining bor-yo‘qligi, bolaning yosh xususiyatlari va psixologik tayyorgarlik darajasini o‘rganish;

O‘smirlar ma'naviyati rivojlanib boruvchi faol jarayon. Shu sababli ota-ona kitobdan foydalanishda quyidagi omillarga e'tibor berishlari lozim:

1. Bolalarda kitob o‘qish ishtiyoqini shakllantirish. Bu jarayon murakkab bo‘lib bugungi kunda axborot texnologiyalari, internet rivojlangan davrda yoshlarning kitobxonlik darajasi qoniqarli emas. Bu ijtimoiy muammodan chiqib ketishning yagona yo‘li ota-onaning yordamga kelishidir. Oliy o‘quv yurtida o‘qituvchi, uyda ota-ona bolada kitob o‘qish ko‘nikmasini hosil qilishi kerak.

2. Kitob tanlashda o‘smirning ma'naviy darajasini hisobga olish lozim. Ota-onaning o‘smirda kitob o‘qish ko‘nikmasini hosil qilishdagi ilk vazifasi kitob tanlashda yordam berishdir. Ularning saviyasiga mos bo‘lgan adabiyotlarni keng targ‘ib qilish o‘smirlarni jamiyatning munosib fuqarosi, mustaqil davlatimizning yetuk, barkamol insonlari bo‘lib etishishi uchun va ma'naviyatining yuksakligi bilan oilasiga va jamiyatga foyda keltirishga olib keladi. Buning uchun oilada kitobxonlik ruhi bo‘lishi kerak.

3. Kitob o‘qishni kuzatib, nazorat qilib borish. Bugun ota-onalar tarbiya jarayonining natijasi bo‘lgan kitobxonlik bilan ko‘proq qiziqishi kerak. Shu ma'noda o‘smirlar kitobxonligini monitoring kilib borish maqsadga etishning samarali jihatlaridan biridir.

Bundan tashqari yurtimiz yoshlarining bilimli, ma’rifatli bo‘lishi uchun kitob o‘qish va kitobxonlik madaniyatini shakllantirish borasida ham qator ishlar qilinmoqda. Jumladan, “Yosh kitobxon”, “Kitobxon oila”, “Navoiy g‘azallari bilimdoni” kabi qator tanlovlar tashkil qilingan bo‘lib, aholining bilimli, ma’rifatli bo‘lishiga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekistonni bilimli, ma’rifatli yoshlar bilan qurishda kitobxonlikning o‘rni va roli nihoyatda katta. Zero, xalqimizning kitobni e'zozlab ardoqlagani, ehtiyotlab tokchalarda asragani, bo‘sh vaqtlarini kitob mutolaasi bilan o‘tkazganlari kitobga naqadar mehr-muhabbat qo‘yganlarning isbotidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yoshlarning axloq madaniyati.-T: O‘qituvchi, 1988.
2. “Turkiy guliston yoxud axloq” asari A. Avloniy. www.ziyonet.uz.
3. www.ziyonet.uz.

АЛЛЕРГИК КАСАЛЛИКЛАРНИНГ ТАРҚАЛГАНЛИГИ ТУРЛАРИ ВА ОЛДИНИ ОЛИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ

Гулзода Адхамовна Мухидинова
Махфуза Анваровна Балтаева
Олмазор тумани 261-сонли мактаб ўқитувчилари
https://doi.org/10.5281/zenodo.6908542

Аннотация: Ушбу мақолада аллергик касалликларнинг келиб чиқиши, турлари ва олдини олиш чора-тадбирлари ёритилган.
Калит сўзлар: Аллергия, ринит, касалланиш, экзоаллергенлар, эндоаллергенлар, олдини олиш чоралари.

Аллергия - юнонча "аллос" бегона ва "эрго" - таъсир сўзларидан келиб чиққан бўлиб, у организмнинг бегона, ёт моддаларга ўзгача таъсир қилиш қобилиятини англатади [2,4,7].

Дунёда аллергик касалликлар шаклланиши ва тарқалишига ташқи муҳит омилларининг таъсири, янгидан-янги аллергенларнинг пайдо бўлиши, микроэкологиянинг (ичаклар, тери, шиллиқ қаватлар флорасининг) бузилиши, стресс сабаб бўлмоқда. Энг кўп тарқалган этиологик муҳим аллергенлар ичида ўсимликлар чанги алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, ҳозирги кунда уларнинг 700 дан ортиқ тури аниқланган [1,3]. Аллергик касалликлар гетерогенлиги, ирсий омилларнинг ҳамда ташқи муҳит омилларининг ўзаро таъсири оқибатида аллергенлар спектри кенгайиб бормоқда.

Аллергик ринит дунё бўйича кенг тарқалган бўлиб, ҳозирги ушбу касалликдан аҳолининг 30% - 50% азият чекмоқда. Ушбу патологиянинг ривожланишида тиббий-биологик ва санитар-гигиеник омилларнинг таъсири билан бир қаторда атроф муҳит омилларининг таъсири ҳам муҳим ўрин тутади. Атмосфера ҳавосининг ифлосланиши аллергик ринитнинг келиб ривожланишига ва қайталанишига сабаб бўлиши олимларнинг тадқиқот ишлари натижалари бўйича тасдиқланмоқда [3,5].

ЖССТ нинг маълумотларига кўра аллергик касалликлар ер юзи аҳолисининг 30 фоизини ташкил қилиши ва турли мамлакатларда касалланиш даражаси бир-биридан анча фарқ қилиши аниқланган. Аллергик касалликлар ўсма касаллигига нисбатан 30 марта, ревматизмга нисбатан 2000 марта кўп тарқалган [2,4].

Нафас йўлларининг аллергик касалликлари тарқалишига иқлимнинг ўзига хос хусусияти ва географик шароитлар таъсир кўрсатади. Масалан, Шимолий Америка эскимослари орасида бронхиал астма жуда кам ҳолларда бирта-иккита

аниқланган бўлса, бир вақтнинг ўзида АҚШ да катта ёшдаги аҳолининг 5 фоизи бу касалик билан азобланадилар. Болтиқ бўйи аҳолиси орасида бронхиал астма билан касалланиш кўрсаткичи ҳар 1000 кишига 8 та тўғри келса, Шимолиий Кавказ тоғларида эса бу касаллик умуман қайд этилмаган.

Америка Қўшма Штатларида 20 млн киши поллиноз билан, 9 млн киши бронхиал астма билан ва яна шунча киши қаварчиқлар ва Квинке шиши билан касалланганлар. Финландияда 20 фоиз аҳолида, Швейцарияда 8,4 фоиз аҳолида аллергия аниқланган. Қишлоқ ва шаҳар аҳолиси орасида касаллик тарқалиш кўрсаткичи бир хил эмас. Масалан, Санкт-Петербургнинг шаҳар чеккасида яшайдиган аҳолиси орасида респиратор аллергик касалликлари шаҳар марказига қараганда 1,5 марта кам учрайди [4,5].

Республика ва вилоят даволаш муассасаларига мурожаат қилган беморлар орасида шаҳар аҳолиси қишлоқ аҳолисига нисбатан 10 марта кўп. Бу ерда экология ҳам катта аҳамият касб этади. Бир республиканинг турли қисмларида аллергик касалликлар тарқалиши бир текис эмас. қозоғистоннинг жанубий минтақаларида поллиноз 10-15 фоиз аҳолида кузатилган бўлса, шимолида эса аҳолининг фақат I фоизида қайд этилган.

Атмосфера ҳавоси юқори даражади ифлосланган минтақаларда (масалан, металлни қайта ишлаш, цемент чиқариш корхоналари, иссиқлик электор станциялари яқинида жойлашган районларда) аллергик касалликлар билан даволаш муассасаларига мурожаат қилган беморлар сони тоза ҳаволи ҳудудларга қараганда 8-10 марта кўпроқ. Шундай ҳолатни ҳатто бир шаҳарнинг ўзида ҳам кўриш мумкин. Грузиянинг айрим районларида аллергик касалликлар билан касалланган беморлар сони 1000 кишига 11,4 кишини ташкил қилади, Краснодар ўлкаларида эса 233,8 та, яъни 20 марта кўпроқ. Албатта, бу ерда географик иқлим ва экологик омилларнинг ҳам таъсири бўлади [4].

Ҳозирги вақтда аллерген бўлиши мумкин бўлган мингдан ортиқ турли моддалар аниқланган. Улар иккита катта гуруҳга бўлинади: экзоаллергенлар ва эндоаллергенлар.

I. Экзоаллергенлар - инсонни ўраб турган муҳитда яшайди ва ўз навбатида улар ҳам қатор кичик гуруҳларни ташкил қилади:

1. Озиқ-овқат аллергенлари 2 гуруҳга бўлинади: Биринчиси — шартсиз (облигат) аллергенлар: цитрус мевалар, шоколад, кофе, асал, мевалар, ёнғоқлар, тухум, балиқлар, сут, товуқ гўшти; иккинчи — шартли (факультатив) гуруҳ бўлган: олма, сабзи, картошка, ун ва бошқалар.

2. Уй-рўзғордаги аллергенлар. Биринчи навбатда бу уй чанги, у мураккаб антиген таркибга эга. Унинг энг асосий аллергенни майда уй каначалари дерматофагоидес тури ҳисобланади. ўрта Осиёда уй чанги фаунасида 28 дан

ортиқ кана турлари аниқланган. Аллергия билан касалланган бемор бор хонадонлардаги уй чангида соғлом одам яшайдиган хонадонга нисбатан каналар 3 марта кўпроқ учрайди. Каналарнинг кўпайиши учун қулай омиллардан бири бу ўрин-кўрпада намликнинг ортишидир. Уларнинг энг фаоллашган даври эрта тонгда қайд этилади. Уй чанги каналарининг 41 та антигенлари аллерген хусусиятига эга бўлиб чиқди. Уй чанги ҳайвон, ўсимлик ва микроблардан келиб чиққан моддаларни ўз ичига олади. Булар: жун, шойи, замбуруғлар. Балиқлар учун қуруқ емиш ҳисобланган дафния ҳам юқори аллерген фаолликка эга. Уй-рўзғор аллергенларига кутубхона чанги, ёстиқларга солинган парранда патлари ҳам киради.

3. Эпидермал аллергенлар (турли ҳайвонларнинг жуни, от қайзғоғи). Эпидермал аллергенларга нисбатан сезувчанлик кўпинча тез содир бўладиган реакциялар типида ва одатда озиқ-овқат ва уй-рўзғор аллергиялари билан биргаликда кечади.

Болаларда бу касаллик 20 фойиз ҳолатларда респиратор аллергоз типида ўтади.

4. Бактериал аллергенлар (кўпроқ шартли патоген микроблар - стрептококклар ва бошқалар). Сезувчанлик одатда тишларда, бодомча безларда, ичакларда, жигарда, бронх-ўпка йўлларида сурункали инфекция ўчоғи бўлган ҳолларда ривожланади. Бунда касалликнинг инфекцион-аллергик тури аниқланади: астма, ринит, қаварчиқ ва Квинке шиши.

5. Замбуруғли аллергенлар (моғор замбуруғларининг ва ачитқи замбуруғларининг споралари). Асосан патоген бўлмаган замбуруғлар тури.

6. Вирусли аллергенлар (ҳужайра протоплазмаси билан олдиндан бириккан вирус).

7. Дори модда аллергенлари (антибиотиклар, витаминларнинг В гуруҳи, сульфаниламидлар ва бошқалар). Дори модда аллергенлари тўла қимматли антигенлар, (АКТГ, инсулин) ёки гаптенлар бўлиб, улар қон оқсили билан бирикканидан сўнг махсус антитело ишлаб чиқара бошлайди. Турли хил дориларнинг антиген-детерминантлари умуий бўлиши мумкин, яъни ҳар хил дори молекулаларнинг айрим қисмларига нисбатан организмда бир хил антитело ҳосил бўлади. Шунинг учун бир дори моддасига сезувчанлик бошқа дорига ҳам кесишган аллергик реакцияларни келтириб чиқариши мумкин. Бунга мисол қилиб новокаин билан сульфаниламидларни олиш мумкин.

8. Гельминтли аллергенлар (гижжалар ва уларнинг заҳарлари).

9. Инсект аллергенлар (асалари заҳри, чивинлар, ҳашаротлар устки қобиғи қолдиқлари).

10. Саноат ва касбга оид аллергенлар. Кўпинча улар гаптенлар ҳисобланиб, фақатгина қон оқсиллари билан бириккандан кейингина тўла

қимматли аллергенларга айланади. Уларга оғир металларнинг тузлари (никель, хром, молибден, платина), эпоксид қатрон бўёқлар, дубил моддалар, аминобензол, гидрохинон ҳосилалари, уй-рўзғордаги кир ювиш кукунлари киради.

11. Ўсимлик гули чанглари аллергенлари (хас-хашаклар, бошоқли ғалла ўсимликлари ва айрим бутасимон ўсимликлар гули чанглари). Бир қатор аллергенлар (тимофеевка чангчаси) 30 тагача антигенни ўзида сақлайди, аммо улардан 12 тасигина антигенлик хусусиятига эга. Уларни тайёрлашда муқим суюқлик сифатида Твин-80 суюқлигидан фойдаланилади.

II Эндоаллергенлар. Улар соғлом инсон организмида доимо жойлашган, лекин қалин қобиққа ўралган бўлади, умумий қон оқимига тушмайди. Шунинг учун фақат уларни бошқа тўқималардан ажратиб турувчи тўсиқлар бузилгандагина ўз таъсирини намоён қилади. Улардан энг асосийлари: қалқонсимон безнинг тиреоглобулини, мускул толаларидаги миелин, кўз гавҳари оқсили, нерв ўтказувчи толалар оқсили, сперма (уруғ суюқлиги).

Аллергенларнинг бошқа таснифлари ҳам мавжуд. А.Д.Адо ва А.А.Польнер (1963) аллергенларни 2 та катта гуруҳга бўладилар:

а) ноинфекцион экзоаллергенлар: (уй-рўзғор аллергенлари, ўсимлик чанглари, дори моддалар).

б) инфекцион экзоаллергенлар (бактериялар, замбуруғлар, вирусли аллерген-лар).

Аллергик касалликларда олдини олиш чора - тадбирларининг ахамияти катта эканлигини ҳисобга олиб, бутун дунё соғлиқни сақлаш ташкилоти махсус соғломлаштириш-тикланиш комплексини ишлаб чиқишга алохида эътибор қаратди.

Нафас йўллари аллергик касалликларини олдини олиш усулларига касаллик олди даврида ишлаб чиқаришдаги зарарли омилларга қарши курашиш, профилактик кўриклар ўтказиш, касаллик хуружини олдини олиш ва даволашлар киради. Аллергик касалликларни олдини олиш чора-тадбирлари ҳар томонлама бўлиши керак, улар бирламчи ва иккиламчи тадбирларга бўлинади. Бирламчи чора-тадбирларга, асосан атроф-муҳитни яхшилашга қаратилган ижтимоий умум- давлат чора-тадбирларини ишлаб-чиқариш, яшаш шароити ва меҳнат шароитини қулайлаштириш, ишлаб чиқаришдаги касбга оид зарарли омилларга қарши курашиш киради. Бунга яна тиббий (диспансер кўриги) ва алоҳида хусусий тадбирлар (чекишни ташлаш) ҳам киради. Иккиламчи чора-тадбирларга булар беморларни шифохоналарда, поликлиникаларда, тиббий санитар қисмларида, санаторияларда даволаш ва соғлиғини тиклаш, аллергологик кузатиш усулларини ташкил қилиш киради.

Поллинозни олдини олиш учун шаҳарда бегона ўтларни йўқ қилиш катта аҳамиятга эга. Атопик касалликлари бор беморлар хонадонидан ортиқча юмшоқ жиҳозлар, гиламлар ва бошқа чанг йиғувчиларни чиқариб ташлаш лозим. Хоналарни фақат намланган усулда тозалаш ва рўзғорда ҳавони намлайдиган асбоблардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Аллергиянинг инфекцияга оид турларида инфекция ўчоқларини ўз вақтида даволаш-тозалаш (тонзиллит, синусит) керак. Озиқ-овқат маҳсулотларига аллергияси бўлган беморларнинг кундалик овқат махсулотларидан аллергенларни (шоколад, цитрус мевалар) истисно қилиш. Аллергик касалликлари бўлган барча беморларга уй-рўзғорда ишлатиладиган кимёвий моддалардан фойдаланиш ман этилади. Организмни чиниқтириш ва унчалик оғир бўлмаган жисмоний меҳнат билан шуғулланиш ҳам аллергик касалликларни олдини олишда муҳим ўрин тутади. Аллергик касалликлари бўлган беморларга спортнинг айрим турлари — енгил атлетика, сузиш, теннис ўйнаш машғулотлари билан шуғулланиш тавсия этилади. Аллергик касалликларини олдини олишда касбни тўғри танлаш ҳам жиддий аҳамиятга эга. Каналарга сезувчанлик ортиши билан юзага келган бронхиал астма касаллигини олдини олиш учун кўрпа-тўшакларни қуёш нурларида нурлантириш тавсия қилинади. Кундузги вақтда 2 соат давомида нурлантириш каналарни бутунлай қирилиб, йўқ бўлишига олиб келди. Ўрин-кўрпаларга 5 фоизли борат кислота ёки 5 фоизли туз эритмаси билан ишлов беришда ҳам ижобий натижалар олинди. Бунда 80 фоизли каналар қирилиб, йўқ бўлди. Болаларда аллергик касалликларини олдини олиш чора-тадбирларига: туғиш ёшидаги аёлларнинг соғлиқларини яхшилаш, хомиладор аёлларда бола ривожланаётган ва туғилгандан кейинги даврларда антигендан эхтиётлаш чораларини кўриш, овқатланиш режимига ва турларига эътибор бериш киради. Янги туғилган болалардан аллергик касаллик хавфи бўлган гуруҳни ажратиб олиш. Бу мақсадда ота-онаси қонидаги Е иммуноглобулинлар миқдори аниқланади. Онанинг кундалик озиқ-овқат маҳсулотларидан шартсиз аллергенларни чиқариб ташлаш. Аллергик касалликлари бўлган болалар қўшимча овқатларига шарбатларни кечроқ киритиш тавсия қилинади. Бундан болаларни эмлаш ишлари алоҳида режим бўйича, гистаминга қарши препаратлар таъсири остида қилинади.

Аллергик касалликларини олдини олиш омилларидан бири - махсус гипосенсибилизация ҳисобланади. Ўз вақтида ўтказилган иммунотерапия касалликни хуружини олдини олади.

Беморларни соғлигини кузатиб бориш усули (диспансеризация) санатор-курорт шароитида даволаш ҳам олдини олиш чора-тадбирларининг энг самарали усуллари хисобланади. Бунда курорт жойларнинг географик иқлим

шароити, қулай ҳарорат, ўртача намлик, қуёш нурлари жуда ҳам юқори қиздирмайдиган шароитлари, атмосфера ҳавосида полютантлар, муаллақ ҳолда турувчи бирикмалар бўлмаслиги етакчи ўрин тутади.

Адабиётлар:

1. Баялиева А.Ж. и др. Клинические рекомендации по реанимации и интенсивной терапии анафилактического шока, Россия. 2015, 23 с.
2. Волосовец А.П., Кривопустов С.П., Мозкрская Е.В., Кривопустова М.В. Белок профилин как клинически значимый аллерген в развитии синдрома пқльцевой и пиўевой аллергии Здоровье ребенка. 2019.-Т.-14. №.7.-С.434-443
3. Дранник Г.Н. Клиническая иммунология и аллергология М., ООО «Медицинское информационное агенство», 2003, с.392
4. Назаров О.А., Назаров Ж.А., Низомов Қ.Ф., Ўқув қўлланма //Клиник аллергология / Тошкент 2015 198 б.
5. Руководство для практических врачей Клиническая аллергология под ред. акад. РАМН, проф. Р.М. Хаитова. Изд-во «Медпресс-информ» 2002, 623 с.
6. Хутуева С.Х., Федосеева В.Н. «Аллергенспецифическая иммунотерапия бронхиальной астмм» М., 2000, 249 с.
7. Jaeger D., Kleinkhans D., Czuppon A. B., Baur X. La- texspecific proteins causing immediate-type cutaneous, nazal, bronchial, end systemic reactions. Journal of Allergy and Clinical Immunology, 2009, Vol. 89, pp. 759-768.

AYRIM HARAKATGA DOIR MASALALARNI YECHISH

Farog'at Axadjonovna Rahmonova
Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 46-maktabning
Matematika fani o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6908546

Annotatsiya: Ushbu maqolada harakatga doir masalalarning turlari va ularni yechish usullari misollar yordamida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: tezlik, masofa, vaqt, tenglama, oqim bo‘ylab, oqimga qarshi, harakat.

Masalani bir necha usul bilan yechish ishi masala yechish metodini yaxshi tushunishga yordam beradi, o`quvchilarni tashabbuskorligini, masala yechish usullariga nisbatan topqirlik qobiliyatini rivojlantiradi.

Masala yechishning turli usullariga o`tishda o`quvchilarga taklif etilgan usullarga katta e`tibor berish, ularni tahlil qilish, baho berish, eng sodda va ratsional usullar topgan o`quvchilarni rag`batlantirish kerak.

Endi ayrim harakatga doir masalalar yechilishlari bilan tanishib chiqaylik. Masala shartida berilgan son miqdorlar natural son, kasr sonlar ham bo`lishi mumkin. Bizning asosiy maqsadimiz shu guruh masalalardagi umumiylikni qayd etib yechilish yo`llarini ko`rsatishdan iboratdir.

Tezlikni aniqlash

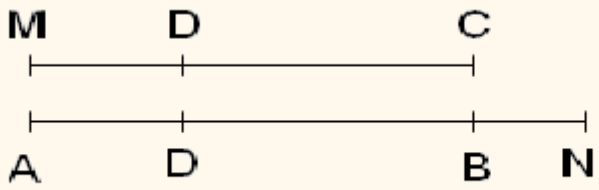
Elementar masala. Kema suvning oqimi bo`ylab soatiga 20 km, suvning oqimiga qarshi soatiga 15 km tezlik bilan yurdi. Suvning oqim tezligini toping.

Yechilishi: kemaning oqim bo`ylab tezligi, kemaning o`zining tezligi bilan oqim tezligining yig`indisiga teng bo`ladi; oqimga qarshi borgan vaqtdagi tezligi esa bularning ayirmasiga teng. Shundan ko`rinadiki, kemaning oqim bo`ylab yurgan tezligi bilan oqimga qarshi tezligi orasidagi farqi oqimning ikkilangan tezligiga teng.

Demak, suvning tezligi $\frac{20-15}{2}=2.5$ km bo`lar ekan.

1-masala. Qayiq turg`un suvdan soatiga 7 km dan suza oladi. U ikki punkt orasidagi masofani oqim bo`ylab suzib o`tish uchun oqimga qarshi suzganiga qaraganda $2\frac{1}{2}$ marta kam vaqt sarf qiladi. Suv oqimining tezligini toping.

Yechilishi:

Oqim bo`ylab qayiq 1 soatda MC masofani o`ta oladi, buning DC = 7 km bo`lagi qayiqning o`z tezligi bo`lib, MD bo`lagi esa oqim tezligidir. Xuddi shunday AB masofani, qayiq oqimga qarshi $2\frac{1}{2}$ soatda o`tadi. Agar oqim bo`lmaganda edi, u $2\frac{1}{2}$ soatda undan katta bo`lgan AN = $17\frac{1}{2}$ km masofa o`tgan bo`lar edi. Bu $17\frac{1}{2}$ km ni qayiq o`z xarakati hisobiga 1 soatda (CD = BD = 7 km) va suv oqimi hisobiga $3\frac{1}{2}$ soatda (MD = AD va BN = $2\frac{1}{2}$ AD) o`ta oladi. Demak, suv oqimining $3\frac{1}{2}$ soatdagi tezligi: $10\frac{1}{2}$ km, ya`ni bir soatdagi tezligi esa $10\frac{1}{2}:3\frac{1}{2}=3$ km bo`ladi.

Xuddi shu tipga quyidagi masalalarni ham kiritish mumkin.

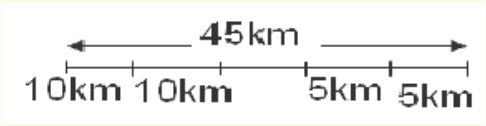
2-masala. Suv soatiga 3 km tezlik bilan oqadi; qayiq bilan suvning oqimi bo`ylab ma`lum masofani bosib o`tishi uchun oqimga qarshi suzishga qaraganda 3 marta kam vaqt kerak bo`ladi. Qayiqning turg`un suvdagi tezligini toping.

3-masala. Qayiq suvning oqimi bo`ylab ketayotib ikki punkt orasini $4\frac{1}{2}$ soatda o`tgan. Orqaga qaytayotib shu masofani 6 soatda o`tgan. Suvga tashlangan yog`och suvning oqimi bo`ylab shu masofani qancha vaqtda o`tgan?

Uchrashma harakatga doir masalalar

Elementar masala. Qishloqdan shaxargacha masofa 45 km. bir vaqtda bir-biriga qarama-qarshi bo`lib, piyoda va velosipedchi yo`lga chiqdi. Piyodaning tezligi soatiga 5 km, velosipedchiniki esa 10 km. qancha vaqtdan keyin ular uchrashadilar?

Yechilishi:

Piyoda bilan velosipedchi orasidagi masofa xar soatda 10+5 (km) qisqaradi. Piyoda bilan velosipedchi tezliklari yig`indisi, 45 km ichida necha marta bo`lsa, ular uchrashguncha shuncha vaqt o`tadi: $\frac{45}{10+5}=3$ soat. Javob: 3 soatdan keyin uchrashadilar.

1-masala. Bir poyezd ikkinchi ro`paradan kelayotgan poyezdning yonidan o`tib borayotir; birinchisi soatiga 50 km tezlik bilan, ikkinchisi esa 58 km tezlik bilan xarakatlanmoqda. Birinchi poyezddagi yo`lovchi ikkinchi poyezdning 10 sekundda o`tib ketganini kuzatgan. Ikkinchi poyezdning uzunligini toping.

Yechilishi. Ikkinchi poyezd 10 sekund davomida birinchi poyezddagi kuzatuvchi yonidan xar ikkala poyezd tezliklarining yig`indisiga teng bo`lgan tezlik bilan o`tgan. Demak, ikkinchi poyezdning uzunligi

$$\frac{(50+58)\cdot 1000\cdot 10}{60\cdot 60}=\frac{10800}{36}=300 \text{ m}$$

Javob: ikkinchi poyezd uzunligi 300 m.

2-masala. Qo`qondan marg`ilongcha bo`lgan masofa 75 km. ertalab soat 9 da qo`qondan velosipedchi yo`lga chiqqan. Ertalab soat 9 dan 36 minut o`ganda esa, Marg`ilondan ikkinchi velosipedchi yo`lga tushgan va brinchidan soatiga $2\frac{1}{2}$ km dan kam yo`l yurgan. Velosipedchilar tush vaqtida uchrashganlar, ular Marg`ilondan qancha masofada uchrashganlar, xar biri necha km tezlik bilan yurgan, birinchisi Marg`ilonga qachon yetib kelgan?

Yechilishi: ikkinchi velosipedchi birinchiga qaraganda soatiga $2\frac{1}{2}$ km dan kam yo`l yurgan. Uchrashish paytigacha u, $12-9\frac{3}{5}=2\frac{2}{5}$ soat yurgan. Agar birinchi velosipedchi ikkinchisining tezligigacha tezlik bilan yurganda edi, u 3 soatda $(12-9)7\frac{1}{2}$ km $\left(2\frac{1}{2}\cdot 3=7\frac{1}{2}\right)$ kam yurgn bo`lar edi. Demak, agar xar ikkala velosipedchi, ikkinchi velosipedchining tezligidek tezlik bilan yurganlarida edi, $5\frac{2}{5}$, ya`ni $\left(3+2\frac{2}{5}=5\frac{2}{5}\right)$ soatda $75-7\frac{1}{2}$, ya`ni $67\frac{1}{2}$ yo`l o`tgan bo`lar edilar. Bundan ikkinchi velosipedchining tezligi $67\frac{1}{2}:5\frac{2}{5}=12\frac{1}{2}$ km/soat ekanligi kelib chiqadi. Uchrashuv Marg`ilondan 30 km masofa $\left(12\frac{1}{2}\cdot 2\frac{2}{5}=30\right)$ bo`lgan. Birinchi velosipedchining tezligi $\frac{75-30}{3}=15$ km/soat bo`lib, uchrashganlaridan 2 soat (30:15=2) keyin, ya`ni kunduzgi soat 2 da Marg`ilonga yetib borgan.

Quvlab yetishga doir xarakatlar.

Elementar masala. Otasi o`g`lini shaxardan kitoblar olib kelish uchun yuborgan. Lekin qaysi kitoblarni olib kelish kerakligini aytishni unutgan. 3 soat o`tib o`zi velosipedda quvib ketgan. Agar o`g`li bir soatda 5 km, otasi esa bir soatda 8 km yursa, otasi o`g`lini necha soatda quvlab yetadi?

Yechilishi: o`g`li uch soatda 15 km $(3\cdot 5=15)$ yurdi, otasi esa xar soatda uch km dan ortiq (8-5=3) yuradi. Ortiqcha 15 km ni yurib o`tishi uchun otasiga 5 soat (15:3=5) vaqt sarf qilishi kerak bo`ladi, ya`ni $\frac{5\cdot 3}{8-5}=5$ soat.

1-masala. It tulkini quvlab borayotir, lekin ular orasidagi masofa itning yuz marta sakraganida o`tadigan masofaga teng. It uch marta sakraganida, tulki 5 marta sakraydi, biroq, uzunlik jixatidan itning olti marta sakrashi tulkining 11 marta sakrashiga teng edi. It tulkini qancha sakrashda quvlab yetadi?

Izoh: bu masalaning qiyinligi shundaki, vaqt ham masofa ham bir xil birlik bilan, ya`ni sakrash bilan ifodalangan. Bu tushunchalarni almashtirish yaramaydi. Bu qiyinlik itning sakrashini tulkining sakrashiga va teskarisiga aylantirish kerak bo`lganligidan yana murakkablashadi.

Endi masalaning yechilishini ko`raylik.

Yechilishi: 1) tulki 5 marta sakraganda it uch marta sakraydi.

Demak, it olti marta sakraganda tulki 10 marta sakrar ekan.

1) Itning 6 marta sakragani uzunlik jixatidan tulkining 11 marta sakraganiga teng. demak, it 6 marta sakraganida tulkiga, uning bir sakrashi miqdorida yaqinlashib boradi (uzunlik jixatidan).

2) Tulkining 11 sakragani uzunlik jixatidan itning 6 sakrashiga teng. Demak, tulkining bir sakrashi uzunlik jixatidan itning $\frac{6}{11}$ sakrashiga teng.

3) It 6 sakrashda tulkiga o`z sakrashining $\frac{6}{11}$ qismi qadar yaqinlashadi, bir sakrashida $\frac{6}{11\cdot 6}=\frac{1}{11}$ bo`lagi qadar yaqinlashib boradi.

4) It qancha sakraganda tulkiga yeta olishini bilish uchun, itning 100 ta sakrashini $\frac{1}{11}$ it sakrashiga bo`lish kerak, shunda masalada qo`yilgan savolga $\frac{100\cdot 11}{1}=1100$ sakrashda degan javobni olamiz.

Bu yechimning turli xil variantlari bo`lishi mumkin. Ularning ayrimlarini keltirib o`tamiz.

1-variant. It o`zining 6 sakrashida tulkiga, uning bir sakrashi miqdorida yaqinlashib boradi, ya`ni it bir sakraganda tulkining $\frac{1}{6}$ sakrashi qadar yaqinlashib boradi. Itning 100 sakrashini tulki sakrashiga aylantiramiz: $\frac{100\cdot 11}{6}=\frac{1100}{6}$ va buni $\frac{1}{6}$ ga bo`lsak, 1100 it sakrashi kelib chiqadi.

2-variant. Ham itning, ham tulkining tezliklari bir vaqtda bo`lgan sakrashlariga teskari proporsionaldir $(\frac{1}{6}:\frac{1}{11}=11:6)$ ya`ni itning tezligi tulkining tezligiga $(3\cdot 11):(5\cdot 6)=11:10$ kabi nisbatda bo`ladi. Demak, it xar bir sakrashida tulkiga uning

$\frac{1}{11}$ sakrashicha $\left(1-\frac{10}{11}=\frac{1}{11}\right)$ yaqinlashib boradi, tulkini $100:\frac{1}{11}=1100$ sakrashda quvlab yetgan..

3-variant. 1) it o`zining olti sakrashida tulkiga, uning bir sakrashicha miqdorda yaqinlashib boradi.

2) it 66 sakrashda tulkining 11 sakrashi qadar yo`lni ($6\cdot 11=66$) ortiq o`tadi.

3) tulkining ikki sakrashi itning 6 sakrashiga teng. Demak, it o`zining 66 sakrahida tulkiga qaraganda o`zining 6 sakrashi miqdorida ortiq yo`l bosadi.

4) it o`zining bir sakrashida tulkiga ikki sakrashi miqdorida $(66:6=11)$ yaqinlashadi.

5) it tulkini 1100 sakrashda $(100\cdot 11=1100)$ quvlab yetadi.

2-masala. Piyoda kishi A dan B ga qarab yo`lga chiqdi. 12 soatdan keyin A dan B ga qarab avtomobil jo`nab ketdi. Avtomobil piyoda kishiga qaraganda 5 marta tezroq yuradi. Necha soatdan keyin avtomobil piyodani quvib yetadi?

Yechilishi: piyoda yuruvchi 12 soatda, avtomobilni 5 marta kamroq vaqtda, ya`ni $\frac{12}{5}$ soatda yuradigan yo`lini yurgan. Avtomobilning tezligi 1 va piyodaning tezligi $\frac{1}{5}$ deb qabul qilinsa, avtomobil piyodani xar soatda o`z tezligining $\frac{4}{5}$ ga $\left(1-\frac{1}{5}=\frac{4}{5}\right)$ yaqinlashib boradi. Piyodaning 12 soatda yurgan masofasini avtomobilning tezligi orqali ifodalasak, $\frac{12}{5}$ ga teng bo`lib, avtomobil piyodani o`zi yura boshlagandan 3 soat $\left(\frac{12}{5}:\frac{4}{5}=3\right)$ o`tgandan keyin, yoki piyoda yuraboshlagandan 15 soat (12+3=15) o`tgandan keyin quvlab yetadi.

Adabiyotlar:

1. Xaydarov B. Q. Matematika 5-sinf: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik, 2-qism. Toshkent:, 2020.

2. M. A. Mirzaahmedov va boshqalar. Matematika 6-sinf: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. Toshkent: O‘qituvchi – 2017 yil.

4. “O`rta maktabda masalalar yechish” / V – X sinf matematika o`qituvchilarining tajribalaridan. N. Nikitinning umumiy taxriri ostida.O`quvpeddavnashr,1956y.

5. Velikoslavinskiy A. “Arifmetik masalalarning asosiy tiplari va ularni yechish metodlari”. T. O`zbekiston Davlat nashriyoti. 1943y.

ADABIYOT DARSLARIDA KO‘RGAZMALILIKDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Dinora Ibadullayeva
Xorazm viloyati 32-son zaif eshituvchi bolalar
uchun ixtisoslashtirilgan maxsus maktab-internati o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6908635

Annotatsiya: Maqolada adabiyot darslarida ko‘rgazmali vositalardan foydalanishning samarali usullari haqida fikr yuritilgan.
Kalit so‘zlar: fotosuratlar, audio fayllar, video fayllar, grafik chizmalar.

Badiiy adabiyot borliqni jonli manzaralar, obrazlar orqali aks ettiradi. Tabiatiga ko‘ra adabiyotning o‘zi borliqning ko‘rgazmali tasviridan iborat. Ammo adabiyot darslarida san’atning boshqa turlari: kino, televidenie, musiqa, tasviriy san’at ham yordamga kelishi mumkin. Bular adabiyot darslariga qo‘shimcha axborot manbasi bo‘lib xizmat qiladi, o‘quvchilarda estetik tuyg‘ularning shakllanishi va rivojiga imkon beradi, shuningdek adib yaratgan obrazlarning o‘quvchi ongida yanada puxtaroq muhrlanishiga yordam beradi. Hozirgi paytda turli kinoapparatlar, televizor, epidiaskop, magnitofon v.b. har bir maktabda mavjud. Bularning hisobiga ko‘rgazmali qurollar doirasi yanada kengaydi.

Y.Komenskiyning ta’kidlashicha,: “Mumkin bo‘lgan hamma narsa tuyg‘ularning his etilishi uchun yetkazilishi kerak”. Boshqa bir yirik pedagog K.D. Ushinskiy esa shunday yozadi: “Bola xotirasida nimanidir o‘rnab qolishini istagan pedagog imkoni boricha ko‘proq sezgi organlari: ko‘z, quloq, tovush, muskul harakatlari tuyg‘usi, hatto, mumkin bo‘lsa, hidlash va ta’m bilishni ham eslab qolishda ishtirok etishi haqida qayg‘urishi kerak”.

Ko‘rgazmalilikdan darsda va sinfdan tashqari ishlarda foydalanish bir-biridan jiddiy farq qiladi va boshqa-boshqa maqsadlarni ko‘zda tutadi. To‘garak ishlarida, fakultativ mashg‘ulotlarda v.b.da o‘qituvchi biror tasviriy san’at, musiqa asari, tele yoki kinofilm bilan tanishtirish vazifasini qo‘yishi mumkin. Bu albatta o‘quvchilarning adabiy asarlarni o‘zlashtirishlariga muayyan darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Darsda esa ko‘rgazmalilik o‘quvchilarning asarni o‘zlashtirishiga yordam bera oladigan darajadagina qo‘llanishi mumkin. Adabiyot darslaridagi ko‘rgazmalilikning **bosh vazifasi** o‘quvchilarga adabiy asarni idrok etishda ko‘maklashish, yozuvchi ijodini to‘laroq tasavvur etishga yordamlashish, adabiy-nazariy tushunchalarni egallashga qo‘shimcha imkon yaratish, o‘quvchilar nutqini o‘stirishni ta’minlash, bir so‘z bilan aytganda, adabiyot o‘qituvchisi oldida turgan barcha vazifalarni hal qilishga yordam berishdan iborat.

Ko‘rgazmalilikning vazifalari nihoyatda xilma-xil bo‘lishi mumkin. Hozirda ko‘rgazmalilikning turlari xilma-xil: illyustrativ-badiiy hamda grafik-chizma materiallar, gramofon yozuvi va radioeshittirishlar, kinofragment va o‘quv filmlari, telefragment va televizion darslar v.b. Ularning har biri ko‘rish, eshitish, sintetik shakldagi ko‘rgazmalilikka tegishli bo‘lishi mumkin.

Ko‘rish bilan bog‘liq ko‘rgazmalilik. Bunga yozuvchi va shoirlarning portretlari, asarlarga illyustratsiyalar, yozuvchi, adib hayoti va ijodiga aloqador bo‘lgan joylar fotografiyasi yoki yozuvchining hayoti, asari bilan bog‘liq fotosuratlar v. b. kiradi.

Har holda eng kamida darslikdagi rasm namunalari shu vazifani bajarishi mumkin. Yozuvchi hayoti va ijodini o‘rganishga doir albomlarda tasviriy san’at asarlaridan namunalargina emas, yozuvchining o‘zi va zamondoshlari aytgan fikrlar, xatlardan namunalar bo‘lishi mumkin. Tasviriy va hujjatli materialning bir xildagi birlashuvi albomlardan darsda ham, sinfdan tashqari ishlarda ham, yakka mashg‘ulotlarda ham foydalanish imkonini beradi.

Adabiyot darslarida ko‘rgazmalilikning yana bir turi xarita-sxemalar bo‘lishi mumkin. Har bir jadval va sxemalar ham o‘quvchilar bilimini mustahkamlash bilan birga ularning adabiy – estetik rivojlanishlarida omil bo‘lishi shubhasiz. Xususan, O‘rxun - Enasoy obidalari, Mahmud Qoshg‘ariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Munis, Ogahiy, Muqimiy, Furqat, Hamza Hakimzoda Niyoziy singari shoir va yozuvchilarning hayoti va ijodini o‘rganishda bunday xarita-sxemalardan foydalanish katta samara beradi.

Masalan, 5-sinf “Adabiyot” darsligida berilgan Muqimiyning hayoti va ijodini o‘rganishda adib borgan, asarlarida tasvirlangan shahar va qishloqlarni ko‘rsatib beruvchi xarita-sxemalardan foydalanish mumkin. Bunda adibning shaxsiy hayoti, ayniqsa, “Sayohatnoma” laridagi geografik nomlar asos vazifasini ado etadi. Qolaversa, bu yo‘l bilan predmetlararo aloqaning o‘ziga xos tomonlariga ham ro‘para kelinadiki, bu holat o‘quvchilarning turli sohadagi bilimlarini bir yerga jamlash, ulardan amalda foydalanish zaruratini yuzaga chiqaradi.

Ko‘rgazmalilikning yana bir turi bu audio fayllar bo‘lib, bunda darsda o‘rganilayotgan adibning o‘z asarlari o‘zi tomonidan o‘qilgan, yoki shoir she’rlari asosida kuylangan qo‘shiqlar, biror badiiy asar yuzasidan sahnalashtirilgan audio spektakllarni dars mobaynida o‘quvchiga eshittirish orqali mavzuning yanada mustahkamlanib, o‘quvchi xotirasida saqlanishiga asos bo‘ladi. Masalan, 8-sinf “Adabiyot” darsida “Muhammad Yusuf hayoti va ijodi” mavzusini o‘rganishda shoirning o‘zi tomonidan o‘qilgan she’rlari yoki shoir she’rlari asosida kuylangan qo‘shiqlardan namuna o‘quvchilarga eshittirilsa, mavzuning o‘quvchi tomonidan yanada qiziqish bilan o‘rganishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari yozuvchilar asarlari asosida ishlangan kinofilmlardan parcha namoyish qilish orqali o‘quvchining ana shu asarga bo‘lgan ishtiyoqini yanada oshiradi,

masalan 6-sinf “Adabiyot” darsida G‘.G‘ulomning “Shum bola” qissasini o‘rganish jarayonida, qissa asosida ishlangan videofilmdan parcha namoyish qilinsa darsda shu asarning o‘quvchi tomonidan yaxshi o‘zlashtirilishiga erishiladi.

Xullas, adabiyot fani o‘qituvchisi ko‘rgazmalilikning qaysi turidan va qanday holatda, qay miqdorda foydalanishini aniq belgilab olishi va undan samarali foydalanishi o‘qituvchining ijodkorligiga bog‘liq. Zeroki, adabiyot darslarida ko‘rgazmalilik oxirgi maqsad emas, balki mavzuni o‘quvchi yanada puxta o‘zlashtirishiga xizmat qiluvchi vositadir.

Adabiyotlar:

1. Yu.K.Babanskiy. Hozirgi zamon umumiy ta’lim maktabida o‘qitish metodlari. “O‘qituvchi” T.: 1990 yil.

2. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. “Yangi asr avlodi” T.: 2006

XORAZM VOHASI IQLIM SHAROITIDA EKILADIGAN QOVUN NAVLARI

Muxayyo Erkinovna Ro’zieva
UrDU Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya kafedrasi
Stajyor o‘qituvchisi mustaqil tadqiqotchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6908639

Annatotsiya: Ushbu maqolada qovun turlari va navlarining kelib chiqishi, ahamiyati, hamda ularni Xorazm vohasi bo‘ylab ekilishi haqida ma’lumotlar berilgan.

Tayanch so‘zlar: qovun, turkum, tur, nav, tuproq, iqlim, ekin, sho‘rlanish.

Qovun – qovoqdoshlar oilasi, bodring turkumiga mansub bir yillik o‘t o‘simliklar turi; poliz ekini. Ildizi o‘qildiz, ildiz tizimi kuchli rivojlanadi. Palagi ingichka, yotib o‘sadi. Barglari uzun bandli, palakda ketma-ket joylashgan. Hasharotlar yordamida changlanadi. Mevasining shakli turli (yumaloq, ovalsimon, cho‘zinchoq). Vazni 200 g dan 16-25 kg gacha. Po‘sti qalin (1,5-2 sm), o‘rtacha (1 - 1,5 sm), yupqa (0,5 – 1,4 sm), eti yumshoq, sersuv, sershira, qumoq, ba’zilariniki tolali, rangi oq, qizil, sarg‘ish, yashilroq. Urug‘i oq, och sariq va sariq. Mevasi tarkibida 8-20% quruq modda, 18% qand (saxaroza), 0,1-0,7 kletchatka, folat kislota, kaliy, natriy, kalsiy, magniy, temir, fosfor, oltingugurt va boshqa mikroelementlar bor.

Qovun issiqsevar, yorug‘sevar o‘simlik**,** qurg‘oqchilikka va tuproq sho‘rlanishiga chidamli. Urug‘i tuproq harorati 14-15 ga yetganda una boshlaydi (13 dan past haroratda urug‘i chiriydi). Ekilgandan keyin 5-7 kunda maysa unib chiqadi. O‘suv davrida qator oralari 2-3 marta yumshatiladi. Tuproq sharoitiga qarab 5-6 marta sug‘oriladi. Har sug‘orishdan keyin ariq qirovi bosiladi. Hosildorligi 250-300 sentner/gektar.

Hozirgi kunda **O‘zbekistonda qovunning 56 navi** yetishtiriladi. Bugungi kunda yurtimizda yetishtirilayotgan qovun mahsuloti Afg‘oniston, Belorus Respublikasi, Buyuk Britaniya, Germaniya, Gruziya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Latviya, Litva, Lyuksemburg, Moldaviya, Niderlandiya, BAA, Pokiston, Polsha, Rossiya, Tojikiston, Ukraina, Chexiya, Shveysariya kabi mamlakatlarga eksport qilinmoqda.

Yozma tarixiy manbalar bundan 2 ming yil ilgari ham qovun etishtirilganligidan dalolat beradi. Qoraqalpog‘iston Respublikasining Beruniy shahridan 80 km uzoqlikda joylashgan Tuproqqal’ada olib borilgan qazilma ishlari jarayonida milodiy III asrga taalluqli madaniy qovun urug‘lari topilgan. As-Saolibiy (milodiy IX asr) va sayyoh Ibn Batutta (XIV asr) o‘z kitoblarida Xorazm qovunlariga ta’rif berishgan.

Zaxiriddin Muhammad Bobir (XV asr) va undan keyingi davrda bir necha sayyohlar Movarounnahr bo‘ylab safarlari davomida bu farovon o‘lkaning ajib qovunlariga qoyil qolishgan. Ajoyib mevalar dovrug‘i mamlakat tashqarisidagi uzoq o‘lkalarga keng yoyildi. Qovunlarning katta miqdorda miloddan avvalgi II asrda Xitoyga, IX-X asrlarda Iroqqa olib chiqilganligi to‘g‘risidagi ma’lumotlar saqlangan. Qovunlar Hindistonda, Eronda va boshqa mamlakatlarda ham munosib baholandi. Shu davrlarda qovun qoqisi ham e’tirof etilib, uni uzoq o‘lkalarga olib chiqilar edi. Qadimda qovunni yaxshi shamollatiladigan joylarda, quruq qumda, don, somon ichida, osib qo‘yish yo‘li bilan hamda mahsus qurilgan qovun omborlari - qovunxonalarda keyingi yilning aprel-may oyiga qadar saqlash usullari ma’lum bo‘lgan. O‘zbekiston hududida hozirgacha qovunning achchiq va nordon ta’mli yovvoyi turi o‘sadi, u Markaziy Osiyoda tarqalgan madaniy tur hillarning asoschisi hisoblanadi.

Xorazm vohasi Markaziy Osiyoning tekislik qismini qamrab olgan keng Turon muzofotining shimoliy qismida joylashgan. U Amudaryo qadimiy deltasining chap qirg‘og‘ini egalagan. Uning sharqiy chegarasi Toshsaka yassitog‘ligi bo‘lsa, g‘arbiy sarhadi esa Turkmaniston bilan chegaralanadi. Qoraqalpog‘iston va Xorazm viloyati jug‘rofiy o‘rniga ko‘ra O‘zbekistonning shimoliy qismida joylashgan. Ularning hududi o‘ta qurg‘oq mintaqaga kirib, yillik yog‘incharchilik 80-90 millimetrni tashkil etadi va ular asosan qish va bahor davriga to‘g‘ri keladi. Voha iqlimi keskin kontinentaldir. Yozi issiq va quruq. Iyul oyida havoning o‘rtacha xarorati +28°C, o‘rtacha mutlaq yuqori xarorat +41°C, ba’zan xarorat +46°C gacha boradi. O‘suv davrida musbat xaroratlar yig‘indisi 4200° dan 5400° gacha o‘zgarib turadi. Qovun asosan sug‘oriladigan va sho‘rlangan (yuviladigan) erlarda hamda cho‘l mintaqasining o‘tloqi tuproqlarida ekiladi.

Xorazm vohasida yetishtiriladigan qovun navlari handalaklar - Oq kallapo‘sh, Zamcha, Oq zamcha, Ola zamcha, Ko‘k zamcha, Qora zamcha, Sariq zamcha, Qizil zamcha, Turkman zaami, Bosqovun, Duynak, Mahalliy sariq handalak, Handalak Ko‘kcha 14, Tarnek, Urganji. Yumshoq etli yozgi navlar. Amiri, Allaka, Xorazm oqnovvoti, Oq gurvak, Ola gurvak, Bosvoldi, Ko‘k gurvak, Qora gurvak, Zarchopon F1, Mullasapo, Toshloqi. Qattiq etli yozgi navlar. Oqnovvot, Oqsut, Olageke, Ola po‘choq, Amiri, Baqiraman, Bekzodi, Bizota, Harvuzqovun, Ko‘kcha, Jiydagul, Jiyda yaproq, Turkman ichqizili, Ko‘ktinni, Nongo‘sht, Oltin vodiy, Rohat, Sekeppara, To‘rlama, Xitoyi, Xitoyi ameri, Shakarpara, Shakarpalak 554, Shirinpo‘choq.

Kuzgi-qishki navlar. Oqqosh, Qishki oqpo‘sh, Mahalliy olahamma, Amudaryo, Oq gulobi, Olma gulobi, Olmurti gulobi, Zarg‘aldoq gulobi, Yashil etli gulobi, Charjou gulobisi, Xorazmiy gulobi, Zar gulobi, Qora gulobi, Qizil gulobi, Ko‘k gulobi, Sariq gulobi, Shobozi gulobi, Beshak gulyau, Mahalliy beshak, Qishki

beshak, Shobboz beshak, Shimboy beshak 151, Qora beshak, Qizil beshak, Qilichboy beshak, Qo‘tir beshak, To‘rnovat beshak, Hamma beshak, Xiva beshak, Ho‘jayli beshak, Shirin beshak, Bijir, Qishki bo‘riqovun, Gurlan, Ettiyyaproq, Qoragul, Qoraqovun, Mahalliy qorakand, Qoraqosh, Qoraqo‘tir, Qariqiz, Qoratirish, Qo‘ybosh 476, Madaniy zamon, Mullasapo, Navro‘zboy, Ravran, Turnanovvot, To‘yona, Tuyaqovun, Shakarpara, Shoyiqovun, Umrboqiy kabiy navlar ekib o‘stiriladi.

Xorazm vohasi - eng qadimiy va mashhur qovunchilik vohalaridan bo‘lib, qovunning nav tarkibi, ayniqsa, qishki navlarga boyligi bilan ajralib turadi. Bu erda qadimiy mahalliy va boshqa vohalardan keltirilgan navlar hamda Gyukcha, Alageke, Marikaun va boshqa qator turkman navlari tarqalgan. Xorazm vohasining nav tarkibi va ekin maydonlari barqaror emas. Bu erda avvaldan va hozirda etishtirilib kelinayotgan navlar turli etilish guruhlarini namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Androsov A. O kulture din v Srednei Azii i mestnie ix sorta.//«Promishlennoe sadovodstvo i ogorodnichestvo».- 1940.- № 1-4, - 98-100 b.

2. Arasimovich V.V. Bioximiya dini.//V kn.: «Bioximiya kulturnix rasteniy».- M.- 1938.-T. 4. - 295-328 b.

3. Ashurmetov A.A. O samostoyatelnosti roda ***Melo*** Adans.//V sb.: «Problemi soxraneniya i ispolzovaniya geneticheskix resursov selskoxozyaistvennix kultur dlya selektsionnoy raboti».- Toshkent- 1995.- 166-176 b.

4. Bel-Kuznetsova V.F., Zhitneva N.E. Dini Uzbekistana.//T. Izd. Komiteta nauk UzSSR.-1937. - 127 b.

5. Belik V.F. Baxchevie kulturi.//M.: «Kolos».- 1982. - 186 b.

6. Bo‘riev X.Ch., Ashurmetov O.A. Poliz ekinlari biologiyasi va yetishtirish texnologiyasi.//T.: «Mexnat».- 2000.- 115 b.

7. Bo‘riev X.Ch., Zuev V.I., Umarov A.A. Polizchilikdan amaliy mashg‘ulotlar.//T. «Mexnat».- 1997.- 203 b.

8. Buriev X.Ch. Spravochnaya kniga baxchevoda.//M.: «Kolos».- 1984.- 142 b.

9. Dudko P.N. Sortovoe bogatstvo din Uzbekistana.//T.- 1956. 150 b.

10. Dudko P.N., Karimov A.K., Ermoxin B.N., Uspenskaya E.V. Atlas «O‘zbekiston qovunlari. Dini Uzbekistana».//T.: UDN- 1962.- 184 b.

11. Ermoxin B.N. Dini Uzbekistana.//T.: «Fan».- 1974.- 23 b.

12. Esenov A., Karov D. Turkmenskie dini. Atlas.//Izd. 2.- Asxhabat.: «Rux».- 1999.- 288 b.

13. Filov A.I. Baxchevodstvo.- M.: Selxozgiz.- 1959. 155 b.

14. Kuchkarov S.K. Dini Uzbekistana: sorta, selektsionnoe ispolzovanie, semenovodstvo.// T.: «Mexnat».- 1985. 135 b.

15. Kuchkarov S.K., Shukina A.S., Xaitov X. Opisanie i sistematizatsiya mestnix sortov din Buxarskoy oblasti.//Tr. UzNIIOBKiK.- Vip. 18.- T.: «Fan».- 1980. 32-52 b.

16. O‘zbekiston qovunlari, melons of Uzbekistan, дыни узбекистана, R. Mavlyanova, A. Rustamov, R. Khakimov, A. Khakimov,M.Turdieva and S. Padulosi, O‘simliklar genetik resurslari halqaro instituti (IPGRI), 2005.

PROMILLEE VA UNING QO‘LLANILISHI

Farog'at Axadjonovna Rahmonova
Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 46-maktabning
Matematika fani o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6908643

Annotatsiya: Ushbu maqola foizlar bilan birga promilleni qo‘llash uning afzallik jihatlari haqida bo‘lib, mazmunga mos masalalar ham keltirilgan.
Kalit so‘zlar: Promillee, foiz, nisbat, ulush.

Turmushda ko‘proq ishlatiladigan ikkidan bir-yarim deb, to‘rtdan bir-chorak deb, sakkizdan bir-nimcharok deb ataladi. Shuning uchun yuzdan birga ham alohida «foiz» nomi va maxsus belgi % berilgan. Ba’zan esa biror miqdorning yuzdan bir bo‘lagi bilan emas, balki mingdan bir bo‘lgan bilan ish ko‘rishga to‘g‘ri keladi. Bu esa ularga alohida nom va maxsus belgi bilan ko‘rsatishni talab qiladi.

Maktabda yosh o‘qituvchi foizlarga doir masalalar yechishda, foizlarga oid hisoblash ishlarini o‘tkazishda unchalik katta bo‘lmagan bitta masalaga, ya’ni Promille (Promillee yoki Promille deb ham aytiladi) haqidagi masalalarga duch keladi. Avval o‘rta maktab matematika fani darsliklarida Promille qanday hisoblanadi, qanday belgilanadi, uning foizlar bilan qanday munosabati bor va umuman Promillening o‘zi nima degan savollarga javob yoki kerakli nazariy materiallar berilmagan.

Yosh o‘qituvchi Promille haqida ma’lumot va yo‘nalish olsin degan maqsadida ushbu maqolada maktabda o‘quvchilar bilan Promillega oid hisoblash ishlarini qanday o‘tkazish bo‘yicha qisqacha ayrim metodik ko‘rsatmalar beramiz. Promille bilan bog‘liq materiallarni bayon qilish va unga oid hisoblash ishlarini o‘tkazish haqida masalalar yechishga maktab dasturida alohida soatlarni ajratishga zaruriyat yo‘q. Balki, bu ishlarni foizlarga doir hisoblashlarni o‘tkazish, unga doir masalalar yechish bilan birga yo‘l-yo‘lakay olib borish mumkin. Promillega doir ma’lumotlar bilan tanishtirish va unga oid hisoblashlar ishlarini o‘tkazishdan maqsad avvalo o‘quvchilarga foiz va Promilleni hisoblashdagi farqni, ya’ni foizlarga doir hisoblashlarda 100 ga ko‘paytirish yoki bo‘lishga duch kelsak, Promillega doir hisoblash ishlarida esa, 1000 ga bo‘lish yoki ko‘paytirishga duch kelishimizni tushuntirishimiz zarur. Bundan Promille miqdorining mingdan bir qismi (ulushi) ekani kelib chiqadi. Promille so‘zi lotincha Promillee so‘zi bo‘lib, u ming uchun, mingga, mingdan ma’nolarini bildiradi va ‰ bilan belgilanadi. SHunday qilib, Promille foizning o‘ndan bir qismini tashkil etadi, bundan esa foizlar sonini 10 marta orttirib, foizlarni Promilleda ifodalash oson. Masalan, 0,5%=5‰,0,07%=0,7‰;

48,5%=485‰. Aksincha, Promilleni foizlar almashtirish uchun esa berilgan Promille sonini 10 marta kamaytirish kerak.

Masalan,

3‰ =0,3% 0,2‰=0,02% 12,5‰=1,25%

So‘ngra o‘quvchilarni o‘nli kasrlarni Promilleda, Promilleni o‘nli kasrlarda ifodalash usullari bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. O‘nli kasrni Promilleda ifodalash uchun berilgan o‘nli kasrni 1000 ga ko‘paytirish (vergulni o‘ngga uchta xonaga surish) va hosil bo‘lgan sonini o‘ng tomoniga ‰ belgini yozish kerak. Masalan: 0,001=1‰;

0,0005=0,5‰; 0,01=10‰; 0,15=150‰; 0,8=800‰.

Promillening berilgan sonini o‘nli kasrlarda ifodalash uchun Promille sonini 1000 ga bo‘lish (vergulni chapga uchta xona surish) va natijani Promille belgisisiz yozish kerak. Masalan: 5‰=0,005; 2,5‰=0,0025; 100‰=0.1; 400‰=0.4.

Agar oddiy kasrni Promilleda ifodalash talab qilinsa, u holda uni oldin o‘nli kasrga aylantiriladi, so‘ngra Promilleda ifodalash yetarlidir. Masalan:

$$\frac{1}{500}=0,002=2‰;\quad \frac{37}{10000}=0,0037=3,7‰;$$

$$\frac{1}{10}=0,01=100‰;\ \frac{123}{500}=0,246=246‰.$$

Promille tushunchasi foizga juda yaqin bo‘lganidan Promillega doir masalalar ham foizlarga oid masalalar kabi uchta asosiy turga bo‘linadi. Bu turlardagi masalalarda ‰belgini %belgiga hamda 1000 ga bo‘lish yoki ko‘paytirishni 100 ga bo‘lish yoki ko‘paytirishga mos ravishda almashtirilsa, u holda foizlarga doir masalalar hosil bo‘ladi.

Endi Promillega doir bu uchala asosiy tur masalalarni qaraylik.

Birinchi tur masalalar. Sonning Promilleini topish. Sonning qandaydir Promilleini topish uchun bu berilgan sonni 1000 ga bo‘linadi (ya’ni, berilgan sonning 1‰ i topiladi) va hosil bo‘lgan bo‘linma Promillening berilgan soniga ko‘paytiriladi.

1-masala. 9600 sonining 2,5% ini toping.

Yechish. Avvalo 9600 sonining 1‰ ini topamiz, buning uchun 9600 ni 1000 ga bo‘lamiz, so‘ngra natijani 2,5 ga ko‘paytiramiz:

$9600:1000=9,6;\qquad 9,6\cdot 2,5=24.$

Bu amallarni birlashtiramiz: $\frac{9600\cdot 2,5}{1000}=24.$

SHunday qilib, 9600 ning 2,5‰i 24 ga teng ekan.

Masalani proporsiya usulida ham yechish mumkin, ya’ni

$$\begin{matrix}9600 & \sim & 1000\\ x & \sim & 2,5\end{matrix}\ \text{desak,}\ \frac{9600}{x}=\frac{1000}{2,5}$$

proporsiya hosil bo‘lib, bundan $x=\frac{9600\cdot 2,5}{1000}=24$ kelib chiqadi. Umuman, agar a - berilgan son, uning r ‰ini b bilan belgilasak, u holda yuqoridagi kasrni

$$\begin{matrix} a & \sim & 1000, \\ b & \sim & p, \end{matrix}$$ yoki $\frac{a}{b}=\frac{1000}{p}$

proporsiya yordamida formula shaklida quyidagicha yozish mumkin:

$$b=\frac{ap}{1000}=0,001ap$$

Ikkinchi tur masalalar. Promille bo‘yicha sonni topish.

Bu turdagi masalalar 1-tur masalalariga teskaridir. Berilgan Promille bo‘yicha noma’lum sonni topish uchun masalada berilgan sonni u son tashkil topgan Promille soniga bo‘lish (ya’ni, izlanayotgan sonning 1‰ini topish) va hosil bo‘lgan natijani 1000 ga ko‘paytirish kerak.

2-masala. 4,5‰ i 90 teng bo‘lgan sonni toping.

Yechish. Avvalo izlanayotgan sonning 1‰ini topamiz, buning uchun 90ni 4,5 ga bo‘lamiz; So‘ngra natijani 1000 ga ko‘paytiramiz%

90:4,5=20; 20·1000=20000.

Izlanayotgan son 20000 ga teng. Bajarilgan amallarni bitta formulaga birlashtiramiz:

$$\frac{90\cdot 1000}{4,5}=20000$$

Bu turdagi masalada

$$\begin{matrix} 4,5 & \sim & 20 \\ 1000 & \sim & x \end{matrix}$$ desak, $\frac{4,5}{1000}=\frac{90}{x}$ proporsiyadan ham noma’lum x ni topish mumkin, ya’ni $x=\frac{90\cdot 1000}{4,5}=20000$.

r‰i b ga teng bo‘lgan sonning 1‰i $\frac{b}{p}$ ga 1000%i, ya’ni shu sonning o‘zi esa $\frac{b}{p}\cdot 1000=\frac{b\cdot 1000}{p}$ ga teng bo‘ladi. Demak, r‰i b ga teng bo‘lgan sonni a bilan belgilasak,

$$\begin{matrix} a & \sim & 1000 \\ b & \sim & p \end{matrix}$$ yoki $\frac{a}{b}=\frac{1000}{p}$ proporsiyadan

$a=\frac{b\cdot 1000}{p}$ kelib chiqadi.

Uchinchi tur masalalar. Berilgan a sonni b sonning necha Promillei bo‘lishini yoki ikki sonning Promillei nisbatini topish. Buni bilish uchun Promilleda

ifodalanishi lozim bo‘lgan sonni 1000 ga ko‘paytirish hamda hosil bo‘lgan ko‘paytmani ikkinchi songa bo‘lish kerak.

3-masala. 125 soni 2500 ning qancha Promilleini tashkil etadi?

Yechish. Masalani yechish uchun 125 sonni 1000 ga ko‘paytirib, so‘ngra hosil bo‘lgan ko‘paytmani 2500 ga bo‘linadi: 125 · 1000=125000; 125000:2500=50.

Shunday qilib, 125 soni 2500 ning 50%ini tashkil etishini topdik. Bu amallarni bitta formulaga birlashtirish maqsadga muvofiqdir:

$$\frac{125\cdot 1000}{2500}=50.$$

Umumiy holda, a soni b sonining $r‰$ ini tashkil etsin, u holda

$$\begin{matrix} a & \sim & p‰ \\ b & \sim & 1000‰ \end{matrix},$$ yoki $\frac{a}{b}=\frac{p}{1000}$ proporsiyadan $p=\frac{a\cdot 1000}{b}$ kelib chiqadi.

Maktabda Promillega doir hisoblash ishlarini bajarishda o‘quvchilarga Promilledan statistikada unumli qo‘llanilishini ko‘rsatish mumkin, ya’ni, masalan, tug‘ilishlardagi nobud bo‘lishlik, oliy ma’lumotlilar va shu kabilar har 1000 kishiga olib hisob qilinadi. Shuningdek, Promille kuchsiz kontsentratsiyali aralashmalarni o‘lchashda, dorishunoslikda ham ishlatiladi. Bulardan tashqari, Promille qotishmaning komponentlarini miqdor jixatdan baholashda va oltinning namunalarini hisoblashda ishlatiladi Oltinning 900, 800 va xokazo namunasi qotishmaning 1000 ta bo‘lagidan mos ravishda uning 900 va 800 bo‘lagi sof oltin ekanini bildiradi.

munosabat bajarilishi kerak. Bundan

$M=m\frac{100-p}{100-n}$ kelib chiqadi. Javob: $M=m\frac{100-p}{100-n}$.

Adabiyotlar:

1. H.Mahmudov, B. Mamadaliev. Uzluksiz ta’lim jarayonida proportsiya va protsentlarning o‘qitilishi. Farg‘ona, 2009

2. Ya.F.Chekmaryov, S.V.Filichev. Sbornik arifmeticheskix zadach. M.: Prosveshenie, 1968.

3. M.D.Abramov, S.T.Teshaboev. Ximiyadan hisoblashga doir masalalar yechish. T.: O‘qituvchi, 1973.

4. Ya.F.Chekmaryov. Arifmetika o‘qitish metodikasi. T.: O‘qitvchi, 1965. - 448.

5. V.M.Bradis. Metodika prepodavaniya matematiki v sredney shkole. M.: 1951.

MAHALLIY XOMASHYOLAR ASOSIDA OLINGAN SORBENTLARNING Ca^{2+} IONLARI BO‘YICHA SORBSIYALANISH KINETIKASI

Shonazarova Nargiza Ulug‘bek qizi
Navoiy davlat pedagogika instituti Kimyo ta’lim yo‘nalishi talabasi
Ilmiy rahbar: **F.S.To‘xtayev**
https://doi.org/10.5281/zenodo.6942042

Annotatsiya: Maqolada mahalliy xomashyolar asosida olingan sorbentlarning $CaCl_2$ tuzi eritmasidagi Ca^{2+} ionlari bo‘yicha sorbsiyalanish kinetikasi keltirilgan. Suvning kalsiy kationlari Ca^{2+} kalsiyli qattiqlikni keltirib chiqaradi. Umumiy qattiqlik kalsiy qattiqliklardan, ya’ni suvdagi Ca^{2+} kationlarining konsentratsiyalari yig‘indisidan hosil bo‘ladi. Buni yo‘qotish esa olingan sorbentlar orqali amalga oshirish mumkin.

Kalit so‘zlar: sorbent, qattiqlik, suv, sorbsiya, kalsiy, tuz, eritma, qattiqlik, ion, kinetika.

Kirish. Jahonda daraxt poyalari va chiqindilari asosida sorbentlar olish, ularni faollashtirish usullarini yordamida faollantirib oqava suvlar tarkibidan organik birikmalarni tozalash texnologiyasini yaratish bo‘yicha, quyidagi yo‘nalishlarda yechimlarni ilmiy asoslash: yuqori sorbsion xususiyatga ega sorbentlari olish va faollashtirish usullarini asoslash; sorbentlarini sorbsiya izotermalarini tadqiq qilish, ularning fizik-mexanik xususiyatlarini sorbsion qobiliyatini va sorbsion-strukrura xossalarini, tashqi agressiv muhitlarga chidamlilik darajasi hamda g‘ovaklari hajmini hajmiy to‘yinish nazariyasi tenglamalari yordamida tavsiflash zarur.

Asosiy qism. Suvni yumshatish jarayonlariga nisbatan olganda karbonatli va karbonatsiz qattiqlik bo‘ladi. Ca^{2+} kationlarining suvdagi gidrokarbonat ionlari HCO_3 ga ekvivalent bo‘lgan qismi keltirib chiqargan qattiqlik karbonatli qattiqlik deyiladi. Boshqacha aytganda, karbonatli qattiqlik kalsiy va magniy gidrokarbonatlarning borligidan bo‘ladi. Suv qaynatilganda gidrokarbonatlar parchalanadi, hosil bo‘lgan kam eriydigan karbonatlar esa cho‘kmaga tushadi va suvning umumiy qattiqligi karbonatli qattiqlik qiymati qadar kamayadi. Shuning uchun karbonatli qattiqlik muvaqqat qattiqlik ham deyiladi. Qaynatilganda kalsiy kationlari Ca^{2+} karbonat holida cho‘kmaga tushadi:

$Ca^{2+} + 2HCO_3 \rightarrow CaCO_3 + H_2O + CO_2$

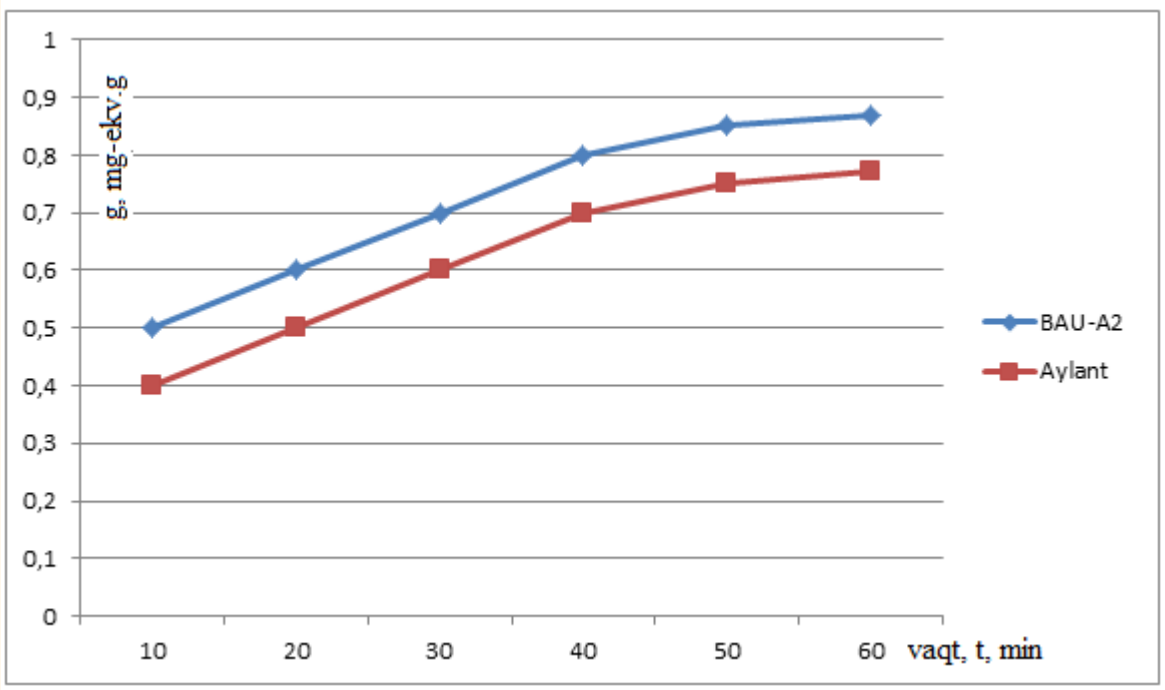
(gidroksid-ionlar OH^- suv bilan HCO_3 ionlarning o‘zaro ta siri hisobiga hosil bo‘ladi:

$HCO_3 + H_2O \leftrightarrow H_2CO_3 + OH''$

Qattiqlikning suv qaynatilgandan keyin ham qiladigan qismi karbonatsiz qattiqlik deyiladi. U suvda kuchli kislotalarning, asosan sulfatlar va xloridlarning kalsiyli va magniyli tuzlarining miqdori bilan aniqlanadi.

Suvlarni qattiqligini yo‘qotish uchun mahalliy xomashyolar asosida olingan sorbentlar orqali tozalash maqsadida sorbentning $CaCl_2$ tuzi eritmasi tarkibidagi Ca2+ ionini sorbsiya qilishi sinab qo‘rildi.

Sinov natijasida shu aniqlandiki, BAU-A2 markali sorbent bilan solishtirib ko‘rilganda Aylant daraxti asosida olingan aktivlangan sorbentning sorbsion xususiyati yaqinligini 1-rasmda ko‘rishimiz mumkin.

1-rasm. 30ºC haroratda $CaCl_2$ 0,1M konsentratsiyali eritmasi muhitida FKSlarning Ca^{2+} ionini sorbsiyalash kinetikasi

1-rasmdan harorat ko‘tarilishi bilan boshlang‘ich daqiqalarda Aylant daraxti qipiqlari asosida FKSning sorbsion qobiliyati ordi, boshlang‘ich 20 daqiqada harorat 30^oC gacha ko‘tarilganda kompleksning sorbsion qobiliyati ortdi, keyingi daqiqalarda harorat 40^oC ga ko‘tarilganda sorbsion qobiliyati yuqori nuqtaga borib, 50-60 daqiqalarda 50^oC haroratda sorbsion qobiliyati muvozanat holatga kelganligini ko‘rishimiz mumkinki.

Xulosa. Mahalliy xomashyolar asosida olingan sorbentlarning $CaCl_2$ tuzi eritmasidagi Ca^{2+} ionlari bo‘yicha sorbsiyalanish kinetikasi organilganda metall ionlarini samarali sorbsiya qildi. Demak sorbentdan suvning kalsiy kationlari Ca^{2+} kalsiyli qattiqlikni keltirib chiqaradigan umumiy qattiqlik kalsiy qattiqliklardan, ya’ni suvdagi Ca^{2+} kationlarining konsentratsiyalarini kamaytirishda foydalansak maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Федоров Н.Ф. Реагентная интенсификация процесса парогазовой активации в технологии активных углей / Н.Ф.Федоров, М.А.Андреев, И.В.Андреева // Акт. проблемы теории адс-ции, пор-ти и адс. селект-ти: материалы XIV Всерос. симпозиума с участием иностранных ученых. 26 – 30 апреля 2010 г. – Москва – Клязьма. - 2010. - С. 29.

2. Masharipova M.N., Payg‘amov R.A., Kuldasheva SH.A. Daraxt poyasi chiqindilari asosida faollantirib olingan adsorbentlarning fizik xossalari // Инновационные разработки в сфере химии и технологии топлив и смазывающих материалов III международная научно-техническая конференсия, Ташкент, 19-20 сентабр, С. 208-210.

3. Paygamov R.A., Eshmetov I.D., Jo‘rayeva F.N., Chinor daraxti asosida faollantirilib olingan adsorbentlarning fizik-kimyoviy taxlillari // Bioorganik kimyo fani muammolari IX Respublika yosh kimyogarlar konferensiyasi materiallari, Namangan, 26-27 aprel 2019 yil, 150-152 b

4. Тарасевич Б.Н. ИК спектры основных классов органических соединений. МГУ имени М.В. Ломоносова, химический факультет,кафедра органической химии. -Москва 2012. 55 с.

5. Тўхтаев Ф.С., Негматов С.С., Негматова К.С.,Каримова Д.А., Джалилова И., Садинова О. Исследование кинетики сорбции ионов серебра композиционными полимерными сорбентами. Кимё фанлари доктори, профессор Акбаров Ҳамдам Икромович таваллудининг 70 йиллиги ҳамда илмий фаолиятининг 45 йиллигига бағишланган “Кимёнинг долзарб муаммолари” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани тўплами. 4-5-феврал, 2021. 60 бет.

6. Tukhtayev F.S., Negmatov S.S., Negmatova K.S., Shonazarova N.U., Djalilova I.S., Sadinova O.O. Study of the kinetic properties of the developed composite polymer sorbents in various solutions // Austrian Journal of Technical and Natural Sciences № 11–12 2021 November – December. Pp27-31

“QOBUSNOMA” ASARIDAGI OILA BOSHQARUVI VA SHAXSIY MUNOSABATLAR XUSUSIDA

Nilufar Laziz qizi Maratova
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti talabasi
Ilmiy rahbar: **Mo‘minmirzo Zokir o‘g‘li Xolmo‘minov**
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6946185

Annotatsiya: Maqolada “Qobusnoma” asarining bugungi kundagi ahamiyati, unda bayon etilgan oila boshqaruvi, farzand tarbiyasi, ota-ona o‘rtasidagi munosabatlar, ta’lim tarbiya berish, jamiyat uchun kerakli shaxs sifatida kamolotga yetkazish kabi dolzarb masalalar xususidagi fikrlar bayon etilgan.

Annotation: The article describes the importance of the work "Nightmare" today, the current issues such as family management, child rearing, parent-parent relations, education, and development as a necessary person for society.

Kalit so‘zlar: Tarbiya, ilm, farzand, ota-ona, hurmat, munosabat, oila, rahbar, notiqlik, jamiyat, shaxs, qadriyat.

Key words: education, knowledge, child, parents, respect, relationship, family, leader, public speaking, society, personality, value.

…Olim beamal bo‘lmagay. Ilmni yaxshi o‘rgang‘il. Bilg‘on ilmingni yaxshi iboralar bilan bayon qilg‘il. Shundog‘ so‘zlarni aytg‘ilki o‘zing unga qodir bo‘lsang va senga ul so‘z yaxshi ma'lum bo‘lsa.

Kaykovus

Kaykovus (XI) To‘liq ismi Unsurul Maoliy Kaykovus. U G‘arbiy Eron podshohi Shamsul Maoniy Qobusning nabirasi bo‘lgan. Kaykovus o‘z o‘g‘li Gilonga bag‘ishlab “Qobusnoma” asarini pand-nasihat ruhida yozib qoldiradi. Kaykovus otaning burchi yana o‘z farzandiga adab ham o‘rgatishda, deb ta'kidlaydi. U ilm, hunar va adabni farzandga meros qoldirish har bir otaning farzandi haqqini bajargani, deb hisoblaydi.

“O‘z farzanding sening haqingda qanday bo‘lishin tilasang, sen ham, ota-onang haqida shunday bo‘lg‘il, nedinkim, sening haqingda shundoq ish qilur, chunki odam mevaga, ota-ona daraxtga o‘xshaydur. Daraxtni har qancha yaxshi tarbiyat qilsang, mevasi shuncha yaxshiroq va shirinroq bo‘lur. Ota-onang izzat va hurmatni qancha ko‘p qilsang, ularning duosi shuncha tezroq mustajob bo‘lur” [1:36]

Darhaqiqat,har biror ota-ona farzandi sog‘lom bo‘lib voyaga yetishi, o‘qishi, hunar o‘rganishi, sportga qatnashi, ilm olishi uchun doim sa'y-harakatda bo‘lmog‘i

lozim! Mamlakatimizda bozor munosabatlariga o‘tish jarayonida muayyan iqtisodiy qiyinchiliklar bo‘lishi tabiiy. Yoshlar jamiyatda ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni o‘zgacha qabul qilishlari, qiyinchiliklar vujudga kelganda ehtiroslarga berilishlari, turli zararli g‘oyalar ta'sirlariga kirib ketishlari mumkin. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, yangi zamonga qadam qoyayotgan vaqtda yoshlar tarbiyasi ba'zi bir uzilishlar bo‘lishi mumkin. Agar oilada ota-onaning zehni, bilimi, tarbiyasi yuqori bo‘lsa, farzandda hech qanday muammolar vujudga kelmaydi. Ammo ba'zi oilalarda ota-onalar ko‘p xollarda bolalariga “yoshligimizda biz bundan og‘ir ishlarni bajarganmiz, sen bo‘lsang tayyorga ayyor bo‘lib o‘tiribsan” degan so‘zlarni ko‘p eshitamiz. Bolani doim qo‘rquvda, tazyiqda tutish juda noo‘rinli ishdir Bu asar ya'ni, “Qobusnoma” nafaqat o‘zining zamonasida balki hozirda ham ko‘plab yoshlarimizga ibrat bo‘lib kelmoqda. Hozirgi yosh avlod zamon bilan hamnafas yashab hurmat, oilada o‘zni qanday tutishi, ota-onasiga, qarindoshlar, yor-birodarlarga qanday munosabat, hurmat qilinishini unutib qo‘yishgan. Oiladek muqaddas dargohning ham o‘ziga muvofiq qonun va qoidalari mavjuddir. Oila jamiyatning quyi asosiy bo‘g‘inidir. U insonning hayotga kelishi, tarbiyalanishidagi asosiy makon Oila o‘z ichki munosabatlariga asoslanadi. Oilaning ichki munosabatlari qonun hujjatlariga, milliy va axloqiy qadriyatlarga asoslanadi. Oilaviy munosabatlar tabiiy, iqtisodiy, ma'naviy ehtiyojni qondirish zarurati yuzasidan vujudga keladi.

Har qanday jamiyatning mustahkamligi, rivoji oilaga bog‘liq. Chunki jamiyatda bo‘ladigan ijtimoiy munosabatlarning dastlabki elementi oilada vujudga keladi va shakllanadi.Oiladagi kattalarning bir-biri, bilan atrof-muhit, mol-mulkka bo‘lgan munosabati yoshlarning shu masalalarga munosabatini shakllanishi uchun o‘rnak bo‘ladi. Oiladagi tarbiyaning boshqa tarbiyalardan farqi, afzalligi tarbiya u yerda faqat o‘rgatish, o‘qitish, ta'kidlash, bilangina emas, barcha narsalarda katta yoshdagilarni kichik yoshlar uchun o‘rnak ko‘rsatishi orqali olib boriladi.Jamiyat oilalardan iborat ekan, o‘z-o‘zidan ma'lumki, jamiyat mustahkamligi oilaning mustahkamligiga bog‘liq va oilaning mustahkam bo‘lishidan jamiyat manfaatdor. Shuning uchun oilani har tomonlama qo‘llab- quvvatlash va himoya qilishni jamiyat o‘z zimmasiga oladi. Jamiyat oilalarni qo‘llab-quvvatlashda, ularni muhofaza qilishda katta imkoniyatlarga ega davlat xizmatidan foydalaniladi.

Oilani qo‘qllab-quvvatlash, muhofaza qilish davlatning konstitutsiyaviy burchidir. Davlatning oilaga g‘amxo‘rligi qonun asosiga qurilgan bo‘lib, avvalo, Oila kodeksida belgilangan.

“Qobusnoma” asarida har xil holatlarda so‘zlashish usulini aytib o‘tadi. Agar inson shirinsuxan bo‘lsa, uning nutqini hamma e’tibor bilan tinglaydi.Og‘zaki nutq bilan yozma nutq bir-biridan ma'lum darajada farqlanadi. Ma’lumki, og‘zaki nutq yozma nutqqa nisbatan ancha qadimiydir. Buyuk qomusiy olim Aristotel aytganidek,

“talaffuzdagi so‘zlar, aqliy tajribaning alomatlari bo‘lsa, yozuvdagi so‘zlar talaffuzdagi so‘zlarning belgilaridir”.

“Undoq eshitdimki, bir kecha Xorun ar-Rashid bir tush ko‘rdimkim, og‘zidin barcha tishlari to‘kulmish. Erta tong turib bir ta’birchini chaqirib so‘radikim, “bu tushning ta'biri nedur?”. Ta'birchi dedi: “Ey amiralmo‘minin, sening oldingda barcha xesh, aqrabo va qarindoshlaring o‘lg‘sidur.”Bu so‘zlarni eshitgan shoh “menga bu kabi tahdidli so‘zlarni aytishga qanday jur'at etding” deya u ta'birchini o‘limga mahkum qiladi. Shundan so‘ng yana boshqa ta'birchini chorlab unga ham tushini aytganda ta'birchi “Ey amiralmo‘minin, sening umring barcha aqrabolaringdin uzoq bo‘lur dedi. Bu so‘zlarni eshitgan shoh g‘azablanmay unga 1000 dirham pul hadya etdi” [4:56]

“Yaxshi so‘z ilonni inidan chiqaradi” deganlaridek kim shirinsuxan, har bir gapidan bol tomib turadigan insonning ishlari doimo a'lo darajada bo‘ladi.Shirinso‘z bilan kasal, tuzalmas insonni ham hech bo‘masa umrini ozgina muddatga uzaytirishi mumkin. Shirinso‘zlik hozirgi kunda shifokorlarimizga juda ham kerak bo‘ladi chunki birgina so‘zi bilan bemor odamga umid bag‘ishlaydi.Agarda oila a'zolar bir-biriga nisbatan shirin gapirsa bu oila juda ahil bo‘ladi. “So‘z dilning kaliti“,darhaqiqat, oila boshlig‘i ishdan siqilib yoki charchab kelganida uyda turmush o‘rtog‘i uni jahl bilan qarshi olsa, o‘rtada nizo chiqib, ajrashishgacha borishi mumkin. Bu kabi janjallarning tez bo‘lishi esa bolalarning psixologiyasiga juda yomon ta'sir qilishi mumkin.Nutq madaniyatiga erishish uchun hamma vaqt aniq-tiniq, hovliqmasdan, muloyimlik va mayin ovoz bilan gapirishga xarakat qilish kerak. Xovliqib aytilgan so‘zga tushunish ham juda qiyin bo‘ladi, juda cho‘zib, sekin gapirish ham suhbatdoshni zeriktiradi. Talaffuz etilgan har bir so‘z, bo‘g‘in va tovush aniq va ravshan jaranglashi lozim. Juda nozlanib gapirish ham xunuk odat.Ona tilini sevgan odam buzmaydi. Ajnabiy so‘zlarning aniq ma'nosini bilgan va ularni to‘g‘ri talaffuz eta oladigan kishi, agarda bu tushuncha, nom o‘zbek tilida bo‘lmasa, ularni o‘z nutqida ishlatishi mumkin. Xato gapirgan kishini mazax qilmaslik kerak.

“Agar sen podshohga nadimlik qilmoqchi bo‘lsang podshohning xizmatida nuqson qilmag‘il. Agar banogoh nuqson qilsang, o‘zingni nodonlikka solg‘il va ul nuqsonni bilmag‘ondek ko‘rgizg‘il, toki sening qasd bila qilg‘oningni podshoh bilmasin va bilmag‘oningga ishonsin.Xamisha podshohning g‘azabidin qo‘rqg‘il.Ikki narsani xargiz xor va yengil tutmag‘il: biri podshohning qahri, yana biri donishmandning pandi” [5:154].

Xalq bilan muloqot qilish, insonlar dardi, muammolarini samarali, tezkor hal qilishning sifat va mazmun jihatdan mutlaqo yangi tizim yaratildi. Inson manfaatlarini ta’minlash, odamlar bilan muloqot qilish, xalqning dard-u tashvishlari, hayotiy muammo va ehtiyojlarini yaxshi bilish va hal qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi prezidentining virtual va xalq qabulxonalari tashkil etildi. Bugungi

oqilona siyosat natijasi o‘laroq, har bir fuqaro, ayniqsa, yoshlar uchun keng imkoniyatlar eshiklari ochilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Кобуснома, Кайковус; С.Долимов, У. Долимов. Т.: “O‘qituvchi”, 2011. 208 б
2. Qarang: “Tafakkur” jurnali, 2000 y, 2-son
3. “Firdavs ul- iqbol” M.Ogahiy, Sh.Munis. “Yosh avlod”, 2009. 380 b
4. Кобуснома, Кайковус; С.Долимов, У. Долимов. Т.: “O‘qituvchi”, 2011. 208 б

FIZIKA FANI RIVOJLANISH TARIXINI O‘RGANISHNING DIDAKTIK JIHATLARI

Muydinova Madina Alisherovna
Andijon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi
Abdunabiyeva Maftunaxon Solijon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Ta’limda axborot texnologiyalari mutaxassisligi magistranti
Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi
Andijon davlat universiteti Fizika-matematika fakulteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6946183

Annotatsiya: Ushbu maqolada fizika fanini rivojlanish tarixi o‘rganish bosqichlari, vazifalari, rivojlanishidagi fanlar bilan bog‘liqligi va rivojlanish tarixining davrlari haqida keng yoritilgan. Bundan tashqari, o‘quv darslarida fizika fani tarixini o‘qitishning ahamiyati va samaradorligi tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: rivojlanish tarixi, analitik ma’lumot, tarixiy fakt, tabiatshunoslik, jamiyat qonunlari, astornomiya, ishlab chiqarish, ilmiy kashfiyot.

Insoniyat o‘zi yashayotgan olam to‘g‘risidagi bilimlarni to‘satdan va tayyor tugallangan holda ololmaydi. Oddiy, misol: Nyutonning qonunlari degan nom bilan ataluvchi hozirgi maktab o‘quvchisiga ham tanish bo‘lgan harakat qonunlarini tushunish minglab yillarni talab qilgan. Yana ko‘p yuz yillar davomida bu qonunlarning har doim ham har qanday holatlar uchun ham qo‘llab bo‘lmasliginii tushunildi[1]. Ya’ni juda katta tezlikdagi va juda kichik o‘lchamdagi zarrachalar harakatiga bu qonunlarni qo‘llab bo‘lmasligi aniqlandi.

Insoniyat bilmaslikdan bilishga bo‘lgan uzoq va mashaqqatli masofani bosib o‘tdi. Bunda u unchalik aniq va to‘liq bo‘lmagan bilimlarni aniq va to‘liq tushunchalar bilan almashtirib bordi.

Hech bir ish yo‘q joydan boshlanmaydi, balki har bir yangi avlod o‘zidan avvalgi o‘tganlar to‘xtagan joydan ishni boshlaydi va o‘zi amalga oshirgan ishlarni keyingi keluvchilarga topshiradi.

Bu yerda I. Nyutonning quyidagi so‘zlarini eslash muxum ahamiyat kasb etadi. “Agar men boshqalarga nisbatan uzoqni ko‘ra olgan bo‘lsam, buning sababi, men buyuk kishilarning yelkalarida turganligim uchundir”[2]. Yevklid va Arximedlarsiz Nyuton, Nyutonsiz Eynshteyn yoki Bor, Xorazmiy va Forobiysiz Beruniy yoki Ibn Sino, Umar Xayyom va Umar Chag‘moniysiz Ulug‘bek, bularsiz Qozizoda Rumiy (zamonasining Aflotuni) yoki Ali Qushchi bo‘lmas edi. Ya’ni, har bir avlod o‘zidan

avval o‘tganlar merosini o‘rganib, ular qoldirgan ishlar zaminida fan va texnikaning kelgusi rivojini amalga oshiradi.

Har qanday bilimning rivojlanish jarayonini o‘rganish alohida bir fan - tarix fanining asosiy masalasini belgilaydi. Shu jumladan fizika fani rivojlanish tarixi, fan tarixining bir bo‘lagini tashkil qilib, u fizika fanining rivojlanishi jarayonini o‘rganadi. Har qanday fanning asosiy vazifasi shu fan shug‘ullanayotgan sohada amalda bo‘lgan qonunlarni ochishdan iborat bo‘lganligi kabi fizika tarixi fanining ham vazifasi fan rivojlanishini boshqaruvchi qonunlarni yaratishdan iborat. Yuzaki qaraganda bunday qonunlarning bo‘lishi mumkin emasdek ko‘rinadi. Oldindan Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Arximed, Nyutonlarning dunyoga kelishini bilib bo‘lmaydi, olimlar fikri va tafakkurini boshqarib bo‘lmaydi. Tashqaridan bir ko‘rishda fan tarixi buyuk daholarning nazorat qilib bo‘lmaydigan faoliyatlari natijasiga o‘xshab ketadi. Albatta ular faoliyatini tabiatda yuz beruvchi biror harakat qonunlariga o‘xshash qolipdagi qonunlarga o‘xshatib bo‘lmaydi[3].

Mubolag‘asiz aytish mumkinki, fan bu insoning murakkab tafakurri va ijodiy faloiyat mahsulidir. Biroq fan rivoji muhum o‘rin tutuvchi ma’lum bir tarixiy sharoitlarda amalga oshadi. Bu narsani esa, albatta, ilmiy tahlil qilish mumkin. Tarixan ma’lumki ilm-fan rivoji iqtisodiy rivojlanish bosqichlariga bog‘liq. Qaysi joyda ishlab chiqarish, sanoat, madaniyat rivojlanishi yuqori bo‘lsa o‘sha joyda fan rivojlanishi ham yuqori darajada bo‘ladi. Hozirgi kunda bu yanada yaqqol namayon bo‘lib bormoqda.Chunki, ilm fan hozirgi davr rivojida juda katta ijtimoiy mablag‘ni talab qiladi.

Fizika fanini rivojlanish tarixi o‘rganish bir qator bosqichlarda amalga oshiriladi:

–ma’lumotlar yig‘ish

–analitik ma’lumotlar orasidagi bog‘lanish va sabablar

- analitik natijalarni umumlashtirish va fandagi asosiy qonunlarni ochish.

Fanning rivojlanish tarixi bu umumiy fizikaviy bilimlarning ajralmas bir qismdir, chunki fizika fanning o‘rganish bilan uning tarixi ham o‘rganib boriladi, bu fanning qonun qoidalarning ochilishi, ushbu qonun ochishda olimlarning tutgan o‘rnidir[4]. Fizika tarixini bilish uchun asosan shu qonunlarning yozilishini, asl nusxasini o‘rganish uchun asil ma’nosini o‘rganishda muhim o‘rin egallaydi.

Har qanday fanning tarixini o‘rganishda, bu fan aslida qanaqangi fan, bu fan o‘z taraqqiyotida umumbashariy rivojlanishda jamiyat taraqqiyotida qanaqangi o‘rin tutadi va qanday metodlar bilan o‘rganilishi kerak. Shu nuqtai nazardan qaragan fizika tarixi o‘rganish, jamiyat taqqiyotining bosqichini o‘rganishda tabiatshunoslik fanning yetakchilari bilan bir qatorda tutgan o‘rni muhimdir. Chunki fizika atrofimizni o‘rab olgan tabiat qonunlarni o‘rganish bilan bog‘liqlikligi tufayli, uni

o‘rganish tarixi ham juda qadimiy bo‘lib, hozirgi kungacha 2000 yildan ortiq vaqtni o‘z ichiga oladi[5].

Fizika fani o‘tgan XX asr davomida shunchalik o‘zgarib ketdiki, fizika fani o‘rganishda uning oddiy fizik xodisalardan boshlab uning hozirga kundagi murakkab taraqqiyotda davom etayogan taraqqiyotini inson ongiga singdirib borish uchun ham fizikani fan tarixi bilan biog‘lab o‘rganish muximdir. Fizika tarixi fani fizikaviy bilimlarning ajralmas bir qismdir.

Shu sababli fizika fanini o‘rganish fizika o‘qituvchilaridan fizikani chuqur o‘rganish, uni analiz qilish, qonunlarining bir biriga bog‘liqligini ochib berish, o‘quvchilarga uni bir-biri bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatib berish, qonunlarni moxiyatini tushuntirish, fanning jamiyat taraqqiyotida tutgan o‘rnini ochib berilishidan iboratdir.

Fizikaning rivojlanish tarixini o‘rganishda quyidagi vazifalarni amalga oshiriladi:

- Tarixiy faktlarni topish va oydinlashtirish;
- Tarixiy faktik materiallarni analiz qilish, uning moxiyatini ochish;
- Fizikaviy umumiy qonunlarni o‘zaro bog‘liqligini ochish.

Dunyo taraqqiyotidagi barcha fanlar tarixi asosiy imkoniyat yo‘nalishidagi vazifani hal qiladi:

1. Tabiat qonunlari tarixi;
2. Jamiyat qonunlari tarixi.

Tarixiy fanlar shuni ko‘rsatadiki, fizika fani o‘z rivojlanishida boshqa fanlar bilan birinchi navbatda tabiatshunoslik fani tarixi bilan uzviy bog‘liqdir, fizika fani esa bu fanlarning rivojlanishida o‘zining munosib xissasini qo‘shadi. Shuning uchun ham ko‘pgina fanlar rivojlantirgan olimlarni ham ko‘p qirrali deb qarashimiz mumkin. Bular fizika, astronomiya, ximiya, biologiya, matematika va h.k. fanlarning rivojlanishiga kattagina hissa qo‘shgan olimlar Abu Rayxon Beruniy, Mirzo Ulug‘bek, Ibn Sino, R. Boel, E. Mariott, G.Kavendesh va boshqalar shular jumlasidandir. Fanlar tarixini o‘rganar ekanmiz qadimda bu fanlarning barchasi falsafiy qarashlardan kelib chiqqanini ko‘rishimiz mumkin. Qadimda olimlarning “Donolik ishqibozlari” deyilgan[6]. So‘ngra fanlar o‘rganilib qonuniyatlarning ochilishi natijasida barchasi alohida fan sifatida shakllana bordi.

Fizika fani ham o‘z rivojlanishida ko‘pgina fanlar bilan bog‘liqdir.

Masalan fizika fani o‘z rivojlanish tarixida matematika fani bilan uzviy bog‘liqdir, chunki matematikasiz fizik qonunlari tushuntirish mumkin emas.

Matematikani ilmiy metod sifatidagi ahamiyati fizikani o‘qitishda juda keng va yaxshi o‘z aksini topdi. Ular matematika formulalarida ifodalanadi, bular esa fizik qonunlardan xulosaalar chiqarishda ayrim holatlarni isbotlashda va fizik masalalarni echishda ishlatiladi. Fan tarixida minglab yillar davomida astronomlar osmon

xodisalari to‘g‘risida faqat ko‘zga ko‘rinadigan yorug‘lik vostasida olinadigan informastiya bilan cheklanib keladilar. Ular bu xodisalarni elektromagnit nurlanishlarning keng spektridagi torgina tirqishi orqali o‘rganar edilar deb aytish mumkin. 1965- yillar radiofizikasining rivojlanishi tufayli radioastronomiya vujudga keldi va bizning koinot haqidagi tasavvurlarimiz xaddan tashqari kengayib ketdi. So‘ngi yillarda muxim o‘zgarishlar bo‘ldi. Astronomiyadagi astrofizika ko‘proq ahamiyat kasb eta boshladi va ishlab chiqarishni rivojlantirishda, ishlab chiqarish jamiyatning moddiy farovonligining o‘sishiga olib keladi[7]. Demak, fanning rivojlanishi ishlab chiqarishni boshqarar ekan, ishshlab chiqarish fizikaning yangi qonunlar ochishiga har doim ta’zyiq o‘tkazib turadi. Masalan, Gyugensning mayatnik nazariyasi – mexanik soatning ixtiro qilishga olib keldi. Termodinamikadan S.Karno stikli bug‘ mashinsining ixtiro etinlishiga asos bo‘ldi. A.S.Popov tomonidan radioning kashf etilishi radiofizikaning rivojlanishiga olib keldi va hakozolar.

Shuningdek fizika fanining rivojlanish tarixi nazar solsak, fanning taraqqiyoti bevosita ishlab chiqarishni rivojlantirish tarixi bilan bog‘liqligini ko‘ramiz. Chunki fizik fanining yutuqlari bevosita texnika va texnalogiyalarda qo‘llanib, u esa o‘z navbatida ishlab chiqarish kularini rivojlantirishda muxim o‘rni egallaydi. Fizika fanining rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy tuzilishiga ham bog‘liqdir. Chunki fanning rivojlanishida jamiyatning iqtisodiy siyosiy tuzilishi ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan: Quldorlik tuzumi davridan keyingi ilk feodalizm davrida fan taassurotlar bilan rivojlanmadi, chunki o‘sha davrdagi quldor ham, feodal ham ishlab chiqarishni rivojlantirishi bilan qiziqmas edi.

Fizika faqat ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘libgina qolmay, u barcha tabiiy fanlar bilan ham bog‘liqdir. Buni qanning tarixi o‘rganishimizda ko‘rib boramiz.

Fizika fani rivojlanish tarixini quyidagi davrlari uning rivojlanishiga qarab o‘rganib boriladi.

1. Qadimgi zamon fizikasi(fizik tushunchalarning shakillanish davri)
   a) antik davr fizikasi (eramizdan oldingi III asrga qadar bo‘lgan davr)
   b) O‘rta asr fizikasi (III-X asr)
   v) Geliostentrik sistema uchun kurash(X-XVI asr)
2. Klassik fizikaning asosiy yo‘nalishlar shakllanisi davri
   a) Ilmiy inqilobning tugallanishi (XVIII asr).
   b) Fizikaning asosiy yo‘nalishlarining rivojlanishi (XIX asr).
3. Fizikada ilmiy inqilobning asosiy yo‘nalishlari (zamonaviy fizika shakllanisl davri)
   a) Elektron nazariya va elektrodinamikaning rivojlanishi.
   b) Eynshteyning nisbiylik nazariyasi
   v) Atam va yadro fizikasining rivojlanishi.

g) Fizikaviy inqilobning birinchi bosqichi Rezerford-Bor nazariyalar, kvant mexanikaning rivojlanishi.

d) yadro fizikasining rivojlanishi 1918 – 1938 yillar.

Fizika fani mazmuni fizikaning rivojlanish bosqichlari bo‘yicha tanlansa, maqsadga muvofiq bo‘ladi[8]. Chunki fizika fanining rivojlanishi jamiyatning iqtisodiy va siyosiy rivojlanishi bilan birgalikda qaralishi lozim. Ma’lumki, har qanday fanning rivojlanishi jamiyat ehtiyojlarini qondirish bilan uzviy bog‘liqdir.

Shunday qilib fizika fani rivojlanish tarixini o‘rganish o‘quv jarayoni va tarbiyaning ko‘pgina muammolarini hal etish bilan birgalikda, fizika fanini o‘qitish uslubining ham rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Tarixiy hujjatlardan dars jarayonida quyidagi shakllarda foydalanish tavsiya etiladi:

- tarixiy voqyea va hujjatlar asosida kirish so‘zi bilan muammoli vaziyatni yuzaga keltirish orqali darsning samaradorligini oshirish;
- o‘tilgan mavzuni yakunlashda o‘quvchilar bilimini bir tizimga keltirish maqsadida tarixiy hujjatlardan foydalanish;
- o‘quvchilar bilimining ishonarli bo‘lishiga erishish uchun buyuk kashfiyotlar, fundamental tajribalar tarixini bayon etish;
- o‘quvchilar shaxsini takomillashtirish, milliy mafkura va tarbiyani amalga oshirish maqsadida buyuk olimlar hayoti va ilmiy faoliyatidan ayrim lavhalarni keltirish;
- tarixiy mazmundagi masalalardan dars jaryonida foydalanish. Tarixiy hujjatlarni ushbu shaklda bayon etish shartli bo‘lib, ba’zan, bir necha usullar birgalikda qo‘llanilishi mumkin[9]. O‘tilayotgan mavzu ishonarli bo‘lishi uchun tarixiy tajribalar, kashfiyotlar, chizmalar, grafiklar, rasmlar, modellar orqali tushuntiriladi. Xuddi shuningdek, moddiy va abstrakt modellar, kinofilmlardan foydalanish ham mumkin.

O‘rta maktab fizika kursida 100 dan ortiq fizik olimlar nomi qayd etiladi. Ushbu olimlarning hayoti va ilmiy kashfiyotlari qanchalik darajada va qanday tartibda berilishi kerak. Albatta, o‘quv rejasida keltirilgan vaqt davomida barcha olimlarning hayoti va ilmiy faoliyatini to‘la yoritishning imkoniyati yo‘q. Shu sababli ba’zi olimlar hayotidan ayrim lavhalarni, jumladan, dars mavzusiga mos kelganlarini tanlab olish maqsadga muvofiqdir. Ba’zan olimlar tomonidan aytilgan hikmatli so‘zlar, masalan,T.Yung aytganidek, «Odam qilgan ishni boshqa odam ham bajara oladi» yoki olimlar tomonidan aytilgan hazil-mutoyibalar darsning qiziqarli o‘tishiga sabab bo‘ladi.

Buyuk olimlar hayotidan lavhalar keltirish orqali yoshlarda mehnatsevarlik, halollik, vatanparvarlik kabi tuyg‘ularni shakllantirishga erishiladi. Masalan: alXorazmiy, Ibn Sino, Beruniy, Forobiy, Ulug‘bek, Qori Niyoziy, R.Bekjonov, A.K.

Otaxo‘jayev kabi olimlarimizning hayoti va ilmiy faoliyatini yoritish orqali milliy g‘urur, iftixor, mustaqillik, ozodlik g‘oyalarini o‘quvchilar ongiga singdirish imkoniyati yaratiladi. Olimlar hayoti bilan tanishish jarayonida ularning faqat ijobiy tomonlari olinmasdan, balki, turmushda va ilmiy izlanishda yo‘l qo‘ygan xato va kamchiliklari to‘g‘risida ham to‘xtash maqsadga muvofiqdir. Masalan V. Tomson va Klauziuslarning «Olamning issiqlik halokati» to‘g‘risidagi fikri yoki "Efir", "teplorod" nazariyasi tarafdorlarining noilmiy fikrlari darsning qizikarli bo‘lishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, dars jarayonida buyuk fizik olimlarning dunyoqarashi va ilmiy kashfiyotlari haqida ma’lumotlar berish orqali darsni qiziqarli o‘tish va uning samaradorligini oshirish kabi bir qator didaktik vazifalarni amalga oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kudryavsev P.S. Kurs istorii fiziki. M. 1989;
2. Ziyaxanov R.F., Mirzayev A.T., Astronomiya va fizika tarixi, I qism, Toshkent, 2008;
3. Pannekuk A, Istoriya astronomii, M., Nauka, 1966;
4. Mirzayev A.T. Astronomiya tarixi. (ma’ruzalar matni). T. O‘zMU. 2000;
5. Mamadazimov M.M. Astronomiya va fizika tarixi. (ma’ruzalar matni), T. TDPU, 2001;
6. Mamadazimov M.M. Ulug‘bek va uning rasadxonasi, T. O‘zbekiston, 1994;
7. Gorbatskiy V.G., Leksii po istorii astronomii. SPgu, 2002;
8. Astronomicheskiye dati i otkritiya, http://astro.websib.ru/istor/istor.htm;
9. http://naturalhistory.narod.ru/Page_1.htm.

O‘QUVCHILARNI FIZIKADAN MANTIQIY MASALALAR YECHISHGA O‘RGATISH

Abdunabiyeva Maftunaxon Solijon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Ta’limda axborot texnologiyalari mutaxassisligi magistranti
Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi
Andijon davlat universiteti Fizika-matematika fakulteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6946180

Annatatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muasasalarida fizika fanidan mashg‘ulotlarni tashkil etishda talabalar faolligini oshirish va fanga qiziqishlarini shakllantirishda mantiqiy masalalarning ahamiyati yoritilgan bo‘lib, mantiqiy masalalar talabalarni to‘g‘ri fikrlashga, haqiqatni bilishga, shu jumladan, fikrlar o‘rtasidagi aloqadorlikni ko‘rsatadigan qonun-qoidalar haqida mushohada yuritishga va muhokama qilishga o‘rgatishi to‘g‘risida tahlil etib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: ong gimnastikasi, mantiqiy muammo, formulasiz matematika, grafiklar usuli, fikrlash usuli, blyard usuli, fikrlash san’ati.

Mantiq – to‘g‘ri tafakkur yuritishning asosiy qonunlari va shakllari haqidagi fan. Mantiqga oid dastlabki fikrlar qadimgi sharq mamlakatlarida xususan, Hindiston, Xitoyda vujudga keldi. Yunon falsafasida mantiq masalalari dastlab Parmenidning “Tabiat to‘g‘risida” asarida, Eleyelik Zenonning aporiyalarida, Geraklit ta’limotida u yoki bu darajada ko‘rib chiqilgan. Aristotel “ma’lum bilimlardan noma’lum bilimlarni aniqlovchi“, “chin fikrni xato fikrdan ajratuvchi” fan sifatida ta’riflaydi. Aristotelning mantiqqa oid ta’limoti Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushedlarning mantiqga oid asarlari orqali Yevropaga kirib keldi[1].

Mantiqqa oid vazifalar, matematika singari, “ong gimnastikasi” deb nomlanadi. Ammo, matematikadan farqli o‘laroq, fizika fanidan mantiqiy vazifalar qiziqarli gimnastika bo‘lib, bu fikr jarayonlarini ba’zan kutilmagan tomondan sinab ko‘rish va mashq qilish imkonini beradi. Ularni hal qilish uchun tezkor aql, ba’zan sezgi kerak, ammo maxsus tayyor bilim kerak emas, balki fikrlashni mashq qilinishi talab etiladi. Mantiqiy muammolarni hal qilish muammoning holatini batafsil tahlil qilish, belgilar yoki obyektlar o‘rtasidagi qarama-qarshi aloqalarni ajratib olishdan iborat. Bolalar uchun mantiqiy vazifalar, qoida tariqasida, mashhur aktyorlar bilan bog‘liq barcha voqealar bo‘lib, unda siz odatlanib, vaziyatni his qilishingiz, uni vizual ravishda ko‘rishingiz va aloqani ushlashingiz kerak.

Hatto eng murakkab mantiqiy muammolarda ham raqamlar, vektorlar, funksiyalar mavjud emas. Ammo bu yerda matematik va fizik fikrlash usuli kerak:

asosiysi mantiqiy vazifani anglash va tushunishdir. Har doim ham yuzada yotadigan eng aniq yechim to‘g‘ri emas. Ammo aksariyat hollarda, chalkash vaziyatga qaramay, mantiq muammosini hal qilish birinchi qarashda ko‘rinadiganidan ancha sodda masaladir. Mantiq bo‘yicha muammolarni yechish jarayoni matematik mantiq - alohida fan bo‘lib hisoblanadi va “formulasiz matematika” deb nomlanadi. Mantiqni fan sifatida Arastu matematik emas, balki faylasuf yaratgan. Va mantiq dastlab falsafaning bir qismi, fikrlash usullaridan biri sifatida vujudga keldi. “Tahlil” asarida Aristotel 20 ta mulohaza sxemasini yaratdi, ularni sylogizmlar deb atadi. Uning eng mashhur sylogizmlaridan biri: “Sokrat - bu odam; hamma odamlar halokatli; u holda Sokrat o‘limga mahkum. Mantiq (boshqa yunon tilidan. Λογική - nutq, mulohaza, fikr) - bu to‘g‘ri fikrlash ilmi yoki boshqacha qilib aytganda "fikrlash san’ati"[2].

Mantiqiy muammolarni hal qilishning ma’lum usullari mavjud:

Eng oddiy mantiqiy vazifalar hal etiladigan *fikrlash usuli*. Ushbu usul eng arzimas deb hisoblanadi. Yechish jarayonida muammoning barcha shartlarini ketma-ket hisobga oladigan, asta-sekin xulosaga va to‘g‘ri javobga olib keladigan fikrlash usuli qo‘llaniladi.

Matnli mantiqiy muammolarni yechishda ishlatiladigan *jadval usuli*. Nomidan ko‘rinib turibdiki, mantiqiy muammolarni hal qilish muammoning holatini tasavvur qilish, fikrlash jarayonini boshqarish va to‘g‘ri mantiqiy xulosalar chiqarishga yordam beradigan jadvallarni tuzishdan iborat.

Grafiklarning usuli - voqealarni rivojlantirishning mumkin bo‘lgan variantlari va yagona to‘g‘ri yechimni yakuniy tanlash orqali saralashdir. *Oqim jadvali usuli* - bu dasturlashda va mantiqiy transfyuzyon muammolarini hal qilishda keng qo‘llaniladigan usul. Dastlab bloklar ko‘rinishida operatsiyalar (buyruqlar) ajratilganligi, undan keyin ushbu buyruqlarning bajarilish tartibi belgilanadi. Bu blok-diagramma bo‘lib, u asosan dastur bo‘lib, uni amalga oshirish vazifani yechishga olib keladi. *Bilyard usuli* trayektoriya nazariyasidan kelib chiqadi (ehtimollik nazariyasining bo‘limlaridan biri). Muammoni hal qilish uchun bilyard stolini chizish va har xil yo‘llar bo‘ylab bilyard to‘pining harakatlari bilan izohlash kerak. Bunday holda, mumkin bo‘lgan natijalar to‘g‘risidagi yozuvlarni alohida jadvalda saqlash kerak[3].

Ushbu usullarning har biri turli sohalardagi mantiqiy muammolarni yechishda qo‘llaniladi. Sizga 6, 7, 8, 9-sinf fizika darslari uchun mantiqiy topshiriqlarni taqdim etamiz. Buning uchun nafaqat o‘quvchilar, balki o‘qituvchilar uchun ham qiziqarli bo‘lgan mantiqiy masalalarni tanladik.

O‘qituvchilar uchun tavsiyalar:

• bolaning yoshi va rivojlanishiga mos ravishda mantiqiy vazifalarni tanlang.

• javobni berishga shoshilmang, bolaning o‘zi mantiqiy muammoning yechimini topsin. U to‘g‘ri qaror qabul qilsin va uning javobi berilgan javobga to‘g‘ri kelganda, qanday zavq va shavq his etishini ko‘rasiz.

• Mantiq bo‘yicha muammolarni yechishda, savollarni va aks ettirish yo‘nalishini ko‘rsatuvchi bilvosita ko‘rsatmalar qabul qilinadi. Javoblar bilan mantiqiy vazifalarni tanlagan holda, siz haqiqatan ham mantiqiy muammolarni qanday hal qilishni, ufqingizni kengaytirib, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishni o‘rganasiz.

1. *Masala. Magnit.* Sizning qo‘lingizda ikkita mutlaqo bir-biriga o‘xshash metall silindr bor, ulardan biri magnitdir. Boshqa obyektlar bilan aloqa qilmasdan, silindrning magnit ekanligini qanday aniqlash mumkin?

Javob. Magnit qutblarida magnit kuchlanishning maksimal qiymati mavjud. Bizning holatda magnit kuchlanishning maksimal qiymati silindrning so‘nggi yuzalarida kuzatiladi. Magnitning o‘rtasiga yaqinlashganda, magnitlanish zaiflashadi, juda o‘rtada, uning kattaligi nolga teng. Shunday qilib, agar “T” shaklidagi ulanish amalga oshirilsa, silindrlar birbiriga yopishib qolsa, u holda uning uchi bilan aloqa qiladigan silindr magnit bo‘ladi.

2. *Masala. O‘rmonning shovqini.* Sizningcha, ignabargli va bargli o‘rmonlarning shovqini bir xilmi?

Javob. O‘rmonda shamolning shovqini daraxt turlariga qarab o‘zgaradi. Qarag‘ay va qoraqarag‘aylar shamolni tez-tez va ketma-ket urib yuboradi; bu juda baland ohang bilan hushtak ovozini chiqaradi. Shovqin doimiy ravishda bargli o‘rmonda turadi, chunki barglarning keng yuzasi shamolni kichik oqimlarga aylantiradi. Barglari titraydi, birbirlariga ishqalanadi, shitirlaydi. Bahorda, barglari yosh va mayin bo‘lsa, ularning shitirlashi yumshoq bo‘ladi; u kuzda, barglari qaqshaganida qo‘pol bo‘ladi.

3. *Masala. Ingichka simning diametri.* Qanday qilib faqat chizg‘ich va qalam yordamida ingichka simning diametrini maksimal aniqlik bilan o‘lchash mumkin?

Javob: simni qalamga mahkam o‘rash (dumaloq, qirrasiz) va kamida o‘nta burilish qilish kerak (o‘lchash qanchalik aniq bo‘lsa shuncha yaxshi.). Keyin chizg‘ich bilan birinchi aylanadan oxirgi aylanagacha millimetrda o‘lchang va hosil qilingan aylanalar soniga bo‘ling.

4. *Masala. Soatni yurishi.* CHo‘ntak soatingizni stol ustiga qo‘ying, bir necha qadam narida yurib, ularning ovozini tinglang. Agar xona yetarlicha jim bo‘lsa, u holda sizning soatingiz uzilishlar bilan ishlayotganini eshitasiz: u qisqa vaqtga davom etadi, keyin bir necha soniya davomida to‘xtaydi, keyin yana yurishni boshlaydi va hokazo. Soatni bunday notekis yurishini qanday izohlashimiz mumkin?

Javob. Soat ohangidagi sirli tanaffuslar eshitishning pasayishi bilan izohlanadi. Bizning eshitishimiz bir necha soniya davomida zerikarli bo‘lib qoladi va shu vaqt oralig‘ida biz eshitmaymiz. Qisqa vaqtdan so‘ng, charchoq o‘tadi va oldingi sezgirlik tiklanadi, keyin yana soatni eshitamiz. Keyin yana charchoq paydo bo‘ladi va hokazo.

Xulosa qilib aytganda, fizika darslarida sifatiy, miqdoriy va grafik masalalar bilan bir qatorda mantiqiy masalalardan foydalanish o‘quvchilarning tezkor fikrlashga o‘rgatadi, darslarni qiziqarli va jazibali o‘tkazilishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Omonov X.T., Ho‘jayev N.X. va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: “Iqtisod–Moliya”, 2009;
2. Nazirov E.N., Xudayberganova z.a., Safiullina N.X. Mexanika va molekulyar fizikadan praktikum. - T.: ” O‘zbekiston”, 2001;
3. Tursunov SH.Q., Toshpo‘latov CH.X. Fizikadan laboratoriya mashg‘ulotlari. – T.: “Tafakkur qanoti”, 2017;

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TEXNOLOGIYA DARSLARI ORQALI O‘QUVCHILARNI KASB – HUNAR TANLASHGA TO‘G‘RI YO‘NALTIRISH

Marg`uba Abdujalilovna Tursunova
O`zbekiston tumani 17-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6946195

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” asosida PF-5712-son Farmoni qabul qilingan.Ta’lim tizimida mavjud muammolarni bartaraf etish maqsadida qator loyiha va chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilgan.Xususan, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari uchun “Yangi avlod darslik”larini yaratish va “Texnologiya” fanini rivojlantirish masalalari oldinga surilgan.

“Texnologiya” fani bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlarni o‘quvchiga qiziqarli, tushunarli qilib, soddalashtirib, oddiydan murakkabga qarab bosqichma-bosqich o‘rgatib borishda har bir o‘qituvchi o‘ziga xos usullardan foydalanishi tabiiy.

Texnologiya fani mutaxassis tayyorlashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ymaydi, balki, u o‘quvchi shaxsini rivojlanishi uchun vosita hisoblanadi. Buyuk allomalarimiz ham bola shaxsini to‘g‘ri o‘sib unishi, rivojlanishi uchun ta’lim – tarbiya masalalariga katta e’tibor berganlar. Jumladan Ibn Sino bobomizning fikricha bolaga yoshligidan ma’lum bir kasb-hunarni o‘rganishga to‘g‘ri yo‘naltirish va buni o'rgatish, bola kasb hunarni ma'lum darajada o'rganib bo'lgach esa, uni o'sha paytdan boshlab kasb – hunaridan foydalanishni va mustaqil hayot kechirishni ham o‘rgatib borish lozimligini ta’kidlagan.

O‘quvchilarni kasb tanlashga yo‘naltirishda “Kasb o‘zi nima?” degan savol tug‘iladi. Kasbga esa quyidagicha ta’riflar berilgan.

Kasb bu – insonga ma’lum bir talablar qo‘yuvchi faoliyat turidir.

Kasb – insonni jamiyat tomonidan tan olinishdir

Kasb – tiriklik va tirikchilik manbayi

Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi ham nafaqat o‘quvchilarga ilm – fan olamining dastlabki bilimlarini beradi, balki ushbu jarayonda o‘quvchilarni kasbga yo‘naltiradi. O‘quvchi bolaligidan biror bir kasbga mehr qo‘yadi, uni orzu qiladi, shu kasb egasi sifatida o‘zini tasavvur qiladi.

Kasb tanlash juda muhim masala bolib ko‘pincha o‘quvchilar buni mustaqil hal qila olmaydilar. O‘qituvchilarning ish tajribasi o‘quvchilarni to‘g‘ri kasb tanlashlariga xizmat qilishi va ularga yordam berishi lozim.

Ulardan asosiylari esa quyidagilardan iborat:

1.Darslarda kasb tanlashga yo‘llash. O‘qituvchi o‘quvchilarni texnologiya darslarida bajarayotgan ishi bilan bog‘liq kasblar bilan tanishtiradi.

Masalan: Yangi milliy o‘quv dasturi asosida yaratilgan 1-sinf texnologiya darsida “Uycha qurish” mavzusi orqali o‘quvchilarga quruvchilik kasbi haqida tushuncha beriladi va quruvchi kasbiga nisbatan hurmat hissi shakllantiriladi. Ularning mashaqqatli mehnatlariga havas uyg‘otiladi. Demak 1-sinfdanoq o‘quvchilarga kasblar haqida tushunchlar texnologiya darslari orqali shakllantiriladi.

Hozirgi kunda telefon, kompyuter kirib bormagan xonadon bo‘lmasa kerak. Har bir o‘quvchida kompyuter o‘yinlariga qiziqish katta ekanligi hech kimga sir emas. Ularning shu qiziqishlaridan o‘rinli foydalangan holda o‘quvchilarga 4- sinf texnologiya darsligiga kiritilgan “Muhandis – dasturchi” kasbi haqida tushuncha berish va bu kasbga qiziqish uyg‘otish mumkin. Telefon va kompyuterdagi eng qiziq o‘yinlarni ham dasturchilar yaratganini, dasturchi nafaqat o‘yinlar yaratishi bu yuqori texnik ma’lumotga ega, muhandislik sohasida ham, dasturlash sohasida ham yetarli ma’lumotga ega shaxs ekanligi hozirgi kunda eng mashhur kasblardan biri ekanligini to‘g‘ri tushuntirish lozim.

Texnologiya darsligiga kiritilgan mavzulardan biri bo‘lgan “Zamonaviy kasblar. Marketolog” mavzusi orqali o‘quvchilarga marketolog bu tashkilotning mahsuloti yoki xizmatini bozor talablariga mos darajada olib chiqish bilan shug‘ullanuvchi mutaxassis ekanligi va bu kasb egalariga bizning yurtimizda ham ehtiyoj katta ekanligini tushuntirib o‘tishi lozim.

Boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida dizaynerlik, mavzusiga va “Kvilling” hamda “Applikatsiya” usulida turli xil manzaralar, gullar yasashga ham alohida e’tibor berilgan bu esa o‘quvchilarni ijodkorlik qobilyatlarini o‘stirishga va dizaynerlik kasbiga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishga xizmat qiladi.Shu o‘rinda o‘qituvchi o‘quvchilarga dizayner kasbi va ular shug‘ullanadigan ishlar haqida ma’lumot berib o‘tishi lozim. Demak, dizayner – narsa va obyektlarni bezash, ularga rasm chizish, tasvir tushirish bilan shug‘ullanuvchi shaxs.

Bundan tashqari texnologiya darslarida tikuvchilik, to‘quvchilik. kashtachilik mavzulari uchun alohida soatlar ajratilgan bo‘lib o‘quvchilarga ushbu hunar sirlarini dastlabki bosqichlarini o‘rgatish va shunday hunarmandchilik turlari bilan shug‘ullanuvchi insonlarning ish joylariga sayohatlar uyushtirish, ularning mahsulotlari, jamiyatga, oilasiga keltirayotgan foydasi haqida ma’lumotlar berib o‘tish ham ayni muddaodir.

Boshlang‘ich maktablarda texnologiya fanining asosiy vazifalari o‘quvchilarni mehnatga tayyorlash, o‘qitish, va umumiy ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida qo‘l mehnatiga o‘rgatish kasblar to‘g‘risida ma’lumotlar berish, davlat ta’lim standartlari talabi bo‘yich tarbiyalash hamda o‘quvchilarni kasb hunar egasi

bo‘lib yetkazishda nazariy va amaliy bilim berishda mehnat madaniyatini shakllantirishdan tashkil topgan.

Boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanidan ajratilgan har bir soatlardan o‘qituvchi shunday mohirlik bilan foydalanishi kerakki mavzular orqali aqliy va jismoniy mehnat turlari bilan tanishtirish bilan bir qatorda kasblar haqidagi dastlabki tushunchalarni o‘quvchilarga yetkazib borishi ham juda zarur.Ayniqsa, o‘qituvchi har bir o‘quvchining kasbga bolgan qiziqishini ertaroq anglab uning qiziqishlarini ham hisobga olib ish ko‘rishi lozim va uning bilim va uquvlarini chuqurlashtirib unga yoqadigan kasbga nisbatan mehr hamda qiziqish uyg‘otishi lozim

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilari kasb tanlashdan hali uzoq turadilar. Biroq ular o‘rtasida to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan kasb tanlash ishi shunday bir negiz bo‘lishi ke-rak – ki, o‘quvchilar yuqori sinflarga o‘tganda, mustaqil hayotga qadam qo‘yganda to‘g‘ri kasb tanlaganlariga amin bo‘lishlari lozim.

Xulosa sifatida qayd etish mumkinki, o‘quvchilarni o‘z vaqtida to‘g‘ri kasbga yo‘naltirish mamlakat taraqqiyotining kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X.Sanaqulov, D.Xodiyeva. Mehnat va uni o‘qitish metodikasi. – T.; Tafakkur bo‘stoni, 2015, – 71 b

2. I. A. Mannopova, D. M. Sayfunov. Texnologiya Umumiy o‘rta ta’lim maktablaining 4 – sinfi uchun darslik. – T. ; O‘qituvchi, 2020.

3. Axmedov Ildar Gennadevich “Molodoy ucheniy” № 21. 2019, – 615 b

4.Dilbar Mirahmedova Texnologiya 1 Metodik qo‘llanma. – T – 2021

TOG`RAYHON (ORIGANUM TYTTANTHUM) O`SIMLIGINING O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA AHAMIYATI

Salmonbek Murodali o`g`li Abdullayev
Termiz davlat universiteti tabiiy fanlar fakulteti talabasi
Muxlisa Muxiddinqizi Muxiddinova
Termiz davlat universiteti tabiiy fanlar fakulteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6946761

Annotatsiya: Ushbu maqolada Tog`rayhon (Origanum tyttanthum) o`simligining o`ziga xos xususiyatlari, tibbiyotdagi va xalq xo`jaligidagi ahamiyatlari keltirilgan.

**Kalitso`zlar:** Tog`rayhon (Origanum tyttanthum), yalpizdoshlar (Lamiaceae), mayda gulli tog`rayhon, tog` qora rayhoni, o`rmon yalpizi, sebinak.

Tog`rayhon (Origanum tyttanthum).** Bu o`simlik yalpizdoshlar (Lamiaceae) oilasiga mansub o`simlik hisoblanadi. Tog`rayhon ko`p yillik efirmoyli o`simlik hisoblanadi. Tog`rayhon quruq, ochiq o`tloqlarda, quruq o`rmon va o`rmon chetlarida, tepaliklar, qiyaliklar, toshloqlarda va butazorlarda o`sadi. U asosan Rossiyaning Yevropa qismida, Kavkaz, Sibirning janubida hamda qisman Qozog`iston va Qirg`izistonning ayrim joylarida uchraydi. O`zbekistonda oddiy tog`rayhon o`smaydi. Lekin shu o`simlik bilan birga ishlatishga ruxsat etilgan boshqa turi-**mayda gulli tog`rayhon O`zbekistonning tog`li nohiyalarida tog`larning pastki va o`rta qismidagi mayda toshli qiyalarda o`sadi. Uni tog` qora rayhoni, o`rmon yalpizi, sebinak ham deb atashadi.

Tog`rayhon (Origanum tyttanthum). Ko`p yillik,bo`yi 30-60, ba`zan 90 sm ga yetadigan xushbo`y o`t o`simlik. Poyasi bir nechta,tik o`suvchi yuqori qismi sershoxli, tukli va to`rt qirrali bo`ladi. Bargi oddiy, cho`ziq tuxumsimon,o`tkir uchli, tekis qirral ibo`lib, bandi bilan poyada qarama- qarshi o`rnashgan. Gullari mayda,barg qo`ltig`ida 2-3 tadan joylashib, qalqonsimon to`pgul hosil qiladi. Qalqonsimon to`pgullar poya uchida ro`vaksimon to`pgulni vujudga keltiradi. Mevasi–kosachabarg bilan birlashgan to`rtta yong`oqcha. Iyun oyidan boshlab sentabrgacha gullaydi.

Hayotiy shakli ko‘p yillik, poyasi siyrak va qisqa tukli yoki tuksiz, barglari 10-15 (40) mm uzunlikdagi tuxumsimon- elipsimon yoki cho‘zinchoq, poyasiga qarab xanjarsimon, cho‘qisi o‘tkir yoki xanjarsimon tikanli, deyarli yalong‘och, ko‘zga ko‘ringan tomirlar bo‘ylab tinq, qizg‘ich, aniq ko‘rinadigan bezlar bilan qoplangan va chekka bo‘ylab kam kiprikli, butun. (Flora SSSR 1954-y.20-t. 466-469-b)

Tarkibida efirmoyi, geranilatsetat, askorbinkislota, timol, karvakral, oshlovchi moddalar, urug`ida o`ttiz foizgacha moy bor.

Uning yer ustki qismida 0,56-0,58 %, bargida 0,68-0,72 %, to`pgulida 0,56-0,65% efirmoyi mavjud.Undan tibbiyotda siydik haydovchi,uyqusizlikka qarshi, ovqat hazm qilish organlari faoliyatini yaxshilovchi dori - darmon sifatida foydalaniladi.

Tabobatda uning shoxchalari, yaprog`i, urug`i ishlatiladi. Tibbiyotda tog`rayhonning yer ustki qismidan foydalaniladi. O`simlik gullaganda o`rib olinadi va soya yerda quritiladi. Qurigandan so`ng bargi va gullari sidirib olinadi, poyalari esa tashlanadi.

Bundan tashqari tog` rayhon ziravor sifatida ovqatga ishlatiladi.Tog`rayhonning bargi, guli, shoxchalari pazandalikda jumladan, bodring, qo`ziqorin, pomidor tuzlab yopishda qo`llaniladi. Quritib maydalangan tog`rayhon o`simligi quruq mevalarga,guruchga, kiyimlarga sepib qo`yilsa zararkunandalar kelmaydi. Undan turli alkogolsiz ichimliklar, atirsovunlar, tishpastalariga xushbo`y hid taratish maqsadida foydalanish mumkin. Shuningdek u asalshirali hisoblanadi.

Xalq tabobatida tog‘rayhonining yer ustki qismidan tayyorlangan damlamasi nafas qisishi, o‘pka sili va bronxit kasalliklarida yo‘talni to‘xtatuvchi, balg‘am ko‘chiruvch, va terlatuvchi dori sifatida hamda meda-ichak kasalliklarida (ichakning zaiflanishi) ishtaxa ochuvchi va ovqat hazim qilishini yaxshilovchi hamda siydik va el haydovchi dori sifatida qo‘llaniladi.

Tog‘rayhoni yer ustki qismidan damlama tayyorlash uchun qopqoqli idishga bir stakan qaynab turgan suv quyiladi, ustiga maydalangan yer ustki qismida 15 gr (uch osh qoshiq) solib, 2 soat damlab qo‘yiladi. So‘ngra dokada suzib kuniga 3-4 marta bir osh qoshiqdan ichiladi.

Tog‘rayhon yer ustki qismi ko‘krak kasaliklarida ishlatiladigan va terlatuvchi yig‘ma choylar tarkibida kiradi.

Aynan mana shu o`simlikni ko`paytirish va bu o‘simlikdan xalq tabobatida to‘gri foydalanib, turli xil kasalliklarga qarshi dori sifatida foydalanish, farmasevtika sohasida ham keng ko‘lamda qo`llanilishini yo`lga qo`yish nur ustiga a`lo nur bo`lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O`. Pratov, Q. Jumayev. Yuksak o`simliklar sistematikasi. Toshkent-2003.
2. H. Xolmatov, M.N. Maxsumov. Shamollash kasalliklarida ishlatiladigan dorivor o`simliklar. Toshkent Ibn Sino nomidagi nashriyot -matbaa birlashmasi 1993.
3. (Flora SSSR 1954-y.20-t. 466-469-betlar.
4. www.ipni.com(International plants Name Index).
5. www.powo.com(Plants of the World Online)

TA’LIM TEXNOLOGIYASINING AMALIY ASOSI

Muqaddam Ixtiyor qizi Boltayeva
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining nemis tili fani o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954493

Annotatsiya: Ta’lim texnologiyasi bo‘yicha qilinadigan ishlar ikki qismdan iborat: ta’lim loyihasini tayyorlash; loyihani amalga oshirish.

Kalit so‘zlar: Didaktik maqsad, bilimlar, ko‘nikma-malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlar, konstruktiv, Ta’lim loyihasi.

Har bir qism o‘ziga xos amaliy asosga ega. 1. Ta’lim loyihasini tayyorlash. Loyiha o‘qituvchi yoki ekspert a’zolari tuza olish (konstruktiv) faoliyatining mahsuli bo‘lib, qator umumiy xususiyatlarga ega. U dastavval, inson ongining antispirik (oldin payqash, ko‘ra bilish) qobiliyati bilan bog'liq. Loyiha asosida o‘qituvchi va o‘quvchilarning kelajakda birgalikda amalga oshiradigan faoliyati yotadi. Ta’lim loyihasi ma’lumot mazmunini davlat ta’lim standartlari talablari asosida tahlil etishdan boshlanadi. Tahlil ma’lumot mazmuni elementlari (bilimlar, ko‘nikma-malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlar) dasturlarda qanday berilganligi, darsliklarda qanday aks ettirilganligiga qaratiladi. So‘ngra ta’lim mazmuni o‘rganiladi, u yoki bu mavzuni o'rganishdan ko‘zda tutilgan maqsad, ta’limning yaqin didaktik maqsadi, o‘qituvchi va o‘quvchilar maqsadi, ularni amalga oshirish va hisobga olish varaqalari, beriladigan uy ishlari miqdori, mavzular bo‘yicha o‘tkaziladigan test savollari, reyting nazorati bosqichlari, etalon darajasida o ‘zlashtirish usuli (etalon darajasida o ‘zlashtirgan o‘quvchilar bilan ishlash, shuningdek, etalon darajasidan past o‘zlashtirgan o‘quvchilar bilan ishlash tizimi) oldindan belgilab qo‘yiladi. Bu ishlaming barchasi ongda ta ’lim modelini yaratishga olib keladi. Ta’limning harakatchan modelini ongda yaratish ta ’lim texnologiyasining asosiy talablaridan biri b o ‘lib, bu san’atni egallagan o‘qituvchi ta’limning borishiga zudlik bilan o‘zgartirish, qo‘shimcha, tuzatishlar kirita oladi (1), u ta’limni qurish, yana takroriy qurish, zarur bo‘lsa yana bir bor qurishni osonlik bilan am alga oshiradi (2), o‘quvchilarni har bir mavzuni to‘liq o‘zlashtirishga yetaklaydi (3), ta ’lim mazmunini etalon darajasida va bu darajadan past o ‘zlashtirgan o ‘quvchilarni guruhlarga ajrata oladi (4), har bir guruhga mos keladigan ish usulini zudlik bilan tanlay biladi (5), o‘quvchilarning qobiliyati, ehtiyoji va qiziqishlariga mos keladigan vositalar tizimi, muammolarni ishlab chiqadi (6), sinf jamoasini gomogen guruhlarga ajratib, ta’limni individuallashtirish (7), ulgurmovchi o'quvchilar bilan qo‘shimcha m ashg‘ulot, qo‘shimcha topshiriqlarni bajarish uchun

shart-sharoit tayyorlaydi(8). 2. Ta’lim loyihasini amalga oshirish. Ta’lim loyihasi bevosita ta’lim sharoitida amalga oshiriladi. Bu jarayonda quyidagi ishlarga alohida e’tibor qaratiladi: — o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha maqsad, vazifalar bilan o ‘quvchilarni oldindan tanishtirish, muammo, topshiriqlarni, shuningdek, uy vazifalari, mustaqil bajariladigan ishlar, ularni bajarish tartibi, paytini e’lon qilish, mavzuni to‘liq o‘zlashtirish bo‘yicha ko‘rsatmalar berish, davlat ta ’lim standard darajasida o‘zlashtirish me’yorlarini (bilimlarni o'rganish, tushunish, ko‘nikmalarni rivojlantirib malakaga aylantirish, o‘zlashtirilgan faoliyat usullarini eslab qolish) aytib berish; — o ‘quvchilarni faol, m ustaqil faoliyatga rag ‘batlantirish, bolalar diqqatini bo‘lim yoki mavzu mazmuniga tortish, uni qanday o ‘rganish zarurligini aytib berish, bilishga qiziqish uyg‘otish, o ‘qish-o‘rganishga havas, muammolarni bajarishga ehtiyoj uyg‘otish. Emotsiya, tafakkur hodisalari (sezish, idrok etish, tushunish, esda olib qolish), bilimlarni o‘quv holatlariga tatbiq etish yo'llari orqali mavzu bo'yicha ma’lumotlar to'plasli, to‘plangan ma’lumotlar yuzasidan joriy nazoratni tashkil etish, mavzuni to‘liq o'zlashtirishga oid o‘zgartirish, qo‘shimcha, tuzatishlarni belgilash; — bo‘lim yoki mavzu bo‘yicha to‘plangan bilimlar (axborotlar)ga ishlov berish. Ta’lim da kutilgan va kutilmagan, rejalashtirilgan va rejalashtirilmagan, favqulodda va tasodifiy hodisalar ham uchrab turadi. Binobarin, o‘rganilgan bilimlarga ishlov berish jarayonida ham joriy nazorat natijalariga asoslanib, loyihaga yangi o'zgartirish, qo‘shimcha, tuzatishlar kiritiladi, o ‘quvchilarning davlat ta ’lim standartlari darajasiga qanchalik yaqinlashganliklari ham aytib o‘tiladi; — bo‘lim yoki mavzu bo'yicha umumiy xulosalarni murakkab o‘quv holatlariga tatbiq qilish. Oraliq nazorat natijalariga ko‘ra, mavzu yoki bo‘lim bo‘yicha axborot to‘plash, to'plangan axborotlarga ishlov berish jarayonlarida o‘quvchilar erishgan yutuqlarn i tahlil qilish, o'quvchilarning bilimi, malakasi, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlaridagi kamchiliklarini ko‘rsatish, sinfning har bir o‘quvchisiga yakuniy nazoratgacha bajariladigan qo‘shimcha topshiriqlarni berish, bolalarni o‘quv materiallarini yanada atroflicha o‘zlashtirishga rag ‘batlantirish; — yakuniy nazoratning asosiy vazifasi bolalarning ma’lumot va ta ’lim mazmuni elementlarini davlat ta ’lim standartlari darajasida o'zlashtirishlarini aniqlash, standart darajasidan past o‘zlashtirgan o‘quvchilarni ogohlantirish, qo‘shimcha topshiriqlar berish. Ta’limning umumiy maqsadi. Umumiy maqsad jamiyatning maktab oldiga qo‘ygan ijtimoiy talabiga muvofiq aniqlanadi. Jonajon mamlakatimiz istiqlolga erishgach, O‘zbekistonning yetuk fuqarosini barkamol inson darajasida tarbiyalash m aktabning bosh vazifasi bo‘lib qoldi. I.A.Karimovning quyidagi so‘zi ta ’limning umumiy maqsadini belgilashda asosiy o‘lchov bo‘ladi: «Biz komil inson darajasida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor sohasi deb e’lon qilganmiz. Komil inson deganda biz, avvalo, ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o‘zgalarga ibrat bo‘ladigan bilimli, ma’rifatli kishilarni tushunamiz». Har tomonlama yetuk-barkamol inson

tarbiyalash xalqimiz, davlatimizning maktab oldiga qo‘ygan umumiy maqsadidir. Ta’lim texnologiyasining markazida bola shaxsi yotadi. Shaxs tuzilishiga ko‘ra murakkab hodisa bo‘lib, u faoliyatdagina rivojlanadi. «Barkamol inson» muammosi ham Sharq pedagogikasi oldiga allaqachon qo‘yilgan masaladir. Hozirgi paytda bu m uam m oning ayrim sohalariga oid maxsus izlanishlar ham mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva Q., Rahmonova S. Ona tili darslari (usuliy qo‘llanma). — T.; 1999.
2. Ikromova R. Grammatika, imlo va nutq o‘stirishdan tarqatma materiallar. — T.: « O‘qituvchi», 1993.
3. www.ziyouz.com

XALQ HUNARMANDCHILIGI TEXNOLOGIYASI BO‘LIMINI O‘QITISHNI TASHKIL QILISH

Gulmira Dilmurodovna Farmonova
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining texnologiya fani òqituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954497

Annotatsiya: Xalq hunarmandchiligining metodologik va tarixiy asoslari. O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixidan ma’lumki, xalq amaliy bezak san’ati va hunarmandchilikka boy va rang-barang madaniy merosimizning eng ajoyib va ommaviy qismini tashkil etadi.

Kalit so‘zlar: Estetik did, amaliy bezak san’ati, ganchkorlik, koshinkorlik, naqqoshlik, hattotlik, toshtaroshlik, metodologik va tarixiy asoslari.

O'zbek diyorida vujudga kelib, gullab-yashnagan amaliy san'at bemisol va betakrorligi bilan dunyoga mashhur bo'lib kelmoqda. Bunday kamolot va taraqqiyot bosqichlari haqida fikr yuritadigan bo'lsak, o'zbek amaliy san’ati turlarining shox ildizlari insoniyatning bolaligi, ya’ni ibtidoiy jamiyatga borib tarqalishining guvohi bo'lamiz. Badiiy idrok qobiliyati kishilarda, o'quvchilarda olamni, undagi mavjudodlar, narsalar va voqea-hodisalarni, atrof-muhitdagi shakllar va ranglarning turfa shakl-shamoilida aks ettirishga havas uyg'otadi. Shakl va ranglarning real ham dastillashtirilgan tasvirlarini yaratish shu tariqa kelib chiqdi va o'z navbatida odamlarning kundalik turmushidan o'rin ola boshladi. Natijada badiiy bezaklarning turli-tuman shakllari va turlari paydo bo'ldi. Boshqa san’atlarga nisbatan, bunday naqshli bezaklar ko'pligining va takomil topganligining muayyan tarixiy sabablari bor. Ma’lumki, islom mamlakatlarida mavjudodlar tasviri ishlanmagan, balki, tasviriy san’atga chuqur falsafiy yondashish natijasida shartlilik, stillashtirish, rasmiylikka asoslangan badiiy bezak asarlarini yaratish kuchaygan. Ushbu tarixiy haqiqat o'zbek milliy bezak san’atining gurkirab rivojlanishiga turtki bo'lganki, hozirda jahonda mashhur me'morchilik yodgorliklarimiz va ulardagi ganchkorlik, koshinkorlik, naqqoshlik, hattotlik, toshtaroshlik va boshqa turlardagi san’atlarning ajoyib darajada uyg‘unlashganligida ko‘rinadi. Uning negizida murakkab, izlanuvchan, ijodkorlik mehnati mavjud. Misol uchun: Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz, Toshkent, Qo‘qon va boshqa shaharlardagi me’morchilik va xalq amaliy san’ati yodgoriiklari o‘tm ish avlodlarimiz yaratgan barkamol, takrorlanmas va tarixan bebaho san’at asarlarining nam unalari bo ‘lib, xalqimizning va shu bilan jahon madaniyatining durdonalaridan bo'lgan badiiy va madaniy merosini tashkil

etilganidan xabardor bo‘lamiz. Xalq amaliy san’ati kishilarning ma’naviy olamini boyitadi, badiiy didini shakllantiradi, ruhiyatini tarbiyalaydi. Shuning uchun o'zbek xalqining amaliy san’ati kishilarni badiiy axloqiy, umuminsoniy ruhda tarbiyalaydi. O‘zbek xalq san’ati qadimiyligi hamda boy madaniyati bilan butun dunyoga mashhur. Uning yer yuzasi va tuproq osti qismi ulkan bir tarixiy muzey. Samarqand, Buxoro, Xiva, Termiz, Toshkent, Farg'ona va boshqa shaharlardagi har bir tarixiy obida, har bir xalq amaliy san’ati namunasi bobokalonlarimiz yaratgan barkamol, takrorlanmas, teran mazmunli va tarixan bebaho san’at asarlari jahon madaniyatining durdonalaridan bo'lgan badiiy va ma ’naviy merosini tashkil etadi. Asrlar davomida orttirilgan va madaniy boyligimiz, xususan, sho'ro tuzumi davrida o'zbek milliy xalq amaliy bezak san’atining eng ko'p rivojlangan turlaridan ganchkorlik, naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, toshtaroshlik, suyak o'ymakorligi, kandakorlik, pichoqchilik, zargarlik, kashtachilik, zardo'zlik, gilamchilik kabi turlarning o'ziga xos tomonlari, bajarish texnologiyasi, haqiqiy asl nomlari, o'ziga xos maktablari, uslublarini yaratgan ustalarning nomlari asta-sekin yo'qolib ketish xavfi ostida qoldi. Bugungi kunda mustaqil mamlakatimizda xalqimizning asrlar bo'yi yaratgan mehnati natijasida yaratilgan amaliy bezak san’atini ko'z qorachig'idek saqlash, qadrlash, ulardan amaliy foydalanish, yoshlarga o'rgatish orqali ularning estetik didini o'stirish hamda yuksak madaniyatli kishilar qilib tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar ochildi. Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Nizomiy Ganjaviy, Nosir Xisrav, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod, Bobur kabi jahonga mashhur olim, shoir va musavvirlar xalqimizni go‘zallikka intilishga chaqirgan. Bobomiz Amir Temur hunar va ilm egalari, yirik mutaxassis olimlar yordamiga tayanib matematika, geometriya, me’morchilik, astronomiya, adabiyot, tilshunoslik, tarix, musiqa, tasviriy san’at va hattotlik kabi san’at asarlarini rivojlantirishga katta ahamiyat berdi. Shaharlarni har tomonlama chiroyli va ulug'vor qilishga intildi. Jumladan, tosh ham da g‘isht yo‘llar, keng va katta ravon ko‘chalar qurdirgan. Bir-biridan mahobatli binolar soldirgan. Samarqandning Registon maydonidagi Ulug'bek, Sherdor va Tilla Qori madrasalari, Shoxi Zinda va Go‘ri Amir ansambl maqbaralari, Bibixonim masjidi, Buxoroda Ismoil Samoniy maqbarasi, Toshkentdagi Ko'kaldosh madrasasi, Shahrisabzdagi Oq Saroy va boshqalar bugungi kunda dunyoga mashhurdir. Amir Temur va temuriylar davrida xalq san’ati hunarmandchiligi qolaversa madaniyati yuksak darajada rivoj topdi. Temurning amri bilan turli mamlakatlardan ustalar, me’morchilar olib kelinib ajoyib takrorlanmas binolar qurilgan va bog‘u-rog‘lar barpo etilgan. Ayniqsa Temur o'z onasiga bag‘ishlab qurdirgan Oqsaroy tarixning bir bo‘lagi bo'lib qoladi. Uni 1379-yilda Temurning amri bilan qurdirilgan. Ma’lumki, o‘zbek xalq amaliy bezak san’atining eng rivojlangan turlaridan biri naqqoshlikdir. O‘zbekiston territoriyasidagi arxeologik qazilmalardan Xorazm, So'g‘d, Baqtriya va boshqa naqsh san’atining rivojlanganligi ma’lum. Olimlarimiz Surxandaryo

viloyatidagi Fayoztepa (1—11 asr), Dalvarzintepa (1 asr) qazilmalaridan topilgan, rasm, naqsh qoldiqlari orqali buni isbotlab berganlar, Xorazmdagi Tuproqqal’a zallari monumental naqshlar bilan bezatilganligi bizga ma’lum. VI—VII asrlarda qasrlar va boylarning uylari naqshlar hamda tasvirlar bilan bezatilgan. IX—X asrlarda O‘rta Osiyoda naqqoshlik san’ati avj olib rivojlandi. Arxitekturada g‘isht qolipli naqsh solish yuksak rivojlandi, binolarning ichki tomonlariga ganch, yog‘och o‘ymakorligini qo‘llash yuksak rivoj topdi. Ayniqsa, maktablarning peshtoqlari devor va ravoqlar ganch naqshlar bilan nafis bezatilgan. X VIII asrning oxiri XIX asrda Qo'qonda, Farg‘ona, Buxoro kabi shaharlarda yetuk ustalar yetishib chiqdi. Misgarlik, naqqoshlik, ganchkorlik, chilangarlik va boshqa san’at turlari rivojlandi. Qadimda hunar o'rganish muqaddas sanalgan. Har bir xalq kelajak avlodlarga o‘zidan qoldirgan takrorlanm as hunarlari bilan qadrlangan. O‘zbekiston qadimda hunarmandlar markazi bo'lgan desak, xato qilmagan bo‘lamiz. Masalan, Andijon viloyatining Shahrixonida, Samarqand viloyatining Urgutida, Farg‘ona viloyatining Qo‘qon va Marg‘ilonida, Namangan viloyatining Chustida xalq hunarmandchiligi gullab yashnagan. Hunarmandlar ma’lum bir davrlarda mahallalarga bo‘lib shug'ullanganlar, chunonchi zargarlik mahallasi, pichoqchilik mahallasi deb yuritilgan. O'sha davrlarda yana misgarlik, zargarlik, buyrachilik, sandiqchilik, pichoqchilik, aravasozlik, kulolchilik mahallalari ham mavjud bo‘lgan. Masalan, X IX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoroda buyrachi mahallasi bo‘lib, u yerda umuman Buxorodagi buyra to'qiydigan ustalar yashagan. Buyrachi mahallasida 120 ta oila yashagan. Har bir kasbkorlik mahallasida qo'ni-qo'shnilar o‘rtasida raqobat bo'lgan. Chunki kimning mahsuloti sifatli bo'lsa, xalq o'shaning ishlab chiqargan mahsulotini sotib olgan. Shuning uchun har bir usta sifatli mahsulot tayyorlashga intilgan. Har bir ustaning o‘z rastasi bo‘lgan. Bozorda, odatda, bozor begi bo‘lgan. U barcha rastalarga keltirilgan mollarni kuzatib, ularga narx belgilab chiqqandan keyin savdo-sotiq boshlanar edi. Sifatsiz mahsulot ishlagan ustaning bozori kasodga uchragan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O.I. Avazboyev, R.G. Isyanov, X. Odilboyev. Mehnat ta’limi uslubiyotidan amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari. — Toshkent, 1993.
2. K. Davlatov. M ehnat va kasb ta’lim tarbiyasidan amaliy mashg‘ulotlar. — Toshkent: O‘qituvchi, 1995
3. www.ziyouz.com

DAVRIYLIK - FIZIKA TA’LIMINING PEDAGOGIK QONUNIYATI SIFATIDA

Shahzod Sayfiddin o‘g‘li Isroilov
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining fizika fani òqituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954502

Annotatsiya: Pedagogikaning hozirgi taraqqiyot bosqichida didaktik bilimlarni rivojlantirish, ularni yangilashning asosiy yo‘llaridan biri ta’limning davriyligini asoslashdir. Zotan, ta’limning davriyligi pedagogik texnologiya nazariyasi va amaliyotining markaziy muammosi bo‘lib, uni ham nazariy, ham amaliy jihatdan asoslash ta’lim jarayoni xususidagi tasavvurlarning kengayishi, didaktik hodisalar to'g'risidagi qarashlaming rivojlanishi uchun ijobiy ta’sir etadi.

Kalit so‘zlar: N.F.Talizina, ta’lim jarayoni logikasi, M.A.Danilov, «davriy boshqaruv», «didaktik davr», «o‘qitish davri», Psixologik va didaktik tadqiqot, didaktika.

Davriylik tabiat, jamiyat va ong hodisalarida amal qiladigan umumiy qonuniyat bo‘lib, jarayonlarning uzluksiz takrorlanishi, ularning takrorlana turib, rivojlanishini ta’minlaydi. Fasllar almashinuvi qishdan keyin bahor, bahordan keyin yozning kelishi davriylik qonuniyatiga ko'ra yuz beradi. Shubhasiz, maktabda fizika ta’limi ham o‘z davrlariga ega. Ammo bu masala haligacha didaktikada alohida, mustaqil muammo sifatida ilmiy o'rganilgan emas. Psixologik va didaktik tadqiqotlarda «davriy boshqaruv», «didaktik davr», «o‘qitish davri» kabi atamalar ishlatiladi. Ammo bu atama va ularga oid tushunchalarning ma’nolari atroflicha tahlil qilinib, har birining o'ziga xos mazmuni chegaralanganicha yo‘q. Taniqli didakt olim M.A.Danilov birinchilardan bo‘lib, «ta’lim jarayoni logikasi», «ta’lim jarayonining harakatlantiruvchi kuchlari», «ta’lim jarayoni bo‘g‘inlari» kabi qator tushunchalarni asoslagan edi. Uning ta’kidlashicha, ta’lim jarayoni logikasi o'quv predmeti mazmuni va uni o'zlashtirish psixologiyasining o'zaro qo'shilib ketishidan iborat, ta’lim jarayoni harakatidagi eng kichik birlik, ta’limda o'quvchilar oldiga qo‘yilgan intellektual va amaliy topshiriqlar ta’lim jarayonining harakatlantiruvchi kuchlaridir. T a’lim jarayonida qo'yilgan intellektual va amaliy topshiriqlar, o‘quv muammolari va mustaqil ishlar o‘zining murakkabligi, qiyinligi bilan o'quvchi ongida bilish-o'rganishga oid ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Ta’lim jarayonida o'quvchi ongida amal qiladigan ziddiyatlar ikki turli bo‘ lad i: 1. Salbiy ziddiyatlar. Ziddiyatlarning bu turi o‘z vaqtida bartaraf etilishi zarur. Negaki, ular ta’limning, binobarin, o‘quvchilar bilishi va o'rganishining oqilona kechishiga to'sqinlik qiladi. 2. Ijobiy ziddiyatlar.

Ta’lim jarayonining oqilona harakat qilishi uchun zarur, kerakli ziddiyatlar. Ziddiyatlarning bu turi bartaraf qilinmaydi, aksincha, ular ta’limda maxsus usullar orqali shakllantiriladi, hatto tashkil etiladi. Ijobiy ziddiyatlarni qiyin jarayon sifatida sezish, ularni hal qilishga intilish o'quvchilarni mustaqil fikrlash, tafakkur va xotiraga zo'r berib aqliy hamda amaliy muammolarni samarali yechishga yetaklaydi. Ta’lim jarayonidagi pozitiv - kerakli ziddiyatlar o'quv-tarbiya ishlari rivojining harakatlantiruvchi kuchlaridir. N.F.Talizinaning dasturlashtirilgan ta’lim muammolariga oid izlanishlarida «davriy boshqaruv» atamasi ishlatilib, unda o'quvchilar o'zlashtirishi mo'ljalga olingan. Uning fikricha, ta’limda ko'zlangan oxirgi natijaga erishish uchun shu natijaga olib keluvchi jarayon boshqarilishi shart. Chunki oxirgi natijani boshqarib bo'lmaydi. L.Ya.Zorina «didaktik davr» atamasini umumiy didaktika nuqtayi nazaridan qo'llagan. «Ta’lim, - deb yozadi u, - o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro bog'liq harakatlari tizimidir. Uni ma’lum vaqt ishga tushirish uchun shunday birlikni ajratish kerakki, unda yaxlitlikning mohiyati aks etsin. Yaxlitlikni o'zida aks ettirgan shunday birlikni didaktik davr deb ataymiz». Didaktik davr ma’lumot mazmunining bir qismini talab darajasida optimal o'zlashtirish vazifasini bajaradi. Olima shu fikrga asoslanib, ta’lim jarayonida beshta davrni ajratgan: didaktik vazifalami qo'yish va ulami o'quvchilarning qabul qilishi; o'quv materialining bir qismini e’lon qilish va uni o'quvchilarning ongli idrok qilishi; yangi bilimlarni amaliyotga tatbiq etishni tashkil qilish va uni o'quvchilarning tatbiq qilishi; teskari aloqani o'rnatish va o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilishi; o'quvchilarni maktabdan tashqari faoliyatga tayyorlash. L.Ya.Zorina ajratgan birliklarni didaktik davr yoki sikl sifatida qabul qilib bo'lmaydi. Ular M.A.Danilov tadqiqotlarida asoslangan ta’lim halqalari — aktlarini eslatadi. Davr nisbatan keng, mazmundor hodisa bo'lib, o'zida ta’lim aktlari, bosqichlari tizimini qamrab oladi. Bu birinchidan. Ikkinchidan esa, ta’lim davrlarini ajratish o'lchovlarini belgilamasdan turib, ta’lim jarayoni davrlari xususida fikr yuritish mumkin emas. Shu bilan birga, o'rganilgan o'quv materialining o'quvchilar faoliyatida takrorlanish shakli, maqsadi, vositasi, natijalarini oldindan qayd etmasdan turib, ta’lim jarayoni davrlari xususida fikr yuritish qiyin. M.V.Klarin «o'qitish davri» atamasini pedagogik texnologiya g'oyalari nuqtayi nazaridan qo'llagan. Fikrimizcha, «o'qitish davri» atamasi o'qitish faoliyati - o'qitishga ishora. Uning yozishicha, o'qitish davrining quyidagi holatlari mavjud: ta’limning umumiy maqsadini belgilash; ta’lim maqsadini umumiy shakllantirishdan aniqlashtirishga o'tish; o'quvchining tayyorgarlik darajasini tashxislash - diagnozlash; o'quvchilar bilimini korreksiyalash; natijani tekshirish. Shu bosqichlarga ko'ra ta’lim «model» xarakterini oladi. M.V.Klarin «model» atamasini o'qitishning berilgan vaqt mobaynida takrorlanib, bir holatdan yangi, rivojlangan sifatga o'tishini tavsiflash uchun ishlatgan. U ta’lim jarayonining shu sifati - oldingi holatdan yangi holatga o'tishini nazarda tutib, «o'qitishning takrorlanadigan davri» iborasini qo'llagan Ba’zi

taqdiqotlarda maqsad, vosita, natija kategoriyalariga rioya qilib, ta’limning davriyligini asoslashga harakat qilingan. «Didaktika» darsligida yozilishicha, ta’lim jarayoni akt, bosqich, davrlardan iborat. Akt - ta’lim jarayonining eng kichik birligi. Ta’lim jarayoni aktlari rivojlanib, ta’lim bosqichlariga, bosqichlar taraqqiy etib davrlarga aylanadi. Ta’limning davriy harakatini ikki yo'l bilan tavsiflash mumkin: umumiydan xususiyga qarab borish yo‘li bilan ta’lim hodisalarini bayon qilish. Bu yo‘l bilan ta’lim jarayoni o'rganilganda ta’lim jarayoni to'g'risidagi umumiy tasavvurdan uning akt, bosqich, davrlariga qarab boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bozorova S., Norov Sh. Fizika darslarida ta’lim samaradorligini oshirish usullari// Xalq ta’limi. -2003. №4.
2. Qahhorov S.Q. Fizika ta’limida o‘quvchilaming biluv faoliyatini davriy boshqarish. - Buxoro, 2003.
3. www.ziyouz.com

TARBIYA JARAYONINING ASOSIY QONUNIYATLARI

Gulruh Zaynitdinovna Mirzayeva
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining boshlang‘ich sinf òqituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954504

Annotatsiya: Tarbiya jarayonining asosi ijtimoiy hayotning obyektiv talablarini, insonning ijtimoiy mohiyatini va tabiatini aks ettiruvchi qonuniyatlardan iborat. Tabiat yoki jamiyatdagi har qanday murakkab hodisada obyektiv ravishda mavjud bo‘ladigan barqaror aloqalar kuzatiladi. Bunday aloqalar qonuniyat deb ataladi. Bu qonuniyat tarbiya jarayonida ham amal qiladi.

Kalit so‘zlar: Demokratik tamoyillar, psixologik tavsif, siyosiy-g‘oyaviy asoslar, obyektiv va subyektiv omil, ijtimoiy hodisa, Tarbiya jarayoni.

Tarbiya qonuniyatlari mohiyati, bir tomondan, ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyaning o‘ziga xos xususiyatlari, ikkinchi tomondan, shaxsning rivojlanishi bilan bog‘liq. Tarbiyaning birinchi va eng muhim qonuniyati uning ijtimoiy muhitning obyektiv va subyektiv omillariga bog‘liqligidir. Ijtimoiy tarbiya mazmuni moddiy ishlab chiqarish usuli, jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, siyosiy tuzum hamda milliy mafkura g‘oyalari asosida qaror topadi. Ijtimoiy jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy-g‘oyaviy asoslarini tashkil qiladigan hamda tarbiyaning mazmuni va uning olib borilishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadigan ijtimoiy jarayonlar — tarbiya muassasalari, jamoat tashkilotlari, o‘qituvchilar, tarbiyachilar, oila muhiti, jamoatchilik dunyoqarashi, mafkura g‘oyalari, shaxsni har tomonlama rivojlantirishga oid faoliyat kabilar tarbiyaning subyektiv omillari sirasiga kiradi. Demokratik tamoyillar hamda qonun ustuvorligi ta’minlangan yillar va bunday sharoitda tarbiyaviy jarayonning ijtimoiy muhit bilan o‘rnatiladigan aloqalari shaxs tarbiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tarbiyaning ikkinchi muhim qonuniyati uning shaxs rivojlanishi bilan birligi, o‘zaro aloqadorligi va bog‘liqligidir. Shaxsning rivojlanishi tarbiyaning g‘oyaviy mazmuni va sifat darajasiga bog‘liq. Ayni choqda tarbiyaning mazmuni, shakl va metodlari shaxsning rivojlanish darajasiga ham bog‘liq. Tarbiya jarayoni psixologiya fani asoslarini, shaxsning psixologik va fiziologik rivojlanish qonunlarini bilishni talab qiladi. Tarbiyachi (o‘qituvchi) tarbiyalanuvchi (o‘quvchi) shaxsini har tomonlama o‘rganishi va shu asosda unga to‘g‘ri psixologik tavsif berishi, shu asosda ta’sir ko‘rsatishi lozim. Tarbiyalanuvchining shaxsiy xususiyatlari va imkoniyatlari hisobga olinmas ekan, tarbiyaviy ta’ sir bir tomonlama yoki tasodifiy bo‘lib qoladi. Shuningdek, ular boshqa tarbiyaviy ta’sirlarga mos bo‘lmay qoladi. Tarbiyaning uchinchi qonuniyati —

faoliyat va munosabat birligini e’tirof etish — shaxsning ijtimoiy ijobiy fazilatlarini shakllantirishning negizi va asosiy manbayi ekanligini e’tirof etishdir. Tarbiyalanuvchilarning faoliyati jamiyat uchun qanchalik foydali ravishda maqsadga muvofiq tashkil etilsa, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatning oqilona bo‘lishi ta’minlansa, tarbiya jarayoni shunchalik samarali bo‘ladi. Shaxs faoliyati ijtimoiy munosabatlar negizida yo‘lga qo‘yilib, tizimli tarzda kechadi. Subyekt (shaxs), obyekt (ijtimoiy borliq) — ijtimoiy munosabatlar tarzida tashkil etiladigan aloqa jarayoni shaxs faoliyati mazmuni va yo‘nalishini ham belgilashi mumkin. Ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish jarayonida borliqni his etish, o‘z-o‘zini anglash, aloqa, aralashuv va muloqotni tashkil etish ehtiyoji yuzaga keladi. Ehtiyojni qondirish yo‘lida dastlabki urinish ijtimoiy munosabatlar mazmunini o‘rganish va o‘zlashtirish hisoblanadi. Ijtimoiy munosabatlar mohiyatini anglashga qaratilgan faolit jarayonida ijtimoiy bilimlarni o‘zlashtirishga nisbatan qiziqish hosil bo‘ladi. Qiziqish, o‘z navbatida, shaxsda muayyan hayotiy maqsadning qaror topishiga olib keladi. Maqsad asosida shaxs nafaqat ijtimoiy bilimlarni egallashga intiladi, balki o‘zlashtirilgan bilimlarni egallash layoqatini ham namoyon eta boradi. Maqsad mazmunini ifoda etuvchi g‘oyalar amaliy harakatlarni tashkil etish borasidagi rag‘batlarning yuzaga kelishi uchun zamin hozirlaydi. Yuqorida bayon etilgan fikrlardan anglashiladiki, shaxsning shakllanishi — bu uning asosiy munosabatlarining shakllanishidir. Ijtimoiy munosabatlarning yaxlit tizimida tarbiyachi, o‘qituvchi, ota-onalar hamda jamoaning tarbiyalanuvchi, o‘quvchi, farzandlar va shaxs bilan bo‘ladigan o‘zaro ta’siri jarayonida kelib chiqadigan tarbiyalovchi munosabatlar alohida ahamiyatga ega. Bu munosabatlar doirasida ijtimoiy tarbiyaning maqsadlari amalga oshiriladi. Tarbiyaning to‘rtinchi qonuniyati — tarbiyalanuvchilarning o‘zaro tarbiyaviy ta’sirga ega ekanliklari, ularning o‘zaro munosabatlari hamda faol faoliyatlari o‘rtasidagi bog‘lanishning mavjudligi sanaladi. Tarbiyachi (o‘qituvchi)larning tarbiyalanuvchi (o‘quvchi)larga pedagogik ta’siri ular faoliyati va munosabatlarining tizimli hamda rejali tarzda, maqsadga muvofiq tashkil qilinishini nazarda tutadi. Tarbiya jarayonida tarbiyachi (o‘qituvchi) va tarbiyala nuvchi (o‘quvchi)larning ijtimoiy roli bir xil emas. Tarbiyachi uchun tarbiyalanuvchi har vaqt tarbiya berish obyekti hisoblanadi. Biroq tarbiyalanuvchi tarbiyachi bilan ongli ravishda o‘zaro munosabatda bo‘lishga erishilsa, tarbiyaviy munosabatlar faol xarakter kasb etadi. Rivojlantiruvchi (shaxsni rivojlantirish), tarbiyalovchi (tarbiya maqsadlarini amalga oshirish) va tashkilotchilik (faoliyat va munosabatlarni maqsadga muvofiq tashkil etish) tarbiya jarayonidagi asosiy vazifalardir. Tarbiyalovchi ta’sirlar muayyan shaxslarga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois tarbiyachi har bir tarbiyalanuvchining o‘ziga xos shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib, ta’sir ko‘rsatishning individual yo‘llarini qidirib topishi lozim. Tarbiyachi muvaffaqiyati aksariyat hollarda u o‘z o‘quvchilarining

tarbiyalanganlik darajasini, ya’ni ularning ongliligi, axloqiy sifatlarga egaligi, odilligi, qat’iyatliligi va boshqa xususiyatlarini bilishiga bog‘liqdir.

Tarbiya tamoyillari deb yosh avlodni tarbiyalash maqsadidan kelib chiqadigan va komil insonni tarbiyalashning mazmuni, metodlari va yo‘nalishiga qo‘yiladigan eng muhim talablarni belgilab beruvchi asosiy g‘oya va qoidalar yig‘indisiga aytiladi. Tarbiya tamoyillari o‘qituvchi, tarbiyachilarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi qoidalar bo‘lib, yosh avlodni tarbiyalash, barkamol insonni shakllantirish vazifalariga muvofiq belgilanadi, shuningdek, ular shaxs tarbiyasi borasidagi ilg‘or ta’limotlar g‘oyalariga hamda pedagogika fanida erishilgan yutuqlarga asoslanadi. Tarbiya tamoyillari tarbiya jarayoni qonuniyatlarini aks ettiradi. Tarbiyaviy jarayonda ilg‘or tamoyillarga amal qilinishi uning samarasini ta’minlaydi. Tarbiya tamoyillari quyidagilardan iborat: — tarbiyaning maqsadga yo‘naltirilganligi; — tarbiyada demokratik va insonparvarlik g‘oyalari ustunligi; — tarbiyada milliy umumbashariy qadriyatlar ustunligi; — tarbiyada izchillik va tizimlilik; — tarbiyani ijtimoiy hayot bilan qo‘shib olib borish; — tarbiyani mehnat bilan bog‘lash; — tarbiyalanuvchi shaxsini hurmat qilish; — tarbiyada o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish; — jamoada va jamoa yordamida tarbiyalash; — tarbiyada o‘quvchi xulqidagi ijobiy sifatlarga tayanib, salbiy tomonlarni yo‘qotish. Tarbiyaning maqsadga yo‘naltirilganligi va g‘oyaviyligi. O‘qituvchi ijtimoiy tarbiyaning maqsadi va vazifasini aniq tasavvur etishi hamda puxta anglab olishi zarur. Yosh avlodni yuksak g‘oyaviylik ruhida tarbiyalash — ularning ongiga xalq, millat, yurt, jamiyat manfaatlaridan yuqoriroq manfaat bo‘lishi mumkin emasligini singdirish, ularni Vatanga, xalqqa muhabbat ruhida va sadoqatli qilib tarbiyalash demakdir. Bu sohada mustaqil respublika xalq ta’limi xodimlarining asosiy vazifasi erkin, ijodkor, mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega, yetuk mutaxassis va komil shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abu Rayhon Beruniy. Ruhiyat va ta’lim-tarbiya haqida. — T.: «O‘zbekiston», 1992

2. Z. K. Ismailova. Pedagogikadan amaliy mashg‘ulotlar. — T.: «Fan», 2001.

3. www.ziyouz.com

ZAMONAVIY ORGANIK KIMYONING RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI VA ISTIQBOLLARI

Nasiba Normamatovna Mirzayeva
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining kimyo fani o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954512

Annotatsiya: Organik kimyo – organik moddalar va ular bo‘ysunadigan qonuniyatlar to‘g‘risidagi fandir. U organik birikmalarning nomlanishi, izomeriya-si, olinish usullari, tuzilishi, fizikaviy va kimyoviy xossalari hamda ishlatilish sohalarini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: F.Vyoler, Organik kimyo, organizm, fizikaviy va kimyoviy xossalari, izomeriya, organik birikma, organik moddalar.

XIX asrning o‘rtalariga qadar o‘simlik va hayvonlar organizmlarida hosil bo‘ladigan moddalarni o‘rganuvchi fan organik kimyo deb yuritilardi. Shuning uchun «organik» atamasi «organizm» so‘zidan kelib chiqqan. Tarixan paydo bo‘lgan bu nomning mazmuni tubdan o‘zgargan bo‘lsa-da, u hozirgacha qo‘llanilmoqda.

Organik kimyo yosh tabiiy-ilmiy fanlar jumlasiga kiradi. Uning mustaqil fan sifatida shakllanishi XIX asrning birinchi yarmidan, aniqrog‘i 1828-yildan, ya’ni F.Vyoler ammoniy sianatni qizdirib mochevinani sintez qilgan vaqtdan boshlandi, desa bo‘ladi. Bu tarixiy qisqa vaqt ichida organik kimyo taraqqiy etgan va juda tez sur’atlar bilan rivojlanayotgan fundamental fanlar qatoridan joy oldi hamda juda katta daliliy materialga ega bo‘ldi. Hozirgi kungacha o‘rganilgan barcha kimyoviy birikmalarning 90 foizdan ortig‘i organik birikmalar bo‘lib, ularning soni 10 milliondan oshib ketdi. Vaholanki, noorganik moddalarning soni esa bir necha yuz mingdan oshmaydi. Ilmiy va pedagogik faoliyat bilan band bo‘lgan barcha kimyogarlarning yarmidan ko‘pi organik-kimyogarlardir.

Odamlar o‘simlik va hayvonlardan organik moddalarni ajratib olish va ulardan foydalanishni qadim zamonlardanoq bilganlar. Ular spirtli ichimliklar tayyorlash, vinoni achitib sirka olish, o‘simliklardan bo‘yoqlar, dori-darmonlar, xushbo‘y moddalar olishni bilganlar. Lekin u davrdagi kishilar organik moddalarning aralashmalari bilan ish ko‘rganlar. Sof organik moddalar esa birmuncha keyinroq olina boshlandi. 1776-yilda A.Volta botqoqlik gazini tadqiq qilib metanni, 1769-1785-yillarda K.Sheele vino, limon, olma, sut, gall, oksalat va siydik kislotalarini, 1795-yilda J.Deyman etil spirtiga konsentrlangan sulfat kislotani ta’sir ettirib etilenni, 1825-yilda M.Faradey yoritgich gaz kondensatidan benzolni, 1836-yilda E.Devi

atsetilenni sof holda ajratib oldi. O‘rganilgan barcha tabiiy va sintetik organik moddalar tarkibida uglerod borligiga asoslanib, 1806-yilda Y.Berselius, 1848yilda L.Gmelin organik kimyoga uglerod birikmalari kimyosi deb ta’rif berishdi. Birinchi bo‘lib 1808-yilda «organik modda» tushunchasini fanga kiritgan hamda kimyoni ikkita mustaqil-organik va noorganik kimyo fanlariga ajratgan ham Y.Berseliusdir. Lekin hozirgi vaqtda ham umumiy qabul qilingan (AQSH, Germaniya, Rossiya va boshqa mamlakatlarda nashr qilinayotgan darslik va o‘quv qo‘llanmalarda berilayotgan) bu ta’rif uglerodning organik moddalarga mansub bo‘lmagan birikmalari (uglerod oksidlari, karbonat kislota va karbonatlar, karbidlar, metallar karbonillari, sianid kislota, sian kislota H−O−C≡N, izosian kislota O=C=N−H va ularning tuzlari) ham borligini inobatga olmaydi. Shuning uchun ham K.Shorlemmerning organik kimyo-uglevodorodlar va ularning hosilalari kimyosidir deb bergan ta’rifini ancha aniq va to‘g‘ri desa bo‘ladi.

XIX asrning birinchi yarmidanoq organik sintez bilan bir qatorda organik moddalarning tahlili ham rivojlandi. Y.Libix organik birikmalar tarkibidagi uglerod va vodorodni, J.Dyuma esa azotni aniqlash usullarini ishlab chiqdilar. 1879-yilda A.Bayerning indigo bo‘yog‘ini, 1904-yilda A.Piktening nikotin alkaloidini sintez qilgani sintetik bo‘yoq va dorivor moddalar kimyosining yuksalishiga olib keldi.

XX asrning dastlabki yillarida organik kimyoga tadqiqotning fizikaviy usullari, elektron tuzilish nazariyasi, 1930-yillarda esa kvant kimyosi kirib kela boshladi, uglevodlar, polipeptidlar, purinlar, oshlovchi moddalar va boshqa tabiiy birikmalarning nozik sintezlari amalga oshirildi. AQSH olimi R.Vudvord strixnin va morfin alkaloidlari, xlorofill, B_{12} vitaminini, P.Ziber tarkibida 51ta aminokislota qoldig‘ini tutgan inson insulini gormonini, G.Koran 50dan ortiq nukleozid tutgan ribonuklein kislotalarini sintez qilib, organik sintezning imkoniyatlari cheksizligini isbotladilar.

Organik kimyoning juda tez sur’atlar bilan rivojlanishi natijasida XX asrning 60-70-yillaridan boshlab, undan muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan to‘rtta fan (bioorganik kimyo, yuqori molekulali birikmalar kimyosi, farmakologik kimyo va sanoat organik sintezi) ajralib chiqdi va mustaqil taraqqiy etmoqda.

Hozirgi kunda organik kimyoga oid yangiliklar ilmiy va referativ jurnallarda, referativ jurnallar ko‘rsatkichlarida, shuningdek, bibliografik asarlarda e’lon qilib boriladi. Har yili organik kimyo yutuqlariga bag‘ishlangan 200-250 mingdan ortiq asar, risola, ilmiy maqola, monografiya va dissertatsiyalar nashr etilmoqda. Jahon miqyosida organik kimyo faniga doir ilmiy maqolalarning 60 foizi ingliz, 20 foizi rus, 10 foizi nemis va qolgan 10 foizi boshqa tillarda chop etilmoqda. Shuning uchun organik kimyo fanini chuqur o‘rganishni maqsad qilib qo‘ygan har bir o‘quvchi ingliz va rus tillarini mukammal bilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. S.O.Sodiqov, S.Q.Sultonov, E.O‘.Yo‘ldoshev “Organik kimyo” “O‘qituvchi” Toshkent-1971

2. “Geterosiklik birikmalar kimyosi” fanidan o‘quv uslubiy majmua Urganch-2013.

3. www.ziyouz.com

O‘RTA UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA O‘QITISHNING MAQSADI

Feruza Farhod qizi Nazarova
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining matematika fani òqituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954519

Annotatsiya: O‘rta maktablarda matematika o‘qitishning maqsadi quyidagi uch omil bilan belgilanadi: 1. Matematika o‘qitishning umum ta’limiy maqsadi. 2. Matematika o‘qitishning tarbiyaviy maqsadi. 3. Matematika o‘qitishning amaliy maqsadi.

Kalit so‘zlar: Og'zaki va yozma matematik bilimlar, matematik qonuniyat, murakkab hodisalar, fazoviy forma, matematik tafakkur, matematik madaniyat, matematik xulosa.

Matematika o‘qitishning umumta’limiy maqsadi o‘z oldiga quyidagi vazifalarni qo‘yadi: a) o‘quvchilarga ma’lum bir dastur asosida matematik bilimlar tizimini berish. Bu bilimlar tizimi matematika fani to‘g‘risida o‘quvchilarga yetarli darajada ma’lumot berishi, ularni matematika fanining yuqori bo‘limlarini o‘rganishga tayyorlashi kerak. Bundan tashqari, dastur asosida o‘quvchilar o'qish jarayonida olgan bilimlarining ishonchli ekanligini tekshira bilishga o'rganishlari, ya’ni isbotlash va nazorat qilishning asosiy metodlarini egallashlari kerak; b) o‘quvchilarning og'zaki va yozma matematik bilimlarini tarkib toptirish. Matematikani o‘rganish o‘quvchilarning o‘z ona tillarida xatosiz so‘zlash, o‘z fikrini aniq, ravshan va lo‘nda qilib bayon eta bilish malakalarini o‘zlashtirishlariga yordam berishi kerak. Bu degan so‘z o‘quvchilarning har bir matematik qoidani o‘z ona tillarida to ‘g‘ri gapira olishlariga erishish hamda ularni ana shu qoidaning matematik ifodasini formulalar yordamida to‘g‘ri yoza olish qobiliyatlarini atroflicha shakllantirish demakdir; d) o‘quvchilarni matematik qonuniyatlar asosida real haqiqatlami bilishga o‘rgatish. Bu yerda o‘quvchilarga real olamda yuz beradigan eng sodda hodisalardan tortib to murakkab hodisalargacha hammasining fazoviy formalari va ular orasidagi miqdoriy munosabatlarni tushunishga imkon beradigan hajmda bilimlar berish ko‘zda tutiladi. Bunday bilimlar berish orqali esa o‘quvchilarning fazoviy tasaw ur qilishlari shakllanadi hamda mantiqiy tafakkur qilishlari yanada rivojlanadi. Matematika o ‘qitishning tarbiyaviy maqsadi o ‘z oldiga quyidagilarni qo'yadi: a) o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish. Bu g‘oya bilish nazariyasi asosida amalga oshiriladi; b) o‘quvchilarda matematikani o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlarni tarbiyalash. M a’lumki, matematika darslarida o‘quvchilar o‘qishning dastlabki

kunlaridanoq mustaqil ravishda xulosa chiqarishga o‘rganadilar. Ular avvalo kuzatishlar natijasida, so'ngra esa mantiqiy tafakkur qilish natijasida xulosa chiqaradilar. Ana shu chiqarilgan xulosalar matematik qonuniyatlar bilan tasdiqlanadi. Matematika o‘qituvchisining vazifasi o‘quvchilarda mustaqil mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish bilan birga ularda matematikaning qonuniyatlarini o'rganishga bo‘lgan qiziqishlarini tarbiyalashdan iboratdir; d) o‘quvchilarda matematik tafakkurni va matematik madaniyatni shakllantirish. Matematika darslarida o‘rganiladigan har bir matematik xulosa qat’iylikni talab qiladi, bu esa o‘z navbatida juda ko‘p matematik tushuncha va qonuniyatlar bilan ifodalanadi. O ‘quvchilar ana shu qonuniyatlarni bosqichma-bosqich o‘rganishlari davomida ularning mantiqiy tafakkur qilishlari rivojlanadi, matematik xulosa chiqarish madaniyatlari shakllanadi. O‘quvchilarni biror matematik qonuniyatni ifoda qilm oqchi bo‘lgan fikrlarni simvolik tilda to ‘g‘ri ifodalay olishlari va aksincha simvolik tilda ifoda qilingan matematik qonuniyatni o‘z ona tillarida ifoda qila olishlariga o'rgatish orqali ularda matematik madaniyat shakllantiriladi. Matematika o'qitishning amaliy maqsadi o‘z oldiga quyidagivazifalarni qo‘yadi: a) matematika kursida oliugan nazariy bilimlarni kundalik hayotda uchraydigan elementar masalalarni yechishga tatbiq qila olishga o'rgatish, Bunda asosan o‘quvchilarda nazariy bilimlarni amaliyotga bog‘lay olish imkoniyatlarini tarkib toptirish, ularda turli sonlar va matematik ifodalar ustida amallar bajarish malakalarini shakllantirish va ularni mustahkamlash uchun maxsus tuzilgan amaliy masalalarni hal qilishga o‘rgatiladi; b) matematikani o‘qitishda texnik vosita va ko‘rgazmali qurollardan foydalanish malakalarini shakllantirish. Bunda o‘quvchilarning matematika darslarida texnika vositalaridan, matematik ko‘rgazmali qurollar, jadvallar va hisoblash vositalaridan foydalana olish malakalari tarkib toptiriladi; d) o‘quvchilarni mustaqil ravishda matematik bilimlarni egallashgao'rgatish. Bunda asosan o‘quvchilarni o‘quv darsliklaridan va ilmiy ommaviy matematik kitoblardan mustaqil o‘qib o‘rganish malakalarini shakllantirishdan iboratdir. Ma’lumki, matematika o‘qitish metodikasi fani pedagogika lanming ma’lum bir bo‘limi bo'lib, u matematika fanini o'qitish qoiilalaiiiu o'rganish bilan shug'ullanadi. Matematika o'qitish metodikasi matematika fanini o‘qitish qonuniyatlarini o'rganish jarayonida pedagogika, mantiq, psixologiya, matematika, lingvistika va falsafa fanlari bilan uzviy aloqada bo‘ladi. Boshqacha aytganda, maktabda matematika o'qitish muammolari mantiq, psixologiya, pedagogika, matematika va falsafa fanlari bilan uzviy bogiiqlikda hal qilinadi. Matematika o‘qitish metodikasining metodologik asosi bilish nazariyasiga asoslangandir. Matematika metodikasi fani matematik ta’limning maqsadi, mazmuni, formasi, uslubi va uning vositalarini dars jarayoniga tatbiqiy qonuniyatlarini o ‘rganib keladi. Matematika fani fizika, chizmachilik, kimyo va astronomiya fanlari bilan ham uzviy aloqada bo'ladi. M atematika fanining boshqa fanlar bilan uzviy aloqasi

quyidagi ikki yo‘l bilan amalga oshiriladi: 1) matematika tizimining butunligini buzmagan holda qo‘shni fanlarning dasturlarini moslashtirish; 2) boshqa fanlarda matematika qonunlarini, formulalarini teoremalarni o‘rganish bilan bog'liq bo'lgan materiallardan matematika kursida foydalanish. Hozirgi vaqtda matematika dasturini boshqa fanlar bilan moslashtirish masalasi ancha muvaffaqqiyatli hal qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I. A. «Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi», T. «O‘zbekiston», 1997.

2. Alixonov S. «Matematika o‘qitish metodikasi». T., «O‘qituvchi» 1992.

3. www.ziyouz.com

MAKTABDA ONA TILI O‘QITISHNING UMUMIY ASOSLARI

Ozoda Normuratovna Niyazova
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954521

Annotatsiya: Tilning jamiyatda tutgan o‘rni, til va tafakkur hamda til va nutqning o‘zaro bog‘liqligi to‘g‘risidagi g‘oyalar maktabda ona tili ta’limining nazariy asoslari sanaladi. Binobarin, ona tili didaktikasi davlatimizning til to‘g‘risidagi siyosatini amalga oshirish yo‘llari, vositalari, tashkiliy shakllarini ishlab chiqish, ularni maktab o'qituvchilari faoliyatiga tatbiq etishda til va jamiyat, til va tafakkur, til va nutqning o‘zaro daxldorligi, aloqadorligi xususidagi qarashlar hamda tamoyillarga asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Aristotel, fiziologik zamin, nutq qobiliyati, grammatik qurilish, dialektik, ona tili didaktikasi, til va tafakkur.

Til va jamiyat. Til — ijtimoiy hodisa. U kishilarning eng m uhim aloqalashuv va fikrlashuv qurolidir. Til jamiyat a’zolarining tabiiy-biologik tuzilishlari, ijtimoiy kelib chiqishlaridan qat’i nazar, ularning barchasi uchun teppa-teng xizmat qiladi. Jamiyat rivojlangan sari, til ham rivojlanib, takomillashib boradi. Til kishilik jamiyati bilan bir paytda paydo bo'lgan. Tilsiz jamiyat, jamiyatsiz til bo‘lmaydi. Til bo‘lmaganda, jamiyat a’zolari o‘rtasida o‘zaro aloqa bo‘lmas edi. Kishilar o‘rtasida o‘zaro aloqa b ‘lmaganda, jamiyat a’zolari uchun yetarli miqdorda moddiy ne’matlar ishlab chiqara olmasdi. Til inson faoliyatini jamiyatning moddiy negizini yaratish vositasi — ishlab chiqarish qurollari bilan uyg‘unlashtiradi. Inson — ijtimoiy mavjudot. Jamiyat til vositasida boshqariladi. Inson o‘z maqsad va orzularini tabiatdagi narsa-hodisalarga nisbatan belgilaydi. Shu maqsadni amalga oshirishda, ishlab chiqarish qurollaridan foydalanadi. Ishlab chiqarishni boshqarishga oid tajriba bir avloddan ikkinchi avlodga til vositasida meros bo‘lib qoladi. Bilim, tajriba til tufayli keyingi avlodning mulkiga aylanadi. Til jamiyatni rivojlantirish qurolidir. Til insonning har qanday faoliyati bilan bevosita bog‘langan. U shunday zaruriy aloqa qurolidirki, bu qurolni puxta egallamasdan turib, ijtimiy hayot va jamiyat to‘g‘risida to‘la tasavvur hosil qilib bo‘lmaydi. Shunday ekan, til yoshlarni ijtimoiy hayotning faol ishtirokchisi, jamiyatning ongli fuqarosi qilib tarbiyalash vositasidir. Maktabda ona tilini o‘quv predmeti sifatida o‘rgatish — uning tarbiyaviy rolini oshirish, uni tarbiya quroliga aylantirish demakdir. Tilning ijtimoiy vazifalari va tarbiyaviy ahamiyatini faqat o‘qituvchigina emas, balki o‘quvchi ham sezsin, his qilsin. Kishining o‘zi uchun gapirib, o‘zi uchun yozmasligini, aksincha, kishilar uchun

gapirib, kishilar uchun yozishni o‘quvchilar ijtimoiy zaruriyat deb anglamoqlari shart. Maktabda til o‘qitilar ekan, til va jamiyatning o‘zaro bog‘liqligi to‘g‘risidagi quyidagi xulosalarga tayaniladi. 1. Til — kishilarning eng muhim aloqalashuv vositasi. Tilning aloqalashuv va fikr almashuv vazifasi uni puxta o‘zlashtirish zaminida yanada o ‘tkirlashadi. 2. Kishilik jamiyati va til o‘zaro dialektik bog‘liqdir. Tilni mukammal egallash orqali o‘quvchilar jamiyatdagi o‘zgarishlarni qiynalmasdan tushunib oladilar. 3. Til — jamiyatni boshqarish va rivojlantirish quroli. Tilni atroflicha bilish tufayli o‘quvchilar jamiyat a’zolarining ishlab chiqarish qurollarini boshqarishga oid tajribalarini, moddiy ne’matlarni ishlab chiqarish usullarini atroflicha bilib oladilar. 4. Til insonning faoliyati bilan uzviy bog‘langan. Tilni o‘rganish vositasida o‘quvchilar moddiy va ma’naviy hayotning faol ishtirokchilari bo‘lib yetishadilar. 5. Til — jamiyat a’zolarini tarbiyalash vositasi. Uning qonuniyatlari va grammatik qurilishini anglash bolalarda nutq qobiliyati va nutq madaniyatini shakllantirishda, estetik did va fahm-farosatni takomillashtirishga xizmat qiladi. Til va tafakkur. Til va tafakkurning o‘zaro munosabati masalasi fanda uzoq tarixga ega. Bu muammo yuzasidan o‘tkazilgan munozaralarda doimo quyidagi savollar o‘rtaga tashlangan: — til va tafakkur bir narsami yoki ular o'zaro bog‘langan, boshqa-boshqa narsalarmi? — til va tafakkur doimo o‘zaro bog‘langanmi yoki tafakkur tilsiz, til tafakkursiz zuhur etadimi? — agar til va tafakkur alohida-alohida hodisalar boiib, ular o‘zaro bogiangan bo‘lsa, fikrlash jarayonida tilning, so‘zlash jarayonida tafakkurning roli qanday? Qadim zamonlardan toki hozirgi kunlarga qadar olimlar shu savollar ustida bosh qotiradilar. Antik faylasuflar o‘zlarining logos-koinot to ‘g‘risidagi ta’limotlarida «so‘z va fikr borliqni birgalikda ifodalaydi» degan xulosani chiqarishgan edi. Yunon faylasufi Aristotel «til va tafakkur o‘zaro aloqador ikki narsa» deb talqin qiladi. So‘z narsalarni tasavvur etish ramzi, yozuvni so‘zlarning ramzi shaklida qayd etadi. Ammo u tafakkur qonda paydo bo‘ladi deb, tafakkurning fiziologik zaminini noto‘g‘ri tushuntiradi. G ippokrat tafakkurni bosh miya bilan bog‘laydi, o‘zaro so‘zlashuv jarayonida nafas olishni e’tiborga olib, «fikr kishi ongiga havo orqali kiradi», deb yozadi. Rus olimi A.A.Potebnya so‘z va tafakkurning o‘zaro munosabatini tahlil qilib, shunday xulosa chiqaradi: til tayyor fikrlarni ifodalash vositasigina emas, balki u fikrni tug‘diruvchi hamdir. A.A.Potebnya fikrlash jarayonida so'zning rolini juda to ‘g‘ri ko‘rsatadi. Inson so‘z vositasida fikrlaydi. Fikr so‘z vositasida olg‘a siljiydi. Til tafakkur bilan bevosita bog‘langan. Tilni tafakkursiz, tafakkurni tilsiz rivojlantirib bo‘lmaydi. Binobarin, ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarning nutqini o‘stirish uchun. qilingan har bir ish bolalarning tafakkurini o‘stirish omili ham sanaladi. Shu tufayli, ona tili ta’limida o‘quvchilarning nutqini o‘stirish ona tili didaktikasining dolzarb muammosi hisoblanadi. Fikrlash jarayonida abstraksiyalash va umumlashtirishning roli katta. Abstraksiyalash va umumlashtirish bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan nutq insonning

haqiqatni eng yuksak darajada in’ikos etishini ta’minlaydi. Abstraksiyalash va umumlashtirish bilan uzviy bog‘liq bo'lgan ikkinchi signallar tizimi moddiy borliqni in’ikos etishning eng yuksak darajasi bo‘lishi bilan birga, insonning nerv faoliyatini, uning butun xatti-harakatini boshqarishning ham eng yuksak regulyatoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ikromova R. Grammatika, imlo va nutq o ‘stirishdan tarqatma materiallar. — T.: « O‘qituvchi», 1993.

2. Roziqov O.R. O‘zbek tilidan dars tiplari. — T.: 1976

3. www.ziyouz.com

O‘ZBEKISTONDA FAN VA MAORIFNI DUNYO STANDARTIGA KO‘TARISHDA MUTAXASSISLAR TAYYORLASH DIDAKTIKASI

Mamura Islomovna Sanaqulova
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining boshlang‘ich sinf òqituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954532

Annotatsiya: Didaktika pedagogika fani ta’lim jarayonining umumiy qonunlarini o‘rganuvchi qismidir. «Didaktika» grekcha so‘z bo‘lib, «didasko» — «o‘qitish», «didachol» — «o‘rgatuvchi» degan ma’nolarni anglatadi. «Didaktika» so‘zining ma’naviy tarjimasi «Ta’lim nazariyasi» demakdir. Ta’lim nazariyasi — ta’lim jarayoni tushunchasi va mohiyatini, ta’lim tamoyillarini, ta’lim mazmunini, ta’lim metodlari, shakllari va vositalari mazmunini aks ettiradi.

Kalit so‘zlar: Malaka, I. P. Pavlov, dialektik jarayon, tadqiqot predmeti, ilmiy bilimlar, ko‘nikma va malakalar tizimi, Ta’lim nazariyasi, Didaktika.

Ta’lim nazariyasining asosiy mohiyati ta’limni tashkil etishdan iborat. Ta’limni tashkil etishdan asosiy maqsad esa yosh avlodni ilmiy bilimlar, ko‘nikma va malakalar tizimi bilan qurollantirishdir. Didaktikaning tadqiqot predmeti ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qiluvchi funksional bog‘lanishdir. Didaktikaning maqsadi — o‘qituvchi va o‘quvchi, o‘qitilayotgan fan, didaktik materiallar, didaktik tamoyillar orasidagi munosabatlarning qonuniyatlarini aniqlash. Ta’lim jarayonida o‘quvchilar ongiga singdirilayotgan nazariy bilimlar amaliy faoliyat yordamida yanada mustahkamlanadi. Amaliyot inson bilishining asosiy manbayi hisoblanadi. U o‘zlashtirilayotgan nazariy bilimlarning asosli ekanligini ko‘rsatuvchi haqiqiy mezondir. Inson tevarak-atrofdagi voqelik, narsa va hodisalarning mohiyatini amaliy hayotda ularga to‘qnash kelish yo‘li bilan bilib oladi, ularni o‘zlashtiradi. Mana shu amaliy faoliyat tufayligina ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonidagi munosabatlar, shuningdek, tabiat hodisalari sirini bilib oladi. Narsalar, buyumlar bilan amaliy muomalada bo‘lish natijasida buyumlar sezgi organlariga ta’sir qiladi, sezgi idrokni keltirib chiqaradi. Amaliyotda insonning faol fikrlashi yuzaga keladi. Fikrlash yordamida u real voqelikni chuqur tushunadi. Bilim manbayi sanalgan amaliyotning ahamiyati xususida so‘z yuritganda bilish jarayonining mohiyatini ham ta’kidlab o‘tish joiz. Bilish — murakkab dialektik jarayon bo‘lib, jonli mushohadadan abstrakt tafakkurga, so‘ngra amaliyotga o‘tish yo‘lidir. Bilish shaxs uchun mavhum, o‘zlashtirilmagan narsa, voqea va hodisalar mohiyatini ong yordamida anglash jarayonidir. Obyektiv borliqni bilish uni sezishdan boshlanadi. Sezish ongning tashqi olam bilan bo‘ladigan chinakam aloqasidir. Sezish tevarak-atrofdagi voqelik, narsa va hodisalarning sezgi a’zolari (bizga ma’lumki, ular beshta)ga ta’sir etuvchi ayrim sifat,

belgilarning ongda aks etishidir. Bunda har bir a’zo, har bir analizator, I. P. Pavlov ta’ kidlab o‘tganidek, narsalarning ayrim eng muhim sifatlarini his etadi. Sezish muayyan narsa, voqea-hodisalar mazmunining ongda idrok etilishiga olib keladi. Idrok — sezgi a’zolari orqali ongga ta’sir etib turilgan narsa va hodisalarning unda (ongda) yaxlitligicha aks etish jarayonidir. Sezish, idrok qilish tashqi buyumlarning yo‘qolishi bilan to‘xtaydi. Sezish va idrok qilish yordamida bilish jarayonida tasavvur ro‘y beradi. Tasavvur inson ongida uzoq muddat saqlanib qoladigan sezishlar va idrokning izidir. Yoki boshqacha aytganda, tasavvur sezgi a’zolariga qachonlardir ta’sir etgan hamda idrok qilin gan narsa va voqea-hodisalarning ongdagi yaqqol hissiy obrazidir. Tajriba vositasida odamda tasavvur zahirasi boyib, ko‘payib boradi. Tasavvur fikrlashda, tushunchalarning tarkib topishida muhim rol o‘ynaydi. Tasavvur muayyan umumlashmalarning mavjudligi bilan bog‘liq. Sezish, idrok va tasavvur bilishning muhim tarkibiy qismlari bo‘lsa-da, ular ham haqiqiy voqelikni bilish muammosini to‘la hal etmaydi. Bilish jarayonining eng yuqori bosqichida tafakkur yuzaga keladi. Inson faqat tafakkur yuritish orqaligina muayyan jarayon yoki voqea-hodisa mohiyatini, munosabatlarning baholanishlarini aniqlaydi va shu orqali moddiy borliqni chuqur, to‘la va to‘g‘ri aks etishiga erishadi. Tafakkur, I. P. Pavlov ta’limotiga ko‘ra, asab tolalari baholanishlari yoki assotsiatsiyalarning hosil bo‘lishidan iborat. Jonli mushohada uchun birinchi signal tizimi, abstrakt tafakkur uchun ikkinchi signal tizimi asosiy ahamiyatga ega. Abstrakt tafakkur voqelik bilan o‘zaro aloqada bo‘lgan taqdirdagina inson bilimlari chuqurlashib boradi. Jonli mushohada va abstrakt tafakkur birligi bilimlarni haqiqiy va chuqur bilimlarga aylantiradi. Jonli mushohada va tafakkur doimo odamning amaliy faoliyatiga asoslanishi kerak. Odam tabiat va ijtimoiy jamiyat qonuniyatlarini ochib, o‘z faoliyatida ulardan foydalanishga intiladi. Har qanday nazariy bilimning qiymati uning amaliyotga qanchalik xizmat qilishi bilan belgilanadi. Nazariya amaliy faoliyat mohiyatidan kelib chiqib asoslanadi hamda amaliy faoliyatning yaxshiroq yo‘lga qo‘yilishiga xizmat qiladi. Biroq amaliyot ayni vaqtda bilimning to‘g‘riligini tekshirish vositasi hamdir. Nazariy g‘oya, fikr amaliyotda tekshirilgan va tasdiqlangandagina inson bilimlarining muhim tarkibiy qismiga aylanadi. Demak, bilim amaliyotdan sezgi, idrok, tasavvur va tafakkur asosida hosil bo‘ladi va yana amaliyotga qaytib boradi. Shuni alohida ta’kidlash joizki, bilim amaliyotga o‘zining ilgarigi ko‘rinishida emas, balki ancha boyigan ko‘rinishda, ancha yuqori darajada qaytib boradi. Biz bu holni sxema tarzida quyidagi holatda ko‘rishimiz mumkin. Bilim — odamlarning ijtimoiy-tarixiy amaliyot jarayonida to‘plagan umumlashgan tajribasidir. Bilim obyektiv borliqni to‘g‘ri aks ettiradi. Eng to‘g‘ri va mukammal bilimlar ham, o‘z navbatida, doimiy emas, balki ijtimoiy taraqqiyot jarayonida o‘zgarib boradi. Bilimlar asosida o‘quvchilarning kuzatuvchanlik, tafakkur, xotira singari qobiliyatlari rivojlanadi, ularda e’tiqod hosil bo‘ladi, ilmiy dunyoqarashni

shakllantiruvchi g‘oyalar tizimi tarkib topadi. Ta’lim jarayonida biror fan sohasida insoniyat tomonidan o‘zlashtirilgan barcha bilimlarni o‘rganish mumkin emas. Ta’lim jarayonida eng asosiy, eng muhim bilimlar — fanlarning asoslari o‘rganiladi. Ta’lim muassasalarida o‘rganiladigan o‘quv predmetlari soni o‘z vazifalari va xususiyatlariga muvofiq tarzda ortib boradi. Boshlang‘ich sinflarda tabiat va jamiyat qonuniyatlari borasida eng oddiy ma’lumotlar berish asosida ularda dunyoqarash shakllantirib boriladi. Mazkur bilimlar asosida o‘quvchilar obyektiv borliq mohiyatini anglay boshlaydilar. Ta’lim jarayonida o‘quvchilar bilimlar tizimini egallabgina qolmasdan, balki faoliyat ko‘nikma va malakalarini ham hosil qiladilar. Bilimlarning amalda bir necha bor qo‘llanishi ko‘nikmalarning hosil bo‘lishiga olib keladi. Ko‘nikma — bu o‘zlashtirib olingan bilimlar asosida amalga oshiriladigan va amaliy jihatdan maqsadga muvofiq harakatlarga tayyorgarlikda ifodalangan ongli faoliyatdir. Demak, ko‘nikma muayyan faoliyatni tashkil etish yo‘llari va usullarini bilib, o‘zlashtirib olish hamda o‘z bilimlarini amalda qo‘llay bilishdir. Ko‘nikmalar muayyan vaziyatdagina emas, balki dastlabki shart-sharoitlar o‘zgargan vaqtda ham ma’lum xatti-harakat qilish (tajriba asosida) qobiliyati bilan tavsiflanadi. Ko‘nikmalarni bilimlar bilan aralashtirib yuborish mumkin emas. Har qanday ko‘nikma zamirida bilim yotadi. Bilimlar fikr-mulohazalarda, ko‘nikma esa xatti-harakatlarda ifodalanadi. Xatti-harakatlar aqliy yoki jismoniy bo‘lishi mumkin. Malaka — muayyan usul bilan bexato bajariladigan, o‘rganib qolingan, avtomatlashgan ongli harakatdir. Malaka bir xatti-harakatning o‘zini bir xil sharoitda ko‘p marta takrorlash natijasida hosil qilinadi. Malaka qanchalik puxta bo‘lsa, odam ishni shunchalik tez va to‘g‘ri bajaradi. Malakalar turlicha bo‘ladi: chunonchi, o‘quv malakalari — o‘qish, yozish, og‘zaki hisoblash va boshqalar; mehnat malakalari — ish qurollari bilan ishlash, materiallar hamda texnika bilan muomalada bo‘lish va hokazolar; harakat malakalari — yurish, yugurish va shu kabilar. Ko‘nikma kabi malaka ham egallangan bilimlar asosida hosil qilinadi. Ko‘nikma va malaka o‘rtasida farqli tomonlar ham bor. Xususan, o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilgan ko‘nikma va malakalar har xil xarakterda bo‘ladi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, bilim, ko‘nikma va malakalar ta’lim jarayonida tarkib topadi. Ta’lim — dialektik tarzda taraqqiy etib boradigan ichki ziddiyatli jarayon bo‘lib, unda ikki tomon — o‘qituvchi va o‘quvchi ishtirok etadi. Ta’lim o‘quvchilarga bilimlar berish, ularda ko‘nikma va malakalar hosil qilish, yangi haqiqatlarni ochishga yo‘naltirilgan ijodiy, mantiqiy tafakkurni tarbiyalashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni.// «Ma’rifat» gazetasi, 1997-yil 1-oktabr.

2. Y. A. Komenskiy. Buyuk didaktika. — T.: «O‘qituvchi», 1970

3. www.ziyouz.com

ONA TILI — BOSHLANGMCH SINFLARDA O‘QUV PREDMETI SIFATIDA

Sharipova Xolida Boymurod qizi
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954540

Annotatsiya: Til fikrni shakllantirish va bayon qilish, taassurot, his-kechinmalarni ifodalashda muhim o'rin tutadi. Til jamiyat a’zolarining bir-biri bilan o'zaro aloqasi uchun xizmat qiladigan vositadir. Bu vosita qanchalik takomillashsa, fikr shunchalik aniq, ta ’sirchan ifodalanadi. Demak, kishilaming o'zaro munosabati, his-tuyg'ulari, kechinma va holatlari til vositasida aniqlashadi.

Kalit so‘zlar: Grammatika, fonetika, leksikologiya, to'g 'ri talaffuz, grammatik material, nutq, o'qish va yozishga oid malakalar, og'zaki va yozma nutq, savodli yozish, K.D.Ushinskiy.

Maktabda ona tilini chuqur o'rganish zarurati tilning bajaradigan asosiy vazifalaridan kelib chiqadi. K.D.Ushinskiy boshlang'ich maktab o'quv predmetlari tizimida ona tiliga katta ahamiyat berib, uni markaziy va yetakchi predmet hisoblagan. „Ajoyib o'qituvchi bo'lgan ona tili bolaga ko'p narsani o'rgatadi... Bola ikki-uch yil ichida shuncha ko'p narsa o'rganadiki, ko'p narsa bilib oladiki, 20 yil qunt bilan metodik jihatdan juda to'g'ri o'qiganda ham uning yarmicha o'rgana olmaydi. Ona tilining ulug' pedagogligi ham ana shundadir", — deydi u. Shuning uchun ham boshlang'ich sinflarda ona tilini o'rganishga katta ahamiyat beriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ona tili darslarida ongli o'qish va savodli yozishga o'rganadilar, og'zaki va yozma nutqning qonun-qoidalarini egallaydilar. Ona tili sohasidagi ko'nikma-malakalar (nutq, o'qish va yozishga oid malakalar) o'quvchilarning o'quv mehnatining zaruriy sharti va vositasidir. O'quvchi o'qish ko'nikm alarini egallash bilan bir qatorda, birinchi navbatda, o'zining ona tilini o'rganishi zarur, chunki ona tili bilimdonlikning, aql-idrokning kalitidir. Ona tili boshqa fanlarni o'qitish vositasi hamdir: jamiyat tarixi ham, tabiiy fanlar ham ona tili yordamida o'rganiladi. Demak, ona tili bolaning umumiy kamol topishida ham, bilim va mehnatga havasini uyg'otishda ham alohida o'rin tutadi. Til muhim tarbiya vositasidir. Badiiy adabiyotlarni, gazeta, jurnallarni o'qigan bola o'zida eng yaxshi xislatlarni tarbiyalab boradi, muomala madaniyatini egallaydi. Ona tili boshlang'ich sinflarda asosiy o'rinni egallar ekan, har bir o'quvchida ona tiliga qiziqish va muhabbatni tarbiyalab borish zarur. Boshlang'ich sinflarda ona tili mashg'ulotlari turi va mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1. O'qish, yozuv, grammatik materialni o'rganish, kuzatishlar hamda

o'quvchilarning ijtimoiy faoliyatlari bilan bog'liq holda, ularning og'zaki va yozma nutqini o'stirish. 2. Birinchi sinfga kelgan bolalarga savod o'rgatish, ya’ni ularni elementar o'qish va yozishga o'rgatish, bu ko'nikmalarni malakaga aylantirish. 3. Adabiy til me’yorlarini, ya’ni imloviy va tinish belgilariga rioya qilingan savodli yozuvni, to'g 'ri talaffuzni o'rganish, nutq va uslubiy elementlarni egallash. 4. Grammatika, fonetika, leksikologiyadan nazariy materiallarni o'rganish, tildan ilmiy tushunchalarini shakllantirish. 5. O'quvchilarni o'qish va grammatika darslari orqali badiiy, ilmiyom mabop va boshqa adabiyotlar namunasi bilan tanishtirish, ularda badiiy asarni idrok etish ko'nikmasini hosil qilish. Bu vazifalarning hammasini boshlang'ich sinflarda ona tili predmeti hal etadi va ular ona tili dasturida aks etadi. Dastur davlat hujjati bo'lib, unda o'quv predmetining mazmuni va hajmi, shuningdek, shu predmetdan bilim, ko'nikma va malakalar darajasiga qo'yilgan asosiy talablar belgilangan bo'ladi. O'qituvchi va o'quvchilar dastur talablari asosida ish olib boradilar. Boshlang'ich sinflarnig ona tili dasturi ikki qismdan iborat: 1. Tushuntirish xati. 2. Asosiy qism. Tushuntirish xatida ona tili predmetining tutgan o'rni, lining vazifalari ko'rsatilib, metodik yo‘l-yo‘riqlar beriladi. Dasturning asosiy qismi quyidagi bo'lim lardan tashkil topgan: 1. Savod o‘rgarish va nutq o 'stirish. 2. Sinfda, sinfdan tashqari o 'qish va nutq o ‘stirish. 3. fonetika, grammatika, imlo va nutq o'stirish. Ularda o'quvchilar o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilimlar mazmuni va ularning bilim, ko'nikmalariga qo'yilgan talablar ko'rsatiladi: Har bir bo'lim bir necha qismlardan iborat. Masalan, „Sinfda, sinfdan tashqari o'qish va nutq o'stirish" bo'limi „Sinfda o'qish", „Sinfdan tashqari o'qish", „O'qish mavzulari". „O'qish ko'nikmalari". „Matn ustida ishlash" kabi qismlarni o'z ichiga oladi. O‘qish va yozish — nutq faoliyatining turi. Maktabda o'qitish elementar o'qish va yozishga o'rgatishdan boshlanadi.„Alifbe“ga asoslangan holda qisqa vaqt ichida o'quvchilar o'qish va yozishga o'rgatiladi. ya’ni o'qish va yozish ko'nikmasini egallaydilar. Savod o'rgatish davrida o'qish va yozish harakatini maqsadga muvofiq ravishda bajara olish o'qish va yozish ko'nikm asi deyiladi. Bu ko'nikma bilimni talab qiladi, chunki har qanday ko'nikma bilimsiz shakllanmaydi. Bilim ko'nikmaga aylanmagan bo'lishi mumkin. Masalan, bola v harfining elementlarini, yozuv chiziqlari orasiga qanday joylashtirilishini bilib, uni daftarda yoza olmasligi yoki o'quvchi harflarni tanib, ularni o'qiy olmasligi mumkin. Yozish ko'nikmasini hosil qilish uchun boshqa faoliyat turlari, ya’ni yozish jarayonida partada to'g'ri o'tirish, ruchkani barmoqlar orasida tulish, daftarni qiyalikda qo'yish kabilar ham o'rgatiladi. O'qish va yozish ko'nikmasi takomillashtirila borib, malakaga aylantiriladi. Malakaning shakllanishi uchun bir faoliyat bir necha bora takrorlanishi lozim. Yozish malakasida o'quvchi ruchkani qanday ushlash, qanday yurgizish haqida o'ylab o'tirmay, so'z va gaplarni yoza boshlaydi. Demak, o'qish va yozish malakasi harakatning o'ylab o'tirmay amalga oshirilish jarayonidir. Malaka o'qitishning keyingi bosqichlarida mustahkamlanib,

avtomatlashish darajasiga yetkaziladi. O 'qish va yozish kishi nutq faoliyatining turi bo'lib, u nutqqa oid malakadir. O'qish malakasi ham, yozish malakasi ham nutq faoliyatining boshqa turlari bilan, ya’ni og'zaki hikoya qilish, o'zgalar nutqini eshitish orqali anglash, ichki nutq bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Maktabda o'qitishning muvaffaqiyati savod o'rgatishning qanday tashkil etilganligiga bog'liq. O'quvchini savod o'rgatish jarayonida elementar o'qish va yozishga o'rgatishda o'quvchilarning faoliyat ko'rsatishi va nutq faoliyatiga kirishishlari uchun talab bo'lishi, o'z fikrini og'zaki yoki yozma ifodalashi uchun zaruriyat va ehtiyojni yuzaga keltiruvchi vaziyat yaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A. G'ulomov. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. - T.: „O'qituvchi", 1992.

2. K. Qosimova. Boshlang'ich sinflarda imlosi qiyin so'zlarni o'rgatish. — T.: 1964.

3. www.ziyouz.com

GRAMMATIK QURILISHNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Baxor Bekmuratovna Toshova
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining rus tili fani òqituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954546

Annotatsiya: Bola tilining grammatik tizimini o‘z vaqtida shakllantirish – uni to‘laqonli nutqiy va umumiy psixologik rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Tilning grammatik tizimini bola predmetli harakatlarni o‘zlashtirish bilan uzviy bog‘liqlikda bilishni rivojlantirish asosida egallaydi.

Kalit so‘zlar: Rasmiy-semantik munosabatlar, motivatsiya, sintaksis, morfologiya, nutqiy va umumiy psixologik rivojlantirish, grammatik tizim.

Maktabgacha yoshdagi bola nutqining grammatik tizimini shakllantirish morfologiya (so‘zlarni sonlar, kelishiklarga qarab o‘zgartirish), so‘z hosil qilish (maxsus vositalar yordamida bir so‘z negizida boshqa so‘zni hosil qilish), sintaksis (oddiy va qo‘shma gaplarni tuzish) ustidagi ishlarni o‘z ichiga oladi. Bolalarning grammatik rivojlanishi boshqarishni pedagog eng avvalo ham bolaning o‘zi bilan (dialog shaklida), ham boshqa bolalar bilan birgalikdagi muloqot faoliyati vositasida amalga oshirishi lozim. Bolalarda grammatik tizimni – sintaksis, morfologiya, so‘z hosil qilishni shakllantirish o‘zining alohida xususiyatlariga ega bo‘lib, ularni rivojlantirish uchun pedagog turli vositalarni qo‘llashi darkor. Morfologiya va so‘z hosil qilishni o‘zlashtirish uchun rag‘batlantiruvchi til o‘yinlari; sintaksisni rivojlantirish uchun esa, keng fikr bildirish uchun motivatsiyani yaratish muhim. Ma’lumki, bolalar o‘z iqtidoriga qarab turli darajada rivojlanadi va o‘z navbatida pedagogning rahbarligi ham bosqichli xususiyatga ega bo‘ladi. Bola hayotining beshinchi yilida pedagog rag‘batlantirishga (gap so‘z hosil qilish va so‘z ijodkorligi xususida bormoqda); oltinchi yilda – gap tarkibini eng oddiy tahlil qilish, nutqning grammatik to‘g‘riligini shakllantirishga (so‘z o‘zgartirishda); yettinchi yilda – hosila so‘zlar o‘rtasidagi rasmiy-semantik munosabatlarni oddiy tahlil qilishga, nutqiy ijodkorlikka, murakkab sintaktik tuzilmalarni ixtiyoriy tuzishga alohida e’tibor berishi lozim. Didaktik o‘yinlar va grammatik mazmundagi mashqlar – bolalarning tilga oid o‘yinlarini, ularning grammatik sohasidagi faolligini rag‘batlantirishning muhim vositasidir. Pedagog bolalarga so‘z birikmasini o‘ylab ko‘rish, so‘ngra gapda so‘zlarni bir-biri bilan to‘g‘ri bog‘lash qobiliyatini o‘rgatishi zarur. Bolalar fikrlarida murakkab sintaktik tuzilmalarni shakllantirishni «yozma nutq vaziyati»da, ya’ni bola matnni aytib turadigan, katta yoshli kishi esa, uni yozib boradigan vaziyatda amalga oshirish tavsiya etiladi. Bolaga bir turdagi tuzilmalardan foydalanmagan holda

so‘zlarning to‘g‘ri tartibini qo‘llashni o‘rganishda yordam beradigan mashqlarga alohida e’tiborni qaratish zarur. Muhimi, bolada gap tarkibi haqida va har xil turdagi gaplarda leksikadan to‘g‘ri foydalanish haqida oddiy tasavvurlar shakllansin. Buning uchun bolalarga gapda so‘zlarni biriktirishning turli usullarini, so‘zlar o‘rtasidagi ayrim mazmunli va grammatik bog‘liqliklardan foydalanishni hamda gapni intonatsion jihatdan rasmiylashtirishni o‘rgatish zarur. Shunday qilib, nutqning grammatik tizimini shakllantirish jarayonida sintaktik birliklar bilan amallar bajarish ko‘nikmasi shakllanadi, muayyan muloqot sharoitida va ravon monologik fikrlarni tuzish jarayonida til vositalarini ongli ravishda tanlash ta’minlanadi. Bola tilining grammatik tizimini shakllantirish uning nutqi (tili) rivojlanishining umumiy oqimida ro‘y berishi lozim; pedagogik rahbarlik shakllari va metodlari umumiy nutqiy rivojlanishning bosqichma-bosqich xususiyatga egaligini, eng avvalo dialog va monologni, so‘zgacha bo‘lgan mazmunli-semantik tizimdan vaziyatga oid ixtiyoriy iborali nutqqa o‘tish (keyinchalik dialog va monolog rivojlanadi), bolalarning nutqiy havaskorligi sohasi sifatida tengdoshlar bilan muloqotning dialogik shakllarini o‘zlashtirishni hisobga olishi lozim. Grammatika sohasidagi kamchiliklar shundan iboratki, bunda bolalar so‘zlarni rodda noto‘g‘ri moslashtirdilar (встретился колобок лису), gap bo‘laklari ham noto‘g‘ri joylashtirilgan (inversiya): - А доктора там не было, а волк толко был; И навстречи ети встретился заяс va boshq. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning nutqini tadqiq etish natijalarini sifat jihatdan tahlil etish shuni ko‘rsatdiki, eng ko‘p fikr bildirishlar hajmi sevimli ertaklarni aytib berish hissasiga, eng kami esa, o‘z shaxsiy tajribasidan kelib chiqib, hikoya tuzish hissasiga to‘g‘ri keldi. Fikr bildirish hajmi va nutqning tezkorligi nafaqat bolaning faol lug‘at zaxirasini, balki uning «o‘ta tezkor sintez» qila olish qobiliyatini ham tavsiflaydi. Bundan tashqari, fikr bildirish hajmi uning obyekt bilan tanishlik darajasidan dalolat bermoqda. Bolalarning biron-bir narsa, hodisa haqidagi bilimlari qanchalik chuqur va xilma-xil bo‘lsa, ularning fikr bildirishlari ham shunchalik keng bo‘ladi. Bolalarning nutqida oddiy gaplar ko‘pchilikni tashkil qiladi. Ba’zan «esa», «va» kabi bog‘lovchilar ishtirokida tuzilgan va ba’zan esa ularsiz bog‘langan qo‘shma gaplar ham uchrab turadi. Bildirish xususiyatiga ko‘ra bolalar hikoyalaridagi aksariyat gaplar darak gap- lardir, nutq bir xil ohangda jaranglaydi, ko‘pincha so‘zlar o‘rtasidagi sintaktik bog‘liqlik, ya’ni: gapdagi so‘zlar tartibi, inversiya buzilishiga oid xatoliklarga yo‘l qo‘yiladi. Hikoya qilib berishda so‘z birikmalarini tuzishda xatoliklarga yo‘l qo‘yilishi kuzatildi. - eganing kesim bilan noto‘g‘ri bog‘lanishi: keldi quyon; - aniqlovchining aniqlanuvchi so‘z bilan noto‘g‘ri bog‘lanishi: uchradi ayiq, uchradi tulki; - kelishikda va kelishik-gap boshqaruvidagi xatoliklar: sayrga ayiq bilan chiqdik. Bolalar fikrlarining tahlili shuni ko‘rsatdiki, ular nutqida aniq ma’noli otlar ustunlik qiladi. Nutqni otlar bilan boyitish quyidagi sharoitlar ta’sirida ro‘y beradi: bola o‘zi uchun qandaydir ahamiyatga ega bo‘lgan narsalarninggina

nomlarini o‘zlashtirib olmoqda; unga tanish narsalar va shaxslar ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirjalilova S., To‘laganova R. Ta’lim jarayonida pedagogik texnologiyalar. Metodik tavsiyanoma. –T., 2008.

2. Safarova R. va boshqalar. Savod o‘rgatish darslari. –T.: Ma’naviyat, 2003.

3. www.ziyouz.com

TARIXI FANINING METODOLOGIK ILMIY-NAZARIY ASOSIARI VA USULLARI

Sarvinoz Raimovna Xasanova
Navoiy viloyati Navbahor tumani
27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining tarix fani òqituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954554

Annotatsiya: Har qanday fan kabi tarix fani ham o‘zining metodologik ilmiy-nazariy asoslari va tamoyillariga ega. Bular tarix fanining asosini tashkil etib, uni rivojlanishi, jamiyat va millat manfaati yo'lidagi nufuzining ortib borishi uchun o'ta muhim ahamiyatga ega. Eng muhimi, ilmiy-nazariy tamoyillar Vatan tarixining haqqoniy yozilishi, tarixiy haqiqatni yuzaga chiqishiga xizmat qiladilar.

Kalit so‘zlar: Abdulla Avloniy, mafkuraviy-falsafiy bo‘shliq, kommunistik g‘oya, intellektual ilmiy-amaliy faoliyat, metodologik ilmiy-nazariy asoslar.

Agar tarix insoniyat yashab rivojlanishi uchun ijtimoiy zaruriyat va ma’naviy-ma’rifiy ehtiyoj bo‘lsa, tarix fani esa, bu ehtiyojlami ro'yobga chiqishi uchun ma’sul bo'lgan yuksak intellektual ilmiy-amaliy faoliyatdir. Buning samarali bo'lishi, ya’ni tarix fani rivojlanishida metodologik ilmiy g'oya va nazariyalar hamda usul va uslubiy tamoyillarning ahamiyati benihoya kattadir. Chunki bular tarixning mazmun va mohiyati hamda falsafasini chuqurroq ochib berishga, shuningdek, tarix fanining maqsad va vazifasini to'laroq ro'yobga chiqishiga bevosita yordam beradi. Shuning uchun ham O‘zbekiston tarixi fanining metodologik ilmiy-nazariy asoslari, g'oya va ta’limotlari nimalardan iborat bo'lishi o'ta muhim masala hisoblanadi. Islom Karimov tarixning eng muqaddas milliy va umuminsoniy xotira hamda qadriyat ekanligini ta’kidlab, “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q“, “O‘zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi”, “Tarix xalq ma’naviyatining asosidir” degan tarixiy haqiqatni to'g'ri anglatuvchi o'ta teran tarix falsafasiga oid fikrlarni olg'a surdi. Bu kabi tarix falsafasiga oid yuksak xulosalarni o'z vaqtida buyuk millatparvar jadidlar ham juda aniq anglagan holda Vatanni ozod etish, millatni ijtimoiy g'aflat uyqusidan uyg'otib taraqqiy ettirish uchun asosiy e’tiborni tarixga qaratdilar. Va «tarixi yo'qning o'zi yo'q» degan falsafiy tushunchaga amal qilib, tarixda ilk bor tarixni o'zlari tashkil etgan jadid maktablarida o'qita boshlashi bilan, millatni o'z tarixidan bahramand qilishdek o'ta buyuk ma’rifat ishiga tarixda birinchi bor asos soladilar. Buyuk jadid Abdulla Avloniy so'zi bilan aytganda, jadidlar umuman tarbiyani, shuningdek, tarix ta’limi tarbiyasini millat uchun «yo hayot- yo najot, yo halokat - yo saodat, yo falokat masalasidir» deb bildilar. «Qaysi millat yashashni (ravnaqu, taraqqiyotni) istasa, - deydi Abdurauf Fitrat - tarixini bilishi lozim bo'ladi, zero, tarix bir ko'zguga

o'xshaydi». Dastlabki paytda hozirgi mustaqil davlatlar hamjamiyati tarkibidagi sobiq ittifoqdosh mamlakatlar, shuningdek, O'zbekistonda ham g'oyaviy nazariy, mafkuraviy-falsafiy bo‘shliq paydo bo‘ldi. Bu esa, o‘z-o‘zidan boshqa mamalakatlarda bo'lganidek, bizning Vatanimiz - O'zbekiston tarixi fani uslubiyali (metodolgiyasi) qayta ishlanishi, aniqrog'i, butunlay yangidan varatilishini ilmiy-hayotiy zaruriyatga aylantirib qo'ydi. Bu o‘ta muhim ilmiy -amaliy masalani ishlab chiqish, o'z-o‘zidan tarixchi va boshqa olimlar eski, majburan, qon va qatag'onlik bilan singlirilgan kommunistik g‘oya, ta’limot va mafkuradan holi bo'lishi uchun tarixan o'tish davrini talab etishi tabiiy bir hol bo'ldi. Mana shuning uchun ham istiqloldan so‘ng tarix va boshqa gumanitar fanlardan yozilgan dastlabki darsliklarda bu fanlarning metodologik ilmiy -nazariy va g‘oyaviy asosiari hamda usullarini ko'rsatishning iloji bo'lmadi. O‘tgan istiqlol yillarida tarixchi olimlarimiz Vatanimiz tarixini butunlay yangidan o‘rgandi va o'zlashtirdi, uni darsliklar asosida qayta yozishga muvaffaq bo‘ldilar. Bir qator monografik asarlar yozildi va eng dolzarb mavzularda o'nlab ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi hamda dissertatsiyalar himoya qilindi. Islom Karimov va hukumat Vatan tarixini qayta yozish va uni asosiy tarbiya quroliga aylantirish uchun «yangi tarix» g'oyasini olg‘a surdi. O'zbekiston tarixi yetakchi fan sifatida maktab, litsey, kollej va oliy o‘quv yurtlarida ilk bor, keng miqyosda, eng qadimgi davrdan boshlab to hozirgacha o'rganila boshlandi. Bularning samarasi o'laroq, keyingi paytda O‘zbekiston tarixi fani metodologiyasini yaratish imkoniyati paydo bo‘ldi. Avvalo, metodologiya haqida to‘xtalsak, metodologiyaning lug'aviy ma’nosi grekcha «methodos» va «logos» degan ikki so‘z birikmasidan iborat bo‘lib, metod ya’ni usul - tadqiqot olib borish usuli (yo‘li), nazariya, ta’limot, logiya esa fan deganidir. Demakki, metodologiya, ya’ni uslubiyat ilmiy tadqiqot olib borish yoki biror bir masalani ilmiy o'rganishning eng qulay usullari, eng to‘g‘ri va mukammal g‘oyasi, nazariyasi va ta’limotlari majmuyidan iborat bir butun fandir. Boshqa ma’noda esa, metodologiya ilmiy bilish yoki ma’lum bir ilmiy faoliyatni tashkil etish va amalga oshirishda qo‘llaniladigan usullar haqidagi fandir. Demak, tarix fani metodologiyasi tarixni o'rganuvchi va o'qituvchilarni aniq maqsad sari to'g'ri yetaklaydi, ya’ni tarix haqqoniy yozilishi va o'rganilishiga yo‘l-yo‘riq ko'rsatadi. Tarix fanining rivoji, uning metodologiyasi rivojiga bog‘liq bo‘lganidek, tarix fani metodologiyasi yuksak darajada takomil topishi tarix fani qay darajada ekanligiga ham bog‘liq. Bu holdagi uzviy ikki tomonlama bog‘liqlik umumiy qonuniyatidir. Bizning tariximiz ham, jahon tarixi ham din (aniqrog'i dinlar) tarixi bilan uzviy bog'liq. Ijtimoiy hayotni dindan, dinni ijtimoiy hayotdan ajratib bo‘lmaydi. Agar ajratilsa, tarixga ham, dinga ham mantiqqa ham zid bo‘ladi. Ma’lumki, sovet tarixi fani tarixni soxtalashtirdi, din ilmga zid, tarixiy taraqqiyotga to‘sqinlik qiladi degan dahriylikka amal qildi. Tarix qanday bo'lsa, uni shundayligicha o‘rganish ustivor bo‘lmog‘i kerak. Shuning uchun ham u din bilan

mo‘tadil, mutanosiblik asosida o‘rganilmog‘i hozir eng asosiy zaruriyat bo‘lib turibdi. Bu esa, yoshlarni har xil din niqobidagi dinga aloqasi yo‘q terroristik guruhlarga adashib kirib qolishlarining oldini oladi, shuningdek, tariximizni haqqoniy va to‘la yozilishiga imkon beradi. Tarixiy-tanqidiylik ilmiy usul tamoyili tariximizda qadimdan muarrixlar tomonidan qo‘llanib kelingan eng qulay usul hisoblanadi. Bu usul tarixiy voqea va hodisalaming nechog‘liq to‘g‘ri hamda noto‘g‘riligini aniqlashga, tarixni haqqoniy va to‘g‘ri yozilishiga yaqindan yordam beradi. Istiqlol tufayli o‘z tariximizni o'zimiz yozish va tarix fani metodologiyasini ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘ldik. O‘tgan davr ichida O'zbekistonning yangi tarixi yozildi va tarix fani tez rivojlandi. Butunlay yangi ruh va mazmundagi ilmiy qarash (konsepsiya)lar paydo bo'ldi, o‘quv qo‘llanma va darsliklar, tarixiy asarlar chop etildi. Bu o‘rinda yuqoridagi metodologik ilmiy-nazariy asos va ularning ahamiyati katta bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alimova D.A. va b. O‘zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). -T.s “Sharq“, 2000.

2. Alimova D. A., Golovanov A.A. O‘zbekiston mustabid sovet tuzumi davrida: siyosiy va mafkuraviy tazyiq oqibatlari.-T., “O‘zbekiston”, 2000.

3. www.ziyouz.com

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Назира Алеевна Махмудова
Учитель начальных классов школы № 22 г. Фергана
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954560

Аннотация: Данная статья посвящена проблеме использования современных образовательных технологий в обучении русскому языку в начальной школе. Современные педагогические технологии в сочетании с современными информационными технологиями позволяют значительно повысить эффективность образовательного процесса, решить задачи, стоящие перед образовательным учреждением по воспитанию всесторонне развитой, творчески свободной личности.

Ключевые слова: технологии, педагогические технологии, технология критического мышления, школа.

Следуя новым тенденциям развития науки и образования, перед лингвистами и методистами была поставлена задача совершенствования методических рекомендаций в области обучения русскому языку с опорой на культурную принадлежность учащегося. Таким образом, это помогает студенту правильно адаптироваться к иностранному языку и его культурной среде, не выходя за рамки привычных условий обучения. В основном преподаватели в Узбекистане, особенно курсы русского языка как иностранного, сталкиваются с общими трудностями, такими как отсутствие знакомства, недостаточное время для занятий, практики, занятий и разница в уровне изучающих корейский язык [1].

В XXI веке значительно изменились социально-педагогические условия преподавания русского языка в Узбекистане: во-первых, значительно увеличилось количество школ с русским языком обучения, а в школах с нерусским языком обучения растет число поликультурных классов, что настоятельно требует от учителя владения методикой преподавания русского языка как неродного, которая значительно отличается от методики преподавания родного языка; во-вторых, вводятся новые федеральные государственные образовательные стандарты для школ, новые формы итоговой аттестации и средства оценивания качества обучения, успешное внедрение которых зависит от скорейшей адаптации к ним учителей; в-третьих, бурное развитие новых информационных технологий, повышенный интерес к ним школьников открывают большие перспективы использования ИКТ в

образовательном процессе, однако многие учителя еще не готовы к активному их включению в практику преподавания.

Школа является важным элементом в этом процессе. Основными задачами современной школы являются раскрытие способностей каждого ученика, воспитание порядочного и патриотичного человека, человека, готового к жизни в высокотехнологичном, конкурентном мире. Воспитание должно быть построено таким образом, чтобы они могли самостоятельно ставить перед собой серьезные цели и достигать их, умело реагировать на разные жизненные ситуации.

Ведущей педагогической идеей является использование современных образовательных технологий с целью развития интереса к русскому языку и литературе и, как следствие, повышения эффективности образования.

На своих уроках я стремлюсь создать систему оптимального сочетания элементов современных образовательных технологий и индивидуализации обучения, не забывая при этом о физическом и психическом здоровье учащихся. А использование ИКТ на уроках русского языка и литературы повышает интенсивность и эффективность учебного процесса. При компьютерном обучении усваивается гораздо больший объем учебного материала, чем это происходило за то же время в традиционных условиях обучения. Использование компьютера благотворно влияет на качество обучения учащихся.

С 2016 года работаю над методической проблемой «Современные технологии на уроках русского языка и литературы как средство повышения качества образования». В своей работе опираюсь на методические рекомендации, практические материалы, методические пособия.

XXI век называют веком технологий, ведь без высоких технологий сегодня не обходится ни одна конкурентная сфера человеческой жизни. Особенно это актуально в сфере образования.

Современные образовательные технологии должны иметь определенные характеристики:

• Человечность: технологии должны улучшать качество жизни людей, например, качество образования;

• Эффективность: технологии должны быть эффективными, т.е. должны давать положительные результаты;

• Наукоемкость: технологии должны иметь серьезное научное обоснование;

• Универсальность: технологии должны широко использоваться, например, одна и та же технология должна быть применима для обучения разным

предметам, должна подходить для разных уровней образования, а также для обучения детей с разным уровнем развития;

• Интеграция: технологии должны быть взаимосвязаны и взаимозависимы и, таким образом, должны дополнять друг друга.

Педагогическая технология – это «продуманная во всех деталях модель совместной педагогической деятельности по проектированию, организации и проведению учебного процесса с безусловным обеспечением комфортных условий для обучающихся и педагогов» [2].

Современные образовательные технологии обеспечивают реализацию основных направлений педагогической стратегии:

• Гуманизация образования и личностно-ориентированный подход;
• Интеллектуальное развитие детей, их самостоятельность;
• Доброжелательность по отношению к учителю и друг к другу;
• Внимание к индивидуальности человека, его личности;
• Четкая направленность на развитие творческой активности.

Использование новых технологий в образовательном процессе является актуальной проблемой современного образования. Сегодня необходимо, чтобы каждый учитель по любой дисциплине мог провести урок с использованием информационно-коммуникационных технологий. Это позволяет учителю работать по-разному и индивидуально и экономит время. Все это побуждает меня к поиску новых педагогических технологий и использованию их в своей практике.

На своих уроках, наряду с традиционными, я использую современные образовательные технологии. Это позволяет мне успешно реализовывать принципы личностно-ориентированного обучения.

Среди приоритетных технологий выделяю:

• информационные и коммуникационные технологии;
• Технология проблемно-поискового обучения;
• Тестовые технологии;
• Технология проектирования;
• Технология интеграции в образовании;
• Технология использования игровых методов;
• Здоровьесберегающие технологии;
• Технология мастерской;
• Дифференцированные технологии обучения.

Современный урок ценен не столько получаемой на нем информацией, сколько усвоением в ходе его приемов работы с информацией: получения, систематизации, обмена, эстетического оформления результатов. Компьютер

является средством самоконтроля, тренажером знаний, презентации результатов собственной деятельности.

Уроки русского языка и литературы с компьютерным обеспечением являются наиболее интересным и важным показателем внедрения ИКТ в образовательный процесс.

На своих уроках я использую компьютер в различных режимах:

• Использование готовых программных продуктов;

• Работа с программами MS Office (word, powerpoint);

• Работа с интернет-ресурсами (www.videourok.ru, нес и т.д.)

• Компьютерные тесты, предназначенные для контроля уровня усвоения знаний учащимися и подготовки к ГИА;

• Медиатексты в электронном формате (поэтический текст, прозаический эпизод-анализ и др.);

• Создание слайдов с текстовым изображением;

• Компьютерная демонстрация мультимедийного урока или его отдельной части;

• Презентации разработанного мною учебного материала к урокам;

• Электронные энциклопедии.

Использование компьютерных программ на уроках русского языка и литературы позволяет не только разнообразить традиционные формы обучения, но и решать разнообразные задачи: повысить наглядность образования, обеспечить его дифференциацию, облегчить познание. контроль, развивать познавательную активность учащихся.

Результаты использования ИКТ на уроке:

• Повышенный интерес к предмету, изучаемому материалу;

• применяется индивидуальный подход;

• Повышает степень наглядности при подаче учебного материала;

• Развивает творческий потенциал детей;

• Имеются возможности моделирования образовательного процесса;

• Снижает утомляемость учащихся;

• Сокращение времени обследования.

Таким образом, современные педагогические технологии в сочетании с современными информационными технологиями позволяют значительно повысить эффективность образовательного процесса, решить задачи воспитания всесторонне развитой, творчески свободной личности, стоящие перед образовательным учреждением.

Список литературы:

1. Завьялова О.А. Воспитание ценностных основ информационной культуры младших школьников. - Журнал «Начальная школа» №11, 2005

2. Рекомендации по использованию компьютеров в начальной школе. - Журнал «Начальная школа» №5, 2002.

1-SINF ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLIGIDA KELTIRILGAN YASAMA SO‘ZLARNING YASALISHI HAQIDA METODIK TAVSIYALAR

Go‘zal Baxodir qizi Mirsaitova
Toshkent viloyati Nurafshon shahar
26- maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6954682

Annotatsiya: so‘z yasalish usullari, turlari, 1-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi 1-qismidagi mashqlarda keltirilgan yasama so‘zlarning izohi, interfaol metodlar haqida metodik tavsiyalar.

Kalit so‘zlar: so‘z yasalishi, foneti usul, abbreviatsiya usuli, affikatsiya usuli kompozitsiya usuli, interfaol metodlar, usullar.

So‘z yasalishi tilshunoslikning mustaqil sohasi bo‘lib,u yangi so‘z yasash usullari va vositalarini o‘rganadi.

So‘z yasash usullari. Qanday usul bilan bo‘lsa-da, yangi so‘z hosil qilishga so‘z yasalishi deyiladi. Hozirgi o‘zbek tilida so‘z yasalishining turli usullari mavjud.Ular quyidagilar:fonetik usul,abbreviatsiya usuli,affiksatsiya usuli,kompozitsiya usuli.

So‘z yasalishida kompozitsiya usullari (ikki va undan ortiq so‘zlarning qo‘shilishi orqali yangi so‘z hosil bo‘lishi: oshqozon,gultojixo‘roz) va affiksatsiya usullari (so‘z yasovchi qo‘shimchalar yordamida yangi so‘z hosil qilinishi: suvchi,gulla,yangicha) eng faol usullardan sanaladi.

So‘z yasalish tarkibi so‘zning morfemik tarkibi bilan uzviy bog‘liqdir.Unda har bir o‘zak hamda affiksal morfemaning yangi so‘z yasovchilik xususiyati aniqlanadi. Bu so‘z yasalish tarkibining o‘ziga xos jihatlari mavjud ekanligini ko‘rsatadi.

So‘z yasalish tarkibi ikki qismdan iborat bo‘ladi.Birinchisi,yasovchi asos, ikkinchisi, yasovchi vosita (qo‘shimcha). Yasalish tarkibini esa yasalma (yasalma so‘z) deyiladi. Masalan, o‘tloq,gulla,mevali,tezlik yasamalarda o‘t, gul, meva, tez qismlar yasovchi asos bo‘lib, -loq, -la, -li, -lik qismlari esa yasovchi vosita bo‘lib kelgan.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi darsligida ham bir qator yasama so‘zlar keltirilgan. O‘quvchilar bu mavzularni o‘rganishlarida yasama so‘zlarni ma’noli qismlarga ajrata olishlari kerak. Asosga so‘z yasovchi qo‘shimcha qo‘shish natijasida yoki ikki yoki undan ortiq so‘zlarni qo‘shish natijasida asosga bog‘liq holda yangi so‘z hosil bo‘lishini ongli ravishda tushunishlari muhimdir. Buning uchun o‘qituvchining turli xil ko‘rgazmalar,interfaol metodlardan foydalanishi ijobiy samara beradi.

1-sinf 1-qism

So‘zga – li qo‘shimchasini qo‘shsangiz,o‘sha narsa bor ekanini bildiradi. Agar so‘zga -siz qo‘shimchasini qo‘shsangiz,o‘sha narsa yo‘q ekanini bildiradi. Masalan, shokoladli tort – shokoladi bor tort, shokoladsiz tort – shokoladi yo‘q tort degani bo‘ladi.

2-mashq.87-bet

Guruhlar shakllantiriladi. “Davom ettir” didaktik o‘yini orqali guruhlar o‘rtasida musobaqa tashkillanadi. Guruhlarga so‘zlarning asosi yozilgan kartochkalar tarqatiladi. O‘quvhchilar-li va-siz qo‘shimchalarini qo‘shib yangi so‘z hosil qiladilar va so‘zlarning ma’nosini izohlaydilar. Shartni to‘g‘ri bajargan guruh rag‘batlantiriladi.

Kuch – kuchli – kuchsiz, zahar – zaharli – zaharsiz, suv – suvli – suvsiz, mashina – mashinali – mashinasiz

Yod – yodli – yodsiz

Chiroq – chiroqli – chiroqsiz

Go‘sht – go‘shtli – go‘shtsiz

Limon – limonli – limonsiz

Gul – gulli – gulsiz

Niqob – niqobli –niqobsiz

“Kim tezkor” o‘yini orqali yangi hosil bo‘lgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuziladi

Masalan, O‘zbekistonda zaharli va zaharsiz ilonlar uchraydi.

2-mashq. 101-bet.

Berilgan so‘zlarga – li, -siz qo‘shimchalarini qo‘shib yozing.So‘zning ma’nosidagi o‘zgarishga izoh bering.

O‘quvchilar – li va – siz qo‘shimchalarini qo‘shib yangi so‘z hosil qiladilar va aynan bir so‘z orqali bu qo‘shimchlarni belgiga ega yoki ega emasligini izohlaydilar.

Bilimli o‘quvchi – bilimsiz o‘quvchi

Tuzli salat – tuzsiz salat, go‘shtli somsa – go‘shtsiz somsa, kuchli odam – kuchsiz odam, mazali taom – mazasiz taom, mazmunli suhbat – mazmunsiz suhbat

Xulosa qilib aytsak, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarga so‘zlarning yasalishi haqidagi bilimlarini turli xil interfaol metodlar bilan boyitib borsak maqsadga muvofiq bo ‘ladi. Boshlang ‘ich sinf o ‘quvchilari shunda odatiy darslardan zerikib qolmaydi. So‘zlarning yasalishi haqidagi nazariy bilimlarni amaliy,o‘yin tarzida tushunadilar. Shundagina biz pedagoglar unib osib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk komil inson qilib tarbiyalab ko‘zlangan maqasadimizga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. ”O‘qituvchi” nashriyoti Toshkent – 1978.

2. N.Erkaboyeva. O‘zbek tilidan ma’ruzalar to‘plami. Toshkent - 2019

3. A.Hojiyev va boshqalar. Hozirgi o‘zbek tili faol sozlarining izohli lug‘ati. Toshkent - 2001

4.I.Azimova. K.Mavlonova, S.Quronov, Sh.Tursun. 1-2-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi. Toshkent - 2021

5.K.Qosimova va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent - 2009

6.www.aim.uz

MEVALI BOG`LARNI KARANTIN BEGONA O‘T – ZARPECHAK (CUSCUTA L.) DAN HIMOYA QILAYLIK

Xuriyatxon Zafarbekovna Abdullayeva
Avdijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti dotsenti, PhD
Lochinbek To‘lanboy o‘g‘li Ro‘ziyev
Avdijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti, magistr
Dostonbek Rustamjon o‘g‘li Zokirov
Avdijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti, magistr
https://doi.org/10.5281/zenodo.6964392

Annotatsiya: ushbu maqolada xozirgi kunda mevali bog‘larda uchrab zarar keltirayotgan karantin begona o‘t – zarpechak (Cuscuta L.) ning biologiyasi, zarari va qarshi kurash masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mevali bog‘, karantin, begona o‘t, zarpechak, qarshi kurash, tadqiqot.

Xozirgi kunda mevachilik O‘zbekistonning asosiy eksport mahsuloti bo‘lib, bog‘bon fermerlar zimmasiga meva yetishtirishda uning hosildorligini keskin ko‘tarish, mahsulot sifatini yaxshilash, quruq meva tayyorlash hajmini oshirish, aholini hamda qayta ishlash sanoatini xomashyo bilan to‘liq ta'minlab, yuqori sifatli mahsulotni chetga chiqarish yuklatiladi. Mevachilikni yanada rivojlantirish uchun parvarishlash agrotexnikasini doimo takomillashtirib, zamonaviy texnika va texnologiyalarga moslab borish bilan bir qatorda mevali bog‘larda uchrovchi zararkunanda, kasallik va begona o‘tlardan himoya qilish talab etiladi.

Meva mahsulotlarini yetishtirishda ayniqsa, yetishtirilayotgan meva maxsulotlarini maydonlarida begona o‘tlarni o‘z vaqtida aniqlash, rivojlanish va zarar keltirish darajasini aniqlash hisobiga samarali kurash choralarini belgilash nihoyatda muhimdir.

Zeroki, begona o‘tlarni rivojlanib, zarar keltirishi o‘simlik to‘qimasida shira aylanishi boshlangandan to kurtak chiqarib, mevalash, hosilni pishib yetilishi davri oxirigacha ya'ni butun vegetatsiya davri mobaynida davom etadi.

Mevali bog‘larda tarqalgan karantin begona o‘tlari bioekologiyasi, zararini o‘rganish va karantin tadbirlarini ishlab chiqish hamda meva hosildorligiga ta'sirini ilmiy asoslash nihoyatda dolzarb mavzu hisoblanadi.

Begona o‘tlar (begona o‘simliklar) - odamlar ekmaydigan, ammo ekinlar orasida o‘sib, ularga zarar yetkazadigan, malum bir maydonda o‘sishi maqsadga muvofiq bo‘lmagan o‘simliklar. Begona o‘tlar madaniy o‘simliklar hosilini kamaytirib, qishloq xo‘jaligiga katta zarar yetkazadi. Jahon miqyosida begona o‘tlar tufayli hosil

nobudgarchiligi 20 mlrd. dollarni yoki umumiy hosilning 14,5% ini, O‘zbekistonda paxta va boshqa ekinlar hosilining 15-20% ni tashkil etadi. Karantin begona o‘simliklar - qishloq xo‘jaligi uchun o‘ta xavfli, muayyan xududda uchramaydigan yoki kam tarqalgan begona o‘simliklar. Bu o‘simliklar ekinlar hosilini kamaytiradi, ularning ayrim turlari kishilarga va chorva mollariga katta ziyon keltiradi [1].

Xozirgi kunda mevali bog‘larda karantin ahamiyatiga ega bo‘lgan zarpechak ko‘plab maydonlarda uchrab zarar keltirmoqda.

Zarpechak, chirmovuq (Cuscuta L.) — chirmovdoshlar (Cuscutaceae) oilasiga mansub bir yillik o‘simlik bo‘lib, dunyo bo‘yicha ularning 274 tadan ortiq turlari aniqlangan va undan 36 tasi MDH davlatlarida, 17 ta turi esa Respublikamizda ro‘yxatga olingan. Respublikamizda uchraydigan ushbu zarpechak begona o‘tidan 13 ta turi o‘simliklarga eng ko‘p zarar keltiradi. Zarpechaklarning parazit hayot kechirish tarzi ularning tuzilishida ko‘pgina o‘zgarishlarni sodir bo‘lishiga olib kelgan. Zarpechaklar vegetatsiya davri, rivojlanishi va boshqa jihatlari bilan oddiy gulli o‘simliklardan tubdan farq qiladi. Masalan, ularda barg bo‘lmaydi, fotosintez jarayoni umuman kuzatilmaydi, ildiz sistemasi, ustitsalari yo‘q, ildiz vazifasini esa o‘simlik tanasiga yopishib oluvchi gaustoriyalar bajaradi [2].

Zarpechaklar qishloq xo‘jaligi ekinlariga juda katta zarar keltiradi. Ular barcha o‘t o‘simliklar, daraxtlar, butasimonlar, mevali va manzarali o‘simliklarni zararlaydi. Zarpechak bilan zararlangan o‘simliklar kasallik va zararkunandalarga chidamsiz bo‘lib qoladi. Bundan tashqari ayrim zarpechak turlari o‘simliklarning virusli kasalliklarini ham tarqatuvchi bo‘lib hisoblanadi. YA’ni o‘simlik shirasini gaustoriyalari bilan so‘rib olishda virus ham o‘tadi va ular boshqa o‘simlikka yopishib olganda gaustoriya orqali virus ikkinchi o‘simlikka o‘tib oladi. Bularga qand lavlagi, pomidor, dukkakli ekinlar va grechixaning mozayka kasalliklari misol bo‘ladi.

Zarpechaklar zararlangan qishloq xo‘jalik mahsulotlari orqali, zararlangan urug‘ orqali, yaxshi chirimagan go‘ng bilan, ekinlarni sug‘orishda, transport vositalari, urug‘ tozalash mashinalari, yaylovdagi parranda qushlar va hayvonlar orqali tarqaladi. Bundan tashqari shamol, zararlangan maydon, qishloq xo‘jalik qurollari, temir yo‘l vagonlari va taralari orqali ham tarqaladi. Tuproqqa tushgan zarpechak urug‘lari bir necha yillargacha unuvchanligini saqlab qoladi [3].

Ilmiy tadqiqot ishning asosiy maqsadi mevali bog‘larda tarqalgan tarqalgan begona o‘t zarpechak rivojlanishi, tarqalishini monitoring tizimini, uning asosida karantin tadbirlari rejalarini va kurash muddatlari va me'yorlarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

- O‘simliklarni himoya qilishda karantin begona o‘t zarpechakning asosiy xossalari va xususiyatlarini aniqlash;
- Mevali bog‘da yetishtirilayotgan o‘simliklarning agrotexnikasini o‘rganish;

- Qishloq xo‘jaligida mevali bog‘lardagi o‘simliklarni biologik va kimyoviy ximoya qilish vositalariga bo‘lgan talablarni joriy va ko‘p yillik rejalashtirish usullarini ishlab chiqish;
- Zarpechakka qarshi karantin tadbirlari qo‘llash muddatlari va me'yorlarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy qilish.

Dala tadqiqotlari va kuzatuv ishlari Farg‘ona viloyati Quva tumani “Ummataliev Qo‘chqor” fermer xo‘jaligida o‘tkazilmoqda.

Tadqiqotlar davomida mevali bog‘da tarqalgan begona o‘tlar tur tarkibi, hamda zarpechakning rivojlaniz va zarar ketirish darajalari aniqlanib, qarshi kurash choralari olib boriladi. Qo‘llanilgan preparatlarning biologik samaradorligi aniqlanadi.

Zarpechakning zararini kamaytirish uchun proflaktik, agrotexnik va kimyoviy usullarni komples olib borishni talab qiladi. Ayrim o‘simliklarda paydo bo‘lgan zarpechak u yopishgan o‘simlik bilan birga yulib, ekin maydonidan uzoqlashtirilib yo‘q qilinadi. Ekinlar urug‘ida uning urug‘ini bo‘lmasligiga erishish kerak. Ekinzorlardan, ariq bo‘ylaridan kanal yoqalaridagi qoldiqlarini yo‘q qilish kerak. Zarpechak yoppasiga paydo bo‘lgan maydondagi o‘simliklar tagidan o‘rib olinadi, angiz poya esa gerbtsidlar bilan dorilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.K.Rahmonova, E.K.Kodiraliyev, A.M.Sobirov – Ташқи карантин бегона ўтлари тавсилоти / Science and Education April 2021, Volum 2, Issue 4, pp. 100-104.

2. Yu. Bo‘ronov, Q. Bobobekov, O. Sulaymonov – Zarpechak –xavfli karantin begona o‘tining maxsar o‘simligiga zarari / “Agro kimyo himoya va o‘simliklar karantini” (agrokimhimoya) jurnali, 2019y. №1 7-8 bet.

3. https://agro-olam.uz/zarpechak-haqida/

MUSTAQILLIK YILLARIDAGI TASVIRIY SAN’ATNI O‘QITILISHI

Sarvinoz Uyg‘un qizi Esonova
Navoiy viloyati Navbahor tumani 27- umumiy o'rta ta'lim maktabining
tasviriy san’at fani o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6964331

Annotatsiya: Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab Respublikamizda xalq ta’limini tubdan isloh qilish, uni jahonning rivojlangan mamlakatlari darajasiga olib chiqish masalasi kun tartibiga qo‘yildi. Shu maqsadda 1992-iyulda «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonun e’lon qilindi.

Kalit so‘zlar: «Tasviriy san’at» dasturlari, «Tasviriy san’at va badiiy mehnat», «Umumta’lim maktablarida tasviriy san’at ta’limi konsepsiyasi», «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonun, estetik turkum, san’atshunoslik asoslari, kompozitsiya.

«Ta’lim to‘g‘risida»gi qonunda ko‘rsatilgan reja va tadbirlarni amaliyotga joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi deb qaraldi. Natijada umumiy o‘rta ta’lim maktablaridagi barcha o‘quv fanlari qatori «Umumta’lim maktablarida tasviriy san’at ta’limi konsepsiyasi» ham tayyorlandi va u O‘zbekiston xalq ta’limi Vazirligi Kollegiyasining 5-may 1993-yilgi 5-5-sonli qarori bilan tasdiqlandi. Mazkur konsepsiyada qayd qilinganidek, uni tayyorlashda quyidagi omillar hisobga olingan edi: - mustaqil O‘zbekiston sharoitidagi o‘zbek bolasini shakllantirishga bo‘lgan zamonaviy talablar; - ta’lim-tarbiyani milliy madaniyat va san’at asosida amalga oshirishni kuchaytirish; - ta’lim-tarbiyani amalga oshirishda O‘zbekiston Sharq mamlakati ekanligini hisobga olish va shu asosda badiiy ta’lim mazmuniga tegishli o‘zgartirishlar kiritish; - maktabdagi badiiy ta’limni amalga oshirishda bolalarni fikrlashga, ishga ijodiy munosabatda bo‘lishlikni kuchaytirish, ularni yuksak did va madaniyatli qilib shakllantirishga qaratish; - maktabda bolalarni tasviriy san’atdan bilim va malakalarni puxta egallashlariga qaratish, shu asosda tabaqalashtirilgan badiiy ta’limni joriy etish; iriy san’at ta’limi mazmunini dunyo standartlari darajasiga olib chiqish. Bu g‘oyalar so‘zsiz barkamol komil insonni shakllantirishga zamin bo‘lib, unda tasviriy san’atni o‘qitishning yaqin va uzoq yillarda rivojlantirishga mo‘ljallangan yo‘nalishlari bayon etildi. Konsepsiyadan tegishli xulosalar chiqargan holda tasviriy san’atdan davlat ta’lim standarti va variativ dasturlarni ishlab chiqish ishlari boshlab yuborildi. Natijada 1-4-sinflar uchun 270 soatga mo‘ljallangan «Tasviriy san’at va badiiy mehnat», 1-7- sinflar uchun 245 soatga mo‘ljallangan «Tasviriy san’at» dasturlari tayyorlandi. Shuningdek, 1-8-sinflar uchun mo‘ljallangan 560 soatli «Tasviriy san’at» dasturi ham ishlab chiqildi. Bu dasturlar ko‘p nusxada nashr etilib, amaliyotga joriy etildi. Yangi dastur milliy mustaqillik mafkurasi asosida

tayyorlangan bo'lib, u tasviriy san’at o‘quv predmetining maqsad va vazifalari, ta’lim mazmuni, moddiy-texnikaviy asoslarda o‘z ifodasini topdi. Tasviriy san’at darsliklarini yaratish bilan bir qatorda o‘qituvchilar uchun o‘qüvmetodik adabiyotlar ham tayyorlandi. Natijada R.Hasanov va X.Egamovlarning birinchi sinf o‘qituvchilari uchun «Tasviriy san’at va badiiy mehnat darslari» (Toshkent: O‘qituvchi, 1997), R.Hasanovning 5-sinf o‘qituvchilari uchun «Tasviriy san’at darslari» (Toshkent: O‘qituvchi, 1997.) nomli qo‘llanmalari chop etildi. 1996-1998-yillar davomida 1-4-sinflar uchun «Tasviriy san’at va badiiy mehnat» darsliklari yaratildi, biroq ulardan 1998-yilda faqat birinchi sinf darsligi chop etildi, xolos. Mazkur darslik O‘zbekiston maktablari uchun rus, qozoq, qirg‘iz, turkman, tojik, qoraqalpoq tillarida ham nashr etildi. Boshqa sinflari esa 1999-yilda yangi o‘quv rejalari va ta’limning davlat standartlari ishlab chiqilishi munosabati bilan nashr etilmay qoldi. Ta’limning davlat standartida bu o‘quv predmetiga har bir sinfda haftasiga bir soatdan vaqt ajratilgan edi. 1997-yilda O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi yangi tahrirdagi qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» hujjatlarining e’lon qilinishi katta tarixiy voqea bo‘ldi. Unda ta’lim sohasini 1997-2006 va undan keyingi yillar uchun ish rejasi va taraqqiyoti belgilab berilgan edi. «Kadrlar tayyoriash milliy dasturi»da estetik turkumdagi fanlami o‘qitilishiga alohida e’tibor berilgan bo‘lib, xususan, uning «Uzluksiz ta’limni tashkil etish va rivojlantirish prinsiplari» qismida uzluksiz ta’limning faoliyat ko‘rsatish prinsiplaridan biri ta’limning ijtimoiylashuvi deb qaraldi. Unda ta’lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma’naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish lozimligi qayd etiladi’. Ushbu hujjat asosida barcha fanlar qatori «Tasviriy san’at» o‘quv predmetidan ta’limning davlat standarti ham tayyorlandi. Mazkur standartda o‘quvchilami 1-7-sinflarda tasviriy san’atdan o'zlashtirishlari lozim bo'lgan bilim va malakalar belgilab berilgan edi. Unda tasviriy san’at o‘quv predmetining maqsad va vazifalari, faoliyat turlariga doir ko‘rsatmalar ham bayon etilgan bo‘lib, tasviriy san’at mashg‘ulotlarining turiari sifatida borliqni idrok etish (1-4-sinflar), badiiy qurish yasash (1-4-sinflar), naturaga qarab tasvirlash (1-7-sinflar), san’atshunoslik asoslari (1-7-sinflar), kompozitsiya (1-7-sinflar) bo'limlari Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan davlat ta’lim standarti bo‘yicha 1999-yilda o‘quv rejalariga o‘zgartirishlar kiritildi. Unga ko‘ra tasviriy san’at o‘quv predmeti 1-7-sinflarda o‘qitilib, uning nomi hamma sinflarda «Tasviriy san’at» bo‘lib qoldi. Bu o‘zgarishlar asosida yangi darsliklar 2001-yilda R.Hasanov tomonidan 1-3-sinflar uchun tayyorlandi. Bulardan birinchi sinf darsligi 2001-2002-yillarda chop etildi. Mustaqillik yillarida tasviriy san’at o‘qituvchilarini tayyorlashga alohida e’tibor berila boshlandi. Xususan, 2002-yilga kelib Toshkent, Buxoro, Namangan, Guliston, Andijon davlat universitetlarida, Nukus, Angren, Jizzax davlat pedagogika institutlarida maxsus fakultet va bo‘limlar faoliyat ko‘rsata boshladi.

Tasviriy san’at o‘qituvchilari Xiva, Denov, Shahrisabz, Qarshi, Samarqand, Kattaqo‘rg‘on, Jizzax, Andijon pedagogika bilim yurtlari qoshida ham tayyorlandi. Xullas, bugungi kunda maktab tasviriy san’atini o‘qitilishi, mashg‘ulotlarini takoniillashtirib borilishi va darslar samaradorligiga erishishning qator metodik asoslari ishlab chiqilgan bo‘lib, ular asosida maktab tasviriy san’at o‘qituvchilari o‘zlarining tasviriy san’at darslari samaradorligi uchun qator metodik imkoniyatlarga egadirlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdirasilov S.F. Tasviriy san’at metodikasi. -T., «Ilm-Ziyo», 2006.
2. Abdullayev N. San’at tarixi 2-jildlik, 2/1 tom.-T., 2001.
3. www.ziyouz.com

TIL O‘RGANAYOTGAN O‘QUVCHI YOSHLARGA SO‘Z YODLASHNING ILMIY ASOSLARI

Maftuna Naim qizi Dushanova
Navoiy viloyati Navbahor tumani
17-maktab ingliz tili fani o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6964281

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchi yoshlarga qolaversa ingliz tili o‘rganuvchilarining oldida turgan eng kata muammolardan biri- so‘z yodlash sirlari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: so‘z o‘rganish jarayonlari, xotira, tillar o‘xshashligi, mnemonika.

Chet tillarni o‘rganish hamisha jamiyatning asosiy ehtiyojlaridan biri bo‘lib kelgan.Dunyo madaniyatlarni tadqiq etishda, sir-sinoatlarini yanada mukammal o‘rganishda chet tillarni bilish bevosita kalit vazifasini o‘taydi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2012-yil 10-dekabrdagi PQ-1875-son qaroriga asosan chet tillarini o‘qitish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Jahon tili sifatida tan olingan va bir qancha xalqaro tashkilotlarning ish yuritish tili sifatida qabul qilingan ingliz tili ham shunchalik jadallik bilan dunyo bo‘ylab tarqalmoqda.

Darhaqiqat, har qanday xorijiy tilni o‘rganishdagi eng katta muammo bu so‘z yodlashdir. Negaki,bu jarayonda siz o‘nlab yoki yuzlab emas, balki minglab yangi so‘zlarni o‘rganishingiz talab etiladi. O‘rganuvchilarning so‘z boyligi tilni qay darajada bilishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, kelajakda boshqa sohalardagi muvaffaqiyatlaringizga yo‘l ochuvchi kalit hamdir. Ma’lumotlarga ko‘ra, qaysi tilde bo‘lishdan qat’i nazar kundalik muloqot uchun 1200-2000 ta so‘zni bilish talab qilinadi.

Bizga ma’lumki, zamonaviy ta’lim jarayonida noan’anaviy usullardan foydalangan holda dars berish va shunday usullarda o‘rganish keng targ‘ib qilinmoqda. Chet tilini o‘rganuvchi yosh avlod shuni bilingki, so‘z yodlash usullari xotirani rivojlantirish har qancha samarador bo‘lmasin, baribir, eng yaxshi muvaffaqiyat bu - sizning o‘zingizga bo‘lgan ishonchingiz, tirishqoqligingiz va mehnatsevarligingiz bo‘lib qolaveradi.

Zero, buyuk mutaffakkir Johann Wolfgang von Goethe aytganlaridek, (“Those who know nothing of foreign language know nothing of their own”.) “Chet tillar haqida hech narsa bilmaydigan odam o‘z tili haqida ham hech narsa bilmaydi”. Chet tilini o‘rganishning eng qulay usuli bu- o‘sha tilde gaplashayotganlar bilan yaqin muloqot qilishdir. Chet tilini o‘rganaman degan o‘quvchi yoshlarimiz avvalambor o‘z oldilariga aniq bir maqsad qo‘ya olishlaridadir.

Statistika ma’lumotlariga ko‘ra ingliz tilini o‘rganuvchiu inson 90% vaqtini yangi so‘zlarni yodlashga va yiliga 1200-1500 so‘z yodlar ekan. So‘zlarni yodlash jarayoni 3 qismdan iborat bo‘ladi.

1) So‘zlarni tanlab olish.
2) So‘zlarni eslab qolish
3) So‘zlarni mustahkamlash

Avvalo, biz chet tilidagi so‘zni o‘zbek tilidagi biror so‘zga o‘xshatib olishimiz lozim. Misol uchun Push (push)- itarmoq. Bu so‘z uchun o‘zbekcha “ Po‘sh-po‘sh!” ni tanlaymiz. Yana bozorni eslaymizda u yerda aravakash “po‘sh-po‘sh” deb aravani itarib ketayotganini tasavvur qilamiz. Bizning miyamiz shunday tuzilganki, biron bir yangi ma’lumotni eslab qolish uchun, avvalo u eski ma’lumot bilan birikishi lozim. Agar sizda u haqidagi eski ma’lumot mavjud bo‘lmasa, miyamiz buni tushunmaydi. E’tibor bersangiz standard uslubda yodlagan vaqtingizda, faqatgina oldin eshitgan, biron filmda ko‘rib qolgan yoki ko‘p takrorlangan so‘zlaringiz yodingizga qoladi. Yana bir usul takrorlashdir. “ Takrorlash-o‘rganishning onasi”, deb bejizga aytishmagan. Takrorlangan ma’lumot xotirada saqlanib qoladi. Ko‘p takrorlash esa juda foydali. Endi “kalit so‘zi” texnikasi orqali so‘z yodlash ham mavjud. Aytaylik, qaysidir so‘zni o‘yladingiz, misol uchun, “a dish” (ingliz tilida idish degani) endi siz uning qanday talaffuz qilinishiga e’tibor bering va uni o‘zingizga ma’lum bo‘lgan ohangdosh tushuncha bilan bog‘laysiz. Inglizcha yangi so‘z uchun a dish so‘zini oladigan bo'lsa’ so‘zning eshitilishiga e’tibor bering: a dish/ e-dish, a diiiiish. Xuddi shunday o‘rganishlar fanda mnemonika deyiladi. Mnemonika o‘xshashlik va bog‘liqlik asosida xotira hajmini kengaytirish va kerakli ma’lumotlarni eslab qolish uchun ishlab chiqilgan maxsus uslublar to‘plamidir. Bunda yangi noma’lum bo‘lgan tushunchalar ma’lum bo‘lgan ma’lumotlar bilan bog‘lanadi va natijada yangi ma’lumotni eslab qolish osonlashadi. Keling, bir misolni ko‘rib chiqamiz: yilning qaysi oylari 31 kun, va qaysilari 30 kun ekanligi har doim ham insonning yodida turavermaydi. Bu dalilni biz quyidagi inglizcha she’r yordamida osonlik bilan o‘rganib olishimiz mumkin.

Thirty days have September,
April, June and November,
All the rest have thirty-one,
February has twenty-eight alone.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1) Shohruh – Mirzo Rahmonov va Iskandar Sattibaev, “so‘z yodlash sirlari”, Toshkent-2015-yil, “ Istiqlol Nuri”- nashriyoti,
2) 5000 words in a months” Yangi innovatsion assotsatsiyali lug‘at.
3) 4000 Essential English words. Paul Nation 2009 yil.

TEACHING ENGLISH VOCABULARY EFFECTIVELY AND EFFICIENTLY

Nurali Safarovich Berdiyev
An English teacher in school 27
In Navbahor district
https://doi.org/10.5281/zenodo.6964243

Annotation: This article analyses the vocabulary of a language and vocabulary teaching methods and techniques and studies some methods, such as, Using demonstrations and showing pictures, teaching words in the context, reading the word and etc.

Key words: method, skill, vocabulary, technique, words, reading, listening, speaking

Changes are quick and inevitable. The need to teach in general and teach to English language effectively in particular is the challenge before all the teachers in Uzbekistan. Today, it has become mandatory for the academicians to rethink and revamp their teaching strategies with the changing times. Since there has been a constant change in the teaching methods and techniques all over the world in every subject, vocabulary teaching methods and techniques need desirable and radical changes in a view of the demanding job market in the globalized world. Vocabulary of a language is just like bricks of a high building. Despite quite small pieces, they are vital to the great structure. Wilkins rightly says, “Without grammar very little can be conveyed. but without vocabulary nothing can be conveyed”. Therefore the study of vocabulary is at the center while learning a new language. English being a second language or foreign language, one needs to learn vocabulary in the systematic way. If we want to use language effectively, we must have good stock of vocabulary. We cannot use the language, if we don’t know the words of that language. English language has vast vocabulary. It is the richest language of the world. One cannot learn a language without learning vocabulary. Therefore, the study of vocabulary has occupied the central place in teaching learning activities. Thornbury opines: “If you spend most of your time studying grammar, your English will not improve very much. You will see most improvement, if you learn more words and expressions. You can say very little with grammar, but you can say almost anything with words.” This speaks volumes about the significance of vocabulary in learning, developing and enriching English. Vocabulary is a very important means to express our thoughts and feeling, either in spoken or written form. Indeed, neither literature nor language exists without vocabulary.Famous imperialist poet, Rudyard Kipling says that words are the

most powerful drug used by mankind. English being a second language or foreign language, one needs to learn vocabulary in the systematic way. In fact, without vocabulary communication in a second or foreign language is not possible in a meaningful way. Vocabulary is needed for expressing meaning and in using the receptive (listening and reading) and the productive (speaking and writing) skills. It should be considered as an internal part of learning a foreign language since it leads the way to communication. Teaching vocabulary well is a key aspect of developing engaged and successful readers. “There is a great divide between what we know about vocabulary instruction and what we (often, still) do”. Traditional vocabulary instruction for many teachers involves having students look words up in the dictionary, write definitions, and use words in sentences. Using demonstrations and showing pictures Teacher can perform some words. It can be fun and frolic. It makes the class student-centered. Teacher can act and learners try to imitate it. For example, the words like jump, smile, cry, nap, sleep, and dance can be demonstrated. Miming works well with younger students. You can mime out emotions and everyday activities to teach new words. This method can be practiced at ease. It can win the favour of the students as learners like dramatizations and can easily learn through them. Many situations can be dramatized or demonstrated. This works well with young students or students studying a foreign language to help introduce them to new concepts. After explaining new vocabulary, you can then ask the students to perform the actions. Charts, pictures and maps can be used to develop students’ understanding of a particular concept or word. There are some good picture dictionaries available in the market. Teacher should make use of such dictionaries. For instance, using a picture of a ‘fish’, words related to the fish, such as gills, eyes, backbone, cold-blooded, water, big, small etc. can be taught. Some words work well with pictures, particularly nouns. This can also be a good way to introduce blocks of related words, which is often utilized in foreign language classes, such as nouns and verbs related to the classroom or the house. Pictures can also be used in printable worksheets and flashcards, where pictures are matched to the word they represent. Teaching words in the context Most people agree that vocabulary ought to be taught in context. Words taught in isolation are generally not retained. In addition, in order to grasp the full meaning of a word or phrase, students must be aware of the linguistic environment in which the word or phrase appears. Setting a good context which is interesting, plausible, vivid and has relevance to the lives of the learners, is an essential prerequisite for vocabulary teaching as it helps in both engaging the attention of the learners and naturally generating the target vocabulary. Reading the word Reading words aloud is also very beneficial. It makes a learner familiar with the word and also improves pronunciations of the learners. Sound can be an easy way to illustrate words that 387 describe sounds, such as whistle, scratching, and tinkling. You can make the

sounds yourself, or bring in tapes or CDs for students to listen to and write down the words that they hear. The situation can be made easy and interesting, if the teacher of English selects the vocabulary, grades the vocabulary and uses different techniques in the classroom. Teachers should focus on vocabulary, as it is the most essential aspect in any language and means of communication. We cannot express our feelings without words. Wallace states, ‘Not being able to find the word you need to express yourself is the most frustrating experience in speaking another language’’.

Used literatures:

1. Allen V.F. (1993). Techniques in Vocabulary Teaching, Oxford University Press. New York. Carter R., 1987. 125 p.

2. Vocabulary. Rutledge. London. French F.G., 1972. 180 p.

3. Teaching of English as an international Language, Oxford University Press. London. Gokak V.K., 1964. 234 p.

THE IMPORTANCE OF TEACHING VOCABULARY

Zarina Abduganiyevna Imomova
an English teacher of school 10
in Navbahor district, Navoi region
https://doi.org/10.5281/zenodo.6967689

Annotation: The article provides information about how importance of vocabulary in learning and teaching English and methodical organization. Methodical organization of vocabulary teaching depends on what kind of speech activity it is intended to activate. The article is also pay attention to material for speech, the lexicon of speech, lexical side of the written and lexical side of listening.

Key words: speech, lexical side of listening, The lexicon of speech, lexical side of the written, lexicology, orthography, transcription, synonym, antonyms, homonym.

Teaching vocabulary is the basis of language teaching. Vocabulary is a collection of learned words and phrases. It is not possible to learn and to become the master of speech activities without mastering the vocabulary. It is used as material for speech activities. Material for speech is very important. There is no speech without the material. You can learn English by listening to the English speech and understanding the meaning of the words that you have already learnt. If the student does not know the words or does not know the meaning of the words, the information will remain unclear and the meaning of the speech will remain unclear. When working on the lexical side of listening comprehension, the ability of the listening to and recognize it is widely used, because listening to and recognizing the lexicon also has its own character and difficulty. The lexicon of speech has its own peculiarities. A student and a pupil cannot speak unless they know about it, even they knew about the lexicon of speech they should be able to put it in its place. The lexical side of reading also makes it difficult to communicate. The student can receive all information from reading by looking every single word. In order to understand their meaning and content, it is necessary to know and understand words beforehand. There is also a need to work on the lexical side of the written statement. The learners must be able to write, pronounce, and read the word so that they can write meaningful and accurate information.

To know a language means to master its structure and words. Thus, vocabulary is one of the aspects of the language to be taught in school. The problem is what words and idioms pupils should retain. It is evident that the number of words should be limited because pupils here only 2-4 periods a week; the size of the group is not small enough to provide each pupil with practice in speaking; schools are not yet

equipped with special laboratories for individual language learning. The number of words pupils should acquire in school depends wholly on the syllabus requirements.

In teaching vocabulary practical needs both structural words and content words are of great importance. That is why they are included in the vocabulary minimum. The selection of the vocabulary although important is not the teacher’s chief concern. It is only the “what” of teaching and is usually prescribed for him by textbooks and studyguides he uses. The teacher’s concern is “how” to get his pupils to assimilate the vocabulary (prescribed) prescribed. This is a difficult problem and it is still in the process of being solved. It is generally known that school leavers’ vocabulary is poor. They have trouble with hearing, speaking, reading and writing. One of the reasons is poor teaching of vocabulary. Learning the words of a foreign language is not an easy business since every word has its form, meaning, and usage and each of these aspects of the word may have

its difficulties. Indeed, some words are difficult in form (daughter, busy, woman, women) and easy in usage; other words are easy in form (enter, get, happen) and difficult in usage.The analysis of the words within the foreign language allows us to distinguish the following groups of words: concrete, abstract and structural.

Words denoting concrete things (book, street, sky), action (walk, dance, read), and qualities (long, big, good) are easier to learn than words denoting abstract notions (world, home, believe, promise, honest).Structural words are the most difficult for Russian – speaking pupils. Words are elements of the language used in the act of communication. There are some rules for the teacher in teaching vocabulary.

Rule 1: While teaching pupils vocabulary, introduce words in sentence patterns in different situations of intercourse. Present the words in keeping with the structures to the taught. Information is composed of 2 kinds of elements: simple (words) and complicated (sentences).

Rule 2: Present the word as an element, i.e., in a sentence pattern first. Then fix it in the pupils’ memory through different exercises in sentence patterns and phrase patterns.

Rule 3: While introducing a word pronounce it yourself in a context, ask pupils to pronounce it both individually and in unison in a context, too.

Rule 4: In teaching words it is necessary to establish a memory bond between a new word and those already covered.

For instance: see – sea; too – two; one – won (in pronunciation); answer – reply; answer – ask; small – little (in meaning); bought – brought; caught – taught; night – right (in spelling); to fight smb. – боротьсяпротивкого-либо; to doubt smth.-сомневатьсявчем-либо; to mention smth – упоминатьочем-либо (similar word combination).

Used literatures:

1. Ingliz tili o‘quv fani bo‘yicha umumiy o‘rta ta'lim maktablari uchun dastur. T. 1999 y.

2. J.J. Djalolov O‘rta maktabda ingliz tili o‘qitish metodikasi. Toshkent, O`qituvchi nashriyoti 1997 yil.

3. J.J. Jalolov, G.T. Makhkamova, Sh.S. Ashurov English Language Teaching Methodology (theory and practice).- T.: ”Fan va texnologiya”, 2015

TEACHING ENGLISH THROUGH SONGS

Lobar Abdusattorovna Khasanova
an English teacher of school 10
in Navbahor district, Navoi region
https://doi.org/10.5281/zenodo.6967685

Annotation: This article gives information about teaching with the use of songs as her target in the study because listening to music in English is highly motivating for students and songs are easily accessible for all learners. The prime objective of this is to investigate whether teaching English vocabulary with the use of songs contributes to developing students’ better memorisation of vocabulary.

Key words: teaching of vocabulary; song on lessons of English language as strange language

Very often music is the main source of English outside the classroom. Thus, using it in the lesson seems to be a good idea. There can be distinguished affective and cognitive rationale for playing a song during a lesson. As a matter of fact, affective reasons are connected with Krashen’s Affective Filter Hypothesis. In short, it gives an explanation why some learners learn and others do not. The crucial thing is that students need to develop a positive attitude towards learning. Krashen (1982: 45) has it that: “for effective learning the affective filter is must be weak. A weak affective filter means that a positive attitude to learning is present.” Hence teachers’ task is to provide a positive atmosphere favourable for learning. In this aspect music and songs may be one of the methods for obtaining weak affective filter. Eken (1996: 46) enumerates eight reasons for the use of song in a language classroom. Firstly, a song may be used to present a topic, new vocabulary or a language point. Then, it may also be used as a practice of lexis. Beyond question, songs can be used as a material for extensive and intensive listening. Some teachers may use them to focus on frequent learner errors in a more indirect way. Not to mention that songs are a perfect source for stimulating discussions about feelings and attitudes. Learners may talk over with another in pairs or in small groups what happened in the song and then share their opinions with the rest of students. Additionally, songs may arrange a relaxed classroom atmosphere and contribute to fun and variety in language teaching. Finally, songs may be said to encourage the use of imagination and creativity during foreign language lessons. Songs also give a chance to develop automaticity which is the main cognitive reason for using songs in the classroom. Automaticity is defined as “ a component of language fluency which involves both knowing what to say and producing language rapidly without pauses”. To put it in other words, songs may help

automatize the language improvement process. Essentially, the students should be placed in an environment in which it is possible to use the target language in a communicative way. As a matter of fact, the nature of songs is said to be quite repetitive, logical and persistent.

Some teachers might not be aware of possibilities of using songs in the classroom. They may feel that such activities are not appropriate for classes which often cause discipline problems. To add more, lecturers may think that using music may create chaos or students may be reluctant to sing. Stanislawczyk and Yavener are of the opinion that a song is an advantageous tool and a teacher should take advantage of it during linguistic practice. She also emphasizes the importance of the engagement learners get when listening to songs or creating own lyrics: “In the era when guitar players are ubiquitous, music must be an integral part of language study. It is a part of classroom activities from the start of the work in language, supplying additional language learning and cultural insights. At the advanced level, students become even more actively involved in music by creating songs”. The passage below attempts to present rationale for using song activities in English foreign language classrooms.

Fundamentally, popular songs touch the lives of learners, and are connected with their various interests and everyday experiences. Almost all popular songs are related to the same topic of friendship, love, dream, sorrow, and the rest which are the common feelings of people. Since most young people nowadays are interested in a wide range of cultural forms outside classes, songs may be a really motivating and unique teaching tool. Experiencing with films, television, computer games and popular music seems to be highly motivating. Accordingly, more time and concentration to popular music in English foreign language classroom would surely increase learners’ motivation as classroom tasks would reflect on their knowledge, their music and the vocabulary they already know from the songs (Baoan 2008). Although motivation is absolutely important in learning all school subjects, this is studying a foreign language that makes motivation play a huge role. Dorneyi points out that learning a language is a long-term process and learners are in charge of their learning at length. The students need to support their efforts for a long time, very often against numerous failures and difficulties. Songs play a meaningful role in life. Music can be heard almost in every place around the world. Such kind of entertainment as music may be applicable for students’ to learn, efficiently and enjoyably.

Used literatures:

1.Arevalo, Edgar Alberto Reina, 2010. “The use of songs as a tool to work on listening and culture in EFL classes” Last access: 17.12.2015.

2.Carter, Ronald – Michael McCarthy, 1988. Vocabulary and Language Teaching. Harlow: Longman Group UK Limited.

3.Siek-Piskozub, Teresa – Wach, Aleksandra, 2006. Muzyka i słowa: rola piosenki w procesie przyswajania języka obcego. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯДАН ФОЙДАЛАНА БИЛИШИ

Дилбар Жумаева
Навоий вилояти Навбаҳор тумани
14-ИТФЧЎИДУМ рус тили фани ўқитувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.6969857

Аннотация: Ушбу мақолада ёш авлодни шакллантиришда ўқитувчиларнинг педагогик технологиялардан фойдалана билиши ва ушбу технологияларни ўқувчилар билим олишида тутган ўрни ҳақида маълумот берилган.

Калит сўзлар: Замонавий ўқитувчи, педагогик технологиялар, педагогик инновацион технологиялар.

Жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган жамиятимизда комил инсонни тарбиялаш,уларни илмли,касб-хунарли бўлишларига эътибор қаратиш ўта долзарб вазифадир. Бундан 15-20 йил илгариги ўқувчи билан ҳозирги сиз-у биздан анча илгарилаб, дунёқарашлари тез ривожланиб бораётган ёшлар ўртасида бирмунча фарқ бор. Ҳозирги замон ёшларини тўғри йўлга солиш, Ватанга садоқатли,фидойи, ўз мустақил фикрига эга бўлган ҳақиқий баркамол авлод қилиб тарбиялаш учун биз ўқитувчилардан ҳам замон билан ҳамнафас бўлиш, ўз устимизда тинимсиз ишлаш,таълим -тарбия жараёнида инновацион педагогик технологияларни жорий эта билиш талаб қилинмоқда. Нар бир замонавий педагог ўқувчидан талаб қилишдан олдин, аввалambор, ўзи одоб-ахлоқ қоидаларига мунтазам равишда риоя қилиши, кийиниш маданиятига эътиборли бўлиши, дид-фаросатли, ўз фани бўйича яхши касбий маҳоратга эга бўлиши, устоз сифатида ўқувчилар ҳавас қиладиган даражада намуна бўла олиши, дарс ўтиш жараёнида педагогик ахборот-коммуникация технологияларидан унумли фойдалана олиши, ўтаётган дарсига қўйилган мақсадларга эриша олиши, ҳар бир дарсга доимий равишда масъулият би ёндашиб,пухта тайёргарлик кўрган ҳолда вақтдан унумли фойдаланиб ўз дарсини ўтиши, замон талаби бўлган техника воситасидан фойдалана билиши керак. Бундан ташқари, ҳозирги кундаги ҳар бир замонавий ўқитувчи ўз фанини мукаммал билиши билан бир қаторда ҳар бир ўқувчини чин қалбдан сева олиши,болаларнинг жуда тезлик билан ўзгариб бораётган психологиясини яхши билиши, шунингдек,давлатимиз сиёсатининг асосий йўналишларидан хабардор бўлиши, уни таълим жараёнига тадбиқ эта олиши ва ўқувчилар қалбига миллий мафкурани сингдира билиши шарт деб ўйлайман.

Ҳозирги кунда баркамол авлод тарбиясида ўқитувчи ниҳоятда катта рол ўйнайди. Қадимги юнон файласуфи Афлотун: “Агар косиб ёмон уста бўлса,бундан давлат жуда катта нарса йўқотмайди - фақат халқ ёмонроқ кийинади, холос. Аммо ёшлар тарбиячилари ўз вазифаларини ёмон бажаришса, у ҳолда мамлакатда нодон,жоҳил, билимсиз ва ахмоқлар тоифаси вужудга келади”, деганда нақадар хақ эди. Дарҳақиқат, ёш авлодни эркин фикрлайдиган,билимли ва комил инсон қилиб тарбиялаш педагогнинг маҳоратига боғлик. Чунки таълим -тарбия тизими орқали замон талабига жавоб берувчи баркамол авлодни вояга етказиш кўп жиҳатдан фан ўқитувчиси ва педагогларнинг ўқув жараёнини педагогик технологиялар ва унинг таркибий қисми бўлган модулли ўқитиш технология тамойиллари асосида дарс ўтиш усуллари ва технологияларидан самарали ва унумли фойдалана олишларига боғликдир. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов айтганидек:”Муаллим –миллатнинг юзи, Ватан истиқболининг асл бунёдкоридир”. Шундай экан, ҳар биримиз ўзимизга юклатилган вазифани чин дилдан адо этмоғимиз керак деб ўйлайман.

Ҳозирги кунда ёш авлодни тарбиялашда инновацион педагогик технологияларни илмий- назарий асосларини ўрганиш ва уларни таълим – тарбия жараёнларига тадбиқ этиш зарурияти шундай долзарб масалаларга айланмоқдаки, биз педагоглардан ҳар бир дарсимизга пухта тайёргарлик кўриб педагогик технологиялардан унумли фойдаланган ҳолда дарс ўтишимиз талаб этилмоқда.

Замонавий ўқитувчиларнинг таълим-тарбия амалиётида педагогик технологияларнинг хилма- хил ва кўплаб туридан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.Айни дамда ёш авлодга таълим беришда самарали технологиялардан баъзиларини келтириш мумкин:

Компютерли – ахборот технологияси,мультимедияли технология, интерфаол усулли технология,педагогик ҳамкорлик ва педагогик уйин технологияси ва бошқалар.

Демак,замонавий ўқитувчи-педагог фаолиятини инновацион таълим технологиялари тизимида оддий кузатувчи сифатида қараши ноўриндир. Замонавий ўқитувчининг ижодий педагогик фаолияти орқали ўқувчининг онги ва хулқини шакллантиришда асосий ўрин эгаллайди. Шундай экан, у педагогик технология ҳақида тушунчага эга булиши,унинг моҳиятини тўлиқ англаб етиши, доимий равишда изланишда бўлиб, ўз устида ишлаб бориши мақсадга мувофиқдир.

Айни дамда ҳар бир ўқитувчи яхши ишлаши учун барча -барча имкониятлар мавжуд,шундай экан биз ана шу имкониятлардан унумли фойдаланган ҳолда, зиммамизга юклатилган вазифаларни барчасини чин

дилдан адо этмоғимиз зарурдир. Буюк бобокалонимиз Алишер Навоий ёшларга чуқур билим беришда муаллимнинг, мударрислар, ҳамда устоз-мураббийларнинг ўзлари ҳам билимли, тарбияли бўлиши зарурлигини уқтиради. У нодон, мутаассиб, жоҳил домлаларни танқид қилади ва устоз ўқитиш йўлларини билиши зарур дейди.Бундай муаллимлар шогирдлари ёнида юзлари ёруғ бўлиб, доимо иззатда бўладилар деб таъкидлайди.

Шундай экан, биз таълим - тарбия бераётган ўқувчиларимиз келгусида комил инсон бўлиб етишишлари учун, Ватан равнақига ўз ҳиссаларини қўшишлари учун, билимлар синови,фан олимпиадаларидан юқори натижаларга эришиши учун фақат ва фақат тинимсиз меҳнат қилишимиз керак.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1.И.А.Каримов “Юксак маънавият – енгилмас куч” –Т. Маънавият. 2008

2. Махмудов Т.Камолиддинов М.” Инновацион педагогик технология асослари ва уни таълим-тарбия жараёнида қўллаш:услубий қўлланма / Т. “Талқин” 2012.

3. М.Абдуллаева “Замонавий инновацион педагогик технологиялардан фойдаланишда таълим-тарбиянинг психологик масалалари”, “Мактаб ва ҳаёт” журнали № 8. 2015- йил

LEKSEMALARGA XOS NAZARIY QARASHLAR

Sabohat Sa'dullayevna Jumayeva
Navoiy viloyati Navbahor tumanidagi 27- umumiy o'rta ta'lim maktabining
Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6969854

Annotatsiya: Leksema haqida fikr bildirishdan oldin uning lug‘aviy ma’nosiga e’tibor qaratish lozim. Leksema (yun. lexis — so‘z, ifoda) — til qurilishining leksik ma’no anglatuvchi lug‘aviy birligi. Leksema bildiradigan ma’no so‘zning material qismi: ma’lum tovush kompleksini ma’lum ob’yektiv voqelikka bog‘lash bilan kishi ongida yuzaga keladigan mazmun-mundarija.

Kalit so‘zlar: Leksema, grammatik ma’no, tovush, lisoniy birlik, morfema.

Leksema so‘zning grammatik ma’no bildiruvchi qo'shimchalarsiz qismi; tilning lug‘at tarkibiga xos birlik. Leksema anglatadigan ma’no, ma'lum tovushlar majmuini muayyan obyektiv voqelikka bog‘lash bilan kishi ongida yuzaga keladigan mazmun, ya’ni undan anglashiladigan narsa-buyum, voqea-hodisa, belgi-xususiyat leksik ma’no (lug‘aviy ma’no) deb ataladi. Masalan, *suvdon so‘zi «qushlarga suv beriladigan idish»,suvchi so‘zi «ekinlarni, xususan g‘o‘zalarni sug‘oruvchi dehqon,sug'orish bo'yicha mutaxassis»* lug‘aviy ma'nolarni anglatadi.Ilmiy manbalarda leksik ma’no semema deb ham yuritiladi. Leksik ma’no, ya’ni semema semalardan tarkib topadi.Sema leksik ma’no (semema)ni hosil qiluvchi ma'no bo‘laklaridir Masalan:*tun* leksemasining ma’nosi - *sutkaning kunbotishidan kun chiqqungacha, oqshomdan tong olar vaqtigachabo'lgan qismi. Mazkur semema «qorongi», «vaqt»,* kabi semalardan tarkib topgan. Ilmiy manbalarda leksik ma’no quyidagi nuqtai nazarlardan turlarga ajratiladi:

1) yasalish munosabatiga ko‘ra;
2) obyektni ifoda etishiga ko‘ra;
3) nutqda voqelashishiga ko‘ra.

Yasalish (hosil bo‘lish) munosabatiga ko‘ra leksik ma’no ikki turli bo‘ladi:

a) asos ma’no; b) yasama ma'no.

Leksemamng boshqa ma’nolarini kelib chiqishiga asos bo‘lib xizmat qiladigan ma'nosi asos ma’no hisoblanadi. Masalan, boshso'zining tananing bo'yindanyuqorigi, oldingi qismi; kalla ma’nosi uning asos ma'nosidir.

Leksemaning yasama ma’nosi hosila ma’no deb ham ataladi. Masalan, *bosh so'zining aql-hush, miya tog ‘ning ko ‘rki tosh bilan,odamning ko'rki bosh bilan. Maqol: boshliq, rahbar (Yaxshiyigit —davraning boshi. Maqol); lavozim, mansab jihatdan katta (bosh vrash qabulida bo'ldim); ulkan, katta, asosi (Shaharning*

*boshdarvozasi shu):, eng muhim, asosiy, yetakchi*kabi o‘nlab ma'nolari uning hosila ma'nolaridir.

Albatta, asos ma'no va yasama ma’no ko‘p ma'noli so'zlar uchun xos.Obyektni ifoda etishiga ko‘ra ham leksik ma'no ikki turli bo'ladi

1) nominativ ma'no,

2) figuial ma’no.

Leksemaning voqelik bilan bevosita bogdanadigan, narsa-buyum, belgi, harakatning norm bo‘hb xizmat qiladigan ma'nosi nominativ ma’no deyiladi. Masalan, ko‘z leksemasining ko‘risha'zosi, nichka leksemasining yozuv quroii ma'nosi nominativ ma'nodir.

Leksemaning voqelik bilan bevosita bogianmagan, narsa-buyum, belgi, harakatning nomiga aylanmagan ma’nosi figural ma'nodir.

Bechora xotinlar bo'lsa, erlaridan bekitib yurganpullarini da'vo qilolmay, damlari ichlariga tushib, kuyib qolaberdilar. (P Tursun. 0 ‘qituvchi*) O'zi bilmaydi-yu, mengao'rgatganiga kuyaman!*(A. Qahhor.)

Gaplarda *kuy* leksemasi *yo ‘nalish, kuymoq* so‘zi *ajrab qolmoq, alam qilmoq* kabi figural ma'nolarda qo‘llangan.

Nutqda voqea tashishiga ko‘ra leksik ma’no ikki turga bo‘linadi:

a) erkin ma'no,

b) bog‘li ma’no.

Erkin ma’no narsa-buyum, belgi, harakat bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, uning voqelashgan majmui so'zlar qurshovi shart emas. Leksemaning erkin ma’nosi u alohida olinganda anglashilaveradi. Masalan, *do ‘ppi leksemasining milliy bosh kiyim,og'iz so‘zining ovqat hazm qilish a 'zosi* ma ‘nolari erkin ma’no.

Demak, leksemaning erkin rna'nosi boshqa so zlar yoki so‘zlar qurshovi (kontekst)ga bog‘liq bo‘lmaydi. Xusussan Shavkat Rahmatullayevning “Hozirgi o‘zbekadabiy tili” darsligida leksemaga quyidagicha ta’rif berilgan: Leksema bildiradigan ma’no so‘zning material qismi: ma’lum tovush kompleksini ma’lum ob’yektiv voqelikka bog‘lash bilan kishi ongida yuzaga keladigan mazmun-mundarija. Har qanday Leksema o‘zining fonelshlari ifodalagan ma’nosi va grammatik xususiyatlari birligidan iborat. Bunday birlik so‘z va iboralarda mavjud. Ularga nisbatan glossema, lug‘aviy morfema atamalari ham ishlatiladi.

Leksema lisoniy birlik sifatida miyaning til xotirasi qismidagi ramzga teng; leksemadan foydalanishda ana shu ramzdan nusxa olinadi. Nutqda leksemaning o‘zi mustaqil namoyon bo‘lmaydi, chunki u butunga emas, qismga teng holatda bo‘ladi, sintaktik belgi-xususiyat qo‘shilganidan keyin butunga aylanadi. Leksemaning ana shunday qism holatida bo‘lishi oxiriga chiziqcha yozib ko‘rsatiladi: *nok-, pish-, shirin-, sekin-* kabi. Masalan, *nok* leksemasini talaffuz birligi sifatida *nok* tarzida yozsak, leksemani emas, balki

leksemashaklni ("leksema + birlik son ko‘rsatkichi + bosh kelishik ko‘rsatkichi"ni) yozgan bo‘lamiz. Demak, leksema til xotirasida lisoniy birlik sifatida mavjud bo‘ladi, nutqda sintaktik tavsif olib qatnashadi. Til birligi sifatida leksema ikki jihatning – ifoda jihatining va mazmun jihatining bir butunligidan iborat. Bu ikki jihat ajralmas bir butunni tashkil etishiga qaramay nisbiy mustaqillikka ega: har biri o‘z taraqqiyot qonunlari asosida o‘zgaradi. Shunga ko‘ra leksemaning ifoda jihati va mazmun jihati mustaqil bayon qilinadi.

Leksemaning ifoda jihati. Leksemaning ifoda jihati deganda avvalo qaysi til tovushlarining qanday tartibdagi qatori bilan ifodalanishi tushuniladi. Leksemaning (shuningdek morfemaning ham) ifoda jihati bo‘lish vazifasini bajarishi bilan til tovushi fonema mavqeiga ega bo‘ladi. Demak, til tovushi – tilning tovushlar tizimiga mansub birlik; fonema – til birligi (leksema, morfema) tarkibida birlamchi qurilish ashyosi vazifasini bajaradigan til tovushi. Fonema – til birligining ifoda jihati bo‘lib xizmat qiladigan va shu orqali til birliklarining o‘zaro farqlanishini ham ta'minlaydigan til tovushi. Fonema til qurilishidagi alohida bir hodisa, alohida birlik emas, balki til qurilishiga mansub tovushlarning ijtimoiy vazifa bajarish holati xolos: til tovushiga ijtimoiy vazifasiga ko‘ra fonema nomi berilgan. Afsuski, fonema nazariyasi rivojlangan sari til tovushiga xos artikulyatsion belgi-xususiyatlar ham fonemaga tortib olinib, til tovushi tilning qurilish birligi sifatida umuman gapirilmaydigan, til birligi deb to‘g‘ridan to‘g‘ri fonema aytiladigan bo‘ldi’ "til tovushi" tushunchasi go‘yo "fonema" tushunchasiga singdirildi. Aslida til qurilishiga xos birliklar (birlamchi qurilish birliklari) sifatida avvalo til tovushlari tasvirlanadi, keyin-gina shu til tovushlari ijtimoiy vazifasiga ko‘ra fonema sifatida o‘rganiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ulupov N. Tilshunoslik nazariyasi. O‘quv qo‘llanma –T.:Barkamol fayz media. 2016
2. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G.,Qurbonova M., va boshqalar Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – T.: 2009
3. www.ziyouz.com

АУДИТОРЛИК ТЕКШИРУВИНИ ЎТКАЗИШ БЎЙИЧА КОМПИЛЯЦИЯ ХИЗМАТЛАРИНИНГ МОҲИЯТИ

А.Н. Тўраев
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
“Молиявий таҳлил ва аудит” кафедраси профессори
Турабоев Темур Турабаевич
Стандартлаштириш, сертификатлаштириш ва техник жихатдан тартибга солиш илмий-тадқиқот институти, Стандартларни сотиш ва маркетинг тадқиқотлар бўлими 1-тоифали мутахассиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.6979984

Аннотатция: Ушбу мақолада аудиторлар таклиф этадиган аудитнинг янги турдош хизматларининг номи, моҳияти, аудиторлик текширувидан фарқи, хизмат нархига таъсир кўрсатадиган омиллар тўғрисида маълумотлар берилади.
Калит сўзлар: Корхона, бизнес, аудитор, молиявий ҳисобот, сармоядорлар, бизнес – режалар.

Республикамиз аудиторлари Аудитнинг халқаро стандартлари асосида фаолият юритишга ўтганларидан кейин хўжалик субъектларига халқаро стандартларда кўрсатилган аудитнинг янги хизматларини таклиф этиш имконияти пайдо бўлди.

Корхонангиз доимо ўзгариб ва мураккаблашиб бораётган бизнес муҳитида фаолият юритади. Ушбу ҳолатда ўзингиз учун мақбул йўлни танлашга сизга хизмат кўрсатадиган аудиторлар ёрдамидан фойдаланиш мумкин.

Сизнинг ишончли маслаҳатчингиз ва бизнес ҳамкорингиз бўлган аудиторлар ихтисослашган хизматларни, тавсияларни ва эксперт маслаҳатларини тақдим этадилар, сизнинг корхонангизни ривожланишини таъминлашда асосий ўрин тутиб, амалдаги қонунчилик талаблари асосида фаолият кўрсатишингизга кўмаклашадилар.

Бугунги кунда сизнинг мақсад ва вазифаларингиздан келиб чиқиб, молиявий ҳисоботлар билан боғлиқ бўлган кўплаб турдаги хизматлардан фойдаланиш имконияти мавжуд.

Айни қайси бир хизмат тури сизга тўғри келишини билмаслигингиз мумкин. Ушбу мақолада, аудиторлар томонидан халқаро стандартлар асосида бажариладиган, аудиторлик текшируви, шарҳлаш, компиляция ва келишилган тартиблар номли хизматларнинг моҳияти, алоҳида жиҳатлари тўғрисида сўз боради.

Аудиторлар таклиф этадиган хизмат турини танлашда қуйидаги омилларга эътибор беринг:

- сизда айни қандай муаммо бор;
- амалда бўлган қонунчилик талаблари;
- корхонангизнинг таркиби, ҳажми ва мураккаблиги;
- молиялаштириш бўйича талаблар;
- келгуси бизнес – режалар.

Корхонанингизнинг молиявий ҳисоботларидан фойдаланувчилар (йирик акциядорлар, кузатув кенгаши аъзолари, йирик кредиторлар) билан ҳам маслаҳатлашиш ортиқча бўлмайди.

Аудиторлар таклиф этадиган ҳар бир хизматнинг нархи турлича бўлади, сабаби хизматлар нархи юқорида келтириб ўтилган омиллардан келиб чиқиб шаклланади.

Аудит нархи сиз танлаган хизмат турига боғлиқ бўлиб, ўзаро келишув асосида белгиланади.

1. АУДИТОРЛИК ТЕКШИРУВИ

Аудиторлик текшируви нима дегани?

Республикамизда аудиторнинг ушбу хизмат тури кенг тарқалган ва кўпчиликка маълум. Аудиторлик текшируви текшириладиган молиявий ҳисоботнинг ҳамда у билан боғлиқ молиявий ахборотнинг ишончлилигини ва бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқлигини аниқлаш мақсадида ўтказилади.

Ишончлилик деганда молиявий ҳисобот маълумотларининг аниқлик даражаси тушунилиб, у ушбу ҳисобот асосида хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий аҳволи ва молиявий-хўжалик фаолияти натижалари тўғрисида холис хулосалар чиқариш имконини беради.

Аудиторлик текшируви натижасида аудитор текширилган молиявий ҳисобот, молиявий ҳисоботни тайёрлаш асосининг барча муҳим жиҳатларига мувофиқ келиши тўғрисидаги фикрни ўз ичига олган ҳисоботни тайёрлайди.

Агар моливий ҳисоботга ижобий фикр билдириш мумкин бўлмаса, аудитор аниқланган камчиликларга мувофиқ равишда ўз фикрини ўзгартиради.

Аудитнинг халқаро стандартлари, абсолют бўлмасада, лекин юқори даражадаги ишонч билан фикр билдиришга асос бўладиган, етарли ва ишончли бўлган аудиторлик далилларини тўплаш учун турли аудиторлик ҳаракатларини бажаришни аудитордан талаб қилади.

Аудиторлик текшируви хизмати қачон керак бўлади?

1. Амалдаги қонунчилик талабларига асосан ҳар йили мажбурий аудиторлик текширувидан ўтадиган корхоналар учун:

- акциядорлик жамиятлари;

•банклар ва бошқа кредит ташкилотлари;

•суғурта ташкилотлари;

•инвестиция фондлари ҳамда юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини жамловчи бошқа фондлар ҳамда уларнинг инвестиция активларини ишончли бошқарувчилари;

•манбалари юридик ва жисмоний шахсларнинг ажратмаларидан иборат бўлган хайрия, жамоат фондлари ва бошқа фондлар;

•устав фондида (устав капиталида) давлатга тегишли улушга эга бўлган хўжалик юритувчи субъектлар ва давлат унитар корхоналари;

•фонд ва товар биржалари;

•ҳисобот йили якунларига кўра қуйидаги шартлардан бир вақтнинг ўзида иккитасига жавоб берган тижорат ташкилотлари:

- активларининг баланс қиймати базавий ҳисоблаш миқдорининг юз минг баравари миқдоридан ортиқ;

- маҳсулотларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган тушуми базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз минг баравари миқдоридан ортиқ;

- ходимларининг ўртача йиллик сони юз нафардан ортиқ бўлса.

Асос: Ўзбекистон Республикасини “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонунининг 35–моддаси.

Ихтиёрий аудиторлик текширувлари:

2. Молиявий ҳисоботдан фойдаланувчиларнинг ҳоҳишига қараб (масалан, инвесторлар, акциядорлар, таъсисчилар, ижроия органи раҳбарлари) молиявий ҳисоботни текшириш учун аудиторлик текшируви белгиланиши мумкин;

3. Молиявий ҳисоботнинг ташқи фойдаланувчилари (масалан, кредиторлар, банклар, сотиладиган корхонанинг харидорлари) тақдим этилган молиявий ҳисоботни ишончли эканлигини тасдиқлатиш учун аудиторлик текшируви белгиланиши мумкин.

Аудиторлик текширувнинг афзаллиги нимада?

Аудит молиявий ҳисоботдаги маълумотларга бўлган ишончни мустаҳкамлайди.

Ички назорат тизимида аниқланган камчиликлар бизнесга хос бўлган қалтисликларни моҳиятини тушунишга кўмаклашади. Аудитор берган тавсиялар эса камчиликларни тузатишга ёрдам беради.

Фирибгарлик ёки хато туфайли вужудга келган, молиявий ҳисоботдаги нотўғри маълумотлар текширув мобайнида корхона томонидан аниқланиши, кўриб чиқилиши ва тузатилиши мумкин.

2. УМУМИЙ ТЕКШИРУВ

Умумий текширув нима дегани?

Молиявий ҳисоботни умумий текширишда ёки шарҳлашда аудитор, аудиторлик текширувидан фарқ қиладиган, таҳлилий ҳаракатлар ўтказади ва сўровномалар юборади.

Текширилаётган молиявий ҳисобот жиддий хатолардан ҳоли эканлиги тўғрисида чекланган ишонч билдириш учун аудитор маълум бир аудиторлик ҳаракатларини амалга оширади.

Яъни, умумий текширувда, аудиторлик текширувидан фарқи ўлароқ, аудитор молиявий ҳисоботнинг мутлоқ ишончлиги тўғрисида фикр билдирмайди. Молиявий ҳисоботни шарҳлашда аудитор ўзи текширган молиявий ҳисоботда жиддий камчиликлар бор ёки йўқлиги тўғрисида фикр билдиради.

Қачон молиявий ҳисоботни шарҳлаш хизмати керак бўлади?

Корхона мажбурий аудиторлик текширувидан ўтувчи корхоналар гуруҳига кирмайди, лекин корхона таъсисчиларини талаби билан молиявий ҳисоботни ишончлигини текшириш зарур бўлиб қолади.

Шарҳлаш хизмати қўшимча назорат функцияларини бажариш орқали корхона раҳбариятига бизнесни бошқаришга кўмаклашади.

Корхонанинг таркибига кирувчи кичик шўъба корхоналари тайёрлаган молиявий ҳисоботларни нисбатан ишончли эканлиги тўғрисида аудиторнинг фикрини олиш учун.

Корхона томонидан меъёрий ҳужжатлар ёки шартнома талабларига амал қилинишини шарҳлаш керак бўлганда.

Шарҳлаш хизматининг қандай фойдаси бор?

Шарҳлаш ўсиб бораётган бизнесни аудиторлик текширувларига тайёрлайди.

Шарҳлаш хизмати бизнесга молиялавий маблағларни жалб этишга, янги сармоядорлар топишга ёки бизнесни сотишга кўмаклашиши мумкин.

Шарҳлаш хизмати мосланувчан ва йўналтирилган бўлиб, аудитор молиявий ҳисоботнинг мураккаблиги ва бизнеснинг хусусиятларига қараб муҳим аҳамиятга эга бўлган масалаларга эътибор қаратиши мумкин.

Аудитор ўзининг малакавий фикрига кўра раҳбарият эътиборини жалб этишга молик бўлган даражадаги муҳим бўлган барча масалалар тўғрисида ҳисобот бериши шарт.

3. КЕЛИШИЛГАН ҲАРАКАТЛАР ХИЗМАТИ

Келишилган ҳаракатлар нима?

Корхона бухгалтери раҳбарияти билан олдиндан келишилган муайян тартиб-қоидаларни бажариб, ҳосил бўлган маълумотлар асосида молиявий ҳисобот тайёрлайди. Лекин, бухгалтер тайёрлаган молиявий ҳисоботда бирон бир хатолик йўқлиги тўғрисида ҳеч қандай ишонч, хулоса ва фикр

билдирилмайди. Сабаби, ўзи тайёрлаган молиявий ҳисоботга ўзи фикр билдириши ўринсиздир.

Шу билан биргаликда молиявий ҳисобот оммавий равишда тарқатишни (масалан, корпоратив сайтга жойлаштириш) келишилган томонлар (масалан, таъсисчилар, инвесторлар) тақиқлаган бўлиши мумкин.

Бундай ҳолатларда аудитор корхонанинг молиявий ҳисоботининг айни қайси соҳаларини текшириш ва текширишдаги муайян ҳаракатларини корхона билан олдиндан муҳокама қилиб, ўзаро келишади.

Молиявий ҳисоботнинг аудиторлик текшируви фақат корхона билан олдиндан келишилган, корхона учун муҳим, соҳаларга нисбатан ва келишилган муайян ҳаракатлар асосида ўтказилади.

Қачон келишилган ҳаракатлар хизматидан фойдаланиш ўринли бўлади?

Корхона, ташқи фойдаланувчиларнинг талабини қондириш учун, молиявий ҳисоботини эмас, балки фақат товар-моддий заҳиралар қолдиғи, кредиторлик қарзлари қолдиғи, пул маблағлари қолдиғи, корпоратив харидларни ўтказиш амалиёти ёки олинган грант маблағларидан мақсадли фойдаланишни текширишни режалаштирганда.

Корхонанинг молиявий маълумотларини ошкор қилиш тартиби амалдаги стандартларнинг махсус талабларига мувофиқлигини кўрсатиш керак бўлган ҳолларда.

Келишилган ҳаракатлар хизматининг афзаллик томонлари

Келишилган ҳаракатлар хизмати аудиторлик текширувининг мосланувчанликни таъминлайди, чунки ушбу хизмат турли ҳолатларга мослаштирилиши ва молиявий маълумотларнинг муайян элементларини текширишга бағишланиши мумкин.

Корхона аудитордан бажариши керак бўлган муайян тартиб-қоидаларни талаб қилиши, шунингдек, ўзига керакли ҳисобот шаклини белгилаши мумкин.

Корхона танлаган ҳисобот шаклида, молиявий ҳисоботни тайёрлаш жараёнлари ва унинг устидан ўрнатилган назоратнинг самарадорлиги бўйича аниқланган маълумотларни акс эттириши мумкин.

Келишилган тартиблар хизмати бўйича шаклланган корхонанинг йиллик ҳисоботи, молиявий ҳисоботга қўшимча сифатида, тақдим этилиши мумкин, бу эса корхона раҳбарияти ва ходимларига бўлган ишончни оширади.

Корхонанинг молиявий ҳисоботини келишилган ҳаракатлар хизмати орқали текширишни инвесторлар, кредиторлар ёки харидорлар талаб қилиши мумкин.

4. КОМПИЛЦИЯ ХИЗМАТИ

Компиляция хизматининг моҳияти

Аудитор бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот бўйича ўз билимларини қўллаган ҳолда, молиявий ҳисобот тизимига мувофиқ корхонанинг молиявий ҳисоботини тайёрлаш ва тақдим этишда раҳбариятга ёрдам беради. Компиляция хизмати молиявий ҳисоботнинг ишончли эканлигига кафолат бериш хизмати эмас, лекин ташқи фойдаланувчилар (масалан, кредиторлар, суғурта компаниялари ёки мижозлар) кўпинча молиявий ҳисоботларни тайёрлашга малакали аудитор жалб этилганини қадрлашади.

Компиляция хизмати қачон керак бўлади?

Корхона раҳбарияти молиявий ҳисобот бўйича аниқ билимларга эга бўлмаслиги мумкин ва молиявий ҳисоботни тайёрлаш учун аудиторни жалб қилишни афзал билишади. Масалан, Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида корхона ўзининг молиявий ҳисоботини тайёрлашга аудиторни таклиф этгани каби.

Корхонанинг молиявий ҳисоботидан фойдаланувчилар молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этишда малакали аудитор иштирок этганлигини билишса, ушбу ҳисоботга бўлган ишонч даражаси ошади.

Шунингдек, малакали тайёрланган молиявий ҳисобот корхонанинг ички мақсадлари учун ҳам керак бўлиши мумкин.

Компиляция хизматининг афзаллик томонлари

Компиляция хизматини кўрсатаётган аудитор нотўғри фикр шакллантирадиган жиддий хатолар ёки ёлғон маълумотларни ўз ичига олган ҳужжатлар ёки бошқа ҳисоботларни яширишдан манфаатдор эмас, сабаби ушбу маълумотларни аудитор тайёрламаган.

Корхона муҳим қарорлар қабул қилишда ёки техник муаммоларни ҳал қилишда аудитрдан компиляция хизмати орқали ёрдам олиши мумкин.

Аудитор ўзининг малакавий фикрига кўра раҳбарият эътиборини жалб этишга молик бўлган даражадаги муҳим бўлган барча масалалар тўғрисида ҳисобот бериши шарт.

5. АУДИТОРНИНГ ХИЗМАТЛАРИ ЎРТАСИДАГИ МУҲИМ ФАРҚЛАР

Аудиторлик текшируви, умумий текширув, компиляция ва келишилган ҳаракатлар номли аудиторлик хизматларининг ўртасидаги муҳим фарқлар қуйидагилардан иборат:

АУДИТОРЛИК ХИЗМАТЛАРИНИНГ ТУРИ			
Аудиторлик текшируви	**Умумий текшириш (шарҳлаш)**	**Компиляция**	**Келишилган ҳаракатлар**
Хизматларни кўрсатишга норматив асос бўладиган ҳужжатлар			

Халқаро аудит стандартлари	ТМҲТ (ISRE) 2400 (қайта кўриб чиқилган)	КБВ (ISRS) 4410 (қайта кўриб чиқилган)	КҲБВ (ISRS) 4400
Аудитор ишончининг даражаси			
Оқилона	Чекланган	Фикр билдирилмайди	Фикр билдирилмайди
Аудитор бажарадиган иш ҳажми			
Хавф-хатарни баҳолаш ва аниқланган хавф-хатар бўйича аудиторлик ҳаракатлари	Одатда таҳлилий ҳаракатлар ва сўровлар ўтказилади	Корхонага молиявий ҳисобот тайёрлашга ёрдам беради	Ҳақиқий маълумотларни тасдиқловчи далилларни тўплаш
Ҳисоботнинг тури			
Фикр билдириш (ижобий)	Хулоса чиқариш (салбий ишонч)	Компиляция бўйича келишувнинг моҳияти тўғрисида, аудиторнинг масъулияти ва ўрни ҳақида хабар берадиган ҳисобот (фикр билдирилмайди)	Ҳисобот чекланган тарзда ишлатилади (ҳақиқий маълумотлар тўғрисида ҳисобот)

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. http://uza.uz

2. Қўзиев И.Н. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида аудиторлик ҳисоботини тузиш ва умумлаштириш методологиясини такомиллаштириш: и.ф.д. илмий даражасини олиш учун дис. автореф.. - Т.: 2017. -70 б.

3. Воронина Л.И. Аудит: теория и практика: учебник для бакалавров. – 3-е изд. перераб. –М.: Издательство “Омега-Л”, 2014. -566 с. 57-бетдан.

4. Варламова Е.Н. Этапы профедения аудиторской проверки: особенности аудита организаций оптовой торговли. // Международный бухгалтерский учет, № 4 (202)-2012. 56-бет.

5. Аудит ва сифат назоратининг халқаро стандартлари. 2012. 1 қисм, 3-жилд. -Т.: ЎБАМА, 2014.-1502 б.

GEOGRAFIYA TA’LIMINING MAQSADI VA VAZIFALARI

Sarvinoz Tuychi qizi Suvonova
Navoiy viloyati Navbahor tumani 27-umumiy o‘rta ta’lim maktabining geografiya fani o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.6992407

Annotatsiya: Geografiya ta’limi deganda o‘quvchilarga tabiiy va iqtisodiy-ijtimoiy komplekslarning tuzilishi va asosiy qonuniyatlari haqida bilimlar beradigan geografiya fanlari tizimiga aytiladi. Geografiya ta’limi metodikasi esa maktablarda va kasb-hunar kollejlarida tabiiy geografiya, iqtisodiy geografiya va boshqa maxsus geografiya fanlarini o‘qitish jarayonini o‘rganadigan va pedagogika fanlari tizimiga kiradigan fandir.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiy, ekologik, politexnik, geosiyosiy bilimlar, amaliy geografiya, tabiiy geografiya, ijtimoiy geografiya, metodologik muammolar, didaktika va tarbiya nazariyasi.

Geografiya ta’limi metodikasi umumiy didaktika va tarbiya nazariyasi bilan chambarchas bog‘langan. Didaktika fani ta’lim berish va tarbiya jarayonini umumiy qonuniyatlarini, ta’lim mazmunini tatqiq qiladigan nazariy fandir. Didaktika fani aniq o‘quv fanlarini o‘qitish metodikasi bilan shug‘ullanmaydi. Ayni vaqtda har bir o‘quv fani o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ularning ayrimlarini maqsadi nazariy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish (geografiya, biologiya, kimyo), ayrimlari faqat ko‘nikmalarni (chet tillar), boshqalari esa borliqqa estetik munosabatda bo‘lishni shakillantiradi (tasviriy san’at). Shuning uchun alohida fanlarni o‘qitish metodikasi bilan xususiy didaktika fanlari shug‘ullanadi. Mazkur fanlar qatoriga «Geografiya o‘qitish metodikasi» fani ham kiradi. Geografiya o‘qitish metodikasining nazariy va amaliy jihatlari mavjud. Geografiya o‘qitish metodikasi fani quyidagi nazariy va amaliy metodologik muammolarni tadqiq qiladi: a) geografiya o‘qitish metodikasining predmeti, tatqiqot usullari, rivojlanish tarixi; b) geografiya o‘qitish metodikasining maqsad va vazifalarini umuman va alohida predmetlar bo‘yicha aniqlash; v) ta’lim va tarbiyaning birligi; Nazariy tatqiqotlarning natijalari amaliy tatqiqotlar uchun asos bo‘lib hisoblanadi. Mazkur tatqiqotlarda geografiya ta’limining amaliy muammolari hal qilinadi. Geografiya o‘qitish metodikasining amaliy jixatlari o‘qituvchini o‘qitish faoliyatini, o‘quvchini o‘qish faoliyatini aks ettiradigan metodlarni ishlab chiqishdan iborat. Geografiya o‘qitish metodikasi ikkita katta qismdan iborat. Umumiy va xususiy geografiya o‘qitish metodikasi. Umumiy geografiya o‘qitish metodikasi, bu geografiyaning didaktikasi hisoblanadi. U geografiya o‘qitish jarayonini o‘ziga xos xususiyatini o‘rganadi. Geografiya

o‘qitishning umumiy metodikasi nazariy va metodik masalalarni ishlab chiqadi, ya’ni predmetni o‘zini tatqiqot usullarini o‘rganadi, bunda asosiy e’tiborni o‘quv-tarbiyaviy maqsadlarni ishlab chiqishga qaratiladi. Aniqlangan o‘quv-tarbiyaviy maqsadlar asosida geografiya ta’limini mazmuni ishlab chiqiladi. Umumiy metodika ikki qismga bo‘linadi: -tabiiy geografiyani o‘qitish metodikasi; -iqtisodiy va ijtimoiy geografiyani o‘qitish metodikasi. Xususiy geografiya o‘qitish metodikasi tabiiy hamda iqtisodiy va ijtimoiy geografiya kurslarini alohida predmetlari bo‘yicha o‘quv tarbiyaviy jarayonlarni o‘ziga xos xususiyatlarini ishlab chiqadi. Xususiy o‘qitish metodikasi alohida geografiya fanlarini mazmuni uchun umumiy metodikaning nazariy ishlanmalarini aniqlashtiradi, har bir sinf geografiya kursini mazmuni va tuzilishi, geografik tushunchalarni shakllantirish, o‘quv ishlari usullarini, o‘quvchilarning mustaqil ishlarini tahlil qilish muammolarini ishlab chiqadi. Geografiya o‘qitish metodikasining umumiy vazifalariga quyidagilar kiradi: -maktab geografiyasining ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantirish imkoniyatlarini ochib berish; -maktab geografiyasining mazmunini zamon talablariga mos ravishda yanada takomillashtirish; -maktab geografiyasi mazmuni va tuzilishida zamonaviy fan yutuqlarini aks ettirish; -o‘qitish materiallarini qo‘llashni optimal sharoitlarini asoslash; -o‘qitish vositalarini ishlab chiqish; -geografiya darslarini tuzilishi, o‘lchamlari va turlarini yanada takomillashtirish; -geografiya o‘qitishni yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va amalda qo‘llash; -geografik ekskursiyalar, tatqiqotlar o‘tkazish texnologiyasini yanada takomillashtirish; -o‘quvchilarda amaliy geografik ko‘nikmalarni shakllantirish texnologiyasini takomillashtirish; Geografiya o‘qitish metodikasi o‘qituvchilarni, o‘quvchilarni o‘qitish nazariyasi va tarbiyasi bilan qurollantiradi. Geografiya fanini maqsad va vazifalari turli davrlarda o‘zgarib va qaytadan shakllanib turgan. O‘qitishni maqsadini aniqlash qadimdan didaktika va o‘qitish metodikasining eng muhim muammolaridan hisoblanib kelmoqda. Ushbu muammoni qanday yechish bilan maktab geografiyasining tuzilishi, mazmunini va o‘qitish metodlarini turlari bog‘liq. Oxirgi davrlarda, asosan XX-asr davomida o‘qitish maqsadini ishlab chiqish muammosiga katta e’tibor berildi. Hozirgi davrda ham geografiya ta’limining mazmunini o‘zgarishi munosabati bilan mazkur muammoga yanada ko‘proq e’tibor berilmoqda. Geografiya o‘qituvchisi har bir sinf geografiya kursini maqsadlarini bilishi lozim. Geografiya ta’limining maqsadlarini uch guruhga bo‘lish mumkin: ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi. Ta’limiy maqsadlar quyidagilardan iborat: -o‘quvchiga tabiiy geografiya, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya hamda amaliy geografiya asoslari bo‘yicha mustahkam bilimlar berish. Tabiatdan foydalanishni va uni muhofaza qilishni ilmiy,texnik,iqtisodiy asoslarini ochib berish; -umumta’lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilarini iqtisodiy, ekologik, politexnik, geosiyosiy bilimlarni egallashlariga imkon yaratish: - tabiiy

geografiya va iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, amaliy geografiya va boshqa maxsus geografik fanlarni yirik xalq xo‘jaligi muammolarini yechishdagi o‘rni va ahamiyatini ochib berish. Masalan, Orol muammosini yechimini, Sibir daryolari oqimini bir qismini O‘rta Osiyoga oqizishni, O‘zbekistonning buyuk davlat bo‘lishini geografik asoslarini ishlab chiqish; - o‘quvchilarni geografik borliq va hodisalarni o‘rganish usullari bilan qurollantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdug‘aniyev O. Geografiya darslarida texnika vositalaridan foydalanish. Toshkent “O‘qituvchi” 1995

2. Vaxobov X., Abdunazarov O‘., Zaynutdinov A. Geografiya ta’limida darsliklar yaratish muammosi. O‘zbekiston geografiya jamiyati axboroti. T. 2000

3. www.ziyouz.com

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	ПОРА БЕРИШ ВА ПОРА ОЛИШ-БЕРИШДА ВОСИТАЧИЛИК ҚИЛИШНИНГ ЖАЗОНИ ОҒИРЛАШТИРУВЧИ БЕЛГИЛАРИ Жумабоев Сапабой Максудбекович	4
2.	SUV EROZIYASI VA UNGA QARSHI KURASHISH Axmedov Murodjon Inomjon o`g`li	9
3.	MEN SEVGAN ADIB Mehriniso Baxtiyorova Qahramon qizi	18
4.	ТЕРРАКОТОВАЯ АРМИЯ- ВОСЬМОЕ ЧУДО СВЕТА Бурова Наталья Исмаиловна	20
5.	МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ПРИМЕРЕ УРОКА ДИСПУТА Х.А.Валиева	28
6.	O‘QUVCHILARDA NUTQIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH Mehrangiz Abrayeva	33
7.	ELEKTR TA’MINOTINI IQTISOD QILISHDA “AQLLI” TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH Bositxon Murodjon o‘g‘li Sidiqov	36
8.	XV ASR OXIRI- XVI ASRNING BIRINCHI YARMIDAGI O‘ZBEK NASRINING TIL XUSUSIYATLARI (“BOBURNOMA” ASARI ASOSIDA) Buviniso Abdayeva	47
9.	INSON HUQUQLARINI TA’MINLASH – BOSH MAQSADIMIZ Bekzod Ablakimov	51
10.	LABOR MARKET AND ENSURING THE BALANCE OF LABOR RESOURCES AS AN IMPORTANT FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT Makhliyo Kholmirzaeva	56
11.	BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DIDAKTIK O’YINLARDAN FOYDALANISH Diyora Tuxtarova Abduxamitovna	60
12.	MAPLE MATEMATIK PAKETIDA FUNKSIYALARNI TEYLOR QATORIGA YOYISHGA OID MISOLLARNI YECHISH Jumagul Vohobjon qizi Mirzaahmedova	62
13.	SABZAVOTLARNING INSON HAYOTIDA TUTGAN O‘RNI VA RESPUBLIKAMIZDA AGRAR SOHADAGI ISLOHATLAR Munavvar Abdusamad qizi Almasova	67
14.	INTERFAOL METODLAR DARSNING JON TOMIRI Mohinur Saidovna Saidova	70
15.	AMARANTH LOCAL CLIMATE SUPERVISION AUTHORITY UZBEKISTAN CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF PHENOLOGICAL RESEARCH A.S. Fatuxullaev, Sh.A.Ishniyazova, S.U.Khalilova, Z.A.Jabborova	73
16.	THE IMPORTANCE OF MODERN TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH IN SCHOOLS FOR THE BVI IN UZBEKISTAN Nasim Khusanbayevich Sadikov	79
17.	THE ROLE OF DIGITALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF THE INSURANCE SYSTEM Zarinabonu Faxriddin qizi Faxriddinova	83
18.	БИОТЕХНОЛОГИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ ПРИ ОНКОЛОГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЯХ Гульноза Икрамидиновна Акбарова, Махмуджон Давыдов	88
19.	ҒЎЗА ТУНЛАМИ (КЎСАК ҚУРТИ)ГА ҚАРШИ БИОЛОГИК КУРАШНИ САМАРАДОРЛИГИ	92

	Ахаджон Жамолов, Бахром Эшонқулов, Аброр Эргашев	
20.	“АВЕСТО” КИТОБИ – ХАЛҚИМИЗНИНГ МАЪНАВИЙ ВА МАЪРИФИЙ МЕРОСИ Собир Сапарбаевич Ўразов, Жамшид Инамжанович Абдуллаев	97
21.	ФАН-ТЕХНИКА ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА М.З.Холмирзаева, Пазлиддин Зукурович Хашимов	101
22.	ОТАЛИКНИ БЕЛГИЛАШ - БОЛА ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯЛАШ ДЕМАКДИР Мавсума Йўлдошева	106
23.	ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЕ ЗАДАНИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ Муяссар Мавжудовна Комилова	108
24.	СТУДЕНЧЕСКОЕ ОДИНОЧЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНО-СИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН Зулайхо Саминжонова	117
25.	SOCIAL ANALYSIS OF ISAJON SULTAN'S NOVEL "ALISHER NAVOI" Manzura Tulaganovna Narmatova	124
26.	BOLALAR JAMOASIGA IJTIMOIY TARBIYA VA PEDAGOGIK TA’SIR KO‘RSATISH Yulduz Qosimjonovna Abdullayeva	128
27.	ОРГАНИК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ М.З.Холмирзаева	132
28.	АЛЛЕРГИК КАСАЛЛИКЛАРНИНГ ТАРҚАЛГАНЛИГИ ТУРЛАРИ ВА ОЛДИНИ ОЛИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ Мухидинова Гулзода Адхамовна, Балтаева Махфуза Анваровна	143
29.	Farog'at Axadjonovna Rahmonova AYRIM HARAKATGA DOIR MASALALARNI YECHISH	149
30.	ADABIYOT DARSLARIDA KO‘RGAZMALILIKDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI Dinora Ibadullayeva	154
31.	XORAZM VOHASI IQLIM SHAROITIDA EKILADIGAN QOVUN NAVLARI Muxayyo Erkinovna Ro’zieva	157
32.	PROMILLEE VA UNING QO‘LLANILISHI Farog'at Axadjonovna Rahmonova	161
33.	MAHALLIY XOMASHYOLAR ASOSIDA OLINGAN SORBENTLARNING Ca2+ IONLARI BO‘YICHA SORBSIYALANISH KINETIKASI Shonazarova Nargiza Ulug‘bek qizi, F.S.To‘xtayev	165
34.	“QOBUSNOMA” ASARIDAGI OILA BOSHQARUVI VA SHAXSIY MUNOSABATLAR XUSUSIDA Nilufar Laziz qizi Maratova, Mo‘minmirzo Zokir o‘g‘li Xolmo‘minov	168
35.	FIZIKA FANI RIVOJLANISH TARIXINI O‘RGANISHNING DIDAKTIK JIHATLARI Muydinova Madina Alisherovna, Abdunabiyeva Maftunaxon Solijon qizi Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi	172
36.	O‘QUVCHILARNI FIZIKADAN MANTIQIY MASALALAR YECHISHGA O‘RGATISH Abdunabiyeva Maftunaxon Solijon qizi, Qosimjonova Xamidaxon Botirjon qizi	178
37.	BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TEXNOLOGIYA DARSLARI ORQALI O‘QUVCHILARNI KASB – HUNAR TANLASHGA TO‘G‘RI YO‘NALTIRISH Marg`uba Abdujalilovna Tursunova	182
38.	TOG`RAYHON (ORIGANUM TYTTANTHUM) O`SIMLIGINING O`ZIGA XOS	185

	XUSUSIYATLARI VA AHAMIYATI Salmonbek Murodali o`g`li Abdullayev, Muxlisa Muxiddinqizi Muxiddinova	
39.	TA’LIM TEXNOLOGIYASINING AMALIY ASOSI Muqaddam Ixtiyor qizi Boltayeva	187
40.	XALQ HUNARMANDCHILIGI TEXNOLOGIYASI BO‘LIMINI O‘QITISHNI TASHKIL QILISH Gulmira Dilmurodovna Farmonova	190
41.	DAVRIYLIK - FIZIKA TA’LIMINING PEDAGOGIK QONUNIYATI SIFATIDA Shahzod Sayfiddin o‘g‘li Isroilov	193
42.	TARBIYA JARAYONINING ASOSIY QONUNIYATLARI Gulruh Zaynitdinovna Mirzayeva	196
43.	ZAMONAVIY ORGANIK KIMYONING RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI VA ISTIQBOLLARI Nasiba Normamatovna Mirzayeva	199
44.	O‘RTA UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA O‘QITISHNING MAQSADI Feruza Farhod qizi Nazarova	202
45.	MAKTABDA ONA TILI O‘QITISHNING UMUMIY ASOSLARI Ozoda Normuratovna Niyazova	205
46.	O‘ZBEKISTONDA FAN VA MAORIFNI DUNYO STANDARTIGA KO‘TARISHDA MUTAXASSISLAR TAYYORLASH DIDAKTIKASI Mamura Islomovna Sanaqulova	208
47.	ONA TILI — BOSHLANGMCH SINFLARDA O‘QUV PREDMETI SIFATIDA Sharipova Xolida Boymurod qizi	2011
48.	GRAMMATIK QURILISHNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI Baxor Bekmuratovna Toshova	214
49.	TARIXI FANINING METODOLOGIK ILMIY-NAZARIY ASOSIARI VA USULLARI Sarvinoz Raimovna Xasanova	217
50.	СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ Назира Алеевна Махмудова	220
51.	1-SINF ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLIGIDA KELTIRILGAN YASAMA SO‘ZLARNING YASALISHI HAQIDA METODIK TAVSIYALAR Go‘zal Baxodir qizi Mirsaitova	225
52.	MEVALI BOG`LARNI KARANTIN BEGONA O‘T – ZARPECHAK (CUSCUTA L.) DAN HIMOYA QILAYLIK Xuriyatxon Zafarbekovna Abdullayeva, Lochinbek To‘lanboy o‘g‘li Ro‘ziyev Dostonbek Rustamjon o‘g‘li Zokirov	228
53.	MUSTAQILLIK YILLARIDAGI TASVIRIY SAN’ATNI O‘QITILISHI Sarvinoz Uyg‘un qizi Esonova	231
54.	TIL O‘RGANAYOTGAN O‘QUVCHI YOSHLARGA SO‘Z YODLASHNING ILMIY ASOSLARI Maftuna Naim qizi Dushanova	234
55.	TEACHING ENGLISH VOCABULARY EFFECTIVELY AND EFFICIENTLY Nurali Safarovich Berdiyev	236
56.	THE IMPORTANCE OF TEACHING VOCABULARY Zarina Abduganiyevna Imomova	239
57.	TEACHING ENGLISH THROUGH SONGS Lobar Abdusattorovna Khasanova	242
58.	ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯДАН ФОЙДАЛАНА	245

	БИЛИШИ Дилбар Жумаева	
59.	LEKSEMALARGA XOS NAZARIY QARASHLAR Jumayeva Sabohat Sa'dullayevna	248
60.	АУДИТОРЛИК ТЕКШИРУВИНИ ЎТКАЗИШ БЎЙИЧА КОМПИЛЯЦИЯ ХИЗМАТЛАРИНИНГ МОҲИЯТИ А.Н. Тўраев Турабоев Темур Турабаевич	251
61.	GEOGRAFIYA TA’LIMINING MAQSADI VA VAZIFALARI Suvonova Sarvinoz Tuychi qizi	258

Eslatma! “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnaliga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

Bosh muharrir

Abdumannonov Islomjon Ikromjon o‘g‘li

Mas’ul muharrir

Isroilov Ozodbek Saydullajon o‘g‘li

Nashrga tayyorlovchi

Abdullayev Ravshanjon Inomjon o‘g‘li

“Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali, 2022-yil. 265 bet.
© Talqin va tadqiqotlar, 2022
© Mualliflar jamoasi, 2022